Colleccion Antòni Nogués
de versions en aranés

11

ES MISERABLES

(part 4/5)

Er idilli deth carrèr Plumet e era epopèia deth carrèr Sant Dionisi

Victor Hugo

Colleccion Antòni Nogués

de

versions en aranés

ES MISERABLES

(part 4/5)

Er idilli deth carrèr Plumet e era epopèia deth carrèr Sant Dionisi

Victor Hugo

Colleccion Antòni Nogués
de
versions en aranés

Numèro 11 dera colleccion

Noveme de 2019

PRESENTACION

Antòni Nogués ei ua persona remirabla. Neishut en Torrent de Cinca (Òsca), eth 24 de seteme de 1943 obtenguec era Licenciatura en Medecina e Cirurgia, pera Universitat de Barcelona e de Doctor en Medecina pera Universitat de Lhèida. Ei especialista en Microbiologia Clinica. Era sua vida professionau a virat ath torn dera medecina. A estat Mètge Intèrn deth Servici de Pediatria der Espitau deth Mar de Barcelona (1973-75), Mètge Resident de Microbiologia der Espitau de Bellvitge (1976-78), Cap dera Seccion de Microbiologia der Espitau Universitari Arnau de Vilanova de Lheida (1979-2011) e Membre deth Grop de recèrca en Patologia Infecciosa der IRB (Institut de Recèrca Biomedica) de Lhèida. Tanben a exercit de Professor Associat dera Facultat de Medecina de Lhèida (1979-2010).

Era sua afección per aranés comencèc pòc abans de jubilar-se. Eth madeish explique que «*iniciauments, per pur curiosèr de conéisher ua lengua que se parlaue près des nòstes tèrres. Ara prumeria me calec estudiar peth mèn compde, pr'amor que non i auie "quòrum" entà hèr es corsi d'aranés ena UdL. Comencè damb eth " Cors d'Aranés", editat peth Conselh Generau, eth "Petit Diccionari" de Frederic Vergés, es "Vèrbs Conjugadi" e era "Gramatica Aranesa" d'Aitor Carrera*».

En 2011 se podec matricular e hèr es corsi des diuèrsi nivèus d'aranés ena UdL. Se liegec tot çò que s'auie publicat en aranés, e, «*ua causa que me choquèc fòrça siguec eth hèt de veir que fòrça paraules araneses, tanben se trapauen ena varianta deth catalan que se parlaue en mèn pòble (Franja de Ponent), p. e. andocien, sarabat, entà, ensolamar, amorrar en solèr, acochar, badina, etc, etc. qu'èren paraules que sonque les coneishia deth mèn pòble e jamès les auia entenut en d'auti pòbles catalans der entorn. Aquerò siguec un impacte important que me possèc definitivament en estudi der aranés*».

Auec ua atraccion pera revirada de libres e coma Antòni explique, siguec ua causa cojonturau: «*Ua des activitats en estudi der aranés èren es redaccions. Qu'ei ua activitat fòrça interessanta que te permet exprimir en aranés aquerò que vòs racondar. Mès entad aquerò te cau endonviar ua istòria, auer, per tant, imaginación, e estar-te bèth temps pensant çò que vòs díder. Un dia, de pòca imaginación entà endonviar fantasies, agarrè eth prològ d'un libre qu'auia sus era taula e l'arrevirè. E me n'encuedè de qué aquerò complie eth prètzèth d'exprimir causes en aranés, sense auer de dedicar eth temps en endonviar istorietes. E atau comencèc tot. Es prumèrs libres arreviradi èren es qu'auia a man ena mia estatgèra. Era lectura en aranés de çò qu'auia arrevirat me provoquèc ua satisfacción enòrma. Aguest gòi qu'ère pro entà hèr-me a seguir en aguesta activitat. Un dia decidí manar un petit libre ath responsable deth Servici de Politica Lingüística dera Val d'Aran, eth Sr. Jusèp Loís Sans damb fòrça pòur, plan, donques que non n'èra bric segur dera qualitat deth mèn trabalh. Mès era*

responsa que recebí siguec tant encoratjadora que, a compdar d'aqueth moment, decidí tier ues ores ath dia a arrevirar òbres ar aranés».

E Antòni Nogues non parèc de hèr traduccions, damb ua qualitat que milhore de dia en dia e que se pòt perfectament méter ath cant dera major part des boni trabalhs que se vien hènt des de diuèrsi sectors der emplec dera lengua. Antòni ei un scientific que met es metòdes de sciéncia ath servici dera traduccion. Eth sòn trabalh compde ja en aguesti moments damb mès de sèt mil pagines traduïdes. E pera qualitat deth sòn trabalh e ena volontat de meter-les a disposicion dera societat, damb era intencion de hèr-lo util, e de conservar aguest preciós legat auem convengut damb eth Sr. Nogues que de totes es sues traduccions, des dera *Acadèmia aranesa dera lengua occitana* ne haram ua difusion a trauès dera pagina web entà facilitar-ne er accés de toti. Enes pròxims mesi, ath delà der 1 de gèr de 2019, cada prumèr de mes penjaram un libre traduït per Antòni Nogués, enquia que siguen toti difosi. Es libres en aranés, objècte d'aguest acòrd son:

Guerra e patz de Lev Nicolàievic Tolstoi
Anna Karenina de Lev Nicolàievic Tolstoi,
Eth Latzèret de Tormes,
Es Frairs Karamazov de Fiódor M. Dostoievski,
Eth Buscon de Francisco de Quevedo,
Era Gitaneta de Miguel de Cervantes,
Era illustra serventa de Miguel de Cervantes,
Condes de Hans Chistian Andersen,
Es aventures de Tom Sawyer de Mark Twain,
Eth gelós extremenh de Miguel de Cervantes,
Eth licenciat Vidriera de Miguel de Cervantes,
Rinconete e Cortadilho de Miguel de Cervantes,
Crim e Castig de Fiódor M. Dostoievski,
Es Miserables de Victor Hugo

En 2017 era Acadèmia publiquèc, ena colleccion «modèls de tèxtes», **Eth mercadèr de Venècia**, de Shakespeare, traduït per Antòni Nogués.

E se quauquarrés, bèth lector, a era volontat de auer-ne ua còpia en papèr, o de disposar de bèra part, de bèra òbra, entà un ahèr posterior, d'aguest extraordinari trabalh, pòt meter-se en contacte damb aguesta Acadèmia.

Aguest ei eth camin der oferiment deth sòn trabalh ara societat qu'a trobat Antòni Nogués. *«Es jubiladi qu'an er auantatge de poder hèr, lèu tostemps, çò que vòlen e les agrade mès. Plan, donc, entà jo, eth hèt d'arrevirar, çò que liegi, ar aranés, qu'ei un gòi impagable».*

Jusèp Loís Sans Socasau
President der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia aranesa dera lengua occitana
(Gèr de 2019)

PRESENTACION D'AGUESTA ÒBRA

Ena presentacion deth tresau libre analizàuem, damb bèth exemple, eth resultat dera traduccion de Nogués en tot comparar damb er originau, però cau auer en compde qu'Antòni Nogués passèc per ua traduccion intermieja, castelhana, que de ben segur a deishat ua mèrca en resultat finau.
Nogués a profitat dera traduccion de Nemesio Fernández Cuesta, qu'ei sense dubte era qu'a estat mès liejuda en lengua castelhana.

Escriu Victor Hugo:	Traduccion de Nemesio Fernández :
Puis il pirouetta sur ses talons, et, un moment après, la vieille restée sur le pas de la porte l'entendit qui chantait de sa voix claire et jeune en s'enfonçant sous les ormes noirs frissonnant au vent d'hiver : *Le roi Coupdesabot* *S'en allait à la chasse,* *À la chasse aux corbeaux,* *Monté sur des échasses.* *Quand on passait dessous* *On lui payait deux sous.*	Luego hizo una pirueta, giró sobre sus talones, y un segundo después la mujer, que se había quedado en el umbral de la puerta, lo oyó cantar con voz clara y juvenil, perdiéndose entre los álamos que se estremecían al soplo del viento invernal: *Mambrú se fue a la guerra* *montado en una perra.* *Mambrú se fue a la guerra* *no sé cuándo vendrá.* *Si volverá por Pascua,* *o por la Trinidad.*

Era traduccion dera òbra de Fernández ha estat fortament questionada pera darrera traduccion de María Teresa Gallego Urrutia, qu'a estat presentada coma mès fidèu ara originau. Veigam coma interprète Gallego aguest paragraf, en tot auer ath costat era traduccion de Nogués.

Traduccion de María Teresa Gallego	Traduccion de Nogués (que partís de Fernández)
Luego se dio media vuelta y, al cabo de un momento, la vieja, que se había quedado en el umbral de la puerta, lo oyó cantar con su voz clara y joven, mientras se internaba bajo los olmos negros que estremecía el viento invernal: *El rey Trancobarranco* *cuervos salió a cazar* *subido en unos zancos.* *Quien debajo pasaba* *diez céntimos pagaba.*	Dempús hec repè e ath cap d'un moment era vielha, que s'auie demorat en lumedan dera pòrta, l'entenec que cantaue damb votz clara e juvenila en tot perder-se entre es olms neri, que s'estrementien dauant era bohada deth vent d'iuèrn: *Mambrú se n'anèc ena guèrra,* *montat en ua gosseta;* *Mambrú se n'anèc ena guèrra,* *sabi pas quan tornarà.* *Se tornarà tara Pasca,* *o tara Trinitat.*

Analizam en tot comparar es quate tèxtes. Era traduccion de "pirouetter" per "hacer una pirueta" qu'emplegue Nemesio Fernández mos semble ben endonviada, mès que non pas eth "se dió media vuelta" de Maria Teresa Gallego. Mès mos amplís de gòi veir coma er "hacer una pirueta" de Nemesio Fernández mos acabe dant eth genuïn e pròpri "hèr repè" de Noguès (que tanben aurie podut emplegar "arrepè").

E totun era influéncia notabla e bondadosa de Nemesio Fernández, veiguem coma Nogués supère aqueth "un segundo después" entà convertir-lo en "ath cap d'un moment" fòrça mès coerenta damb era forma originau "un moment après". Aguesta

lucidesa sonque se pòt conseguir damb era consulta continua der originau (talament coma hè Nogués) o damb ua experiéncia notabla en art dera traduccion.

Respècte dera traduccion des vèrbs mos cride era atencion que Victor Hugo se referís a " l'entendit qui chantait de sa voix claire et jeune" que Nogués convertís en "l'entenec que cantaue damb votz clara e juvenila", damb fòrça fidelitat. Mentres qu'es dus traductors espanhòls hèn "lo oyó cantar con voz clara y juvenil" (Nemesio Fernández) o era "lo oyó cantar con su voz clara y joven" (Maria Teresa Gallego).

E, mos extranhe era traduccion de "s'enfonçant sous les ormes noirs frissonnant au vent d'hiver" per "perdiéndose entre los álamos que se estremecían al soplo del viento invernal" de Nemesio Fernández o eth "mientras se internaba bajo los olmos negros que estremecía el viento invernal" de Maria Teresa Gallego. Nemesio Fernández confon es "oms" damb es "alamos" (en francés "peuplier"). E totun Nogués supère aguesta circonstància e era sua traduccion hè "en tot perder-se entre es olms neri, que s'estrementien dauant era bohada deth vent d'iuèrn". Emplegue eth mot "olm" de dimensionat mès panoccitan que non pas er aranés "om", e totun cau considerar qu'a artenhut a èster fidèu a Hugo.

S'analisam era traduccion de "frissonner" des oms, podem acceptar era traduccion de qu'es arbes "se estremecían" de Fernández, que non pas eth singular de "estremecía" de Gallego; e en tot cas, en castelhan aurie estat mès adequada er emplec de "temblaban", ja qu'es huelhes e es arbes tremòlen, e non pas "se estremecen" . Nogués, en aranés, a sabut emplegar un corrècte "estrementir" qu'a un sens de "tremolar" en aranés e en tota Occitània.

E totun, er hèt de que Nemesio Fernández age un papèr intermiei provòque qu'apareishque era paraula "bohada" traduccion de "soplo" qu'emplegue Nemesio, però non Victor Hugo. Ei, en tot cas ua aportacion aclaratòria.

Ei interessanta era traduccion que se hè dera cançoneta en concrèt eth "roi Coupdesabot" que Gallego traduís per "rey Trancabarranco" que me semble ben endonviada, un invent que s'apròpe ara realitat e hè ua traduccion, dera cançon, molt textuala. Nemesio Fernández e coma conseqüencia Nogués hèn ua adaptacion generau dera cançoneta en tot emplegar un personatge coneishut internacionaument qu'a eth sòn origen ena victòria des francesi sus un personatge anglés denominat "duc de Marlborough", qu'en español adaptèren coma "Mambrú" e qu'a originat cançonetes, tanben coneishudes, pes mainatges, enes mieis occitans e aranesi. Era adaptacion de "roi Coupdesabot" per "Mambrú" mos semble que milhore eth sentit dera òbra e qu'era cançoneta pren personalitat. Era influéncia dera opcion presa per Nemesio Fernández da ua personalitat especiau ara òbra de Nogués.

E se non ei atau liegetz aguest libre, apassionatz-vos, apropatz-vos des metafòres, anatz entàs apartats sus eth calò e veiratz coma *er òme ei un derivat dera net…* e qu'entre toti l'ajudaram a clarificar.

Jusèp Loís Sans Socasau
President der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia aranesa dera lengua occitana.

ES MISERABLES

Victor Hugo

Quatau Part
Er idilli deth carrèr Plumet e era epopèia deth carrèr Sant Dionisi

Libre prumèr: Quauques planes d'istòria.

I.- Ben talhat.

Es ans 1831 e 1832 que seguiren immediataments ara Revolucion de junhsèga, que son uns des moments mès particulars e mès notables dera istòria. Aguesti dus ans, ath miei des que precedissen e seguissen, apareishen coma dues montanhes: qu'an era granor revolucionària; en eri se desnishen precipicis. Es masses sociaus, es madeishes ringlères des edificis dera civilizacion, eth grop solid des interèssi suberpausadi e aderents, es perfils seculars dera anciana formacion francesa, apareishen e desapareishen en cada moment ath trauèrs des bromes tempestuoses des sistèmes, des passions e des teories. Aguestes aparicions e desaparicions an estat cridades era resisténcia e eth movement. Per intervaus, se les ve lúder entre eres era vertat, qu'ei era lum dera amna umana.

Vam a sajar de hè'c.

Era Restauracion auie estat ua d'aguestes fases intermieges dificiles de definir, qu'en eres se trape cansament, bronzinadís, mormolhs, dromilhon, revolum, e que non son qu'era arribada d'ua gran nacion en ua etapa. Aguestes epòques son plan particulares e enganhen as politics que les vòlen explorar. Ara prumeria, era nacion non demane que repaus; que non a senon set de patz, ne cap auta ambicion qu'èster petita. Tot aquerò, arrevirat, vò díder estar-se tranquilla, pr'amor qu'es grani eveniments, es grani edarts, es granes aventures, es grani omes, gràcies a Diu, s'a vist massa viatges qu'abonden enquia espisar-mos. En bères escadences s'autrejarie a Cesar per Prusias, e a Napoleon peth rei d'Ivetot. "Be n'ère de bon aqueth reiet!" Quan s'a caminat dès era aubada, quan s'a caminat ua jornada longa e penibla, quan s'a hèt era prumèra arturada damb Mirabeau, era dusau damb Robespierre e era tresau damb Napoleon, un que se trape esboderat e çò que desire ei un lhet.

Era fidelitat cansada, er eroïsme envielhit, es ambicions satisfètes e es fortunes aquerides, cèrquen, reclamen, imploren e solliciten. Eth qué? Un lòc de repaus. E lo tien, cuelhen possession dera patz, dera tranquillitat, deth léser; e ja son contents. Mentretant, se passen certans hèts, se dan a conéisher e piquen ena pòrta cadun peth sòn costat. Aguesti hèts gessen

dera revolucion e des guèrres, e existissen, viuen, an eth dret d'installar-se ena societat, e s'installen; e era màger part deth temps, es hèts son logaires e forrièrs, que non hèn que premanir era cramba as principis.

E vejam alavetz çò que se presente as filosòfi politics.

Ath còp qu'es òmes cansats demanen eth repaus, es hèts consomadi demanen garantides. Es gatges pes hèts son coma eth repaus entàs òmes.

Aquerò ei çò qu'Anglatèrra demanaue as Estuards dempús deth Protector; çò que França demanaue as Borbons dempús der Emperi.

Aguestes garantides son un besonh des temps e les cau autrejar. Es princes les "autregen", mès, en realitat, les balhe era fòrça des causes; vertat utila e prigonda qu'ignorèren es Estuards en 1662, e qu'es Borbons non aubirèren encara en 1814.

Era familha predestinada que tornèc en França quan queiguec Napoleon, auec era ingenuitat fatau de creir qu'ère era que lo balhaue, e que çò qu'auie balhat ac podie tornar a cuélher; qu'era casa de Borbon possedie eth dret divin; qu'era França non possedie arren e qu'eth dret politic autrejat ena carta de Loís XVIII non ère senon ua arrama deth dret divin, separada pera casa de Borbon e autrejada a gratis ath pòble, enquiath dia qu'eth rei volesse cuelher-la de nauèth. Ça que la, era casa de Borbon podie auer coneishut en desengust que li costaue, que non gessie d'era aguesta concession.

Aguesta casa se presentèc forena en sègle XIX; botèc mala cara as aleujaments dera nacion; e que, entà servir-mos d'ua paraula triviau, ei a díder, populara e vertadèra, qu'ère de morre; eth pòble ac vedec.

Credec qu'auie fòrça, pr'amor qu'er Empèri auie despareishut dauant d'era coma ua decoracion de teatre, sense saber-se'n qu'era auie vengut dera madeisha manèra; non vedec qu'ère ena madeisha man qu'auie hèt desparéisher a Napoleon.

Credec qu'ère arraïtzada en pòble perque ère eth passat, e s'enganhaue: ère ua soleta part deth passat; mès tot eth passat qu'ère França. Es arraïcs viues e prigondes dera societat francesa non èren enes Borbons, senon ena nacion, non constitusien eth dret d'ua familha, senon era istòria d'un pòble, qu'ère pertot, exceptat en tron.

Era casa de Borbon ère entara França eth nud illustre e sagnós dera sua istòria, mès non er element principau deth sòn destin, ne era basa de besonh

dera sua politica. Se podie estar sense es Borbons, tau que s'auie passat pendent vint-e-dus ans; qu'auie auut ua solucion de continuitat, mès eri ac remien. E com non ac aurien de remir eri que credien que Loís XVII regnaue eth 9 termidor, e que Loís XVIII regnaue eth dia de Marengo? Jamès, dès era origina dera istòria, auie auut princes tan cècs en preséncia des hèts e dera part d'autoritat divina que contien e promulguen; jamès aguesta pretension umana, que se cride eth dret des reis, auie remit enquia tau punt eth dret divin.

Errança capitau qu'amiec ad aguesta familha a méter man enes garantides "autrejades" en 1814, enes concessions, coma era les cridaue; e plan qu'ère ua causa trista veir que cridaue es sues concessions ad açò qu'èren es nòstes conquistes, que cridaue nòstes usurpacions ad açò qu'èren es nòsti drets.

Era Restauracion, quan credec arribada era ora, quan se credec victoriosa de Bonaparte, e arraïtzada en país, ei a díder, quan se credec fòrta e prigonda, cuelhec bruscaments eth sòn partit e se risquèc a dar un còp. Un maitin se lheuèc botant-se dauant de França; e lheuant era votz, remic eth titol collectiu e eth titol individuau; ara nacion, era soberania, e ath ciutadan, era libertat; En d'autes paraules, çò que la hège nacion, e ath ciutadan çò que lo hège ciutadan.

Aguesta qu'ei era esséncia d'aguesti actes celèbres, que se criden es Drets de junhsèga.

Era Restauracion queiguec.

E queiguec damb justícia, encara que mos cau díder aciu que non siguec absoludaments ostil a totes es formes de progrès, e que s'auien hèt granes causes ath sòn costat.

En temps dera Restauracion, era nacion s'auie acostumat ara discussion tranquilla, causa que non auie passat en temps dera Republica, e ara granesa ena patz, causa que non auie passat pendent er Empèri. Er espectacle dera França, liura e fòrta, qu'auie estat ua estimulacion entàs auti pòbles d'Euròpa; era revolucion auie auut era paraula en temps de Robespierre, eth canon en temps de Bonaparte; mès en temps de Loís XVIII e Carles X auec ath sòn torn era paraula intelligéncia. Cessèc eth vent e s'aluguèc de nauèth era halha; se vedec lúder enes serenes nautades era lum deth pensament, espectacle magnific, util e agradiu. Se vedec

trabalhar pendent quinze ans en plia patz, en miei dera plaça publica, ad aguesti grani principis, tant ancians entath pensaire e tan nauèths entar òme d'Estat: era egalitat dauant dera lei, era libertat de consciéncia, era libertat dera paraula, era libertat de premsa, era accessibilitat de totes es classes a toti es cargues. Aquerò se tardèc enquiar an 1830. Es Borbons sigueren un esturment de civilizacion que crebèc en mans dera providéncia.

Era queiguda des Borbons auec fòrça granesa, non pera sua part, senon pera part dera nacion. Deishèren eth tron damb gravetat, mès sense autoritat; era sua queiguda, ath miei dera net, non siguec ua d'aguestes desaparicions solèmnes que dèishen ua ombriua emocion enes planes dera istòria; que non siguec ne era tranquillitat de Carles I, ne eth crit d'agla de Napoleon. Se n'anèren; aquerò ei çò de mielhor que se pòt díder; depausèren era corona, e non se sauvèren era aureòla; sigueren digni, mès que non augusti; manquèren de bèra manèra ara majestat deth sòn malastre. Carles X, en viatge de Cherburg, en hèr talhar ua taula redona entà hèr-la quarrada, que semblèc mès suenhós dera etiqueta en perilh que dera monarquia que s'esbauçaue. Aguesta petitesa entristic as òmes fidèus qu'estimauen era sua persona e as òmes grèus qu'aunorauen era sua raça. Eth pòble estèc admirable; era nacion, atacada un maitin a man armada per ua espècia de revòuta reiau, se sentec tan poderosa que non auec ne tansevolhe colèra; se defenec e se tenguec; entornèc es causes ath sòn lòc; eth govèrn ara lei, e es Borbons ath despatriament. Mès, ai!, que s'arturèc. Cuelhec ath vielh Carles X de dejós eth cubricèl qu'auie abrigat a Loís XIV, e lo placèc en solèr doçaments; non toquèc as persones reiaus senon damb tristor e precaucion. Aquerò que non ac hec un òme, non ac heren quauqui òmes; ac hec era França, era França sancera, era França victoriosa e embriagada damb era victòria, que semblaue rebrembar, e que practiquèc dauant es uelhs deth mon sancer aguestes grèus paraules de Guilhem du Vair, dempús dera jornada des barralhes: "ei plan aisit tàs que s'an acostumat a profitar-se'n des favors des grans, e a sautar coma un audèth d'arrama en arrama, d'ua situacion aflictiua a ua auta florida, manifestar-se atrevidi contra eth sòn prince ena adversitat; mès, per çò que hè a jo, era sòrt des mèns reis me serà tostemp venerabla, e mès que mès era des malerosi."

Es Borbons queigueren damb respècte, mès sense sentiment; coma ja auem dit, eth sòn malastre siguec màger qu'eri; e despareisheren en orizon.

Era Revolucion de Junhsèga auec de seguit amics e enemics en tot eth mon. Es uns se precipitèren entada era damb entosiasme e alegria; d'auti li virèren era esquia: cadun sivans era sua natura. Es princes d'Euròpa, en prumèr moment, coma es ihons d'aguesta auròra, cluquèren es uelhs, heridi e estonadi, e non les dauriren senon entà menaçar; temor que se compren, colèra que se desencuse. Aguesta estranha revolucion a penes auie estat un patac; non l'auie hèt ath reialisme vençut, ne tansevolh er aunor de tractar-lo coma enemic e vessar era sua sang. A uelhs des govèrns despotics, tostemp interessadi entà qu'era libertat se calomnie ada era madeisha, era Revolucion de Junhsèga auie cometut era fauta de presentar-se formidabla e èster tranquilla. Per çò d'aute, arren se sagèc ne se maquinèc contra era. Es mès maucontenti, es mès irritadi, es mès tremolosi, la saludauen; quin que sigue eth nòste egoïsme e es nòsti racacòrs, tostemp emane un respècte misteriós des eveniments qu'en eri se desnishe era collaboracion de quauqu'un que trabalhe dès un lòc mès naut qu'er òme.

Era Revolucion de Junhsèga qu'ei era capitada deth dret hènt quèir eth hèt; ua causa plia d'esplendor.

Eth dret hènt quèir ath hèt; d'aciu vie er esplendor dera revolucion de 1830, e d'aciu tanben era sua mansuetud; eth dret que capite, que non a besonh d'èster violent.

Eth dret qu'ei çò de just e çò de vertadèr.

Eth caractèr deth dret ei estar-se etèrnaments beròi e blos; eth hèt, autanplan eth mès de besonh en aparença, autanplan eth mielhor acceptat pes contemporanèus, se non existís que coma hèt, se non contie en eth madeish qu'un pauc o arren de dret, qu'ei destinat infaliblaments a èster, damb eth temps, difòrme, immond e lèu monstruós. Se se vò conéisher, d'un viatge, enquia quin grad de misèria pòt arribar eth hèt, campat a ua distància de sègles, guardatz a Maquiavelo. Maquiavelo que non ei un mau gèni, ne un dimóni, ne un escrivan maishant e miserable; non ei arren mès qu'un hèt; e non ei solet eth hèt europèu; qu'ei eth hèt deth sègle XVI. Semble orrible, e n'ei dauant dera idia morau deth sègle XIX.

Aguesta luta deth dret e deth hèt existís dès eth principi des societats; eth trabalh des sabents qu'a coma objècte acabar eth düèl, amalgamar era idia pura damb era realitat umana, hèr penetrar pacificaments eth dret en hèt.

II.- Mau cosut.

Mès un qu'ei eth trabalh des sabents, e un aute eth des adreits.

Era revolucion de 1830 s'auie arturat plan lèu.

En moment que se caume era tempèsta revolucionària en arribar en pòrt, es adreits s'apodèren deth vaishèth naufragat.

Es adreits, en nòste sègle, s'an autrejat ada eri madeishi era qualificacion d'òmes d'Estat; encara qu'aguesta paraula d'òme d'Estat a vengut a èster quauquarren pertanhent ath calò. Non mos cau desbrembar, qu'aquiu a on non i a qu'adreitia, i a, de besonh, petitesa. Díder, donc, es adreits, que vò díder: es mediocritats.

Dera madeisha manèra que díder: es òmes d'Estat, equivau a díder, quauqui viatges: es traïdors.

En creir as adreits, es revolucions, coma era de junhsèga, son artèries talhades, e cau lèu-lèu hèr era ligadura. Eth dret proclamat en tota era sua granor, estrementís; e un còp assegurat eth dret, ei de besonh assegurar er Estat; e assegurada era libertat, mos cau pensar en poder.

En aquerò, es sabents non se desseparen encara des adreits, mès que comencen a maufidar-se'n. Eth poder, plan; mès sustot, qué ei eth poder? e dempús, d'a on vie?

Es adreits semble que non comprenen aguesta objeccion, e seguissen damb era sua manòbra.

Segontes aguesti politics, plan engenhosi entà curbir es ficcions de qué pòden profitar-se'n damb ua masca de besonh, çò de prumèr que li hè manca a un pòble, dempús d'ua revolucion, quan aguest pòble forme partida d'un continent monarquic, qu'ei proporcionar-se ua dinastia. D'aguesta sòrta, diden, pòt arribar era patz dempús dera revolucion; ei a díder, eth temps de besonh entà verificar es sues nafres e reparar era sua casa. Era dinastia amague es empontaments e curbís es espitaus de sang. Mès que non ei tostemp aisit de trapar ua dinastia.

En realitat, qu'ei pro eth prumèr òme de gèni o eth prumèr òme de fortuna, entà hèr d'eth un rei. En prumèr cas, resulte un Bonaparte; en dusau, un Iturbide.

Mès, entà hèr ua dinastia non ei pro ua familha quinsevolh. Li cau auer de besonh ua cèrta quantitat d'antiguitat en ua raça; e es arrupes des sègles non s'improvisen.

Se mos placèssem jos eth punt d'enguarda des "òmes d'Estat", en tot hèr totes es reserves convenentes, e preguntèssem, dempús d'ua revolucion, quines son es qualitats deth rei que d'era auesse de gésser, mos responeríem: "Que pòt èster, e ei util, que sigue revolucionari, ei a díder, participant personau d'aguesta revolucion, qu'age metut en era era man, que s'age comprometut e distinguit en era, qu'age tocat era destrau, o manejat era espada."

Quines son es qualitats d'ua dinastia? Li cau èster nacionau, ei a díder, revolucionària a ua cèrta distància; non per çò des sues accions consomades senon pes idies acceptades; li cau compausar-se deth passat e èster istorica, compausar-se deth futur e èster simpatica.

Tot aquerò explique se per qué es prumères revolucions s'acontenten en trapar un òme, cride-se Cromwell o Napoleon; e per qué es dusaus vòlen, absoludaments, trapar a ua familha, era casa de Brunswick o era casa d'Orleans.

Es familhes reiaus se retiren ad aguestes higuères dera India qu'es sues arrames s'acorbaishen enquiath solèr, calen arraïcs, e se convertissen en naui socs. Cada arrama pòt èster ua dinastia; damb era soleta condicion de baishar enquiath solèr.

Aguesta qu'ei era teoria des adreits.

Aguest ei, donc, er art sublim: hèr qu'un eveniment sone un shinhau a catastròfa pr'amor de qué es que se'n profiten d'eth tremòlen tanben, adobar damb un shinhau de pòur un pas hèt, aumentar era corba dera transicion enquia arrecular eth procès, adocir era òbra, denonciar e amendrir es preparatius der entosiasme, talhar es angles e es ungles, amortesir eth trionf, abrigar eth dret, entornejar ath gigant pòble de flanèla e meter-lo en lhet de seguit, impausar dieta ad aguest excès de santat, tractar a Hercules coma convalescent, dissòler er eveniment en expedient, aufrir as anims assedegats der ideau aguest nectar damb tisana, cuélher es sues precaucions contra era capitada massa grana, protegir era revolucion damb ua pantalha.

En 1830 se practiquèc aguesta teoria, aplicada ja en Anglatèrra en 1688.

Era de 1830 siguec ua revolucion arturada a mieja plaja; progrès a mièges; semidret. Mès, era logica ignòre eth lèu, totafèt madeish qu'eth solei ignòre qu'age candèles.

E qui arture ara revolucion a mieja plaja? Aguesta part dera classa mieja formada pes que der arren s'an hèt quauquarren, e s'estan solet pera sua conservacion.

E per qué?

Perque aguesta classa mieja ei er interès satisfèt; ager qu'èren es talents, aué qu'ei era plenitud, deman serà er assadorament.

Eth fenomèn de 1814, dempús de Napoleon, se reprodusic en 1830, dempús de Carles X.

Que s'a volut hèr, de manèra inadequada, d'aguesta part dera societat representada en botiguèr que guanhe, ua classa. Aguesta classa mieja ei simplaments era part contenta deth pòble. Er individú d'aguesta cridada classa qu'ei er òme qu'a temps ara entà sèir-se, e ua cagira non ei ua casta.

Mès, per voler-se sèir massa lèu, se pòt arturar era marcha der èsser uman; e aguesta a estat lèu tostemp era fauta d'aguesta part deth pòble.

Que non forme ua classa eth hèt de cométer ua fauta; er egoïsme non ei ua des divisions der orde sociau.

Per çò d'aute, mos cau èster justi, autanplan respècte der egoïsme; er estat qu'aspiraue dempús dera commocion de 1830, aguesta part dera nacion qu'anem parlant, non ère era inercia, que se complique damb era indiferéncia e era guitèra, e qu'ei un shinhau vergonhosa; non ère eth saunei, que supause un desbrembe momentanèu, accessible as fantasies; qu'ère un repaus, ua arturada.

Hèr quauquarren qu'ei ua frasa qu'a un doble sens particular, e lèu contradictòri: tropa en marcha, que vò díder movement; arturada, que vò díder repaus.

Hèr arturada qu'ei reparar es fòrces; ei eth repaus armat e esdegat; ei eth hèt consomat que bote gardes e se mantie en garda. Era arturada supause eth combat ager e eth combat deman.

Aguest qu'ei er intermèdi de 1830 e de 1848.

Çò qu'aciu cridam combat que pòt tanben cridar-se progrès.

Ère de besonh, donc, entad aguesta part dera classa mieja, coma entàs òmes d'Estat, un òme que representèsse aguesta paraula: haut! Un Darrèr e un Tà dauant; ua individualitat compausada que signifiquèsse revolucion e estabilitat; en d'autes paraules, qu'arrefortilhèsse çò de present mejançant era compatibilitat evidenta de çò de passat e çò de futur.

Aguest òme se "trapèc complètaments". Se cridaue Loís Felip d'Orleans.

Es 221 heren rei a Loís Felip; Lafayette s'encarguèc dera consagracion, e cridèc ara naua monarquia era mielhor des republiques. Er Hotèl de Ville de París remplacèc ara catedrau de Reims.

Aguesta substitucion d'un semitron per un tron complet, que siguec era "òbra de 1830"

Quan es adreits aueren acabat, apareishec eth vici immens dera sua solucion: tot s'auie hèt dehòra deth dret absolut. Eth dret absolut cridèc: "Protèsti!", e dempús, causa formidabla, se neguèc ena ombra.

III.- Loís Felip.

Es revolucions qu'an eth braç terrible e era man afortunada; piquen fòrt e alisten ben. Encara qu'incompletes, encara que bastardes e prematures, encara qu'estofades e redusides ar estat de revolucion mendre d'edat, coma era revolucion de 1830, lès rèste lèu tostemps pro luciditat providenciau entà que non posquen quèir mau. Eth sòn eclipsi non ei jamès ua abdicacion.

Ça que la, non mos vantem massa; es revolucions s'enganhen tanben, e s'an vist grèus errades.

Tornem tà 1830. Aguest an qu'auec capitada ena sua pèrta. En establiment que se cridèc orde despús dera revolucion, arturada plan lèu, eth rei valie mès qu'eth reialisme: Loís Felip qu'ère un òme estranh.

Hilh d'un òme qu'era istòria jutjarà solide damb circonstàncies atenuantes, mès tan digne d'estimacion, coma sa pair de censura, auie totes es vertuts privades, e quauques de publiques; ère suenhós dera sua salut, des sues propietats, des sues persones, des sòns negòcis, en tot conéisher era valor d'ua menuta e non tostemp era d'un an; sòbri, seren, pacific, pacient; bon òme e bon prince. Dormie damb era sua hemna, e auie en sòn palai lacais encargadi de mostrar eth lhet conjugau as ciutadans; qu'auie ornat era sua cramba damb un luxe regular, dable dempús dera anciana ostentacion illegitima dera branca màger; Sabie totes es lengües d'Euròpa, e çò qu'ei mès notable, sabie e parlaue er idiòma de toti es interèssi. Admirable representant dera "classa mieja", mès tostemp superior ada era, e mès auançat qu'era, auie eth particular talent, sense deishar d'apreciar era sang dera familha, de mesurar-se peth sòn valor intrinsec; e per çò dera question de raça, hèr-se Orleans e non Borbon; prumèr prince de sang tant que non auie estat senon altesa serenissima; mès, franc ciutadan eth dia que siguec majestat; difús en public, concís ena intimitat; acusat d'avarícia, mès sense pròves; e, en realitat, òme economic, aisidaments prodig respècte dera sua fantasia o deth sòn déuer; literat, e pòc sensible as letres; nòble, e non cavaleresc; simple, tranquil e fòrt; adorat pera sua familha e pera sua casa; conversador plen de seduccion; òme d'Estat decebut; hered interiorament, senhorejat per interès immediat; incapable de rancura ne d'arregaïment;

tient sense pietat es talents superiors sus es mediòcres; plan abil en véncer, mejançant es majories parlametàries, aguestes unanimitats misterioses que ganhòlen sordaments jos es trons; expansiu e quauqui viatges imprudent ena sua expansion, mès d'ua meravilhosa adretia ena sua imprudéncia; fertil en expedients, en fesomies, en masques; metent pòur ara França damb Euròpa, e a Euròpa damb era França; aimant, seguraments, deth sòn país, mès fòrça mès dera sua familha; apreciant mès era dominacion qu'era autoritat, e era autoritat mès qu'era dignitat; disposicion qu'a quauquarren de funesta, pr'amor que dirigint-t'ac tot exclussiuaments entara capitada, admet era astúcia e non refuse absoludaments era baishesa, mès qu'a tanben quauquarren d'util, donques que presèrve ara politica des patacs violents, ar Estat des trincaments e ara societat des catastròfes; minuciós, corrècte, susvelhant, atentiu, sagaç, infatigable; contradident-se quauqui viatges, e desdident-se; capinaut contra Austria en Ancona; tenaç contra Anglatèrra en Espanha, bombardant Amberes e pagant a Pritchard; cantant damb conviccion era Marselhesa; inaccessible ar aclapament, ath cansament, ath gust de çò de beròi e de çò d'ideau, as generositats temeràries, ara utopia, ara quimèra, ara colèra, ara vanitat, ath temor. Qu'auie totes es formes dera valentia personau; generau en Valmy, coma soldat en Jemmapes, provat ueit còps peth regicidi, e tostemp damb er arridolet enes pòts; valent coma un granadèr, coratjós coma un pensaire; enquimerat solet damb era sòrt d'ua commocion europèa e impròpi entàs granes aventures politiques; tostemp prèst a riscar era vida, mès jamès era sua òbra; desguisant era sua volentat damb era influéncia, damb era fin d'èster aubedit mèsalèu coma intelligéncia que coma rei; dotat d'observacion e non de divinacion; pòc coneisheire des talents, mès fòrça coneisheire des òmes, ei a díder, auent besonh de veir entà jutjar; bon judici, rapid e penetrant, de sen practic, paraula aisida, memòria prodigiosa; tient tostemp era sua memòria, solet punt de semblança qu'auec damb Cesar, Alexandre e Napoleon. Sabie es hèts, es detalhs, es dates, es nòms pròpis e ignoraue es tendéncies, es passions, es talents non vulgars, es aspiracions interiores, es lheuaments amagadi e escurs des amnes; en ua paraula, tot çò que poirie cridar-se es corrents invisibles des consciéncies; acceptat pera superfícia, mès un shinhau en desacòrd damb era França interiora; gessent entà dauant damb era sua adretia, governant massa, e non regnant pro, estant eth sòn pròpi prumèr ministre; excellent entà hèr dera

petitesa des realitats un obstacle tara immensitat des idies; barrejant damb ua vertadèra facultat creadora de civilizacion, d'orde e d'organización un esperit estranh de procediment e subtilitat; fondador e procurador d'ua dinastia; damb quauquarren de Carlemagne e quauquarren de curiau; en resumit, figura grana e originau: prince que sabec assolidar eth poder, a maugrat dera inquietud dera França, e aquerir fòrça a maugrat des mesfidances d'Euròpa. Loís Felip serà plaçat entre es òmes eminents deth sòn sègle; e serie plaçat entre es òmes de govèrn mès illustri dera istòria s'auesse estimat un shinhau era glòria e auesse auut eth sentiment de çò de gran, dera madeisha manèra qu'auie eth sentiment de çò d'util.

Loís Felip auie estat de bon pòrt; e, ja vielh, qu'ère graciós; non tostemp auie estat ben acuelhut pera França, mès que n'auie estat pera multitud; agradaue pr'amor qu'auie eth don dera seduccion. Era majestat non l'anaue ben; ère rei e non amiaue corona; ère vielh e non auie eth peu blanc. Era sua portadura qu'ère era der ancian regim e es sòns costums deth modèrn; pilho-malho de nòble e de ciutadan que convenguie a 1830: Loís Felip ère era transicion regnanta; auie sauvat era anciana prononciacion e era anciana ortografia que botaue ath servici des opinions modèrnes; ère partidari de Polonia e d'Ungria, mès escriuie *les polonois* e prononciaue *les ongrais*. Amiaue er unifòrme dera Garda Nacional coma Carles X, e eth cordon dera Legion d'Aunor coma Napoleon.

Anaue pòc ena glèisa, jamès a caçar ne ara Opèra. Qu'ère incorruptible damb es sacristans, es gosserèrs e es dançaires; aquerò ère encausa d'ua part dera sua popularittat ena classa mieja. Non auie cort; gessie damb eth sòn paraigües jos eth braç, e aguest paraigües a estat pendent fòrça temps part dera sua aureòla. Sabie un shinhau de pareder, un shinhau de jardinèr, e un shinhau de medecina; sagnaue a un postilhon que queiguie deth sòn shivau, e non anaue jamès sense era sua lanceta, madeish qu'Enric III damb eth sòn punhau. Es reialistes se'n burlauen d'aguest rei ridicul, er unic qu'a vessat sang entà guarir.

En déuer deth compde istoric contra Loís Felip, mos cau rebaishar ua partida; aguest compde qu'a tres colomnes que dan cadua un totau desparièr; era qu'acuse ath reialisme, era qu'acuse ath regnat, e era qu'acuse ath rei. Eth dret democratic confiscat, eth progrès guardat coma un interès segondari, es protèstes deth carrèr reprimides violentaments, era execucion militara des revòutes, era sulhèua passada pes armes, eth carrèr

Trasnonain, es conselhs de guèrra, era absorcion deth país reiau peth país legau, eth govèrn de compde e miei damb tres cents mil privilegiadi, que son eth hèt deth reialisme; era Belgica refusada, era Argelia duraments conquistada damb mès barbaria que civilizacion, madeish qu'era India pes anglesi, era manca de fe damb Abd-el-Kader, Blaye, era crompa de Deutz, eth pagament de Pritchard, que son hèts deth regnat; era politica mès familhar que nacionau, qu'ei eth hèt deth rei.

Coma podem veir, hèt eth descompde, eth cargue de rei amendrís.

Era sua grana fauta que siguec aguesta: auer estat modèst en nòm dera França. D'a on vie aguesta fauta?

Ac vam a díder.

Loís Felip siguec un rei massa pair, e aguesta incubacion d'ua familha que vò hèr-se dinastia li cau pòur de tot e non vò riscar-se massa; d'aciu era timiditat excessiua, anutjosa entà un pòble qu'a eth 14 de junhsèga ena sua tradicion civila e un Auzterlitz ena sua tradicion militara.

Ath delà d'aquerò, se deisham de cornèr es dèuers publics qu'exigissen eth prumèr lòc, era prigonda trendesa de Loís Felip entara sua familha qu'ère meritada per aguesta. Aqueth grop domestic qu'ère admirable: es vertuts s'agermanauen en eth damb talent. Ua des hilhes de Loís Felip, Maria d'Orleans, hège escríuer eth nòm dera sua raça entre es artistes, Carles d'Orleans lo hège escríuer entre es poètes; e auie hèt dera sua amna un marme qu'auie cridat Joana d'Arc. Dus des hilhs de Loís Felip auien arrincat en Metternich aguest elògi demagogic: Que son joens coma se'n ve pòqui, e princes coma non se'n ve cap.

Aguest qu'ei, sense dissimular arren, encara que sense agreujar tanpòc arren, eth retrait vertadèr de Loís Felip.

Era fortuna de Loís Felip en 1830 s'estaue en èster eth prince Egalitat, en amiar en eth madeish era contradiccion dera Restauracion e dera Revolucion, en tier aguest aspècte inquiet deth revolucionari que se convertís en aspècte tranquillizador en governant: jamès se presentèc un òme que s'adaptèsse tan ben a un eveniment; qu'entrèc er un en aute e se hec era encarnacion. Loís Felip ei 1830 hèt òme. Ath delà, auie un gran precedent entath tron, eth despatriament. Qu'auie estat proscrit, errant, praube: auie viscut deth sòn trabalh. En Soïssa, aqueth eretèr des domenis mès rics de França, l'auie calut véner un shivau entà minjar; en Reichenau

auie dat leçons de matematiques, tant qu'era sua fraia Adelaida brodaue e cosie. Aguesti rebrembes junhudi a un rei, afogauen ara classa mieja. Auie esbauçat damb es sues pròpies mans era darrèra gabia de hèr deth monte de Sant Miquèu bastida per Loís XI, e tenguda per Loís XV; ère companh de Dumourdiez, e amic de Lafayette; auie estat individú deth club des jacobins; Mirabeau l'auie balhat copets ena esquia; Danton l'auie dit: "joen!" Tàs vint-e-quate ans, en 1793, estant duc de Chartres, auie assistit, deth hons d'ua escura tribuna dera Convencion, ath procès de Loís XVI, tan ben qualificat damb eth nòm de aguest praube tiran.

Era peada qu'en eth auie deishat era revolucion ère prodigiosa; eth sòn rebrembe qu'ère coma ua mèrca viua d'aqueri grani ans, menuta a menuta. Un dia, dauant d'un testimòni que d'eth mos ei impossible dobtar, rectifiquèc de memòria tota era letra A dera lista alfabetica dera Assemblada Constitusenta.

Loís Felip siguec un rei ara lum deth dia. En sòn reinatge, era premsa siguec liura, era tribuna liura, era consciéncia e es paraules liures. Es leis de seteme qu'èren lucides. Mès, enquia e tot coneishent eth poder rosigador dera lum sus es privilègis, deishèc eth sòn tron expausat ara lum. Era istòria, en jutjar-lo, qu'aurà en compde aguesta leiautat.

Loís Felip, coma toti es òmes istorics qu'an gessut ja dera scèna, ei aué somés ath judici dera consciéncia umana; eth sòn procès ei encara en prumèra instància.

Encara non a sonat entada eth era ora qu'era istòria parle damb eth sòn accent venerable e liure; ara non a arribat eth moment de prononciar sus aguest rei eth judici definitiu; enquia e tot er austèr e illustre istorian Loís Blanc a modificat aué eth sòn prumèr veredicte. Loís Felip a estat alistat d'entre aguesti dus semis que se criden 221 e 1830, ei a díder, d'un semiparlament e d'ua semirrevolucion, e, en tot cas, deth punt d'enguarda superior que li cau plaçar-se era filosofia, non lo poiríem jutjar aciu, coma s'a pogut veir en tot aquerò qu'auem dit, senon damb ues cèrtes resèrves en nòm deth principi democratic absolut. As uelhs de çò d'absolut, dehòra d'aguesti dus drets, prumèr eth der òme e dusau eth deth pòble, tot qu'ei ua usurpacion. Mès, hètes aguestes resèrves, çò que podem díder dempús ara ei que, en resumit, e de quinsevolh manèra que se considère, Loís Felip, examinat en eth madeish e jos eth punt d'enguarda dera bontat umana, serà,

en tot servir-mos deth lengatge dera istòria anciana, un des mielhors princes que s'an seigut en tron.

Qué i a, donc, en contra d'eth? Eth tron. Treiguetz a Loís Felip eth rei, rèste er òme, e er òme ei brave; brave, quauqui viatges, enquia e tot admirable. Soent, en miei des mès grèus suenhs dempús d'un dia de luta contra tota era diplomàcia deth continent, entornaue de nets en sòn quarto, e aquiu, aclapat peth cansament, rendut peth dromilhon, se qué hège?. Cuelhie un liassa, e se passaue era net revisant un procès criminau, en creir qu'ère quauquarren eth hèt de presentar cara a Euròpa, mès qu'encara ere mès important er ahèr d'arrincar un òme ath borrèu. Discutie damb eth ministre de Justícia; defenie pas a pas eth terren dera guilhotina contra es fiscaus generaus, aguesti charraires dera lei, coma eth les cridaue. Quauqui viatges es liasses apilerades caperauen era sua taula; les examinaue totes, donques qu'ère angoniós entada eth abandonar aqueres miserables tèstes condemnades. Un dia li didie ath madeish testimòni qu'auem mentat adès: "Aguesta net que n'è guanhat sèt" Enes prumèrs ans deth sòn reinatge, s'estèc coma abolida era pena de mòrt; e era elevacion deth cadafalc siguec coma ua violéncia hèta ath rei. En auer despareishut era plaça de Greve, qu'en era s'ajusticiaue en temps dera arrama primogenita, s'instaurèc ua Greve ciutadana, jos eth nòm de Barralha de Santiago; es "mes practics" se'n saberen deth besonh d'ua guilhotina lèu legitima; e en aquerò siguec a on artenhec ua victòria Casimiro Perier, que representaue eth costat estret dera classa mieja, contra Loís Felip que representaue eth costat liberau. Loís Felip auie anotat dera sua man a Beccaria; e escriuie dempús der atemptat de Fieschi: "Quin malastre que jo non aja estat herit! Auria pogut perdonar". Un aute còp, hènt referéncia ara resisténcia des sòns ministres, escriuie, a prepaus d'un condemnat politic, qu'ei ua des mès generoses figures deth nòste temps: "Eth sòn perdon qu'ei autrejat; sonque me manque obtier-lo". Loís Felip ère afable coma Loís IX, e brave coma Enric IV.

Ara plan, entà nosati, ena istòria, qu'en era era bontat ei ua pèrla rara, eth qu'a estat brave passe lèu abans qu'eth qu'a estat gran.

Qu'ei normau qu'en auer estat jotjat Loís Felip sevèraments per uns, duraments, dilhèu, per d'auti, un òme qu'ei aué tanben un hantauma e qu'a coneishut ad aguest rei, vengue a declaràr a favor sòn dauant dera istòria; aguesta declaracion quina que sigue, ei evidentaments, e sustot,

desinteressada; un epitafi escrit per un mòrt qu'ei sincèr; ua ombra que pòt padegar a ua auta ombra era participacion des madeishes tenèbres balhe eth dret de laudança; e non ei de crànher que se digue jamès de dues hòsses en despatriament: aguesta a vantat ad aquera.

IV.- Crebasses enes fondaments.

En moment qu'eth drama que racondam penetre en espessor d'ua des bromes tragiques que capèren es principis deth reinatge de Loís Felip, non ère convenent cap equivòc e ère de besonh qu'aguest libre s'expliquèsse sus aguest rei.

Loís Felip auie aquerit era autoritat reiau sense violéncia, sense cap accion dirècta dera sua part, mejançant ua virada revolucionària, evidentaments plan desparièra dera fin reau dera revolucion, mès qu'en era eth duc d'Orlans non auie cap iniciatiua personau. Qu'auie neishut prince, e se credie alistat rei. Non s'autregèc ada eth madeish aguest poder; non lo cuelhec; l'ac aufriren, e l'acceptèc; convençut, enganhosaments sivans era nòsta pensada, mès convençut, ça que la, de qué er aufriment ère cossent eth dret, e de qué era acceptacion ère un dèuer. D'aciu venguec ua possession ara bona fe. Ara plan, mos cau díder en consciéncia qu'en èster Loís Felip de bona fe ena sua possession e era revolucion de bona fe en sòn atac, era quantitat d'espant que se dedusís des lutes sociaus non requè sus eth rei ne sus era democràcia. Ua tumada de principis se semble a ua tumada d'elements. Er ocean defen era aigua; era tempèsta defen eth vent; eth rei defen eth reialisme; era democràcia defen ath pòble; era monarquia, qu'ei çò de relatiu, resistís a çò d'absolut, qu'ei eth pòble; era societat vèsse sang en aguest conflicte; mès çò qu'ei aué eth sòn patiment, que serà dempús era sua santat; e en tot cas, non li cau colpar-se es que luten; un des dus partits s'enganhe evidentaments, pr'amor qu'eth dret non ei coma eth colòs en Rodes sus dues arribes ath còp, damb un pè en pòble e er aute en tron, qu'ei indivisible, qu'ei tot en un costat; mès es que s'enganhen, s'enganhen sincèraments; un cèc non ei colpat, dera madeisha manèra qu'un lutaire *vendean* non ei un bandit. Non imputem, donc, senon ara fatalitat des causes aguestes collisions terribles. En aguestes tempèstes, quinsevolh que siguen, qu'entre tostemp era irresponsabilitat umana.

Acabem aguesta teoria.

Eth govèrn de 1830 comencèc de seguit ua vida plan dura: que neishec ager, e li calec combàter aué. A penes installat, sentie ja pertot vagui

movements de traïcion sus er aparelh de junhsèga, tan nauèraments armat, e tan pòc solid.

Era resisténcia neishec a londeman; dilhèu auie neishut ja era vesilha.

Cada mes creishec era ostilitat, e passèc de sorda a evidenta.

Era Revolucion de Junhsèga, pòc acceptada dehòra de França pes reis, qu'auie estat interpretada ena França de plan diuèrses manères sivans auem dit.

Diu autrege as òmes es sues volentats visibles enes eveniments; tèxt escur escrit en ua lengua misteriosa. Es òmes l'arreviren de seguit e hèn traduccions ara prèssa, incorrèctes, plies de fautes, de lacunes e de contrasens. Plan pòques intelligéncies comprenen era lengua divina. Es mès sagaces, es mès prigondes arreviren tot doç, e quan arriben damb era sua traduccion tot que s'a ja verificat hè temps; i a dejà vint traduccions ena plaça publica. De cada traduccion neish un partit, de cada contrasens ua faccion; e cada partit se pense auer eth solet tèxt vertadèr, e cada faccion se pense auer era lum.

E fòrça viatges eth madeish poder qu'ei ua faccion.

Que i a enes revolucions nadadors contra corrent que son es partits vielhs.

Es partits vielhs que se referissen ath dret ereditari pera gràcia de Diu, se pensen qu'en auer neishut es revolucions deth dret de revòuta qu'an tanben eth dret de rebellion; aquerò qu'ei un error, donques que en èster era revolucion precisaments çò de contrari d'insurreccion, quan es revolucions son vertadèraments taus, er insurgent non ei eth pòble; qu'ei eth que s'opause ara sua volentat. En èster tota revolucion vertadèra eth compliment d'ua foncion normau, contie en era madeisha era sua legitimitat, legimitat que quauqui viatges desonoren es faussi revolucionaris, mès que persistís, autanplan desonorada, que suberviu, encara que sagnosa. Es revolucions gessen, non d'un accident, senon deth besonh: ua revolucion ei eth return de çò de fictici en çò de reau: existís, perque li cau existir.

Es ancians partits legitimistes non per aquerò deishèren d'atacar ara revolucion de 1830 damb totes es violéncies que còste eth faus rasonament. Es errors que son excellents projectils. La heriren sabiaments per a on ère vulnerabla; en flanc dera sua coirassa, pera sua manca de logica, atacauen

ara revolucion en sòn reialisme e cridauen: “Qu’ès revolucion, entà qué vòs ad aguest rei?” Es faccions son cècs qu’afusten plan ben.

Es republicans hègen aguest madeish crit; mès en eri qu’ère logic. Çò qu’ère ceguetat entàs legitimistes, qu’ère luciditat entàs democrates. Era revolucion de 1830 auie hèt falhita entath pòble, e era democràcia indignada la repotegaue.

Entre er atac deth passat e er atac deth futur, er establiment deth junhsèga se resistie. Representaue era menuta presenta, pelejant per un costat damb es sègles monarquics e per aute damb eth dret etèrn.

Ath delà, per çò que tanh ar exterior, 1830, en non èster ja revolucion, e hèr-se monarquica, se vedie obligada a seguir eth pas d’Euròpa. Li calie, donc, sauvar era patz, çò qu’aumentaue era complicacion. Ua armonia desirada enganhosaments, qu’ei fòrça còps mès onerosa qu’ua guèrra. D’aguest sord conflicte, tostemps damb mordasses, mès tostemp menaçaire, neishec era patz armada, aguest roïnós expedient dera civilizacion, maufidada d’era madeisha.

Era monarquia de junhsèga s’encabraue, per mès reialista que siguesse, atalada enes gabinets d’Euròpa. Metterlich l’aurie botat de boni talents en cavalet de tortura. Possada en França peth progrès, empossaue en Euròpa as monarquies, èssers tardigrads. Qu’ère remorcada e remorcaue.

Mentretant, en interior, praubetat, proletariat, salari, educacion, penalitat, prostitucion, estat dera hemna, riquesa, misèria, consum, repartiment, cambiament, monèda, credit, dret ath capitau; totes aguestes questions se multiplicauen peth dessús dera societat: terrible pes.

Per dehòra des partits politics pròpiaments dits se mostraue un nau movement. Ara fermentacion democratica, responie era fermentacion filosofica: era part mès pura qu’ère tant esmoiguda coma era trebla; de ua auta manèra, mès ena madeisha quantitat.

Es pensaires meditauen, tant qu’eth solèr, ei a díder, eth pòble, trauessat pes corrents revolucionaris, tremolaue jos es sues plantes damb ua sòrta de vagues secodides epileptiques. Aguesti pensaires, es uns isolats, es auti amassadi en familhes, e lèu en comunions, remoiguien es questions sociaus, pacifica mès prigondaments; minaires impassibles que trabalhauen tranquillaments es sues galaries enes prigondors d’un volcan, e a penes se distreiguien pes sordes conmocions e pes horns campadi ena luenhor.

Aguesta tranquillitat non ei ua des mendre bereses d'aquera epòca agitada.

Aguesti òmes deishauen as partits politics era question des drets e tractauen dera question dera felicitat.

Se prepausauen trèir dera societat eth benèster der òme.

Lheuauen es questions materiaus, es questions d'agricultura, d'industria, de comerç, lèu enquiara dignitat d'ua religion. Ena civilizacion, tau coma se realize, un shinhau per Diu, e fòrça per òme, es interèssi se combinen, s'amassen, se barrègen de manèra que formen ua vertadèra arròca dura, segontes ua dinamica pacientaments estudiada pes economistes, que son es geològs dera politica.

Aguesti òmes que s'agropauen damb nòms diuèrsi, mès que pòden toti èster designadi damb eth titol generic de socialistes, sajauen de horadar aguesta arròca e de hèr gésser d'era era hònt d'aigua viua dera felicitat umana.

Es sòns trabalhs ac enrodauen tot, dès era question deth cadafalc enquiara question dera guèrra. Ath dret der òme proclamat pera Revolucion francesa, higien eth dret dera hemna e eth dret deth mainatge.

Arrés s'estranharà que, per diuèrses rasons, non tractem aciu, ath hons, jos eth punt d'enguarda teoric, es questions prebotjades peth socialisme. Mos tiem a indicar-les solet.

Toti es problèmes qu'es socialistes se prepausauen, exceptat des visions cosmogoniques, es delèris e eth misticisme, se pòden resumir en dues de principaus:

Prumèr problèma:

Produccion dera riquesa.

Dusau problèma:

Repartiment dera riquesa.

Eth prumèr problèma implique era question deth trabalh.

Eth dusau, era question deth salari.

En prumèr problèma se tracte der emplèc des fòrces.

En dusau, dera distribucion des gòis.

Deth bon emplèc des fòrces resulte eth poder public.

Dera bona distribucion des gòis resulte era felicitat individuau.

Per ua bona distribucion mos cau enténer, non era distribucion egala, senon era distribucion equitatiua. Era prumèra egalitat qu'ei era equitat.

D'aguestes dues causes combinades, poder public en exterior, felicittat individuau en interior, que neish era prosperitat sociau.

E prosperitat sociau vò díder: er òme erós, eth ciutadan liure, era nacion grana.

Anglatèra resòlv eth prumèr d'aguesti dus problèmes. Produsís admirablaments era riquesa, mès la distribusís mau; e aguesta solucion, que solet ei completa per un costat, l'amie fatauments en aguesti dus extrèms: opuléncia monstruosa, misèria monstruosa; toti es gòis entà uns, totes es privacions entàs auti, ei a díder, entath pòble; eth privilègi, era excepcion, eth monopòli, eth feudalisme, que nèishen aciu deth madeish trabalh. Situacion faussa e perilhosa qu'assolide eth poder public sus era misèria particulara, e que fonde era granesa der Estat enes patiments der individú. Granesa mau compausada qu'en era se combinen toti es elements materiaus, e qu'en era non i entre cap element morau.

Eth comunisme e era lei agrària cren resòlver eth dusau problèma. S'enganhen: eth sòn repartiment aucís ara produccion; era distribucion egala aucís era emulacion, e per tant eth trabalh; qu'ei un repartiment hèt peth carnissèr qu'aucís çò que dividís. Ei, donc, impossible arturar-se en aguestes fausses solucions: aucir era riquesa non ei repartir-la.

Es dus problèmes exigissen ua solucion comuna entà èster ben resolvudi; es dues solucions les cau èster combinades de sòrta que ne formen ua de soleta.

Se sonque resolvetz eth prumèr problèma, qu'auratz a Venecia, Anglatèrra; auratz, coma Venecia, un poder artificiau, o coma Anglatèrra, un poder materiau; Auratz eth mau deth ric, e moriratz pera via des hèts, coma s'a mòrt Venecia, o per ua falhita, coma queirà Anglatèrra. E eth mon vos deisharà morir e quèir; pr'amor qu'eth mon dèishe morir e quèir tot aquerò que non ei senon egoïsme, tot aquerò que non represente entath gènre uman ua vertut o ua idia.

Mos cau saber que per aguestes paraules (Venecia, Anglatèrra) designam, non es pòbles senon era construccion sociau, era oligarquia suberpausada ara nacion, e non era nacion madeisha. Es nacions meriten tostemps es nòsti respèctes e era nòsta simpatia. Venecia, coma pòble, que reneisherà;

Anglatèrra, coma aristocràcia, queirà; Anglatèrra, coma nacion, qu'ei immortau. Dit aquerò, seguim.

Resolvetz es dus problèmes: encoratjatz ath ric e protegitz ath praube; suprimitz era misèria; metetz fin ara espleita deth fèble peth fòrt; metetz fren ara innocua mensfidança deth qu'ei en camin, contra eth qu'a arribat ja; ajustatz matematica e frairauments eth salari ath trabalh; Barrejatz er ensenhament gratuit e obligatòri damb eth creishement dera mainadesa; hètz dera sciéncia era basa dera virilitat; desvolopatz es intelligéncies en tot ocupar ath còp es braci; sigatz ath madeish temps un pòble poderós e ua familha d'òmes erosi; democratisatz era propietat, sense abolir-la, senon en tot hèr-la universau, de sòrta que quinsevolh ciutadan, sense cap excepcion, posque èster propietari, causa mès de bon hèr de çò que semble; en resumit, sapiatz produsir e repartir era riquesa, e auratz amassa era granesa materiau e era granesa morau; e seratz digni de França.

Aquerò ei çò que, a despart e per dessús de quauques sèctes que se hòravien, didie eth socialisme; aquerò ère çò que cercaue enes hèts, çò que diboishaue enes anims.

Esfòrci admirables! Assagi sagrats! Aguestes doctrines, aguestes teories, aguesta resisténcia; eth besonh inesperat entar òme d'Estat de compdar damb es filosòfi, confuses evidéncies aubirades, ua politica naua que s'auie de crear, d'acòrd damb eth mon ancian, e sense meter-se massa en desacòrd damb er ideau revolucionari; ua situacion qu'en era ei de besonh tier a Lafayette tà deféner a Polinhac; era intuicion deth progrès transparent jos era suslhèua; es Crambes e eth carrèr; es competéncies que deuien equilibrar-se ar entorn deth rei; era sua fe ena revolucion; dilhèu ua desconeishuda resignacion eventuau que neishie dera vaga acceptacion d'un dret definitiu superior; eth sòn desir d'èster coma es dera sua raça, eth sòn esperit de familha, eth sòn sincèr respècte ath pòble, era sua pròpia aunestetat; totes aguestes causes amiauen cogitós a Loís Felip lèu dolorosaments; e a viatges, per mès fòrt e coratjós que siguesse, l'aclapauen jos era dificultat d'èster rei.

Sentie que jos es sòns pès se verificaue ua disgregacion temibla, que non ère, totun, un esbauçament, donques qu'era França ère mès França que jamès.

Tenebrosi agropaments curbien er orizon. Ua ombra estranha que s'anaue apressant s'estenie de man en man sus es òmes, es causes, es idies; ombra que venguie dera colèra e des sistèmes. Tot aquerò qu'auie estat estofat damb precipitacion se remoiguie e fermentaue. Quauque viatge era consciéncia der òme aunèst arturaue eth sòn alend; tant de malèster i auie en aqueth aire qu'es sofismes se barrejauen damb es vertats. Es anims tremolauen ena ansietat sociau, coma es huelhes quan s'apròpe era tempèsta. Era tension electrica ère tau, qu'en bèri moments, quinsevolh, un desconeishut, illuminaue; e dempús tornaue a vier era escurina crepusculara. A internaus, prigonds e sords mormolhs podien hèr endonviar era intensitat deth pericle que contenguie era broma.

A penes s'auien passat vint mesi dera Revolucion de Junhsèga, e er an 1832 auie començat damb aspècte menaçaire. Era misèria deth pòble; es trabalhadors sense pan; eth darrèr prince de Condé qu'auie despareishut enes tenèbres; Brusselles expulsant as Nassau, coma París as Borbons; era Belgica aufrint-se a un prince francés, e autrejada a un prince anglés; er òdi rus de Nicolàs darrèr de nosati; dus absolutistes en meddia, Fernando en Espanha e Miquèu en Portugal; era tèrra tremolant en Italia; Metternich estenent era man sus Bolonia; França acarant a Austria en Ancona; en nòrd un bronit sinistre deth martèth que riblaue es claus de Polina en sòn taüt; en tota Euròpa guardades irritades qu'èren ara demora de França; Anglatèrra, aliada sospechosa, prèsta a possar çò que queiguesse, e a lançar-se sus aquerò qu'auesse ja queigut; era cramba des Pars refugiant-se darrèr de Beccaria entà remir quate caps ara lei; es liris esfaçadi deth coche deth rei; era crotz arrincada de Nòsta Senhora; Lafayette dequeigut; Laffitte arroïnat; Benjamin Constant mòrt ena indigéncia; Casimir Perier mòrt deth cansament deth poder; era malautia politica e era malautia sociau declarant-se ath còp enes dues capitaus deth regne, era ua ena ciutat deth pensament e era auta ena ciutat deth trabalh; En París era guèrra civil, en Lyon era guèrra servila, enes dues ciutats eth madeish resplendor d'un horn; ua purpura de cratèr en front deth pòble; eth meddia fanatizat; er occident trebolat; era duquessa de Berry ena Vendée; es complòts, es conjuracions, es revòutes, eth colèra, higien ar escur rumor des idies, er ombriu revolum des eveniments.

V.- Hèts d'a on ges era istòria ignoradi pera istòria.

Tà finaus d'abriu tot s'auie agreujat. Era fermentacion se convertie en ebullicion. Dempús 1830 i auie auut, aciu e delà, petites commocions parciaus, lèu-lèu reprimides, mès que reneishien de seguit; senhau d'ua vasta conflagracion subjacenta. Quaquaurren terrible s'anaue premanint. S'entrevedien es sues linhes encara pòc mercades e mau illuminades, d'ua revolucion possibla. Era França guardaue entà París, e París guardaue entath barri de Sant Antoni.

Eth barri de Sant Antòni, sordaments escauhat, entraue en ebullicion.

Es tauèrnes deth carrèr de Charonne èren grèus e tempestuoses, encara qu'era union d'aguesti dus adjectius semble plan particulara aplicada as tauèrnes.

Aquiu eth govèrn ère, pura e simplaments, er objècte dera question: se discutie publicaments era causa, entà combáter o estar-se tranquils. Qu'auie recodines qu'en eres se hège jurar as obrèrs que gesserien en carrèr ath prumèr crit d'alarma, e que "pelejarien sense tier en compde eth nombre d'enemics". Un còp admetut eth compromís, un òme seigut en un cornèr dera tauèrna "quilhaue era votz", e didie: "Te n'as encuedat?, ac as jurat!". Quauqui viatges pujaue en tresau estatge, en un quarto barrat, e aquiu se passauen scènes maçoniques. Se les hège prestar as iniciadi juraments entà ajudar-lo coma as pairs de familha. Aguesta qu'ère era formula.

Enes sales der embaish se liegien libres "subversius". "Tractauen ara banqueta ath govèrn", ditz un infòrme secret d'aqueth temps.

S'entenien frases coma aguesta: "Non sai es nòms des caps; non mo'n saberam deth dia senon damb dues ores per auança". Un obrèr didie: "Èm tres cents; balham cadun dètz sòus, e auram cent cinquanta francs entà hèr bales e povora." Un aute didie: " Non digui sies mesi, non digui ne autanplan dus; abantes de quinze dies mos meteram cara a cara damb eth govèrn. Damb vint-e-cinc mil que i podem hèr cara". Un aute didie: "Non me cali en lhet pr'amor que me passi era net en tot hèr cartoches". De quan en quan, bèri òmes vestidi "decentaments e damb boni vestits" venguien "costant trebuc", e damb portadura de "comandament" sarrauen es mans as mès importants e se n'anauen. Jamès s'estauen mès de dètz menutes.

S'escambiauen en votz baisha paraules significatiues: "eth complòt qu'ei ja madur; era causa ei ja prèsta". "E toti es qu'èren aquiu gasulhauen çò de madeish", tient es madeishi tèrmes d'un espectador. Era exaltacion ère tau, qu'un dia, ath miei dera tauèrna, exclamèc un obrèr: "Non auem armes!" E un des sòns camarades responie: "Es soldats que n'an!", parodiant atau, sense sabè'c, era proclamacion de Bonaparte ara armada d'Italia. "Quan auien quauquarren mès secret, ahig un infòrme, l'ac comunicauen". A penes se compren çò que podien amagar dempús de çò que didien.

Es reünions èren quauqui còps periodiques; e a quauques d'eres solet i assistien ueit o dètz, tostemp es madeishi. En d'autes entraue qui volie, e era sala s'aumplie de tau sòrta qu'auien d'estar-se de pès. Es uns assistien per entosiasme e passion; d'auti pr'amor qu'ère eth sòn camin entà vier en trabalh. Madeish qu'ena revolucion, i auie en aguestes tauèrnes hemnes patriòtes qu'abraçauen as neofits.

D'auti hèts expressius s'observauen soent.

Un òme entraue en ua tauèrna, beuie e gessie dident: "Tauernèr, era revolucion pagarà çò que deui".

En ua tauèrna plaçada dauant deth carrèr de Charonne, se nomentauen agents revolucionaris; er escrutinh se hège enes casquetes.

D'auti obrèrs s'amassauen ena casa d'un mèstre d'escrima, qu'auie assauts en carrèr dera Cotte; aquiu i auie un trofèu d'armes, format d'espades de husta, estòcs, bastons e florets. Un dia treigueren es botons des flortes, e didie un obrèr: "Qu'èm vint-e-cinc, mès non compden damb jo, donques que me guarden coma a ua maquina". Aguesta maquina siguec dempús Quenisset.

Es causes que se premeditauen cuelhien de man en man ua estranha notorietat. Era hemna qu'escampaue era pòrta li didie a ua auta: "Hè fòrça temps que trabalhen sense pòsa en tot hèr cartoches". Se liegien ath miei deth carrèr proclamacions dirigides as gardes nacionaus des departaments. Ua d'aguestes proclamacions venguie signada per Burtot, vinatèr.

Un dia, ena pòrta d'un licorista deth mercat de Lenoir, un òme qu'amiaue era barba longa e accent italian, pugèc en un recanton e liegec en votz nauta un escrit especiau, que semblaue emanar d'un poder amagat. Es grops que s'auien format ath sòn entorn l'aplaudien; e es passatges qu'esmoiguien mès ara multitud sigueren recuelhudi e anotadi. "… Nòstes doctrines son

perseguides; nòstes proclamacions son esbocinades; nòsti afichaires de pannèus son espiadi e amiadi ena preson. (…) Era baisha que ven de verificar-se enes cotons mos a hèt a vier a fòrça partidaris deth just miei. (…) Eth futur des pòbles s'elabòre enes nòstes escures files. (…) Aguesta ei era question clara: accion o reaccion; revolucion o contrarrevolucion. Pr'amor qu'ena nòsta epòca non se cre ena inércia ne ena immobilitat. Peth pòble o contra eth pòble: aguesta qu'ei era question; e non n'a cap auta. (…) Eth dia que ja non sigam d'interès entà vosati, refusatz-mos, mès enquia alavetz ajudatz-mos a marchar". Tot aquerò se hège en plen dia.

Uns auti hets, mès atrevits encara, èren sospechosi entath pòble, per çò dera sua madeisha audàcia. Eth 4 d'abriu de 1832, un caminaire pujaue en recanton qu'ei ena cantoada deth carrèr de Santa Margarida, e cridaue: "Que sò babouista!" Mès, jos era masca de Babeuf, eth pòble desnishaue era punta dera aurelha de Gisquet.

Entre d'autes causes, aguest òme didie: "Dehòra era propietat! Era oposicion dera quèrra ei infama e traïdora; quan vò tier rason predique era revolucion; ei democrata entà que non l'ataquem, e reialista entà non combàter. Es republicans son animaus de pluma; maufidatz-vo'n des republicans, ciutadans trabalhadors." "Silenci!, ciutadan policièr!", cridèc un obrèr.

E aguest crit metec fin ath discurs. Se passauen quauqui incidents misteriosi.

En escurir, un obrèr trapaue près deth canau a "un òme ben jargat", que li didie: "Entà on vas, ciutadan?" " Senhor, responie er obrèr, non è er aunor de coneisher-vos." "Jo que te coneishi pro ben. E er òme higie: cranhes pas. Que sò er agent deth comité. Se sospeche que non ès guaire fidèu; te cau saber que se desnishes quauquarren, te susvelhen". E dempús li hège ar obrèr ua sarrada de mans, e se n'anaue dident: "Lèu mos tornaram a veir".

Era policia d'escota recuelhie, non solet enes tauèrnes, senon en carrèr, dialògs fòrça estranhs:

- Hètz que te receben lèu, didie un teishinèr a un ebanista.
- Per qué?
- Que mos calerà tirar un tret.

Dus caminaires caperadi de pelhòts escambiauen aguestes responses notables, plies d'aparença de jacqueria[1].

- Qui mos govèrne?
- Eth senhor Felip.
- Non, qu'ei era classa des botiguèrs.

S'enganhe eth que cre que tiem era paraula *jacqueria* en mau sens. Es *jacques* qu'èren es praubi. Tanben es qu'an hame an drets.

D'auti viatges passauen dus òmes e s'entenie qu'un li didie ar aute:

- Qu'auem un bon plan d'atac.

D'ua convèrsa intima, entre quate òmes acorropadi en ua trencada deth miei punt dera barralha deth Tron, non se podec cuélher qu'aquerò:

- Se harà çò de possible entà qu'eth non se passège mès per París.

Qui ère aguest eth? Escurina menaçaira.

"Es principaus caps", coma se didie en barri, se mantenguien entre colisses; e se credie que s'amassauen, pr'amor de meter-se d'acòrd, en ua tauèrna près dera pòrta de Sant Eustaqui.

Un cridat Aug (cap dera societat de Secors as Sartes, en carrèr Mondetour) passaue per intermediari centrau entre es caps e era banlèga de Sant Antòni. Mès tostemp i auec fòrça escurina sus aguesti caps, non i a cap hèt cèrt que posque aflaquir er orgulh particular d'aguesta responsa balhada per un acusat posterioraments, dauant deth tribunau des Pars.

- Qui ei eth vòste cap?

Non ne coneishie a degun, non arreconeishie ad arrés.

Tot aquerò non èren que paraules transparentes, encara que vagues, e quauqui viatges frases ar aire, rumors, notícies. D'auti indicis anauen apareishent.

Un hustèr, qu'ère en carrèr de Reuilly, en tot clauar es hustes d'un brescat ar entorn d'un terren qu'en eth se lheuaue ua casa en construccion, trapèc en aguest terren un fragment de carta trincada, qu'encara se podien liéger aguestes linhes:

"… Ei de besonh qu'eth comité cuelhe mesures entà empachar eth recrutament enes seccions entàs diuèrses societats…"

1Designe collectiuaments ath proletariat.

E en ua postdata:

“Mo n’auem sabut de qué i auie fusilhs en carrèr deth Faubourg-Poissoniere, numèro 5 duplicat: uns cinc o sies mil fusilhs ena casa d’un armer d’aquera plaça. Era seccion non a armes.”

Mès çò que hec qu’eth hustèr s’espaurisse e mostrèsse era carta as vesins siguec qu’a pòqui passi cuelhec un aute papèr tanben trincat, e encara mès significatiu, qu’era sua configuracion reprodusim, per çò der interès istoric d’aguesti estranhs documents:

Q	C	D	E	Aprenetz aguesta lista de memòria; e trincatz-la dempús. Es iniciadi que haràn madeish quan les autregetz ordes. Salut e fraternitat. U og a’ fe

Es qu’aueren eth secret d’aguesta trobalha, non poderen compréner enquia fòrça temps dempús eth significat d’aguestes quate majuscules: quintorions, centurions, decurions, esclaridors; e eth sens d’aguestes letres u og a’ fe qu’èren ua data, que volie díder eth 15 d’abriu de 1832. Ena colomna de cada majuscula i auie inscrits nòms seguidi d’indicacions fòrça caracteristiques. Per exemple: “Q. Bannerel. 8 fusilhs. 83 cartoches. Òme segur.” “C. Boubiere. 1 pistòla. 40 cartoches.” “D. Rollet. 1 floret. 1 pistòla. 1 liura de povora.” “E. Teissier. 1 sabre. 1 canana. Exacte.” “Terreur. 8 fusilhs. Valent”, eca.

Fin finau aguest hustèr trapèc tanben ena madeisha encencha deth brescat un tresau papèr, qu’en eth i auie escrit damb creion, mès plan visiblaments, aguesta sòrta de lista enigmatica:

Unitat Branchard. Arbe sec. 6

Barra, Soize. Sala deth Comde.

Kosciusko. Aubry eth carnicèr?

J.J.R.

Cayo Graco.

Dret de revision. Dufond. Faur.

Queiguda des Girondins. Derbac. Macbue.

Washington. Pinson. 1. 86 cart.

Marselhesa.

Sober. deth pòble. Miquèu. Quincampoix. Sable.

Hoche.

Marceau. Platon. Arbe sec.

Varsovia. Tilly, venceire deth Populaire.

Er aunorat ciutadan qu'enes sues mans queiguec aguesta lista, se'n sabèc fin finau deth sòn significat. Semble qu'ère era nomenclatura completa des seccions deth quatau districte dera Societat des Drets der Òme, damb es nòms e crambes des caps de seccion. Aué, que toti aguesti hèts, que ja an quedat ena ombra, son istòria, se pòden publicar. Mos cau díder qu'era fondacion dera Societat des Drets der Òme semble auer estat posteriora ara data que siguec trapat aguest papèr. Dilhèu non ère senon un esbòç.

Mentretant, après es notícies e es paraules, après es indicis escrits, començauen a presentar-se hèts materiaus.

En carrèr Popincourt, ena casa d'un vendeire de ròba vielha, se trapèren en calaish d'ua comòda sèt huelhes de papèr gris, totes plegades dera madeisha manèra, ath long, en quate plecs; aguestes huelhes contenguien vint-e-sies quarrats d'aguest madeish papèr gris, en forma de cartocha, e un aute papèr, qu'en eth se liegie:

Salitre 12 onzes.

Sofre 2 inzes.

Carbon 2 onzes e mieja.

Aigua 2 onzes.

Eth sumari dera ocupacion hège constar qu'eth calaish exalaue ua fòrta flaira a povora.

Un pareder, en entornar en çò de sòn dempús deth trabalh, deishèc desbrembat un petit paquet en un banc près deth pònt d'Austerlitz. Aguest paquet siguec amiat en còs de garda; lo dauriren e i trapèren dus dialògs estampadi, signadi per *Lahautiere*, ua cançon titolada: *Obrèrs, assossiatz-vos* e ua caisha de lhauna plia de cartoches.

Un obrèr, que beuie damb un aute, li hège a paupar eth sòn còs pr'amor de qué vedesse guaire calor amiaue; er aute paupaue ua pistòla jos era blòda.

En ua trencada deth baloard, entre eth cementèri deth Pair Pachaise e era barralha deth Tron, en lòc mès desèrt, jogant uns mainatges, desnishèren

jos un pilèr de bren de ressèga e lordères ua saca que contenguie un mòtle de hèr bales, un aute de husta entà hèr cartoches, ua caceròla de grans de povora de caça e ua marmita petita de hèr, qu'eth sòn interior aufrie senhaus evidents de plom honut.

Es agents dera policia entrèren de ressabuda tàs cinc deth maitin ena casa d'un tau Pardon, que tanhèc dempús ara seccion dera Barralha-Merry e moric ena revòuta d'abriu de 1834, e lo trapèren de pès près deth sòn lhet, damb cartoches que hège, encara ena man.

Ara ora qu'es obrèrs repausen s'auie vist que se trapauen dus òmes ena barralha de Picpus e era barralha de Charenton, en un caminet qu'enrodaue aguestes dues muralhes, apròp d'ua tauèrna qu'a un jòc de Siam dauant dera pòrta. Un aute treiguec deth dejós dera blòda ua pistòla e l'ac autregèc ar aute. En moment de balhar-la-se, notèc qu'era alendada deth sòn pièch auie umetejat un shinhau era povora, e la greishèc, en tot híger mès povora ara qu'auie ja ena caçoleta. Dempús se desseparèren.

Un tau Gallais, que siguec mòrt en carrèr Beaubourg enes eveniments d'abriu, se vantaue d'auer ena sua casa sèt cents cartoches e vint-e-quate pèires de fusilh.

Eth govèrn recebec un dia er avís de qué s'acabaue de distribusir armes ena banlèga e dus cents mil cartoches. Era setmana anteriora s'auien repartit trenta mil cartoches; e causa importanta, era policia non ne podec cuélher ne un de solet. Ua carta interceptada didie: "Non ei luenh eth dia que tàs ueit siguen sus es armes ueitanta mil patriòtes."

Aguesta fermentacion qu'ère publica e lèu, se poirie díder, tranquilla. Era revòuta imminenta premanie era tempèsta damb cauma dauant deth govèrn. Deguna singularitat mancaue ad aguesta crisi, encara sosterranha, mès ja perceptibla. Es ciutadans parlauen pacificaments as obrèrs de çò que se premanie; e se didien: "Com va era revòuta?", dera madeisha manèra que podien dider-se: "Com està era tua hemna?"

Un fabricant de mòbles deth carrèr Moreau preguntaue:

- E quan atacatz?

Un aute comerçant didie:

- Que s'atacarà plan lèu, me'n sai. Hè un mes èretz quinze mil; ara ètz vint-e-cinc mil.

L'aufrie eth sòn fusilh, e un vesin aufrie un cadeth que volie véner per sèt francs.

Per çò d'aute, era fèbre revolucionària guanhaue terren. Ne un solet punt de París ne de França ère ja liure d'era. Era arteria batanaue pertot. Madeish qu'aguesti telerets que nèishen en quauques inflamacions e se formen en còs uman, eth hilat des societats secretes començaue a escamplilhar-se peth país. Dera associacion des Amics deth Pòble, publica e secreta ath còp, neishie era societat des Drets der Òme, que dataue atau ua orde deth dia: Plojós an 40 dera era republicana; que li calie suberviuer encara enes senténcies deth tribunau d'assises, que manauen era sua dissolucion e que non dobtaue en balhar as sues seccions nòms significatius coma aguesti:

Picas.

Somaten.

Canon d'alarma.

Casqueta frigia.

21 de gèr.

Es mendicants.

Endauant.

Robespierre.

Nivel.

Ça ira.

Era societat des Drets der Òme engendraue era societat d'Accion, compausada des impacients que se separen e corren tà dauant. D'autes societats sajauen de recrutar-se enes societats mairs. Es seccionaires se planhien d'èster tirassadi entà toti es costats. D'aciu "era societat de França e eth comité organizador des municipalitats"; era associacion entara "libertat dera premsa"; entara "libertat individuau"; entara "instrucción deth pòble contra es impòsti indirèctes"; ath delà, era societat "des obrèrs egaladors", que se dividie en tres fraccions: es egaladors, es comunistes e es reformistes: era armada des Bastilhes, espècia de còla organizada militaraments, qu'auie un caporau entà cada quate òmes, un sergent entà cada dètz, un lòc tenent entà cada vint, un tenent cada quaranta, e qu'en eth non i auie mès de cinc que se coneishessen; creacion qu'era preocupacion

ère combinada damb era audàcia e que semblaue qu'amiaue eth sagèth de Venecia. Eth Comité Centrau, qu'ère eth cap, auie dus braci, era societat d'Accion e era armada des Bastilhes. Ua accion legitimista, es cavalièrs dera fidelitat, se botjaue en miei d'aguestes afiliacions republicanes; mès qu'auie estat denonciada e repudiada.

Es societats parisenques auien ramificacions enes principaus ciutats. Lyon, Nantes, Lyla, Marselha auien era sua societat des Drets der Òme, era Carbonària e es Òmes liuri. Aix auie ua societat revolucionària que se cridaue era Cougourde. Que ja auem escrit un aute còp aguesta paraula.

En París, era banlèga de Sant Marcel non ère mens esmoiguda qu'era de Sant Antòni, e es Escòles non se mostrauen mens afogades qu'es banlègues. Un cafè deth carrèr de Sant Jacint e eth humador des Sèt Bilhards, carrèr des Maturinos de Santiago, servien de lòc de reünion tàs estudiants. Era societat des amics der A B C, afiliada as mutualistes d'Angers e ara Cougourde d'Aix, s'amassaue, coma ja auem dit, en cafè Musain. Aguesti madeishi joeni se trapauen tanben coma auem dit, en un ostau près deth carrèr Mondetour, que se cridaue Corinto. Aguestes reunions èren secretes; d'autes èren tan publiques coma siguesse possible; e se pòt jutjar era sua gausaria peth seguent tròç d'un interrogatòri d'un des procèssi ulteriors: "A on se celebrèc aguesta reünion?", "En carrèr dera Patz". "En quina casa?". "En carrèr". "Quines seccions i assistiren?" "Ua de soleta". "Quina?" "Era seccion Manuel" "Qui ère eth cap?" "Jo". "Qu'ètz plan joen entà cuélher sus vos era grèu decision d'atacar ath govèrn. D'a on recebíetz es instruccions?" "Deth comité centrau".

Era armada ère minada ath còp qu'era poblacion, tau qu'ac mostrèren dempús es movements de Betfort, de Luneville e d'Epinal. Se compdaue damb es regiments 52. 0 5.0, 8.0, 37.0, e damb eth 20.0 leugèr. En Borgonha e enes ciutats deth Meddia se plantaue er arbe dera Libertat, ei a díder, un pau damb ua casqueta vielha.

Tau ère era situacion.

Era banlèga de Sant Antòni, coma auem dit ath principi, hège temibla e caracterizaue aguesta situacion mès que cap aute grop dera poblacion. Aquiu ère a on se sentie eth dolor de costat.

Aquera anciana banlèga, poblada coma un hormiguèr, laboriosa, animada e coma un brinhon, s'estrementie en tot demorar e desirar era commocion.

Tot que s'agitaue en era, sense que per aquerò s'interrompesse eth trabalh. Arren podie balhar idia d'aquera fesomia viua e ombriua. En aquera banlèga i a doloroses misèries jos eth tet d'un humarau, e i a tanben intelligéncies arderoses e rares; e en matèria de malastre e d'intelligéncia, precisaments, çò de mès perilhós ei qu'es extrèms se tòquen.

Era banlèga de Sant Antòni auie ath delà d'autes causes entà atrendir-se; pr'amor qu'aquiu se sent era reaccion des crisis comerciaus, des falhites, dera carestia, dera manca de trabalh, inerentes as grani eveniments politics. En temps de revolucion, era misèria ei ath còp encausa e efècte. Eth còp que herís, entorne ada era. Aguesta poblacion, plia de vertut herotge, capabla deth màger grad caloric latent, tostemp prèsta a cuélher es armes, presta as explossions, irritada, prigonda, minada, semblaue que solet demoraue era queiguda d'un bualh. Tostemp que flòten en orizon quauqui resplendors possadi peth vent des eveniments, non se pòt mens que pensar ena banlèga de Sant Antòni, e ena temibla fatalitat qu'a plaçat enes pòrtes de París aquera polverièra de patiments e d'idies.

Es tauèrnes dera *banlèga Antòni*, que s'an descrit mès d'un còp ena istòria qu'escriuem, qu'an celebritat istorica. En temps de revolucion embriaguen en eres, mès qu'eth vin, es paraules. Ua pòrta d'esperit profetic, un efluvi de futur aumplís es còrs e agranís es amnes. Es tauèrnes dera banlèga Antòni se retiren ad aguestes tauèrnes deth monte Aventino, bastides sus era tuta dera Sibilla, e en comunicación damb es prigondes bohades sagrades; tauèrnes qu'es sues taules son lèu tripòdes, e a on se beuie çò qu'Ennio[2] cridaue eth *vin sibillin*.

Era banlèga de Sant Antòni qu'ei un depaus deth pòble. Era commocion revolucionària hè aciu crebasses per a on cor era soberania populara. Aguesta soberania que pòt hèr mau; s'enganhe coma quinsevolh; mès, hòraviada e tot, encara ei grana. Se pòt díder d'era coma deth ciclòpe cèc: *Ingens*.

En 1793, sivans qu'era idia que flotaue enes aires ère bona o dolenta, sivans ère era lum deth fanatisme o der entosiasme, partien dera banlèga de Sant Antòni legions sauvatges o falanges eroïques.

Sauvatges; expliquem aguesta paraula. Aguesti òmes damb eth peu chinat, qu'enes dies genèsiacs deth caòs revolucionari se lancèren ganholant contra

2Poèta latin admirat per Ciceron (239-169 a. de C)

eth vielh París capvirat, se qué volien? Volien era fin dera opression, era fin dera tirania, era fin deth sabre, eth trabalh entar òme, era instrucción entath mainatge, era doçor sociau entara hemna, era libertat, era fraternitat, eth pan entà toti, era idia entà toti, eth progrès, aguesta causa santa, brava e doça, eth progrès; lo reclamauen terriblaments, miei despolhadi, damb era maça ena man e eth bram ena boca. Qu'èren es sauvatges dera civilizacion.

Proclamauen damb fòrça eth dret; volien obligar ath gènre uman a entrar en paradís, encara que siguesse mejançant eth terror e er espant.

Dauant d'aguesti òmes herotges e espaventosi, herotges entath ben, que n'a d'auti de alègri, brodadi, dauradi, encintadi, damb cauces de seda, plumes blanques, gant auriò, bòta de cuèr impermeable, qu'emparant es codes en ua taula caperada de velot, ath cant d'ua humeneja de marme, persuten templadaments ena convèrsa e permanéncia deth passat, dera Edat Mieja, deth dret divin, deth fanatisme, dera ignorància, dera esclavitud, dera pena de mòrt, dera guèrra, glorificant a mieja votz e damb finor eth sabre, eth fogairon e eth cadafalc. Se mos vedéssem obligadi a alistar entre es barbars dera civilizacion e es civilizadi dera barbaria, qu'escuelheríem as barbars.

Mès, gràcies a Diu, non èm en aguesta alternatiua; non ei de besonh cap queiguda verticau ne entà dauant ne entà darrèr. Ne despotisme, ne terrorisme. Que volem eth progrès per un penent leugèr.

Diu l'aprovedís. Era amendrida des penents constitusís era politica divina.

VI.- Enjolras e es sòns lòctenents.

Entà aguesta epòca, Enjolras, en preveir es eveniments possibles, hec ua sòrta de recompde misteriós.

Toti èren en conciliabul en cafè Musain; e Enjolras, barrejant damb es sues paraules quauques metafòres, miei enigmatiques, encara que significatiues, didec çò que seguís:

- Conven saber a on èm e damb qui se pòt compdar. Se se vò combatents, mos cau hèr-les. Auer damb qui herir que non mos pòt destorbar. Es que caminen per un camin an mès perilh de recéber ua cornada quan i a bueus en eth que quan non i son. Compdem, donc, era vegada. Guari èm? Non se tracte de deishar aquerò tà deman. Es revolucions les cau èster tostemp rapides, pr'amor qu'eth progrès non a temps a pèrder. Maufidem-mos de çò inesperat e non mos deishem cuélher de ressabuda; se tracte de repassar es cosedures qu'auem hèt e veir se sòn fòrtes, e aguest ahèr mos cau acabar-lo aué. Courfeyrac, tu veiràs as politecnics; aué, dimèrcles, qu'ei eth dia de gessuda. Feuilly, tu veiràs as dera Glaciere. Combeferre m'a prometut vier en Picpus; aquiu que i a un hormiguèr excellent. Bahorel visitarà era Estrapade. Prouvaire, es pareders que se dèishen anar un shinhau; tu mos haràs a vier notícies dera lòtja deth carrèr Grenelle Saint-Honoré. Joly vierà ena clinica de Dupuytren e cuelherà eth pos ara escòla de medecina. Bossuet harà un torn pera Audiéncia e parlarà damb es escriveires. Jo m'encargui dera Cougourde.
- Que ja ei tot apraiat, didec Courfeyrac
- Non.
- Donques se qué manque?
- Ua causa plan importanta.
- Qué ei?, preguntèc Combeferre.
- Era barralha deth Maine, responec Enjolras.

S'estèc dempús un moment coma calat enes sues reflexions, e higec:

- Ena barralha deth Maine i a marbrièrs, pintors, e practics en talhèrs d'escultura. Qu'ei ua familha entosiasta, mès sometuda ath refredament, e sabi pas se qué les passe, hè bèth temps; que pensen en ua auta causa e se

dèishen anar; se passen eth temps hènt ath dominò. Que calerie vier a parlar-les un shinhau, e d'ua manèra fèrma; s'amassen en çò de Richefeu e se les traparà aquiu entre es dotze e era ua. Qu'ei de besonh bohar en aqueri cendres; jo qu'auia pensat entad aquerò en distrèt Mario, qu'ath delà ei brave; mès que ja non vie. Qu'è besonh d'un entara barralha deth Maine e non lo è.

- Donques, e jo?, repliquèc Grantaire.
- Tu?
- Jo.
- Tu, adoctrinar republicans! Tu, entornar eth calor, non a principis, senon a còrs hereds!
- E per qué non?
- Pòs servir entà quauquarren?
- Qu'è ua ambicion vaga, didec Grantaire.
- Tu que non cres en arren.
- Creigui en tu.
- Grantaire, me vòs hèr un favor?
- Toti, enquia e tot netejar-te es bòtes.
- Plan, donc, non te cales enes nòsti ahèrs; beu eth tòn absinti.
- Qu'ès un desarregraït, Enjolras.
- Seràs tu òme entà vier ena barralha deth Maine! Seràs capable!
- Que sò capable de baishar peth carrèr de Gres, trauessar era plaça de Sant Miquèu, viràr peth carrèr deth Prince, cuélher eth carrèr Vaugirard, passar es Carmenes, tornar en carrèr d'Assas, arribar en carrèr de Cherche-Midi, deishar darrèr eth Conselh de Guèrra, mesurar eth carrèr des Vielhes Tulheries, cuélher eth baloard, seguir era cauçada deth Maine, trauessar era barralha e entrar en çò de Richefeu. Que sò capable de tot aquerò, es mies sabates son capables de çò madeish.
- Coneishes ad aguesti companhs de çò de Richefeu?
- Pas guaire. Mos tutejam solet.
- E qué les dideràs?
- Les parlarè de Roberspierre, tè; de Danton, des principis.
- Tu!

- Jo!. mès non me hètz justícia; quan me cali en un ahèr que sò terrible. È liejut a Prudhomme, coneishi eth contracte sociau; me sai de memòria era Constitucion der an Dus. “Era libertat deth ciutadan acabe a on comence era libertat de un aute ciutadan”. Te penses, dilhèu, que sò un bèstia? Qu’è un ancian assignat en mèn calaish. Es drets der òme, era soberaneitat deth pòble. Dimònis! Que sò, ath delà, un shinhau hebertista; e posqui parlar pendent sies ores de relòtge, damb eth relòtge ena man, de causes sobèrbies.

- Sigues formau, li didec Enjolras.

- Que sò terrible, responec Grantaire.

Enjolras pensèc pendent quauques segondes e hec eth gèst der òme qu’a cuelhut ua resolucion.

- Grantaire, didec grèuments, que sò d’acòrt en hèr-te a temptar. Vieràs ena barralha deth Maine.

Grantaire s’estaue en ua casa d’òstes près deth cafè Musain. Gessec e entornèc en cinc menutes. Qu’auie anat a botar-se un justet ar estil de Robespierre.

- Ròi, didec entrant e guardant fèrmaments a Enjolras.

E dempús, damb un energic movement de man crotzèc sus eth pièch es dues rabades escarlates deth justet.

E, en tot apressar-se entà Enjolras, li didec ena aurelha:

- Ages fidança.

Se botèc eth chapèu decididaments e gessec.

Un quart d’ora dempús, era sala interiora deth cafè Musain ère desèrta.Toti es amics der A B C se n’auien anat, cadun peth sòn costat, a complir era sua mission. Enjolras, que s’auie sauvat era Cougourde, gessec eth darrèr.

Es dera Cougourde d’Aix qu’èren en París, s’amassauen alavetz ena planhèra d’Issy, en ua d’aguestes peirères abandonades tant abondiues per aqueth costat de París.

Enjolras, caminant entad aqueth lòc de reünion, anaue repassant es circonstàncies dera situacion. Era gravetat des eveniments qu’ère visibla. Quan es hèts, simptòmes d’ua espècia de malautia sociau latenta, se botgen pesadaments, era mendre complicacion les arture e les embolhe, fenomèn

d'a on gessen es esbauçaments e es reneishements. Enjolras desnishaue ua revòuta luminosa jos er escur vel der avier. E qui se'n sap? Eth moment dilhèu s'apressaue. Eth pòble en tot tornar a assumir eth dret! Be n'ei de polit er espectacle! Era revolucion tornant a cuélher majestuosaments possession dera França e dident ath mon: "Contunharà!" Enjolras qu'ère content. Eth horn s'escauhaue. En aqueth moment auie un revolum d'amics escampilhadi per París; compausaue ena sua imaginacion, damb era eloquéncia penetranta e filosofica de Combeferre, er entosiasme cosmopolita de Feuilly, era verbositat de Courfeyrac, era arridalha de Bahorel, era malenconia de Joan Prouvaire, era sciéncia de Joly e es sarcasmes de Bossuet, ua sòrta de bualh electric que pertot balhaue huec. Toti ara òbra. Segurаments eth resultat se corresponerie ar esfòrç: tot anaue ben. Mès aquerò lo hec a pensar en Grantaire. "Tè!, se didec. Era barralha deth Maine qu'ei lèu en mèn camin. S'arribèssa jo enquia çò de Richefeu! Vam a veir çò que hè Grantaire e a on ei".

Tocaue era ua en relòtge dera tor de Vaugirard, quan Enjolras arribèc en humadèr Richefeu. Possèc era pòrta, entrèc, crotzèc es braci, deishant quèir era pòrta, que li tumèc ena esquia, e guardèc era sala plia d'òmes, de taules e de hum.

Deth miei d'aqueth bromadís gessie ua votz viuaments bracada per ua auta votz. Qu'ère Grantaire discutint damb un adversari.

Grantaire ère seigut dauant de un aute, ath cant d'ua taula de marme de Santa Anna, semiada de grans de bren e plia de fiches de dominò e pataquejaue eth marme damb eth punh; Enjolras entenec çò que seguís:

- Sies doble.
- Quate.
- Diable!. non n'è.
- Qu'ès mòrt. Dus.
- Sies.
- Tres.
- Un as.
- Me tòque méter.
- Quate.
- De mau hèr.

- Ara tu.
- È cometut ua fauta enòrma.
- Vas ben.
- Quinze.
- Sèt mès.
- Damb aguesta vint-e-dus. Pensant. Vint-e-dus!
- Non te demoraues eth sies doble. Se l'auesses botat ara prumeria qu'aurie cambiat tot eth jòc.
- Dus, un aute còp.
- As.
- As!, Plan, donc, cinc.
- Non n'è.
- As botat tu, me pensi?
- Òc.
- Blanca.
- Qu'as sòrt! Qu'as fòrça sòrt!
- Interrupcion. Un dus
- Un as.
- Ne cinc, ne as. Aquerò qu'ei bon entà tu.
- Dominò.
- Nòm d'un gosset.

Libre dusau: Eponina.

I.- Eth camp dera Alausa.

Mario auie assistit ar inesperat acabament dera emboscada que l'auie balhat a conéisher a Javert; mès, a penes auec abandonat, aguest, era casa, en tot hèr-se a vier as presoèrs en tres coches de loguèr, gessec tanben. Non èren qu'es nau dera net e se filèc de cap ara casa de Courfeyrac.

Courfeyrac non ère ja er imperturbable abitant deth barri latin; S'auie mudat en carrèr dera Vidrieria "per motius politics"; aqueth barri ère un des que servien d'assetament ara revolucion alavetz. Mario li didec a Courfeyrac: "Que vengui a dormir damb tu". Courfeyrac treiguec un matalàs des dus qu'auie en sòn lhet, l'estenec en solèr e didec: "aciu que l'as".

Londeman, tàs sèt deth maitin Mario entornèc entà casa, paguèc eth loguèr e çò que li deuie a tia Bougon, hec cargar en un carriòt de man es sòns libres, eth lhet, era taula, era comòda e es sues dues cagires, e partic, sense deishar era adreça dera sua naua casa; de tau sòrta que, quan Javert tornèc peth maitin entà preguntar a Mario es eveniments dera vesilha, non trapèc qu'ara tia Bougon, que li responec: "S'a mudat!".

Era tia Bougon restèc convençuda de qué Mario ère un shinhau complice des panaires agarradi pera net.

- Qui s'ac podie pensar?, didie as portièrs deth barri. Un joen qu'auie era portadura d'ua mainada!

Mario auie auut dues rasons entà mudar-se tan lèu. Prumèra, que ja auie orror ad aquera casa qu'en era auie vist tan près, e en tot eth sòn desvolopaments, çò de mès repugnant e herotge; ua lejor sociau mès orribla encara qu'eth ric maishant: eth praube dolent. Dusau, que non volie figurar en procès que seguirie probablaments e veder-se obligat a declarar contra Thenardier.

Javert se pensèc qu'eth joen, qu'eth sòn nòm auie desbrembat, auie auut pòur e se n'auie anat, o dilhèu encara non auie tornat ena sua casa en

moment dera emboscada; hec, ça que la, quauqui esfòrci entà trapar-lo, mès que non ac artenhec.

Se passèc un mes e dempús un aute. Mario seguie en casa de Courfeyrac: se n'auie sabut per un passant d'avocat, visitaire abituau dera Sala des Passi Perdudi, que Thenardier ère incomunicat, e balhaue cada deluns ar alcaide dera preson dera Fòrça cinc francs entà Thenardier.

Mario, en non auer ja sòs, demanaue es cinc francs a Courfeyrac: qu'ère eth prumèr còp ena sua vida que demanaue prestat. Aguesti cinc francs periodics qu'èren un doble enigma entà Courfeyrac que les autrejaue, e entà Thenardier que les recebie.

"Entà qui deuen èster?", pensaue Courfeyrac.

"D'a on pòt vier aquerò?", se preguntaue Thenardier.

Mario qu'ère adolorit: tot entada eth auie tornat enes tenèbres. Non vedie arren ath sòn dauant; era sua vida ère negada en un mistèri, qu'en eth caminaue a paupes.

Auie vist un moment de plan apròp, en aguesta escurina, ara joena qu'estimaue, ath vielh que semblaue sa pair, ad aguesti èssers desconeishudi, qu'èren eth sòn solet interès e era sua soleta esperança en aguest mon; e en moment que les auie creigut tier coma sòns, ua ventada l'auie trèt totes aguestes ombres. Ne un solet bualh de certitud e de vertat auie gessut dera tumada mès terribla. Non auie trapat cap conjectura possibla. Non sabie ne solet eth nòm que s'auie creigut saber: solide que non ère eth d'Ursula, e qu'era Alausa ère un fausnòm. E qué pensar deth vielh? S'amagaue reauments dera policia? Er obrèr de peus blanqui que Mario auie trapat enes entorns des Invalids se li presentaue ena memòria; ja ère probable qu'aguest obrèr e eth senhor Blanc siguessen eth madeish. Se desguisaue, donc? Aguest òme qu'auie causes eroïques e causes equivòques. Per qué non auie cridat demanant ajuda? Per qué auie hujut? Ère eth pair dera joena? Ère reauments er òme que Thenardier auie creigut conéisher? Podie auer-se enganhat Thenardier? Aguestes preguntes èren autrestanti problèmes sense solucion. Per arren d'aquerò amendrie er encantament angelicau dera joena deth Luxembourg. Ò dolorós malastre! Mario auie ua passion en còr e era net enes uelhs. Se vedie possat e tirassat, e non podie botjar-se: tot s'auie esbugassat, exceptat er amor; e enquia e tot der amor madeish auie perdut es instints e es illuminacions sobtes.

Normauments, aguesta ahlama que mos uscle tanben mos illumine un shinhau e mos balhe quauqua claror utila en exterior. Mès Mario non entenie ja aguesti sordi conselhs dera passion. Jamès se didie: Se venguessa aquiu? Se hessa tau o quau causa? Aquera joena, que ja non podie cridar Ursula, ère evidentaments en quauque lòc; mès arren indicaue a Mario a on li calie cercar-la. Tota era sua vida se resumie alavetz en dues paraules: ua incertitud absoluda en un bromadís impenetrable. Aspiraue tostemp a veder-la, mès que ja non ac demoraue.

E, entà mès malastre encara, tornaue a visitar-lo era misèria; sentie ja près d'eth, peth darrèr, èra sua bohada gelada. Pr'amor que pendent aguesti torments e de hège ja bèth temps, auie abandonat eth sòn trabalh; e arren ei mès perilhós qu'era interrupcion deth trabalh: qu'ei un costum que se pèrd. Costum aisit de pèrder e dificil de tornar recuperar.

Ua cèrta quantitat de meditacion fantastica qu'ei bona, coma un narcotic en petites dòsis; adormís era fèbre, plan dolorosa a viatges, dera intelligéncia que trabalhe, còste en esperit un bugàs leugèr e fresc que corregís es costats massa aspres deth pensament blos, aumplís aciu e delà lacunes e intervaus, estaque es conjunts e ombrège coma ua estompa es angles des idies. Mès, massa quantitat d'aguesti sòmis fantastics nègue e estofe. Malerós er obrèr d'esperit que se dèishe quèir d'ençà eth pensament en aguesti sòmis! Se pense que tornarà a pujar facilaments, e se ditz que, a tot darrèr, ei madeish pensar que soniar. Error.

Eth pensament ei eth trabalh dera intelligéncia; era meditacion fantastica ei era voluptuositat; remplaçar ad aqueth per aguesta ei confóner un podom damb un aliment.

Rebrembem que Mario auie començat per aciu; dempús era passion s'auie calat ath dessús e auie acabat de precipitar-lo enes quimères sense objècte e sense hons; sonque gessie de casa entà soniar; costum guiterós, abisme tenebrós e maishant, e a mida qu'eth trabalh amendrie, es besonhs creishien. Aquerò ei ua lei. Er òme en estat de meditacion ei naturauments prodig e guiterós; er esperit espaciat que non pòt auer ua vida concreta. Que i a en aguesta manèra de víuer un pilho-malho de ben e de mau, pr'amor que s'era negligéncia guiterosa ei funèsta, era generositat ei sana e bona; mès er òme praube, generós e nòble que non trabalhe, qu'ei perdut: se l'agoten es recursi, e creishen es sòns besonhs.

Penent fatau, qu'en eth es mès aunèsti e es mès fèrms son arrossegadi coma es mès fèbles e es mès viciosi, e qu'arribe en un d'aguesti dus abismes: eth suicidi o eth crim. E a truca de gésser solet entà meditar, arribe eth dia qu'un ges entà lançar-se ena aigua.

Er excès de meditacion cree es Escousse e es Lebras[3].

Mario baishaue aguest penent a passi doci, damb es uelhs tachadi en aquera persona que ja non vedie. Çò que viem de díder semble estranh, e, ça que la, ei vertadèr. Eth rebrembe d'un èsser absent s'illumine enes tenèbres deth còr, e coma mès complètaments despareish, mès lutz; era amna desesperada e escura ve aguesta lum en sòn orizon coma ua estela dera net interiora. Tot eth pensament de Mario qu'ère era; non pensaue en cap auta causa; coneishie confusaments qu'era sua levita vielha se hège inservibla; qu'era sua levita naua se hège vielha; qu'es sues camises se rosigauen, que se rosigaue eth sòn chapèu, que se rosigauen es sues bòtes; ei a díder, que se rosigaue era sua vida, e didie: " se la podessa veir sonque abans de morir!"

A viatges en aguestes ores inexplicables qu'a quinsevolh còr qu'estime, en non trapar que rasons de dolor e sénter, totun, un desconeishut tremolor d'alegria, se didie: "Aguesti son es sòns pensaments que vien entà jo. E dempús higie: es mèns pensaments arribaràn entada era dilhèu dera madeisha manèra."

Aguesta illusion que Mario des.hège de seguit, artenhie, totun, suscitar ena sua amna arrais de lum, que se retirauen ara esperança. De quan en quan, mès que mès ara ora dera net que mès entristís as pensaires fantastics, estampaue sus un quasèrn, qu'en eth non i auie qu'aquerò, çò de mès blos, çò de mès impersonau, çò de mès ideau des sòmis qu'er amor aumplie eth sòn cervèth; ad aquerò lo cridaue "escriuer-li".

Mès non auem de pensar qu'era sua rason ère desordenada. Ath contrari, auie perdut era facultat de trabalhar e de botjar-se damb fermetat entà ua fin determinada; mès qu'auie, mès que jamès, perspicàcia e rectitud. Vedie damb ua lum tranquilla e reau, encara que particulara, çò que se passaue ath sòn dauant, enquia e tot es hèts o es òmes mès indiferenti; en totes es causes didie çò de just damb ua sòrta d'aclapament nòble e

3Poètes francesi. (1813-1832)

desinteresadaments innocent. Eth sòn sen, lèu despenut dera esperança, se tenguie naut e se quilhaue.

En aguesta situacion d'animositat, arren se l'escapaue, arren l'enganhaue, e descurbie en cada moment eth hons dera vida, dera umanitat e deth destin. Erós, enquia e tot en miei deth dolor, aqueth que Diu a autrejat ua amna digna der amor e deth malastre! Qui non a vist es causes d'aguest mon e eth còr des òmes damb aguesta dobla lum, non a vist arren vertadèr, non sap arren.

Era amna qu'estime e patís se trape en un estat sublim.

Ath delà d'aquerò, se passauen es dies, e arren de nau se presentaue, li semblaue solet qu'er espaci ombriu qu'auie de trauessar se redusie en cada moment, e credie entreveir ja claraments eth bòrd deth precipici sense hons.

"Qué!, se didie. Non la tornarè a veir?"

Quan se puge eth carrèr de Santiago, deishant de cornèr era barralha, e se seguís un shinhau tara quèrra per ancian baloard interior, s'arribe en carrèr dera Santat, dempús en dera Glaciere, e un shinhau abans d'arribar en arriuet des Gobelinos, se trape ua planhèra, qu'ei en tota era longa e monotòna ronda des baloards de París eth solet lòc que Ruysdael gausarie sèir-se.

Sabi pas d'a on vie era gràcia d'aqueth lòc: un prat verd trauessat per còrdes estenudes qu'en eres se sequen ar aire quauqui pelhòts; ua casa de bordèr edificada en temps de Loís XIII, damb eth sòn gran lausat caperat de humaraus, brescats arroïnats, un shinhau d'aigua que cor entre quauqui olms, hemnes, arridalhes e votzes; en orizon, eth Panteon, er arbe des Sords e Muts, eth Val-de-Grace, nere, fantastic, alègre, magnific, e ath hons eth sevèr quarrat des tors de Nòsta Senhora.

Coma qu'aqueth lòc non s'ac vau d'èster vist, arrés lo visite. A penes lo trauèsse cada quart d'ora ua carreta o un mulatèr.

Se passèc un còp qu'es passegi solitaris de Mario l'amièren entad aguest terren, près d'aqueth arriuet. Aqueth dia que i auec ua naua en baloard, un passejaire. Mario, agradiuaments estonat per atractiu lèu sauvatge deth lòc, li preguntèc ath passejaire:

- Com se cride aguest lòc?

Eth caminaire responec:

- Eth Camp dera Alausa. E higec: Aciu siguec a on Ulbach aucic ara pastora d'Ivry.

Mès, dempús dera paraula Alausa, Mario non auie entenut arren. Que i a en estat de sòmi congelacions sobtes, costades per ua soleta paraula. Tot eth pensament se condense còp sec ar entorn d'ua idia, e non ei ja capable de cap auta percepcion. Era Alausa qu'ère eth nòm qu'enes prigondors dera malenconia de Mario auie remplaçat a Ursula.

- Cara!, didec en estupor pòc logic, pròpi d'un apart misteriós, aguest qu'ei eth sòn camp. Aciu me'n saberè d'a on demore.

Aquerò qu'ère absurd, mès irresistible.

E d'alavetz ençà, venguec cada dia en Camp dera Alausa.

II.- Formacion embrionària des crims ena incubacion des presons.

Era capitada de Javert ena casa de Gorbeau qu'auie semblat completa, mès non n'auie estat.

En prumèr lòc, e aguest ère eth sòn principau mau punt, Javert non auie hèt presoèr ath presoèr. Er assassinat que hug qu'ei mès sospechós qu'er assasin; e ei problable qu'aguest personatge, de tan preciosa captura entàs bandits, non aurie estat mens bona presa entara autoritat.

Ath delà, Montparnasse s'auie escapat des garres de Javert; qu'aurie de demorar ua auta escadença entà agarrar ad aqueth "gomós deth diable". Efectiuaments, Montparnasse, en auer trapat a Eponina, qu'ère ara demora jos es arbes deth baloard, se n'auie anat damb era, en tot preferir èster Nemorino damb era hilha, que Shinderhannes damb eth pair; e auie hèt ben, donques qu'ère liure. Per çò d'Eponina, Javert l'auie hèt "agarrar", çò que resultaue un miei consolament; e s'auie amassat damb Azelma enes Magdalenes.

Plan donc, en trajècte dera casa de Gorbeau entara Fòrça, un des principaus presoèrs, Sonesòs, s'auie perdut. Non se sabie se com s'auie passat aquerò; es agents e es policièrs "non comprenien arren"; s'auie convertit en hum, s'auie esguitlat per entre es còrdes, s'auie escapat pes henerecles dera veitura, donques qu'eth coche ère trincat, e auie hujut; non sabien se qué díder, senon qu'en arribar ena preson, Sonesòs auie despareishut. Que i auie en aquerò quauquarren de magia o de policia. S'auie honut Sonesòs enes tenèbres coma un flòc de nhèu ena aigua? I auie auut convengut entre es agents? Pertanhie aguest òme ar enigma doble deth desorde e der orde public? Ère concentric ara infraccion e ara repression? Aguesta esfinx auie es mans en crim e es pès ena autoritat? Javert non acceptaue aguestes combinacions e s'aurie enforismat dauant taus compromisi; mès ena sua esquadra i auie d'auti inspectors mès veterans qu'eth, a maugrat d'èster subordinats sòns, enes secrets dera prefectura, e Sonesòs ère tan pervèrs que podie èster un bon agent de policia; efectiuaments, que n'a d'aguesti brigands de dues cares. Mès siguesse çò que siguesse, çò de cèrt ei que Sonesòs se perdec e non lo tornèren a trapar. Javert semblèc èster mès irritat qu'estonat per aguest accident.

Per çò de Mario, “aguest pèc d’avocat qu’auie auut probablaments pòur” e qu’eth sòn nòm auie desbrembat Javert, qu’ère poc important. Ath delà, a un avocat se lo trape tostemp. Mès, ère solet un avocat?

Qu’auie començat eth sumari.

Eth jutge que l’amiaue auie creigut convenent non méter incomunicat a un des òmes dera banda deth Patron Minette, demorant quauqua confession, e auie alistat a Brujon, eth pelut deth carrèr de Petit-Banquier. Se l’auie deishat en pati de Carlemanh, e auie tostemp ath dessús era guardada des susvelhants.

Eth nòm de Brujon ei un rebrembe dera Fòrça. En repugnant pati, entara plèba er Edifici Nau, entara administracion eth pati de Sant Bernard, e entàs panaires era tuta des Leons; en aquera muralha caperada d’escaumes e de lepra, que pujaue pera quèrra enquiath tet, apròp d’ua pòrta de hèr, rolhada ja, qu’amiaue entara anciana capelha deth palai ducau dera Fòrça, convertida en dormitòri de bandits, se vedie encara hè dotze ans, un castèth grossièraments escultat damb un clau, ena pèira, e dejós aguesta signatura:

BRUJON, 1811.

Eth Brujon de 1811 ère eth pair deth Brujon de 1832.

Aguest, qu’a penes auem pogut entreveir ena emboscada dera casa de Gorbeau, ère un joen de bon pòrt, plan astut e discret, d’aspècte hugidís e penible. Per çò d’aguest aspècte l’auie alistat eth jutge, en creder-lo mès util en pati de Carlemanh qu’en croton incomunicat.

Es panaires non interrompen er exercici dera sua profession, encara que siguen en mans dera justícia. Non s’incomòden per tan pòca causa, e èster empresoat per un crim non empedís començar-ne un aute; que son coma es artistes qu’an un quadre ena exposicion, e non per aquerò dèishen de trabalhar en quauqua òbra naua en sòn talhèr.

Brujon semblaue auer-se quedat estonat damb era preson. Se lo vedie fòrça còps ores sanceres en pati de Carlemanh, de pès, près dera lucana deth cantinèr, contemplant coma un pèc era sordida lista des prètz dera cantina, que començaue: *pòrres, seishanta dus centims*, e acabaue: *cigar, cinc centims*; o ben s’estaue eth temps tremolant, croishint es dents, dident qu’auie fèbre e preguntant s’auie liure quauqu’un des vint-e-ueit lhets dera sala des malauts.

De pic, tara dusau quinzea de hereuèr de 1832, se sabec que Brujon, eth pèc, auie manat a hèr as mossos dera preson, non jos eth sòn nòm, senon jos eth nòm de tres camarades sòns, tres comissions desparières, que l'auien costat cinquanta sòus, despena exorbitanta que cridec era atencion der inspector dera preson.

Se heren investigacions, e consultant era tarifa des encargues, clauada ena paret dera sala des presoèrs, se'n saberen de qué es cinquanta sòus se dividien atau: tres encargues: un ath Panteon, dètz sòus; un aute a Val-de-Grace, quinze sòus, e un aute ara barralha de Grenelle, vint-e-cinc sòus; aguest darrèr qu'ère eth prètz mès naut dera tarifa. Ara plan, precisaments en Panteon, en Val-de-Grace e ena barralha de Grenelle i auie es domicilis des tres panaires des barralhes mès temibles, Kruideniers, eth cridat Bizarro; Gloriós, forçat complit, e Paracoches, que sus eri queiguec per aguest incident era guardada dera policia.

Se credec endonviar qu'aguesti òmes èren afiliadi ara banda deth Patron Minette, que d'era auien estat caladi ena ombra es caps Babet e Tragamar. Se supausèc qu'es encargues de Brujon, manadi non a ua casa senon a persones que demorauen en carrèr, deuien èster avisi entà bèth crim planejat. Que i auie, ath delà, d'auti indicis; se metec era garra as tres vagui e se credec auer aurejat era maquinacion de Brujon, quina que siguesse.

Ua setmana apruprètz d'aguestes mesures, ua net, un suvelhant de ronda, que vigilaue eth dormitòri inferior der Edifici Nau en moment de méter ena boeta de signes de reconeishença eth sòn signe, ei a díder, era pèça de metau damb eth sòn numèro, que se tie entà indicar qu'er inspector complís eth servici exactaments, de sòrta que cada ora què enes boètes des pòrtes des dormitòris un d'aguesti signes; un inspector, didem, vedec pera reisheta deth dormitòri a Brujon seigut, escriuent quauquarren en lhet jos era lum dera lampa. Er inspector entrèc, se metec pendent un mes a Brujon en un croton, mès que non se le podec cuélher aquerò qu'auie escrit. Era policia non se'n sabec d'arren mès.

Çò de cèrt ei que, londeman, lancèren un *postilhon* deth pati de Carlemanh entara tuta des Leons per dessús der edifici de cinc estatges que separaue ambdús patis.

Es presoèrs criden postilhon a ua bòla de pan artisticaments prestida que s'envie *entà Irlanda*, ei a díder, peth dessús des losats d'ua preson d'un pati

en aute. Etimologia: Peth dessús d'Anglatèrra, d'ua tèrra entà ua auta, *entà Irlanda*. Quan què, donc, era bòla en pati, eth que la recuelh la daurís e trape un bilhet dirigit a quauque presoèr en pati. S'ei un presoèr qui la cuelh la balhe ath sòn destin, e s'ei un carcerèr o un des presoèrs secretaments venudi, que se criden "saumets" enes presons, e "vops" enes crotons, eth bilhet ei presentat ar escrivan, e dempús ara policia.

Aguest còp eth bilhet arribèc ath sòn destin, encara qu'en aqueth moment eth que l'auie de recéber ère entre es *desseparadi*: qu'ère arren mens que Babet, un des quate dera banda deth Patron Minette.

Eth postilhon contenguie un papèr plegat qu'en eth i auie escrites aguestes linhes:

"Babet. Que se pòt dar un còp en carrèr Plumet. Ua rèisha en un jardin."

Aquerò ère çò que Brujon auie escrit aquera net.

A maugrat des registradors e registradores, Babet trapèc era manèra de hèr a vier eth bilhet dès era Fòrça entara Salpetriere a ua "bona amiga" qu'auie aquiu e qu'ère embarrada. Aguesta, ath sòn torn, hec a vier eth bilhet a ua auta que coneishie, ua tau Magnon, vigilada pera policia, mès encara non empresoada. Aguesta Magnon, qu'eth sòn nòm a vist ja eth lector, auie damb es Thenardier relacions qu'explicaram mès endauant e podie servir de pònt entre era Salpetriere e es Magdalenes, en tot tier-li ua visita a Eponina.

Mès se passèc precisaments en aguest moment que, mancant espròves en sumari format contra Thenardier respècte des sues hilhes Eponina e Azelma, sigueren botades en libertat.

Quan Eponina gessec, era Magnon, que la demoraue ena pòrta des Magdalenes, autregèc eth bilhet de Brujon a Babet, en tot encomanar-li que amièsse a tèrme eth negòci.

Eponina venguec en carrèr Plumet, reconeishec eth brescat e eth jardin, observèc era casa, espièc, siguec ara demora e quauqui dies dempús li hec a vier ara Magnon, que s'estaue en carrèr Clocheperce, un *bescueit*, que Magnon transmetec ara aimanta de Babet ena Salpetriere. Un *bescueit* en tenebrós simbolisme des presons signifique: *non i a arren a hèr*.

Tan ben gessec tot que, mens d'ua setmana dempús, Babet e Brujon, en trapar-se en camin de ronda dera Fòrça, en anar er un entara "instrucción" e er aute tornant, preguntèc Brujon:

- E eth carrèr P?
- *Bescueit*, responec Babet.

Atau s'avortèc aguest fetus deth crim, engendrat per Brujon ena Fòrça.

Aguest avortament qu'auec, totun, conseqüéncies totafèt estranhes en programa de Brujon; que ja se veiràn.

Fòrça viatges se cre qu'un nude un hiu, e se ne nude un aute.

III.- Aparicion ath senhor Mabeuf.

Mario non visitaue ad arrés, solet quauqui viatges trapaue ath senhor Mabeuf.

Tant que Mario baishaue grèuments per aguesti lugubres gradons, que se poirien cridar era escala dera tuta, e qu'amien entà lòcs sense lum, a on s'enten as erosi caminar peth dessús, eth senhor Mabeuf les baishaue de ua auta manèra.

Era *Flora de Cauteretz* non se venie ja bric. Es experiments sus eth color indi non auien dat cap resultat en petit jardin d'Austerlitz, qu'ère mau plaçat; aquiu solet podie cultivar quauques plantes estranhes qu'auien besonh d'umiditat e d'ombra. Mès que non se descoratjaue. Auie artenhut un cornèr de tèrra en Jardin Botanic, en ua bona situacion entà hèr "ath sòn cargue"es assagi sus er indi, qu'entad aquerò s'auie hèt a vier es huelhes dera sua *Flora* en Mont de Pietat. Qu'auie redusit eth sòn esdejoar a dus ueus e ne deishaue un d'eri entara sua vielha sirventa, que non l'auie pagat era sodada hège quinze mesi; Fòrça viatges, eth sòn esdejoar qu'ère tot eth sòn minjar. Ja non arrie damb era sua arridalha infantila; s'auie tornat foreno e non recebie visites. Mario que hège ben en non vier a tier-li ua visita. Quauqui còps, ara ora qu'eth senhor Mabeuf anaue entath Jardin Botanic, se trapauen eth vielh e eth joen en baloard der Espitau; non se parlauen, solet se saludauen damb eth cap tristaments. Causa dolorosa: que i a un moment qu'era misèria dessepare enquia e tot as amics. Abans qu'èren dus amics, ara èren dus passejaires.

Eth librari Royol auie mòrt. Eth senhor Mabeuf non coneishie qu'es sòns libres, eth sòn jardin e eth sòn indi; aguestes èren es tres formes qu'auien cuelhut entada eth era felicitat, eth plasèr e era esperança; aquerò que l'ère pro entà víuer, e se didie: "Quan aja acabat es mies boletes blues serè ric; treirè es mies huelhes deth Monte de Pietat, meterè de mòda era mia *Flora* damb era parlòta, meterè anóncies enes jornaus e cromparè, ja sai a on, un exemplar der *Art de navigar*, de Pèire Medina, damb gravats de husta, edicion de 1559."

Mentretant, trabalhaue cada dia en sòn semiat d'indi, e de net entornaue entà çò de sòn pr'amor d'adaiguar eth sòn jardin e liéger es sòns libres. Eth senhor Mabeuf auie alavetz uns ueitanta ans.

Ua net qu'auec ua singulara aparicion.

Qu'auie tornat entà casa plan de dia encara. Era tia Plutarco, qu'era sua salut se trincaue, ère malauta e ajaçada. Eth senhor Mabeuf auie minjat un uas qu'auie un shinhau de carn e un bocin de pan qu'auie trapat ena taula dera codina, e ère seigut en un recanton qu'auie coma banc en jardin.

Apròp deth banc i auie, sivans era mòda des ancians uarts, ua sòrta de calaish naut, hèt de bigues e de hustes fòrça maumetudes ja, qu'ère gabia de conilhs ena part inferiora e frutèr ena superiora. Que non i auie conilh ena gabia; encara sauvaue quauques pomes en frutèr, rèstes der aprovediment der iuèrn.

Eth senhor Mabeuf s'auie metut a huelhetejar e a liéger, damb era ajuda des lunetes, dus libres que n'ère apassionat, e que, causa estranha ena sua edat, lo tenguien cogitós. Era sua naturau timiditat lo hège avient entà acceptar certanes supersticions. Eth prumèr d'aguesti libres ère eth famós tractat deth president Delancre *Dera inconstància des dimònis,* er aute, qu'ère era òbra deth Mutor dera Rubaudiere, *Sus es diables de Vauvert*, *e es globelins dera Bievre*. Aguest darrèr libre l'interessaue autant mès, guaire eth sòn jardin auie estat un lòc frequentat pes globelins. Eth crepuscul començaue a emblanquir es objèctes que son naut de tot, e a ennerir es que son baish. Ath còp que liegie guardaue peth dessús deth libre es sues plantes, e entre totes, un rododendron magnific qu'ère un des sòns consolaments; es quate darrèrs dies de caumàs, de vent e de solei, sense ua gota de ploja auien hèt qu'es branques s'acorbaishèssen, que s'inclinèssen es botons, e que queiguessen es huelhes; li calie adaiguar; eth rododendron, sustot, qu'ère trist. Eth senhor Mabeuf ère d'aguesti qu'entada eri es plantes an amna. Eth vielh auie trabalhat tot eth dia en sòn semiat d'indi e ère rendut de cansament; se lheuèc, totun, deishèc es libres en banc e se filèc acorbaishat e damb pas trantalhant entath potz; mès quan cuelhec era còrda non podec ne tansevolhe tirassar tà destacar-la. Alavetz se virèc e hec ua lucada angoniosa entath cèu, que s'anaue caperant d'esteles.

Era net auie era serenor qu'amendrís es dolors des òmes jos ua alegria lugubra, fèrma e desconeishuda, e anonciaue qu'anaue a èster tant arida coma eth dia.

"Esteles pertot!, pensaue er ancian. Ne ua soleta broma! Ne ua lèrma d'aigua!"

E deishèc quèir sus eth pièch eth cap qu'auie lheuat hège un moment. Mès lo tornèc a lheuar e guardèc entath cèu, mormolhant:

- Ua lèrma d'arrosada! Un shinhau de pietat!

Sagèc de nauèth de destacar era còrda deth potz, mès que non podec.

En aqueth moment entenec ua votz que didie:

- Senhor Mabeuf, voletz qu'adaigua jo eth jardin?

E ath còp sentec ena tanca eth bronit d'ua animau sauvatge que cor, e vedec gésser d'entre es matarrassi a ua joeneta prima, que se metec ath sòn dauant en tot guardar-lo atrevidaments. Semblaue mèslèu un avortament deth crepuscul qu'un èsser uman.

Abans de qué auesse pogut respóner ua soleta paraula eth senhor Mabeuf, que s'espaurie aisidaments, aqueth èsser, qu'es sòns movements auien ena escurina ua sòrta de caprici sobte, auie destacat era còrda, submergit e trèt eth farrat, e aumplit era regòla; eth bon òme campaue aguesta aparicion, qu'auie es pès descauci e ua pelha tota esbocinada; vedie, didem, se com corrie pes regons vessant era vida ath sòn entorn. Eth bronit dera regòla enes huelhes embelinaue ath senhor Mabeuf. Li semblaue qu'eth rododendron ère ja erós.

Uedat eth prumèr farrat, era gojata ne treiguec un aute, e dempús un tresau e atau adaiguèc tot eth jardin.

Quan caminaue pes carrèrs d'arbilhons qu'en eri campaue eth sòn perfil totafèt nere, agitant sus es sòns longui e angulosi braci era sòn esbocinat mocador, qu'auie ua cèrta mina d'arrata-cauda.

En acabar, eth senhor Mabeuf s'apressèc ada era damb lèrmes enes uelhs e li botèc era man en front.

- Diu t'ac age, didec. Qu'ètz un àngel donques qu'auetz suenh des flors.

- Non, responec, que sò eth diable; mès qu'ei parièr.

Eth vielh exclamèc sense demorar enténer era responsa:

- Qu'ei malastre que jo siga tan malerós e tan praube, e que non posca hèr arren per vos!
- Plan que podetz, didec era.
- Qué?
- Dider-me a on s'està eth senhor Mario.

Eth vielh non ac comprenec.

- Quin senhor Mario?

E lheuèc era sua veirenca guardada coma cercant ua causa qu'auesse despareishut.

- Un joen que venguie aciu hè bèth temps.

Eth senhor Mabeuf auie ja regirat era sua memòria, e responec:

- A, òc!... ja sai se qué voletz díder. Demoratz! Eth senhor Mario… eth baron Mario Pontmercy, redena!, s'està… o mielhor dit, non s'està ja… vai, que non me'n sai.

E, ath còp que parlaue, s'auie acorbaishat entà tier ua arrama deth rododendron.

- Demoratz, seguic; ara me'n brembi. Passe soent peth baloard, e va entara Glaciere, carrèr de Croulebarbe, Camp dera Alausa. Vietz per aquiu, e non serà de mau hèr que lo trapètz.

Quan eth senhor Mabeuf se lheuèc ja non i auie arrés; era joena auie despareishut.

Alavetz auec pòur de vertat.

- Certanaments, didec, que se non vedessa eth jardin adaigüat, me pensaria qu'a estat un esperit.

Ua ora dempús, quan s'ajacèc, tornèc a pensar en aquerò, e en esclipsar-se, en aguest moment confús qu'eth pensament, semblable ar audèth fabulós que vie a èster un peish entà passar eth mar, cuelh de man en man era forma de fantasia entà trauessar eth sòmi, se didie confusaments:

"Aquerò se retire fòrça ad açò que Rubaudiere conde des globelins. Serà, donc, un globelin?"

IV.- Aparicion a Mario.

Quauqui dies dempús d'aguesta visita d'un "esperit" ath senhor Mabeuf, un maitin (ère deluns, eth dia que Mario demanaue a Courfeyrac era monèda de cent sòus entà Thenardier) Mario auie metut aguesta monèda ena pòcha e abans de hèr-la-se a vier entath carcerèr auie vengut "a passejar un shinhau", demorant auer talents de trabalhar en tornar. Aquerò ère çò que hège tostemp. Tanlèu se lheuaue se seiguie dauant d'un libre e d'ua huelha de papèr pr'amor d'acabar; qu'auie alavetz de hèr era version ath francés d'ua celèbra discussion entre alemans, era controvèrsia de Gans e de Sabigny[4]; cuelhie a Gas, cuelhie dempús a Sabigny, liegie quate linhes, sajaue d'escriuer-ne ua, auie ua estela entre es sòns uelhs e eth papèr, e se lheuaue dera cagira dident:

- Vau a gésser. Aquerò me harà a vier talents de trabalhar

E se n'anaue entath Camp dera Alausa.

Aquiu que vedie mès que jamès era estela, e mens que jamès a Gans e Savigny.

Entornaue entà casa, sajaue de començar a trabalhar e non ac artenhie, non podie repilhar ne un de solet des hius trincadi deth sòn cervèth; alavetz didie:

- Deman non gesserè, pr'amor qu'atau non posqui trabalhar.

E gessie cada dia.

S'estaue mès en Camp dera Alausa qu'ena casa de Courfeyrac. Era sua adreça qu'ère reauments aguesta: baloard dera Santat, setau arbe, passat eth carrèr de Croulebarbe.

Eth maitin que parlam auie abandonat er arbe e s'auie seigut ena parabanda der arriuet des Globelins. Un solei alègre penetraue es fresques huelhes dubèrtes e ludentes.

Pensaue en "era", e eth sòn pensament, vient a èster reconvencion, requeiguie sus eth; pensaue dolorosaments ena guitèra, ena paralisi dera amna que s'apoderaue d'eth; e en aquera net, qu'es sues tenèbres

4Celèbres juristi alemans.

s'espessien per moments dauant des sòns uelhs enquiath punt de qué ja non vedie ne tansevolh eth solei.

Ça que la, a trauèrs d'aguest penible destacament d'idies indistintes que non èren un monològ, perque tant s'aflaquie en eth era activitat que ja non auie ne era fòrça de voler afligir-se; a trauèrs d'aguesta absorcion melancolica, sentie es sensacions de çò d'exterior. Entenie darrèr d'eth, dejós d'eth, en ambdús costats der arriuet, as bugadères des Globelins pataquejar era ròba, e per dessús deth sòn cap cantar es audèths enes òlms. D'un costat, eth bronit dera libertat, der erós descuet, deth plaser qu'a ales; der aute, eth bronit deth trabalh. Aguesti dus bronits li semblauen alègres, causa que lo hège pensar prigondaments e lèu reflexionar.

De ressabuda, en miei der extasi que lo senhorejaue, entenec ua votz coneishuda que didie:

- Cara! Qu'ei aquiu!

Lheuèc es uelhs e arreconeishec ad aquera malerosa mainada qu'auie vengut un maitin ena sua casa, era hilha màger de Thenardier, Eponina, donques que ja sabie se com se cridaue. Qu'estaue apraubida e beròia, dues causes que semblaue que non podien èster. Qu'auie realizat un doble progrès entara lum e entath malastre. Amiaue es pès descauci, anaue jargada de pelhòts, coma eth dia qu'auie entrat en sòn quarto tan decididaments; sonque qu'es sòns pelhòts auien dus mesi mès; es traucs èren mès grani e es pelhòts mès miserables. Auie era madeisha votz raucosa, eth madeish front ennerit e arropit per aire, era madeisha guardada liura, hòraviada e trantalhanta. Ath delà, auie ena fesomia quauquarren d'estonat e malerós, que hig era preson ara misèria.

Amiaue ues rèstes de palha e de hen enes peus, non coma Ofelia per auer-se tornat lhòca damb eth contagi dera holia de Hamlet, senon perque auie dormit en bèth palhèr.

E totun aquerò estaue beròia. Be n'ei d'astre era joenesa!

S'auie arturat dauant de Mario damb ua expression d'alegria en sòn livid ròstre, e damb ua espècia d'arridalha.

S'estèc quauques menutes coma se non podesse parlar.

- Que ja vos è trapat!, didec fin finau. Qu'auie rason eth senhor Mabeuf, en aguest baloard! Guaire vos è cercat! Se vo'n sabéssetz! Vo'n sabetz? Qu'è estat ena preson quinze dies! Ja m'an deishat anar en veir que

non i auie arren contra jo, e que, ath delà, non auia edat ne discerniment; me mancauen dus mesi. Ò, com vos è cercat pendent tres setmanes! Ja non demoratz aquiu?

- Non, didec Mario.

- Ò!, que ja ac compreni. Per tòrt d'aquerò. Son plan desagradius aguesti hèts. Vos auetz mudat. Cara! E per qué amiatz aguest chapèu tan vielh? Un joen coma vos li cau amiar un bon vestit. Non ac sabetz, senhor Mario? Eth senhor Mabeuf vos cride eth baron Mario de sabi pas qué. Non ei vertat que non ètz baron? Es barons son vielhs, van entath Luxembourg, dauant deth palai a on i a mès solei, e liegen *La Quotidienne* per un sòu. Jo venguí un còp a hèr-li a vier ua carta a un baron atau. Qu'auie mès de cent ans. Didetz-me. A on vos estatz ara?

Mario non responec.

- A!, seguic era. Qu'auetz un trauc ena camisa. Vo l'aurè de cóser. E higec damb un accent que s'escurie de man en man: semble que non vos alegratz de veder-me.

Mario caraue; era sauvèc silenci un moment, e dempús exclamèc:

- E ça que la, se volessa vos obligaria a èster content.

- Com!, preguntèc Mario. Qué voletz díder?

- A! Abans me cridàuetz de tu!

- Plan, donc. Qué vòs díder?

Eponina se mosseguèc eth pòt; semblaue trantalhar coma se siguesse cuelhuda d'ua luta interiora; a tot darrèr, se decidic.

- Pejor encara, qu'ei parièr. Auetz era mina trista e voi que sigatz content. Prometetz-me solet qu'arriratz. Que voi veder-vos arrir e dider-vos: "qu'està ben, me shaute". Praube senhor Mario! Ja sabetz; que m'auetz prometut balhar-me tot çò que volguessa…

- Òc, mès, parla!...

Era guardèc a Mario fixaments enes uelhs, e li didec:

- Me'n sai dera adreça!

Mario perdec era sang dera cara. Tota era sang emanèc entath còr.

- Quina adreça?

- Era que m'auetz manat averiguar.

E higec coma hent un esfòrç:

- Era adreça… ja sabetz.
- Òc!, gasulhèc Mario.
- Dera senhoreta!

E sonque prononciar aguesta paraula alendèc prigondaments.

Mario sautèc dera parabanda qu'ère seigut e li cuelhec violentaments era man.

- Ò, plan! Amiatz-me. Ditz-me! Demana-me tot çò que volgues! A on ei?
- Vietz damb jo, responec. Non m'en sai guaire ben deth carrèr ne deth numèro; qu'ei en aute extrèm, mès coneishi ben era casa; vo' la vau a mostrar.

Retirèc alavetz era man, e didec damb un ton qu'aurie nafrat eth còr d'un observador, mès que non cridèc era atencion de Mario, embriac e esmoigut.

- A!, be n'ètz de content ara!

Ua broma passèc peth front de Mario.

- Jura-me ua causa!, didec cuelhent a Eponina deth braç.
- Jurar!, didec era. Qué vò díder aquerò? Cara! Voletz que jura?

E se metec a arrir.

- Ta pair! Promet-me, Eponina, que non li dideràs a ta pair a on demore!

Eponina se virèc entada eth admirada.

- Eponina! Com sabetz que me cridi Eponina?
- Promet-me çò que te digui.

Mès era semblec non entener-lo.

- Qu'ei plan estranh tot aquerò! M'auetz cridat Eponina!

Mario li cuelhec es dus braci ath còp.

- Mès, respon-me en nòm deth cèu! Hè cabau ad açò que te digui. Jura-me que non li dideràs aguesta adreça a ta pair!
- Eth mèn pair! A, òc, eth mèn pair! Sigatz tranquil. Qu'ei incomunicat. Mès, ath delà, me n'encuedi jo deth mèn pair?
- Mès, non m'ac prometes?, exclamèc Mario.

- Deishatz-me, didec era en tot meter-se a arrir. Com me pataquejatz! Òc, òc, vos ac prometi! Vos ac juri! A jo que m'ei parièr aquerò! Non li diderè era adreça ath mèn pair! Non ei aquerò?
- Ne ad arrés, higec Mario.
- Ne ad arrés.
- Ara, amia-me, didec Mario.
- De seguit?
- De seguit.
- Vietz. Ò, be n'ei de content!, didec era joena.

Ath cap d'uns passi s'arturèc.

- Me seguitz plan d'apròp, senhor Mario. Deishatz-me vier dauant, e seguitz-me coma s'arren. Non an de veir a un òme de bon pòrt coma vos, damb ua hemna coma jo.

En cap lengua se poirie exprimir çò qu'embarraue aguesta paraula, hemna, prononciada per aquera mainada.

Hec ua dotzea de passi, e se posèc un aute còp; Mario l'artenhec. Era li dirigic era paraula de costat, e sense virar-se entada eth.

- A prepaus, vo'n brembatz de qué auetz prometut ua causa?

Mario escorcolhèc era pòcha. Non auie qu'es cinc francs destinadi a Thenardier; les treiguec e les botèc ena man d'Eponina.

Era dauric es dits, deishèc quèir era moneda en solèr, e didec guardant a Mario damb mina ombriua:

- Non voi es vòsti sòs.

Libre tresau: Era casa deth carrèr Plumet.

I.- Era casa deth secret.

Tà mejans deth darrèr sègle, un president de sala en Parlament de París auie ua aimanta, e en voler amagar-la, pr'amor qu'en aquera epòca es grani senhors mostrauen as sues aimantes, e es petiti les amagauen, hec bastir "ua caseta" ena banlèga de Sant German, en carrèr desèrt de Bomet, qu'aué se cride Plumet, e non luenh deth lòc que se cridaue alavetz *Era luta d'animaus*.

Se compausaue aguesta casa d'un pabalhon d'un solet estatge; auie dues sales en embaish e dus quartos en principau, ua codina en aqueth e un gabinet d'atrencadura en aguest, e dejós deth losat un graèr, precedit tot d'un jardin, damb un gran brescat que daue tath carrèr. Eth jardin qu'auie lèu mieja faneca de tèrra, e ère era soleta causa que podien veir es passejaires; mès, peth darrèr deth pabalhon i auie un pati petit e ath hons ua cramba baisha, compausada de dues pèces sus era tuta, espècia de secret, destinat a amagar, en cas de besonh, un mainatge e ua hilhuquèra. Aguesta cramba comunicaue pera esquia mejançant ua pòrta amagada, e que se daurie per un secret, damb un long correder o passada, empeirat, tortuós, a cèu dubèrt, qu'auie dues nautes parets, qu'amagat damb un art prodigiós, e coma perdut entre es limits deth jardin e des semiats, qu'es sòns angles e torns anauen seguin, acabaue en ua auta pòrta, tanben secreta, que se daurie a miei quart de lèga d'aquiu, lèu en un aute barri, ena extremitat solitària deth carrèr de Babilonia.

Eth senhor president entraue per aquiu; de tau sòrta que, enquia e tot es que l'auessen espiat e seguit, e auessen observat qu'eth senhor president anaue cada dia misteriosaments en bèth lòc, non aurien sospechat que vier en carrèr de Babilònia ère vier en carrèr de Blomet. Mejançant abiles crompes de terren, er engenhós magistrat auie pogut hèr aguest trabalh de camin secret enes sues possessions, e per tant, sense cap trebuc. Dempús auie dividit en petiti tròci, entà jardins e uarts, es terrens que tocauen damb era passada e es propietaris d'aguesti terrens vedien ua costana per ambdús costats, e non sospechauen ne tansevolhe era existéncia d'aquera corsèra,

que serpaue entre dues parets, entre es sues plantades d'arbilhons e vergèrs. Sonque es audèths vedien aqueth curiosèr, en èster plan probable qu'es capneri e calandres parlotèssen fòrça, a cargue deth senhor president.

Eth pabalhon ère de pèira, ar estil Mansart; qu'auie un fustatge e ère moblat ara Watteau; decorat damb arròques peth laguens e perruca peth dehòra; enrodat d'ua tripla tanca de flors; e auie quauquarren de discrèt, d'elegant e de solemne, coma correspon a un caprici amorós d'un magistrat.

Era casa e eth correder, que ja an despareishut, existien encara hè ua quinzea d'ans. En 1793, un cauderèr crompèc era casa entà esbauçar-la; mès, en non auer pogut pagar eth prètz, era nacion lo declarèc en falhita, de manèra que siguec era casa que l'esbaucèc ada eth. Dempús s'estèc desabitada e s'anèc maumetent doçaments, coma toti es edificis as que non comunique era vida era preséncia der òme. Auie demorat moblada damb es mòbles ancians e tostemp anonciada en venda o loguèr, e es dètz o dotze persones que passauen cada an peth carrèr Plumet vedien aguesta anoncia en un pannèu auriò e illegible, penjat deth brescat deth jardin dempús 1810.

Tà finaus dera Restauracion, aguesti passejaires poderen notar qu'auie despareishut er escrit, e qu'èren dubèrts es hiestrons deth prumèr estatge. Efectiuaments, era casa qu'ère ocupada; es hièstres auien "rideuets", senhau de qué i auie ua hemna.

En mes d'octobre de 1829, un òme de quauqua edat s'auie presentat e auie logat era casa tau qu'estaue, includint era cramba deth darrèr e eth correder qu'acabaue en carrèr Babilonia. Auie hèt restaurar es dubertures secretes des dues pòrtes d'aguest correder. Era casa, coma viem de díder, auie lèu es madeishi mòbles ancians qu'en temps deth president: eth nau logatari auie manat hèr quauques reparacions, en tot botar aciu e delà çò que mancaue, calades en pati, rajòles enes solèrs, gradons ena escala, huelhes en parc e veires enes hièstres, e darrèraments s'auie installat aquiu damb ua joeneta e ua sirventa vielha, sense cap rambalh, mèsalèu coma aqueth que se desvie que coma eth qu'entre en ua casa. Es vesins non mormolhauen arren, pr'amor que non n'auie.

Aguest logatari tan silenciós qu'ère Jean Valjean, e era joena, Cosette. Era sirventa ère ua celibatària, cridada Santos, que Jean Valjean auie trèt der espitau e dera misèria; ère vielha, provinciana, e blecassuda; tres qualitats

qu'auien determinat a Jean Valjean a tier-la ath sòn servici. Auie logat era casa damb eth nòm de senhor Fauchelevent, rendista. En tot aquerò qu'auem referit anterioraments, eth lector s'aurà tardat mens que Thenardier a conéisher a Jean Valjean.

Per qué auie abandonat Jean Valjean eth convent deth petit Picpus? Qué s'auie passat?

Arren s'auie passat d'extraordinari.

Eth lector rebrembarà que Jean Valjean ère erós en convent, tant erós qu'era sua consciéncia acabèc per alarmar-se.Vedie a Cosette cada dia; sentie néisher e desvolopar-se en eth, de man en man, eth sentiment pairau, curbie damb era sua amna aquera mainada e se didie qu'ère sua, qu'arrés l'ac podie trèir, e qu'atau serie tostemp; que Cosette se harie monja, en veder-se doçaments sollicitada cada dia, de sòrta qu'eth convent serie tostemp er univèrs entada eth e entada era; qu'eth, envielhirie aquiu, e era creisherie, e envielhirie e moririe; e, a tot darrèr, consoladora esperança!, que non serie possible cap separacion. Mès, ath còp que pensaue aquerò, venguec a quèir en naues perplexitats. Se preguntèc ada eth madeish se tota aquera felicitat se compausaue solet dera sua felicitat o tanben dera de ua auta persona, ei a díder, dera felicitat d'aquera mainada que s'apoderaue e que confiscaue eth, qu'ère un vielh; non ère aquerò un panatòri?

Se didie qu'aguesta mainada auie eth dret a conéisher eth mon abans de renonciar ada eth, que privar-la per auança e de bèra manèra sense consultar-la, de toti es gòis, jos era desencusa de sauvar-la de totes es espròves, profitar-se dera sua ignorància e deth sòn isolament entà hèr a germiar en era ua vocacion artificiau, que serie desnaturalizar a ua creatura umana e enganhar a Diu. E qui sap se Cosette en reflexionar quauque dia sus tot aquerò, e veder-se monja a desengust non arribarie enquia e tot a auer-lo en òdi? Darrèra idia, lèu egoïsta e mens nòbla qu'es autes, mès que l'ère insuportabla.

Decidic, donc, abandonar eth convent.

Pensèc, encara que damb racacòr, qu'ère de besonh; non auie objeccions entà hèr-se. Cinc ans d'embarrament e de desaparicion entre aqueres quate parets auien destrusit o dispersat, plan que òc, es elements de temor; que podie tornar tranquillaments a viuer entre es òmes; auie envielhit e estaue desconeishut. Qui l'auie d'arreconéisher ara? E, enquia e tot en pejor des

casi, sonque corrie perilh eth madeish, e non auie eth dret de condemnar a Cosette ath claustre pera rason de qué eth auie estat condemnat a preson. Ath delà d'aquerò, se qué ei eth perilh dauant deth déuer? Plan, donc, arren l'empedie èster prudent e cuélher es sues precaucions.

Per çò dera educacion de Cosette, qu'ère lèu acabada e complèta. Jean Valjean, dempús de decidir-se, solet demorèc ua ocasión, e non se tardèc aguesta a presentar-se: er oncle Fauchelevent moric.

Jean Valjean demanèc audiéncia ara reverenda prioressa e li didec que, en auer recebut, ara mòrt deth sòn frair, un modèst eretatge que li permetie víuer sense trebalhar, pensaue deishar eth servici deth convent e hèr-se a vier ara sua arrèhilha; mès, coma que non ère just que Cosette, sense prononciar eth vòt, auesse estat educada a gratis, suplicaue umilaments ara reverenda prioressa que li permetesse aufrir ara comunautat ua soma de cinc mil francs, coma indemnizacion des cinc ans que Cosette auie passat en convent.

Atau gessec JeanValjean deth convent dera Adoracion Perpetua.

En abandonar aquera casa, amièc en braça, sense voler autrejar-lo a cap mosso, era petita mala, qu'era sua clau amiaue tostemp damb eth. Aquera mala tenguie inquièta a Cosette per çò dera flaira embaumada que deishaue anar.

Era mala non se separèc jamès d'eth; tostemp l'auie en sòn quarto. Qu'ère çò de prumèr, e a viatges çò d'unenc, que transferie enes sues mudances. Cosette arrie e cridaue ara petita mala *er inseparable*, dident: "Me hè gelosia".

Jean Valjean non gessec ar aire liure sense experimentar ua prigonda ansietat.

Descurbic era casa deth carrèr Plumet e s'estèc en era; ath delà ère en possession deth nòm de darrèr Fauchelevent.

Ath còp, loguèc d'autes dues cases en París, damb er in de tirar era atencion mens que viuent tostemp en madeish barri, de poder absentar-se ara mendre inquietud que sentesse, e de non trapar-se desprevengut, coma era net que s'escapèc miraculosaments de Javert. Aguestes autes dues cases qu'èren dus edificis lègi e de praube aspècte, en dus barris desseparadi er un der aute; un en carrèr der Oèst e er aute en carrèr der Òme Armat.

Anaue de quan en quan, ja en carrèr der Òme Armat, ja en der Oèst, entà passar un mes o dues setmanes damb Cosette, sense hèr-se a vier ara tia Santos. Lo servien es portièrs, e passaue per un rendista des entorns qu'auie un baishader ena ciutat. Aquera gran vertut qu'auie tres cases en París pr'amor de húger dera policia.

II.- Jean Valjean, garda nacionau.

Per çò d'aute, e parlant en rigor, s'estaue en carrèr Plumet, a on auie apraiat era sua existéncia d'aguesta manèra:

Cosette damb era sirventa ocupaue eth pavalhon, auie era cramba principau damb es tenhats pintadi, eth gabinet d'atrencadura daurat, eth salon deth president, ornat de tapissaria e de grani fautulhs, e eth jardin. Jean Valjean auie manat botar en quarto de Cosette un lhet, damb pavalhon de damàs ancian de tres colors e un polit tapís de Persia, ancian tanben, crompat en carrèr de Figuier Saint-Paul, ena casa dera tia Gaucher; e entà evitar era severitat d'aguestes magnifiques anticalhes auie combinat damb aguestes causes vielhes toti es mòbles graciosi e elegants de joenes, eth cabinet d'atrencadura, era bibliotèca, era paperèra, es libres dauradi, eth coseire incrustat d'acajó, eth necessaire suberdaurat e era gibrelha de porcelana de Japon. Grani ridèus de damàs, de hons ròi de tres colors, semblables as deth lhet, penjauen dauant es hièstres deth prumèr estatge; en embaish i auie ridèus de tapissaria. Pendent tot er iuèrn era caseta de Cosette ère escauhada de naut en baish. Jean Valjean s'estaue ena sòrta de porteria que i auie ath hons deth pati, damb un matalàs en un lhet plegable, ua taula de husta blanca, dues cagires de palha, ua gèrra de faiança, quauqui libres en ua taula, e era sua estimada mala en un cornèr; aquiu jamès i auie lum. Minjaue damb Cosette, e auie un pan de chóina, entada eth, ena taula. Eth dia qu'entrèc era tia Santos li didec:

- Era senoreta qu'ei era patrona dera casa.
- E vos, senhor?, auie replicat era tia Santos estonada.
- Jo sò plan mès qu'eth patron, que sò sa pair.

Cosette, en convent, auie aprenut era sciéncia domestica e apraiaue es despenes, qu'èren plan modèstes. Cada dia, Jean Valjean amiaue a Cosette a passejar, cuelhuda deth braç. L'amiaue entath Luxembourg, entara albareda mès solitària, e es dimenges entà missa, tostemp en Santiago de HautPas, pr'amor qu'ère plan luenh. Coma qu'aqueth ère un barri fòrça praube, daue fòrça aumòines, e es malerosi l'enrodauen ena glèisa, çò que l'auie valut eth titol que Thenardier l'auie autrejat: *Ath senhor benfactor dera glèisa de Santiago de HautPas*. Se hège a vier a Cosette entà visitar as

praubi e as malauts. Ena casa deth carrèr Plumet non entraue cap estranh; era tia Santos se hège a vier es aprovediments, e Jean Valjean anaue eth madeish a cercar era aigua en ua hònt pròcha deth baloard. Sauvauen era lenha e eth vin en un espaci miei sosterranh, tapissat de cauquilhatges, qu'ère près dera pòrta deth carrèr Babilonia, e qu'auie servit en d'auti tempsi de tuta entath senhor president, pr'amor qu'en temps des Holies e des Casetes, non i auie amor sense tuta.

Ena pòrta non utilizada deth carrèr Babilonia i auie ua d'aguestes caishes o boètes que servissen entà recuéher es cartes e es jornaus; mès coma es tres abitants deth pavalhon deth carrèr Plumet non recebien ne jornaus ne cartes, tenguien aguesta caisha, sauvadora en d'auti tempsi d'amorets, e confidenta d'ua gargamèra gomosa, entàs factures deth crubador de cargues, e es paperetes de garda; pr'amor qu'eth senhor Fauchelevent, rendista, ère garda nacionau; non s'auie pogut escapar des sarradi malhums deth cens de 1831. Er recensament municipau qu'auie arribat en aquera epòca enquiath convent deth petit Picpus, espècia de broma impenetrabla e santa, d'a on Jean Valjean auie gessut venerable dauant es uelhs deth baile de barri, e per tant digne de hèr gardes.

Jean Valjean se botaue er unifòrme e entraue de garda tres o quate dies ar an, e ac hège damb plaser, donques qu'er unifòrme ère entada eth ua perfècta masca que lo barrejaue damb toti, deishant-lo solitari. Jean Valjean venguie de complir seishanta ans, edat dera exempcion legau, mès que non ne pareishie que cinquanta; e, de un aute costat, non auie cap desitge de desliurar-se deth sòn sergent màger, e de burlar-se'n deth comde de Lobau: non tenguie estat civiu; amagaue eth sòn nòm, amagaue era sua edat, amagaue era sua identitat, ac amagaue tot; e coma auem dit, ère un garda nacionau de bon voler. Tota era sua ambicion qu'ère retirar-se a quinsevolh que paguèsse taxes. Er ideau d'aguest òme ère, en sòn interior, èster àngel, e en exterior, contribuent.

Mos cau hèr a notar aciu ua causa: quan gessie damb Cosette, se vestie coma auem dit, e semblaue un militar retirat. Quan gessie solet, qu'ère normauments pera net, anaue tostemp vestit damb ua blòda e un pantalon d'obrèr, e ua casqueta que l'amagaue eth ròstre. Ère aquerò precausion o umilitat? Ambdues causes ar ensems. Cosette ère ja acostumada ar aspècte enigmatic deth sòn destin, e a penes notaue es raretats de sa pair. Per çò dera tia Santos veneraue a Jean Valjean e trapaue ben tot çò que hège. Un

dia eth carnissèr, qu'auie vist a Jean Valjean, li didec: "Qu'ei ua bona pèça"; e era responec: "Ei un sant".

Ne Jean Valjean, ne Cosette, ne era tia Santos, entrauen o gessien senon pera pòrta deth carrèr Babilonia; de sòrta que, en non veder-les peth brescat deth jardin, ère dificil endonviar que viuien en carrèr Plumet. Aguest brescat ère tostemp barrat e Jean Valjean auie deishat sense cultivar eth jardin pr'amor de qué non tirèsse era atencion.

Mès en aquerò s'enganhaue.

III.- *Foliis ac frondibus*.

Aqueth jardin, abandonat complètament hège mès de miei sègle, auie arribat a èster extraordinari e polit. Es passejaires s'arturauen a contemplar-lo hè quaranta ans, sense sospechar es secrets qu'amagauen es sues verdes e fresques espessors.

Mès d'un òme cogitós a sajat diuèrsi còps de penetrar indiscrètaments damb es uelhs e damb eth pensament a trauèrs des hèrs d'aqueth ancian brescat en forma de cadia, torçat, botjadís, sostengut per dus pilars verdosi e rolhadi, e coronat capriciosaments per un fronton d'indeschifrables arabescs.

I auie en un cornèr un banc de pèira, e ua o dues estatues caperades de mossa; quauques canisses, des.hètes peth temps, s'apoiridien emparades ena paret; non auie ne carrèrs de potja, solet abondaue er agram. Se pòt díder qu'auie despareishut era jardinaria e l'auie remplaçat era natura. Abondaue era mala èrba, admirabla fortuna d'un praube cornèr de tèrra. Es violèrs creishien liura e esplendidaments, e arren contrariaue er esfòrç sagrat des causes entara vida; arren empachaue eth sòn venerable desvolopament. Es arbes s'auien inclinat entàs arrominguères, e es arrominguères auien pujat enquias arbes; era planta auie escalat, era arrama s'auie acorbaishat; çò que s'arrossègue peth solèr cercaue çò que s'esten en aire; çò que flote en vent s'auie inclinat entad açò que viu entre era mossa; socs e arrames, huelhes e fibres, camères e arrominguères, sirments e espies s'auien barrejat, trauessat, entrelaçat, confonut; era vegetacion en ua estreta e prigonda abraçada, auie celebrat e realizat, ara vista deth Creador satisfèt, e en aqueth espaci de tres cents pès quarrats, eth sant mistèri dera fraternitat, simbòl dera fraternitat umana. Aquerò non ère ja un jardin; ère un matarràs colossau, ei a díder, ua causa impenetrabla coma un bòsc, poblada coma ua ciutat, tremolosa coma un nin, ombriua coma ua catedrau, flairosa coma un nhòc, solitària coma ua hòssa e viua coma ua multitud.

Ena primauèra, aqueth enòrme matarràs, liure laguens des sues quate tapies e deth brescat, entraue, coma tot, en sord trabalh dera germinacion universau; tremolaue en gésser eth solei lèu coma un èsser animat qu'alende es efluvis der amor cosmic e que sent era saba d'abriu pujar e

borir enes sues venes; e secodint en vent era sua prodigiosa e verda cabeladura, semiaue ena tèrra umida, enes trincades estatues, ena maumetuda escala deth pabalhon, e enquia en empeirat deth carrèr desèrt, es flors en esteles, era arrosada en pèrles, era fecunditat, era beresa, era vida, era alegria, es perhums. Tà meddia, mil blanques parpalhòles se refugiauen aquiu e ère un espectacle sublim veir volatejar en flòcs, e ena ombra, aquera nhèu viua der ostiu. Aquiu, enes agradiues tenèbres deth verdor, ua multitud de votzes innocentes parlauen doçaments ara amna, e çò que deishaue de díder eth bresilhadís des audèths, ac completaue eth bronzinadís des insèctes. De nets, un bugàs de meditacion s'emetie deth jardin e l'entornejaue; ua capa de bromadís, ua tristor celestiau e tranquilla lo caperauen; era flaira embelinaira des mair-seuves e traïnasses gessie de pertot coma un podom esquist e sutil; s'entenien es darrèrs cants des barbarosses e des pastorèles adormint-se jos es arrames; se desnishaue era intimitat sagrada der audèth e der arbe. De dia, es ales dauen alegria as huelhes, e de nets, es huelhes dauen proteccion as ales.

En iuèrn, eth matarràs ère nere, banhat, quilhat, tremolós, e deishaue veir un shinhau era casa a trauèrs deth sòn sec ramatge. En lòc de flors enes arrames, e en lòc d'arrosada enes flors, se vedien es longui hius d'argent des cargòlhs sus eth hered e espés tapís des auriolenques huelhes; mès tostemp, jos quinsevolh aspècte, en quinsevolh sason, en primauèra, en ostiu, en iuèrn e ena tardor, aqueth petit tancat alendaue malenconia, contemplacion, solitud, libertat, abséncia der òme, preséncia de Diu, e er ancian brescat barrat, semblaue díder: "Aguest jardin qu'ei mèn."

En bades er empeirat de París s'estenie ath sòn entorn; en bades se vedien a dus passi es palais classics e esplendids deth carrèr Varennes, e plan près dera glèisa des Invalids, e non luenh d'aciu era Cramba des Deputats; en bades es carròces deth carrèr Borgonha e deth carrèr Sant Dimenge enrodauen fastuosaments pes entorns; en bades es omnibus auriolencs, escurs, blanqui e ròis, se crotzauen en horcalh pròche; tot aquerò non empedie qu'en carrèr Plumet i siguesse eth desèrt; e era mòrt des prumèrs propietaris, eth cors deth temps d'ua revolucion, er esbauçament des ancianes fortunes, era abséncia, eth dresbrembe, quaranta ans d'abandon e de uet, ar entorn, auien estat sufisentes entà reprodusir en aqueth lòc privilegiat es hereishos, es blaisans, era ceguda, es èrbes nautes, es granes plantes reptantes d'amples huelhes, e d'un color verd palle, es ludèrts, es

escrauats, es insèctes rambalhosi e rapids; entà hèr gésser des prigondors dera tèrra e reaparéisher entre aqueres quate parets ua cèrta granor sauvatge e herotge; e entà qu'era natura, que desconcèrte es mesquins apraiaments der òme, e que s'esten tota sancera aquiu a on pòt, madeish ena hormiga qu'ena agla, se desvolopèsse en un petit e lèg jardin parisenc damb tanta rudesa e majestat coma en un bòsc vèrge deth Nau Mon.

Efectiuaments: non i a arren petit, coma se'n saben toti aqueri qu'en eri era natura penetre prigondaments. Encara qu'era filosofia non pòt d'ua manèra absoluda ne circonscríuer era causa, ne limitar er efècte, eth pensador què en extasi quan contemple aguestes diuèrses manères de descomposicion des fòrces que convergissen totes entara unitat. Tot trabalhe entà tot.

Era algèbra s'aplique as bromes; era irradiacion der astre ei convenenta entara ròsa; e cap pensador gausarà díder qu'eth perhum der espin ei inutil entàs constellacions. Qui pòt calcular eth camin d'ua molecula? Sap, dilhèu, se non se creen naui mons mejançant era queiguda de grans de sable? Qui coneish eth movement de flux e de reflux recipròc de çò infinitaments gran e de çò infinitaments petit, eth resson sonor des causes enes precipicis der èsser e es lauègi dera creacion? Un laurador qu'ei un èsser important; çò de petit qu'ei gran; çò de gran ei petit; tot qu'ei en equilibri en besonh: terribla vision entar esperit. Que i a entre es èssers e es causes relacions de prodigi; en aguest inagotable conjunt, deth solei enquiath pedolh, deguna causa mensprède ara auta; cada ua d'eres a besonh des autes. Era lum non amie ena region blua es perhums terrèstres sense saber se qué hèr; era net repartís convenentaments era esséncia estelara as flors adormides. Toti es audèths que vòlen an ena sua pauta eth hiu de çò d'infinit. Era germinacion se servís madeish der esclat d'un meteòr que dera picada dera irongleta entà trincar eth ueu; e dirigís ath còp eth neishement d'un vèrme e er adveniment de Socrates. Aquiu a on acabe eth telescòpi comence eth microscòpi. Quin des dus a màger vista? Escuelhetz. Un shinhau de hloridor qu'ei ua pleiada de flors; ua nebulosa ei un hormiguèr d'esteles: qu'ei parièr, e mès inaudida encara, era promiscuitat des causes dera intelligéncia damb es hèts dera substància. Es elements e es principis se barregen, se combinen, s'amassen, se multipliquen es uns pes auti, enquiath punt de hèr acabar eth mon materiau e eth mon morau ena madeisha lum. Eth fenomèn qu'ei perpetuaments replegat en eth madeish.

Enes granes transformacions cosmiques, era vida universau va e ven en quantitats desconeishudes, en tot arrossegà'c tot en visible mistèri des efluvis; emplegant-ac tot; non perdent ne eth delèri d'un saunei; semiant un gèrme animau aciu; estrissant un astre aquiu; oscillant e serpant, hènt dera lum ua fòrça e deth pensament un element; disseminada e invisibla; dissolvent-ac tot, exceptat aguest punt geometric que se cride eth *jo*; referint-ac tot ar atòm amna; desvolopant-ac tot en Diu; combinant e entrelaçant dera mès nauta enquiara mès inferiora, totes es activitats, ena escurina d'un mecanisme vertiginós; relacionant era volada d'un insècte damb eth movement dera tèrra; subordinant, qui sap?, encara que non sigue mès que pera identitat dera lei, era evolucion deth cometa en firmament as virades des infusòris ena gota d'aigua. Maquina hèta d'esperit, engranatge enòrme, qu'eth sòn prumèr motor ei eth mosquit e era darrèra arròda eth zodiac.

IV.- Cambi de brescat.

Semblaue qu'aguest jardin, creat en un aute temps entà amagar es mistèris deth libertinatge, s'auie transformat, en hèr-se avient entà protegir es mistèris dera castetat. Ja non auie ne cunhères, ne glorietes caperades, ne tutes; i auie ua magnifica ombra que queiguie coma un vel pertot. Pafos[5] que s'auie convertit en Eden. Un cèrt racacòr auie purificat er arrecès; aqueth floret aufrie es sues flors ara amna; aqueth jardin plen de elegància, tan comprometut en d'auti tempsi, auie entrat ena virginitat e en pudor. Un jutge ajudat per un jardinèr, un bon òme que se pensaue èster era continuacion de Le Notre, l'auie tapiat, talhat, egalat, compausat e apraiat entara galantaria; era natura l'auie hèt sòn, dempús; l'auie aumplit d'ombra e l'auie apraiat entar amor.

Que i auie tanben en aquera solitud un còr qu'ère premanit. Er amor non li calie senon manifestar-se; auie aquiu un temple compausat de verdor, d'èrba, de mossa, d'alendades de petiti audèths, de leugères tenèbres, d'arrames agitades, e d'ua amna de doçor, de fe, de candor, d'esperança, d'aspiracion e d'illusion.

Cosette auie gessut deth convent encara lèu ua mainada; auie pòc mens de catorze ans e ère "ena edat ingrata"; ja auem dit que, dehòra des uelhs, semblaue mèsalèu lèja que beròia; non auie, ça que la, cap trait lèg; mès qu'ère prima, alapa, timida e atrevida ath madeish temps; ua mainada grana, a tot darrèr.

Era sua educacion qu'ère acabada; ei a díder, l'auien ensenhat religion, e mès que mès, devocion; era "istòria", ei a díder, çò que se cride atau en convent, era geografia, era gramatica, es participis, es reis de França, un shinhau de musica, diboishar un nas, eca; mès dera rèsta ac ignoraue tot; çò qu'ei un nau atractiu, encara que tanben un perilh. Non s'a de deishar era amna d'ua joena tan completaments ena escurina, pr'amor que mès endauant penetren en era resplendors massa sobtes e massa viui, coma en ua cramba escura; s'a d'illuminar leugèra e discrètaments, mèsalèu damb eth reflèx dera realitat que damb era lum dirècta e viua; damb ua sòrta de simplicitat utila e graciosaments austèra, qu'esbugasse es temors

5Anciana ciutat de Chipre.

mainadencs e evite es queigudes. Solet er instint mairau, intuicion admirabla qu'entre es rebrembes dera vèrge e era experiéncia dera hemna, sap se com e de quina manèra li cau èster aguesta semilum. Arren pòt remplaçar ad aguest instint. Entà educar era amna d'ua joena, totes es monges deth mon non valen çò qu'ua mair.

Cosette non auie auut mair; auie auut fòrça mairs, en plurau.

Per çò de Jean Valjean, possedie tota era trendesa, toti es suenhs possibles; mès non ère senon un vielh que non sabie arren.

Ara plan, en aguesta òbra dera educacion, en aguest grèu ahèr dera preparacion d'ua mainada entara vida, guaire besonh s'a d'auer entà lutar contra aguesta ignorància que se cride innocéncia!

Arren premanís a ua joena entàs passions coma eth convent; eth convent dirigís eth pensament entà çò desconeishut. Eth còr replegat sus eth madeish se soscaue, en non poder espandir-se, e s'en.honse, en non trapar expansion. D'aciu vien es visions, es supausicions, es conjectures, es esbòci novelesqui, eth desir d'aventures, es edificis sancers creadi ena escurina interior der esperit, ombrius e secrets abitacles, qu'en eri es passions trapen lèu a on lotjar-se dempús qu'era pòrta dubèrta les permet entrar. Eth convent qu'ei ua compression qu'entà trionfar deth còr uman li cau durar tota era vida.

Cosette, en gésser deth convent, non podie trapar arren mès agradiu ne mès perilhós qu'era casa deth carrèr Plumet, qu'ère era seguida dera solitud damb eth principi dera libertat; un jardin barrat, mès ua natura vigorosa, rica, voluptuosa e aromatica; es madeishi sòmis qu'en convent, mès, campant as joeni; ua rèisha, mès ua rèisha que daue tath carrèr.

Ça que la, quan entrèc en aguesta casa ère encara, coma auem dit, ua mainada. Jean Valjean l'autregèc aqueth jardin sense cultivar: "Hè-ne d'eth çò que volgues", li didec. Aquerò entrenguie a Cosette, que metie en movement a totes es flors e as pèires, cercant "petits vermes"; jogaue mentre arribaue eth temps de meditar; estimaue aqueth jardin pes insèctes que trapaue jos es sòns pès entre era èrba, tant qu'arribaue eth temps d'estimar-lo pes esteles que podesse veir entre es arrames sus eth sòn cap.

Ath delà, estimaue a sa pair, ei a díder, a Jean Valjean, damb tota era sua amna, damb ua simpla passion filiala que hège deth brave vielh un companh desirat e estimat. Eth lector rebrembarà qu'eth senhor Magdalena

liegie fòrça; Jean Valjean hège madeish; qu'auie artenhut a parlar ben; auie era secreta riquesa e era eloqüéncia d'ua intelligéncia umila e vertadèra, que s'a cultivat espontanèaments. Non l'auie quedat mès aspror qu'era justaments de besonh entà assasonar era sua bontat; ère un gèni rude e un còr amable. En Luxembourg, enes sues convèrses damb Cosette, hège longues explicacions de tot, cuelhudes ja de çò qu'auie liejut, ja de çò qu'auie patit. Quan Cosette l'escotaue, es sues guardades vagauen doçaments.

Aguest òme simple aumplie tot eth pensament de Cosette; dera madeisha manèra qu'aqueth jardin sauvatge ère pro entara sua vista. Quan auie acaçat es parpalhòles s'apressaue ada eth estofada, e li didie: "A!, guaire è corrut!", e eth la punaue en front.

Cosette adoraue ath brave òme, e tostemp anaue ath sòn darrèr; a on ère Jean Valjean, aquiu i ère era sua felicitat. Coma que Jean Valjean non viuie ne en pabalhon ne en jardin, Cosette se trapaue mès a gust en pati empeirat qu'en recinte plen de flors; e en petit querto moblat damb cagires de palha, mielhor qu'en gran salon caperat de tapissi e de fautulhs de grani dorsièrs. Jean Valjean li didie quauqui viatges, arrint, dauant deth gòi de veder-se importunat:

- Tè, ve-te'n en tòn quarto, deisha-me solet ua estona!

Cosette alavetz lo repotegaue, en tot dirigir-li un d'aguesti repotecs tan trendi e tan plei de gràcia quan les dirigís ua hilha entà sa pair.

- Pair, qu'è fòrça hered en vòste quarto; per qué non botatz aciu un horneth de cauhatge e un tapís?
- Hilha mia, que n'a fòrça que valen mès que jo e encara non an ne casa entà abrigar-se!
- Alavetz, per qué è jo huec en mèn quarto, e è tot aquerò que me cau?
- Perque tu ès hemna e mainada.
- Bè! Donques qué? as òmes les cau patir hered, e passar-s'ac mau?
- Quauqui òmes.
- Plan donc; vierè aciu tan soent que vos veiratz obligat a alugar eth huec.

Tanben li solie díder:

- Pair, per qué minjatz pan tan dolent coma aguest?

- Perque òc, hilha mia.
- Plan, donc, se ne minjatz vos, jo tanben ne minjarè.

E alavetz, entà que Cosette non mingèsse pan nere, Jean Valjean minjaue pan blanc.

Cosette solet se'n brembaue confusaments dera sua mainadesa. Pregaue peth maitin e pera net per sa mair, que non auie coneishut. Es Thenardier auien restat ena sua memòria coma dues figures repugnantes que se l'auessen apareishut en sòmis; rebrembaue qu'auie anat "un dia de nets" a cercar aigua en un bòsc, credie que fòrça luenh de París; li semblaue qu'auie començat a víuer en un abisme, e que Jean Valjean l'auie trèt d'eth. Quan pensaue ena sua mainadesa, sentie madeish que se rebrembèsse que non auesse auut ath sòn entorn que centcames, aranhes e serps; e quan meditaue sus totes aguestes causes de nets, abans d'esclipsar-se, coma que non n'ère segura d'èster era hilha de Jean Valjean, pensaue qu'era amna de sa mair s'auie calat en còs d'aqueth òme e auie vengut a estar-se ath sòn costat.

Quan eth se seiguie, era apuaue eth cap enes sòns blanqui peus, e deishaue quèir silenciosaments ua lèrma, en tot dider-se: "Dilhèu aguest òme ei era mia mair".

Cosette, encara qu'aquerò semble estranh, ena sua prigonda ignorància de mainada educada en un convent, e estant, de un aute costat, era maternitat ua causa totafèt inintelligibla entara virginitat, aquie acabat per figurar-se qu'auie auut tan pòca mair coma auie estat possible auer-la. Non sabie ne tansevolh eth nòm d'aguesta mair; tostemp que preguntaue sus aquerò, Jean Valjean sauvaue silenci, e se repetie era pregunta, responie damb un arridolet; un còp persutèc, e er arridolet acabèc en ua lèrma.

Aguest silenci de Jean Valjean curbie damb un espés vel a Fantina.

Ère aquerò prudéncia? Ère respècte? Ère temor d'autrejar aguest nòm a ua auta memòria que non siguesse era sua?

Mentre Cosette auie estat mainada, JeanValjean l'auie parlar damb gust de sa mair; quan venguec a èster joena, que li siguec impossible parlar-li d'era. Credec que non auie d'atrevir-se a tant. Ac hège aquerò per Cosette o ac hège per Fantina? Experimentaue ua espècia d'orror religiós dauant dera idia de hèr calar aquera ombra en pensament de Cosette, e d'introdusir entre es dus era tresau persona dera defuntada mair; guaire mès sagrada ère

entada eth aguesta ombra, mès temibla li semblaue; pensaue en Fantina e se sentie cuelhut peth silenci. Vedie vagaments enes tenèbres ua causa que se retiraue a un dit sus ua boca. Tot eth pudor qu'auie auut Fantina, e que pendent era sua vida auie gessut d'era violentaments, auie tornat dempús dera sua mòrt a botar-se sus era, a velhar indignat pera patz d'aqueth cadavre, e a sauvar fèraments era sua hòssa? Jean Valjean experimentaue era pression d'aguest pudor sense saber-se'n? Nosati, que credem ena mòrt, non refusaríem aguesta explicacion misteriosa. D'aciu era impossibilitat de prononciar, autanplan entà Cosette, aguest nòm: Fantina.

Un dia li didec Cosette:

- Pair, aguesta net è vist ara mia mair en sòmis. Auie dues granes ales; era mia mair qu'aurà estat en vida lèu ua santa.

- Peth martiri, responec Jean Valjean.

Per çò d'aute, Jean Valjean ère erós.

Quan Cosette gessie damb eth, s'emparaue en sòn braç, capinauta, erosa ena plenitud deth còr. Jean Valejan, en totes aguestes mòstres de trendesa tan exclussiua e tan satisfèta, sentie un plaser deliciós. Eth praube òme tremolaue negat d'ua alegria angelicau; credie qu'aquerò se tardarie tota era vida; se didie que vertadèraments non auie patit pro entà meritar tan brilhant avier, e daue gràcies a Diu enes prigondors dera sua amna per auer permetut que siguesse estimat, d'aguesta manèra, un miserable, per aqueth innocent.

V.- Era ròsa desnishe qu'ei ua maquina de guèrra.

Un dia Cosette se guardèc, per edart, en miralh, e se didec: "Cara!", en tot semblar-li qu'ère beròia; çò que la trebolèc d'ua manèra particulara. Enquia aguest moment non auie pensat ena sua figura. Se vedie en miralh, mès non se guardaue. Ath delà, auie entenut fòrça viatges qu'ère lèja. Solet Jean Valjean didie damb amabilitat: "Non! Non!". Siguesse coma siguesse, çò de cèrt ei que Cosette s'auie creigut tostemp lèja, e auie creigut en aguesta credença, damb era aisida resignacion dera mainadesa. Mès ara, de pic eth miralh li didie coma Jean Valjean: "Non! Non!" Que non podec clucar un uelh en tota era net. "Se siguessa beròia!, pensaue. Be ne serie de polit se siguessa beròia!" E se'n brembaue d'aqueres companhes sues qu'era sua beresa costaue impression en convent, e se didie: "Com! Serè jo coma era tau!"

Londeman se guardèc tanben en miralh; mès non per edart, e trantalhèc: "A on auia jo eth cap?, se didec. Non, que sò lèja." Auie dormit mau, auie es uelhs alugadi e estaue esblancossida. Eth dia anterior non auie recebut grana alegria en creder-se beròia; mès alavetz sentec ua grana tristor en non creir en era. Non se guardèc mès; e pendent mès de quinze dies sagèc de pientar-se e vestir-se virant era esquia ath miralh.

De nets, dempús de sopar solie brodar en salon e hèr quauque trabalhet de convent, e Jean Valjean liegie ath sòn costat. Un còp lheuèc es uelhs deth sòn trabalh e demorèc estonada en veir era manèra inquieta que sa pair la guardaue.

Un aute còp, anant peth carrèr, li semblèc enténer a un, que non podec veir, que didie ath sòn darrèr:

- Polida gojata, encara que mau vestida.

"Bè!, pensèc era, non ac ditz per jo. Jo sò lèja e vau ben vestida." Amiaue alavetz eth sòn chapèu de velot e eth sòn vestit de lan.

Un dia, fin finau, ère en jardin, e entenec ara tia Santos que didie:

- Senhor, non auetz observat se com de beròia se bote era senhoreta?

Cosette non entenec era responsa de sa pair, e es paraules dera tia Santos li costèren ua baticòr. Deishèc eth jardin, pugèc en sòn quarto, venguec en

miralh, que ja hège tres mesi que non se guardaue e deishèc anar un sorriscle. Que s'auie enludernat.

Qu'ère beròia e graciosa; non podie mens d'èster dera pensada dera tia Santos e deth miralh. Eth sòn pòrt s'auie format, era sua pèth s'auie emblanquit e es sòns peus s'auien hèt lustrosi; un esplendor desconeishut s'auie alugat enes sòns uelhs blus. Aqueric totafèt era consciéncia dera sua beresa en ua menuta, coma quan s'alugue ua grana lum; es auti ac notauen, era tia Santos ac didie; ada era, plan que òc, s'auie referit eth caminaire, que ja non podie dobtar; baishèc en jardin en tot creder-se reina, entenec cantar as audèths; ère iuèrn, guardèc eth cèu daurat, eth solei enes arbes, es flors enes bartassi, esmoiguda, hòla, en ua embriaguesa inefabla.

Jean Valjean, ath sòn torn, experimentaue ua prigonda e indefinibla opression en sòn còr.

Qu'ère, plan, que de hège quauque temps, contemplaue damb terror aquera beresa, que se presentaue cada dia mès ludenta ena simpatica fesomia de Cosette: auròra d'alegria entà toti, e lugubra entada eth.

Cosette auie estat beròia fòrça abans de notà'c. Mès d'ençà eth prumèr dia aquera lum inesperada que se lheuaue tot doç, e entornejaue de man en man tota era persona dera joena, heric er ombriu viston de Jean Valjean. Se'n sabec qu'aquerò ère un cambi en ua vida erosa, tant erosa, que non gausaue alterar-la en arren per pòur de pèrder quauquarren en era. Aqueth òme, qu'auie passat per totes es misèries, qu'encara sagnaue pes herides que l'auie costat eth destin; qu'auie estat lèu marrit, e qu'auie vengut a èster lèu sant; que dempús d'auer arrossegat era cadia de forçat, arrossegaue ara era cadia invisible, mès pesanta, dera infàmia indefinida; aqueth òme qu'era lei non auie perdonat encara, e que podie èster empresoat cada moment, e trèt dera escurina dera sua vertut entara lum der escarni public, aqueth òme ac acceptaue tot, ac perdonaue tot, ac desencusaue tot, ac benedie tot, auie benvolença entà tot, e non li demanaue ara Providéncia, as òmes, as leis, ara societat, ara natura, ath mon, senon ua causa: Que Cosette l'estimèsse!.

Que Cosette seguisse estimant-lo! Que Diu non empedisse qu'arribèsse ada eth, e s'estèsse en eth, eth còr d'aquera mainada! Se Cosette l'estimaue se sentie guarit, tranquil, pacific, recompensat, coronat. Se Cosette l'estimaue, qu'ère erós; ja non desiraue arren mès. Se l'auessen preguntat:

“Vòs estar mielhor?” aurie responut: “Non” Se Diu l’auesse dit: “Vòs eth cèu?”, aurie dit: “Que perderia en escambi”

Tot çò que podesse modificar aquera situacion, encara que non siguesse qu’era superfícia, lo hège tremolar coma eth principi de ua auta causa desconeishuda. Jamès auie sabut se qué ère era beresa d’ua hemna; mès per instint comprenie qu’ère ua causa terribla.

Jean Valjean deth hons dera sua lejor, dera sua vielhesa, dera sua misèria, dera sua opression, guardaue espaurit aquera beresa que se presentaue cada dia mès trionfanta e sobèrbia ath sòn costat, ara sua vista, sus eth front blos e temible dera joena.

E se didie: “Be n’ei de beròia! Qué serà de jo?!”

En aquerò s’estaue era diferéncia entre era sua trendesa e era trendesa d’ua mair; çò qu’eth vedie damb angónia, ua mair qu’ac aurie vist damb plaser.

Non s’estèren guaire a manifestar-se es prumèrs simptòmes.

Deth dia a vier que Cosette s’auie dit: “Decididaments sò beròia”, tenguec compde deth sòn gabinet d’atrencadura. Se’n brembèc de çò que l’auie dit eth caminaire: “Beròia, mès mau vestida”, bohada d’oracle qu’auie passat ath sòn costat e s’auie estavanit dempús d’auer deishat en sòn còr un des dus gèrmes qu’aumplissen tostemp era vida dera hemna: era elegàcia. Er aute gèrme qu’ei er amor.

Damb era fe ena sua beresa se desvolopèc en era era amna de hemna. Auec en òdi ara lan e s’avergonhèc deth velot. Sa pair non l’auie remit jamès arren. De seguit aprenec era sciéncia deth chapèu, deth vestit, dera mantilha, dera bòta, des braçalets, dera tela de mòda, deth color que mielhor va; aguesta sciéncia que hè dera hemna parisenca ua hemna tan seductora, tan prigonda e tan perilhosa. Era frasa *hemna coratjosa* a estat endonviada entà designar ara hemna parisenca.

En mens d’un mes, era mainada Cosette, en aquera Tebaida deth carrèr de Babilonia, siguec ua hemna, non sonque des mès beròies, que ja ei quauquarren, senon des “mès elegantes” de París, çò qu’ei fòrça mès.

Qu’aurie volgut trapar ath sòn “caminaire” entà veir se qué diderie; e entà “balhar-li ua leçon”. Era vertat ei qu’ère embelinaira, e que distinguie en ua lucada un chapèu de Gerad d’un chapèu de Herbaut.

Jean Valjean contemplaue aguesti grani estralhs damb ansietat. Eth, que comprenie que jamès poirie senon arrossegar-se, caminar per tèrra coma molt, vedie que Cosette anaue aquerint ales.

De un aute costat, en veir eth vestit de Cosette ua hemna aurie vist de seguit que non auie mair.

Que i a cèrtes sutilezas dera dignitat, cèrtes convencions especiaus, que Cosette non observaue: ua mair, per exemple, l'aurie dit qu'ua joena celibatària non se vestis de damàs.

Eth prumèr dia que Cosette gessec damb eth sòn vestit e era sua mantilha de damàs nere, e eth sòn chapèu de crespon blanc, se cuelhec deth braç de Jean Valjean alègra, radianta, rosada, capinauta, esplendorosa.

- Pair, didec, qué vos sembli atau?

Jean Valjean responec damb ua votz semblabla ara d'un envejós:

- Embelinaira!

Anèren de passèg, coma tostemp, e en tornar preguntèc a Cosette:

- Non te botaràs ja eth tòn vestit e eth tòn chapèu?

Aquerò se passaue en quarto de Cosette. Era joena se virèc entara pèrga der armari a on ère penjat eth sòn abit de collegiala e didec:

- Aguest desguisament, pair! Qué voletz que ne hèsca d'eth? Que non me botarè mès aguesti orribles pelhòts. Damb aguesta casqueta en cap, que me retiri a un monstre.

Jean Valjean alendèc prigondaments.

A compdar d'aqueth moment observèc que Cosette, qu'abans volie tostemp quedar-se, dident: "Pair, me divertisqui mès aciu damb vos", volie alavetz gesser tostemp, e plan, de qué servís auer bona cara e un deliciós vestit, se non s'a de mostrar?

Observèc tanben que Cosette non auie ja tanta afeccion ath pati interior; ja li shautaue mès estar-se en jardin e passejar-se dauant deth brescat. Jean Valjean, desengustat, non botaue es pès en jardin: s'estaue en sòn pati coma un gosset.

En saber-se'n qu'ère beròia, perdec era gràcia d'ignorà'c; gràcia esquista, perque era beresa reauçada pera simplicitat ei inefabla, e non i a arren mès digne d'adoracion qu'ua innocéncia enludernanta qu'amie ena man, sense saber-se'n, era clau d'un paradís.

Mès çò que perdec en gràcia innocenta, ac guanhèc en embelinament cogitós e seriós. Tota era sua persona, negada pes alegries dera joenesa, dera innocéncia e dera beresa, alendaue ua esplendida malenconia.

En aguesta epòca siguec quan Mario, dempús de passadi sies mesi, la tornèc a veir en Luxenbourg.

VI.- Comence era batalha.

Cosette qu'ère ena sua ombra, madeish que Mario ena sua; materiaus prèsti entar incendi. Eth destin, damb era sua paciéncia misteriosa e fatau, apressaue tot doç, un ar aute, ad aguesti dus èssers, ambdús aflaquidi e cargadi dera tempestuosa electricitat dera passion; aguestes dues amnes amiauen er amor coma dues bromes amien eth pericle, e les calie trapar-se e barrejar-se en ua guardada coma es bromes en un relampit.

S'abusat autant des guardades enes novèles amoroses, que s'a acabat per balhar-les pòca importància; a penes gause aué un novelista díder que dus èssers s'an estimat perque s'an guardat; e totun aquerò, atau ei coma solet s'estime. Çò d'aute non ei que çò d'aute, e vie dempús. Arren ei mès reau qu'aguestes granes bassacades, que dues amnes s'impressionen mutuauments en escambiar aguest bualh.

En un moment que Cosette li dirigic, sense sabèr-se'n, aquera guardada que trebolèc a Mario, aguest non sospechèc que dirigic ua auta guardada, que trebolèc tanben a Cosette, en tot hèr eth madeish mau e eth madeish ben.

Que hège ja bèth temps que lo vedie e l'examinaue, tau qu'es joenes ven e examinen, guardant entà un aute costat. Mario trapaue encara lèja a Cosette, quan Cosette trapaue ja beròi a Mario. Mès coma qu'eth non ne hège cabau d'era, aguest joen l'ère plan indiferent. E, ça que la, non podie mens que dider-se qu'auie beròis peus, beròis uelhs, berois dents, un seductor timbre de votz quan l'entenie parlar damb es sòns companhs, que caminaue mau, s'ac voletz, mès damb ua gràcia especiau, que non li semblaue pèc deth tot, que tota era sua persona ère afabla, nòbla, simpla, capinauta, e que fin finau auie un praube aspècte, mès un bon aspècte.

Eth dia qu'es sòns uelhs se trapèren e se dideren ara fin, còp sec, aguestes prumères causes escures e inefables que gasulhe ua guardada, Cosette non les comprenec de seguit. Entrèc cogitosa ena casa deth carrèr der Oest, qu'en eth Jean Valjean, segontes eth sòn costum, auie vengut a passar sies setmanes. Londeman, en desvelhar-se, pensèc en aguest joen desconeishut, pendent tant de temps indiferent e hered, que semblaue ara que botaue tota era sua atencion en era. E non credec, ne peth mau de morir, qu'aguesta

atencion li siguesse agradiua. Qu'auie mèsalèu quauquarren de colèra contra aqueth joen beròi, menspredós. Se botgèc ath sòn laguens un principi de guèrra. Se pensèc qu'anaue, fin finau, a resvenjar-se e experimentèc, plan per aquerò, ua alegria totafèt mainadenca.

En creder-se beròia, se'n sabie pro ben, encara que d'ua manèra vaga, de qué auie ua arma. Es hemnes que jòguen damb era sua beresa, coma es mainatges damb un guinhauet, e se herissen.

Rebrembatz es trantalhades de Mario, es sues palpitacions, es sòns temors. Se quedaue en sòn banc e non s'apressaue, çò qu'anutjaue a Cosette. Un dia li didec aguesta, a Jean Valjean: "Pair, passem un shinhau per aguest costat." En veir que Mario non venguie entada era, venguec era entada eth. En tau cas, que tota hemna se retire a Mahoma. E ath delà, causa estranha, eth prumèr simptòma deth vertadèr amor en un joen qu'ei era timiditat, e en ua hemna ei era gausaria. Aquerò qu'ei estonant, e totun, arren mès simple. Que son es dus sèxes que sagen d'apressar-se e cuelhen cadun es qualitats der aute.

Aqueth dia era guardada de Cosette hec vier lhòco a Mario, e era guardada de Mario hec vier tremolosa a Cosette. Mario partic content, Cosette inquieta. D'ençà aqueth dia s'adorèren.

Çò prumèr que Cosette experimentèc siguec ua tristor prigonda e confusa: li semblaue que dempús aqueth dia, entath dia a vier, era sua amna s'auie tornat nera; era madeisha que ja non la reconeishie.

Era blancor dera amna des joenes que se compause de heredor e d'alegria, se retire ara nhèu, se des.hè dauant dera bohada der amor, qu'ei eth sòn ideau.

Cosette non sabie se qué ère er amor; jamès auie entenut prononciar aguesta paraula en sens terrenau. Enes libres de musica profana qu'entrauen en convent se remplaçaue era paraula *amor* damb era de *tambor* o *rostidor*; çò que balhaue motius a enigmes qu'agitauen era imaginacion des *granes*, coma: *A!, be n'ei d'agradiu eth tambor*!, o ben: *Era pietat non ei qu'un rostidor*! Mès Cosette auie gessut plan joena entà auer pensat guaire en "tambor". Non sabie, donc, quin nòm autrejar-li ad aquerò que sentie. S'està mens malaut per ignorar eth nòm dera malautia?

Estimaue damb tanta passion coma damb ignorància; non sabie s'aquerò ère bon o dolent, util o perilhós, de besonh o accidentau, etèrn o passatgèr,

permetut o enebit: estimaue. Que s'aurie estonat fòrça se l'auessen dit: "Non dormitz? Donques aquerò qu'ei enebit! Non minjatz? Donques aquerò ei plan dolent! Auetz eth còr sarrat? Donques aquerò que non se hè! Vos rogitz, perdetz era sang dera cara quan un èsser vestit de nere campe en extrèm de cèrt carrèr d'arbes? Donques aquerò qu'ei abominable!" Solide que non ac auesse comprenut, e aurie responut: "Com è d'auer eth tòrt d'ua causa qu'en era non posqui arren e que non sai arren?"

Se passèc qu'era sòrta d'amor que sentie ère precisaments eth que mès li convenie ar estat dera sua amna. Qu'ère ua espècia d'adoracion a distància, ua contemplacion muda, era deïficacion d'un desconeishut; qu'ère era aparicion dera adolescéncia, eth sòmi des nets vengut en novèla, en tot èster encara sòmi, eth hantauma desirat, realizat e hèt carn, mès encara sense nòm, sense tòrt, sense plapa, ne exigéncia ne defècte; en resumit, er aimant luenhant e estropat en çò d'ideau, ua quimèra damb forma. Un aute encontre quinsevolh, mès paupable, mès pròche, aurie espaurit en aquera epòca a Cosette, encara miei negada en bromadís espés deth convent. Qu'auie toti es temors deth mainatge, amassadi a totes es pòurs des religioses. Er esperit deth convent, que se l'auie calat pendent cinc ans, s'esbugassaue encara doçaments de tota era sua persona, e hège que tot tremolèsse ath sòn entorn; en aguesta situacion, çò que li mancaue non ère un aimant, non ère ne tansevolhe un èsser enamorat, senon ua vision. Comencèc a adorar a Mario coma a ua causa beròia, luminosa e impossibla.

Coma era estranha simplicitat se sarre era man damb era extrèma elegància, li dirigie arridolets d'ua manèra franca.

Cada dia demoraue damb impaciéncia era ora deth passèg; trapaue a Mario, sentie ua felicitat indicibla e credie exprimir sincèraments tot eth sòn pensament en tot dider-li a Jean Valjean: "Be n'ei de deliciós eth jardin deth Luxembourg!"

Mario e Cosette qu'èren ena net er un entar aute. Non se parlauen, non se saludauen, non se coneishien: se vedien, e coma es astres en cèu que son desseparadi per milions de lègues, viuien de guardar-se.

D'aguesta manèra anaue Cosette vient a èster hemna, e desvolopant-se beròia e enamorada, damb era consciéncia dera sua beresa e era ignorància deth sòn amor. Cocarèla, sustot, per innocenta.

VII.- Contra tristor, tristor e mieja.

Totes es situacions qu'an eth sòn instint. Era vielha e etèrna mair natura avertie sordaments a Jean Valjean dera preséncia de Mario; e Jean Valjean tremolaue en çò mès escur deth sòn pensament; non vedie arren, non sabie arren, e consideraue, totun, damb testuda atencion es tenèbres que s'estaue, coma se sentesse d'un costat ua causa que se bastís, e der aute ua causa que s'esbauce. Mario, avisat tanben, e çò qu'ei era prigonda lei de Diu, pera madeisha mair natura, hège tot çò que podie entà amagar-se "deth pair." Mès bèth còp se passaue que lo vedie Jean Valjean. Es portadures de Mario non èren deth tot naturaus. Qu'auie atacs de prudéncia miòpa e de temeritat hereda; ja non s'apressaue coma abans, se seiguie luenh e s'estaue en extasi; amiaue un libre e hège veir que liegie; per qué hège veir que liegie?. Abans anaue damb era sua levita vielha, e ara amiaue cada dia era levita naua; non podie assegurar-se que non se crespaue eth peu; auie uelhs coquins e tenguie gants. En resumit, Jean Valjean detestaue coraumens ad aqueth joen.

Cosette non deishaue endonviar arren. Sense saber exactaments çò qu'auie, se pensaue qu'ère ua causa que li calie amagar a sa pair.

I auie entre eth gust deth gabinet d'atrencadura qu'auie aquerit Cosette e eth costum de tier levita naua d'aqueth desconeishut un parallelisme importun entà Jean Valjean. Aquerò dilhèu ère un edart, plan que òc, seguraments, mès un edart menaçaire.

Jamès auie badat boca entà parlar-li a Cosette d'aqueth desconeishut. Un dia, ça que la, non se podec tier, e damb aguesta vaga desesperacion que cale còp sec era sonda en sòn malastre, li didec:

- Be n'ei de pedanta era mina d'aguest joen!

Cosette, er an abans, ei a díder, quan ère ua mainada indiferenta, aurie responut: "Non, ei un joen simpatic." Dètz ans dempús, damb er amor de Mario en còr, aurie responut: "Òc, qu'ei un pedant insuportable! Qu'auetz rason!". En moment dera vida e der estat de còr que se trapaue, s'avenguec a respóner damb ua cauma suprèma:

- Aguest joen!

Coma se lo guardèsse per prumèr viatge ena sua vida.

"Be ne sò d'estupid!, pensèc Jean Valjean. Cosette non s'auie fixat en eth; que sò jo qui l'ac mòstre!"

Ò, innocéncia des vielhs! Ò prigondor dera joenesa!

Que tanben ei ua lei d'aguesti ans fresqui, de patiments e de suenhs, d'aguestes lutes viues deth prumèr amor contra es prumèrs obstacles, qu'era joena non se dèishe cuélher en cap param, e eth joen quèigue en toti. Jean Valjean auie començat contra Mario ua guèrra sorda, qu'aguest, damb era sublima estupiditat dera sua passion e dera sua edat, non endonvièc. Jean Valjean li premanic ua sòrta d'emboscades; cambièc d'ores, cambièc de banc, desbrembèc eth sòn mocador, venguec solet en Luxembourg; Mario queiguèc de pès en toti aguesti params, e en toti aguesti interrogants botadi en sòn camin per Jean Valjean, responec ingenuaments: "Òc". Mentretant, Cosette seguie embarrada ena sua aparenta indiferéncia e ena sua imperturbabla tranquillitat; autant, que Jean Valjean venguec en aguesta conclusion: "Aguest pèc ei encamardat hòlaments de Cosette; mès Cosette ne tansevolh se'n sap de qué existís."

Mès, non per aquerò ère mendre era agitacion dolorosa deth sòn còr. D'un moment en aute podie sonar era ora de qué Cosette comencèsse a estimar. Non comence tot pera indiferéncia?

Solet un còp Cosette cometèc ua fauta, e s'espauric:

Se lheuèc deth banc entà anar-se'n, dempús d'auer estat aquiu tres ores, e Cosette li didec:

- Tan lèu?

Jean Valjean non auie interromput es sòns passègi en Luxembourg, pr'amor que non volie hèr arren especiau e perque cranhie sustot que Cosette se n'encuedèsse de quauquarren; mès, en aqueres ores, tant agradiues entàs dus enamoradi, tant que Cosette manaue eth sòn arridolet a Mario, embriagat de plaser, que s'estaue totafèt extrèt de tot, e non vedie arren en mon senon aqueth ròstre adorat, Jean Valjean lo guardaue damb uelhs ludents e terribles. E eth, qu'auie vengut a creder-se que non ère capable d'un sentiment malevòl, auie moments, quan Mario s'estaue aquiu, que li semblaue que se tornaue sauvatge e herotge, e sentie que se daurien e quilhauen contra aqueth joen es ancianes prigondors dera sua amna

qu'auien neurit en d'auti tempsi tanta colèra. Li semblaue que se tornauen a formar en sòn còr cratèrs desconeishudi.

Com ère qu'ère aquiu aqueth èsser? Qué anaue a hèr aquiu? Anaue a espiar, escorcolhar, examinar, sajar? Venguie a preguntar quauquarren? Venguie a hèr torns ath sòn entorn, e a hèr torns ar entorn dera sua felicitat entà se la treir?

Jean Valjean higie: "Òc; qu'ei aquerò. Qué vie a cercar? Ua aventura? Qué vò? Ua aventura! Ua aventura! E jo! Qué! Qu'aurè estat prumèr er òme mès miserable, e dempús eth mès malerós; aurè passat seishanta ans viuent de jolhs; aurè patit tot aquerò que se pòt patir; aurè envielhit sense auer estat joen; aurè viscut sense familha, sense pairs, sense amics, sense hemna, sense hilhs; aurè deishat sang en totes es pèires, en toti es espies, en totes es cantoades, en totes es parets; aurè estat brave, maugrat tot; me n'aurè empenaït deth mau qu'è costat, e aurè perdonat eth mau que m'an costat, e en moment que recebi era mia recompensa, en moment que tòqui era fin, en moment qu'è tot çò que voi, qu'ei bon, qu'ac è pagat, ac è guanhat, despareisherà tot, gesserà des mies mans, perderè a Cosette, e perderè era mia vida, era mia alegria, era mia amna, pr'amor qu'a un pèc l'a shautat vier a vagar peth Luxembourg!

Alavetz es sòns uelhs deishauen anar ua claretat lugubra e extraordinària. Non ère ja un òme que guardaue a un aute; qu'ère un enemic que guardaue a un aute enemic; un gosset que guardaue a un panaire.

Eth lector ja se'n sap de çò d'aute; Mario siguec estant insensat. Un dia seguic enquiath carrèr der Oest; un aute dia li parlèc ath portièr, e eth portièr li parlèc a Jean Valjean, en tot dider-li:

- Senhor, se qué deu voler un joen curiós qu'a preguntat per vos?

Londeman dirigic Jean Valjean a Mario aquera guardada qu'alavetz notèc eth joen. Ueit dies dempús Jean Valjean se mudèc, en tot prometer-se non tornar a hèr hangues, ne en Luxembourg, ne en carrèr der Oest; e entornèc entath carrèr Plumet.

Cosette non se planhèc, non didec arren, non preguntèc arren, non sagèc de saber degun perqué; qu'ère ja en periòde que se cranh èster descurbit e venut. Jean Valjean non auie cap experiéncia d'aguestes misèries, es soletes agradiues, e es soletes que non coneishie, çò que siguec encausa de qué non comprenesse era grèu significacion deth silenci de Cosette. Solet

vedec qu'ère trista e se botèc ombriu. D'un costat e der aute dominaue era inexperiéncia.

Un dia hec ua pròva e li preguntèc a Cosette:

- Vòs vier en Luxemblourg?

Un arrai illuminèc eth ròstre palle de Cosette.

- Òc, responec.

Vengueren; s'auien passat tres mesi; Mario ja non i auaue; Mario non ère aquiu.

Londeman, Jean Valjean, li tornèc a díder a Cosette:

- Vòs qu'anem en Luxembourg?

E responec trista e doçaments:

- Non.

Jean Valjean demorèc adolorit d'aguesta tristor, e herit d'aguesta doçor.

Qué se passaue en aquera amna tan joena encara e tant impenetrabla ja? Quina transformacion se verificaue en era? Qué se passaue ena amna de Cosette? Quauques nets, en sòrta d'ajaçar-se, Jean Valjean s'estaue seigut près deth sòn lhet, damb eth cap entre es mans, e passaue era net sancera en tot preguntar-se: "Qué i a en pensament de Cosette?", e pensant en aguestes causes qu'era podie pensar.

Ò!, en aqueri moments, quines guardades tan doloroses calaue entath claustre, entad aquera cima casta, entad aqueth jardin deth convent, plei de flors ignorades e de vèrges embarrades, qu'en eth toti es perhums e totes es amnes pujauen dirèctaments entath cèu! Com adoraue aqueth Eden barrat entà tostemp, que d'eth auie gessut de bon voler, e baishat damb tan pòca prevision! Com se planhie dera sua abnegacion e dera sua deméncia d'auer entornat a Cosette entath mon, praube eròi deth sacrifici, cuelhut e esbauçat peth sòn pròpi desinterès! "Tè!, se didie, se qué è hèt?"

Per çò d'aute, Cosette ignoraue tot aquerò. Jean Valjean non auie entada era pejor umor ne màger rudesa: tostemp era madeisha fesomia serena e brava; es sues formes qu'èren mès trendes e mès pairaus que jamès; s'auesse auut quauquarren que podesse hèr endonviar era sua manca d'alegria, qu'aurie estat era sua màger mansuetud.

Cosette, ath sòn torn, anaue amendrint era animositat. Ena abséncia de Mario patie, coma auie gaudit ena sua preséncia sense saber-se'n. Quan

Jean Valjean deishèc d'amiar-la enes sòns passègi de costum, un instint de hemna gasulhèc confusaments ath hons deth sòn còr que non auie de mostrar afeccion ath Luxembourg e que s'aguest passèg li semblaue indiferent, sa pair l'amiarie entada eth. Mès se passèren es dies, e es setmanes, e es mesi. Jean Valjean auie acceptat tacitaments eth consentiment tacit de Cosette. Aguesta se n'encuedèc, mès que ja ère tard. Eth dia que tornèc en Luxembourg, Mario auie despareishut; qué hèr alavetz? Lo tornarie a trapar? Sentec ua opression en còr, qu'arren podie amendrir, e qu'aumentaue cada dia. Non sabie ja s'ère iuèrn o ostiu, s'auie solei o ploja, s'es audèths cantauen, s'ère era sason des dàlies o des margarides, s'eth Luxembourg ère mès polit qu'es Tulheries, s'era ròba que se hège a vier era alisaira estaue ben o mau midonada, s'era tia Santos auie hèt bona o mala "crompa"; se demorèc aclapada, embadoquida, atentiua solet a ua idia, damb era guardada fixa e vaga, coma quan se guarde ena net eth lòc nere e prigond que s'a esbugassat ua aparicion.

Mès tanpòc deishèc veir arren a Jean Valjean, sonque eth sòn pallitge; que li seguic mostrant eth sòn ròstre amable.

Aqueth pallitge qu'ère pro entà alarmar a Jean Valjean. Quauqui còps li preguntaue:

- Qué te cau?

E era responie:

- Que non me cau arren.

- E dempús ua estona de silenci, coma qu'era endonviaue tanben era sua tristor li didie:

- E vos, pair, vos cau quauquarren?

- Jo? Arren, responie.

Aqueri dus èssers, que s'auien estimat tant exclussiuaments e damb un amor tan trende, e qu'auien viscut pendent tant de temps er un entar aute, patien ara cadun peth sòn costat, er un per tòrt der aute; sense colpar-se mutuauments, e arrint.

VIII.- Era cadia.

Jean Valjean ère eth mès malerós des dus; donques qu'era joenesa, enquia e tot ath miei des penes, a ua cèrta claror pròpia.

En bèri moments, Jean Valjean patie autant, que venguie a èster mainadenc, donques qu'ei pròpi deth dolor hèr aparéisher eth costat de mainatge en òme. Se'n sabie d'ua manèra inevitabla que Cosette se l'escapaue des mans; qu'aurie volut lutar, retier-la, afogar-la damb quauqua causa exteriora e brilhanta. Aguestes idies mainadenques, ja ac auem dit, e serviles ath madeish temps, li balhèren per çò dera sua puerilitat ua nocion pro justa dera influéncia des ornaments de passamaneria sus era imaginacion des joenes. L'arribèc un viatge, que vedec passar peth carrèr un generau a shivau damb er unifòrme de gala, eth comde Coutard, comandant generau de París, e auec enveja d'aqueth òme caperat de dauradi; pensèc ena felicitat que li costarie botar-se aqueth vestit, e que solide, se Cosette lo vedesse atau, s'enludernarie; que quan li dèsse eth braç e passèsse per dauant deth brescat des Tulheries li presentarien armes, e qu'aquerò serie pro entà Cosette e li treirie era idia de guardar as joeni.

Un eveniment inesperat venguec a barrejar-se damb aguestes idies tristes.

Ena vida isolada qu'amiauen, e dès qu'auien vengut a viuer en carrèr Plumet, solien quauqui còps vier a veir era gessuda deth solei; plaser qu'ei convenent entàs qu'entren ena vida e entàs que gessen d'era.

Passejar de maitiada entath qu'estime era solitud equival a passejar-se de nets damb era alegria dera natura; es carrèrs son desèrts e es audèths canten. Cosette, qu'ère audèth, se desvelhaue plan d'ora. Aguestes excursions maitiaus se premanien era vesilha; eth prepausaue, e era acceptaue. S'apraiaue tot coma un complòt, gessien abans de trincar eth dia, e totes aguestes causes èren autrestanti plasers entà Cosette. Aguestes extravagàncies innocentes agraden ara joenesa.

Eth mau punt de Jean Valjean ère, coma auem dit, visitar es lòcs pòc freqüentats, es cornèrs solitaris, es lòcs de desbrembe. Qu'auie alavetz enes entorns des barralhes de París quauqui camps praubi, lèu confonudi damb era ciutat, a on brotoaue en ostiu un horment petit, e qu'ena tardor, dempús hèta era recuelhuda, non auie er aspècte de segat, senon de pelat. Jean

Valjean les freqüentaue damb predileccion, e Cosette non ac amiaue mau; donques qu'aquerò ère era solitud entada eth e era libertat entada era. Aquiu venguie a èster mainada, podie córrer e jogar, se treiguie eth chapèu, lo botaue sus es jolhs de Jean Valjean, e hège nhòcs; campaue es parpalhòles sus es flors, mès non les agarraue; era mansuetud e era trendesa néishen damb er amor, e era joena qu'alimente ua idia tremolosa e fragila, li cau pietat des ales dera parpalhòla. Teishie ornaments de babòls, se les plaçaue en cap, e trauessades e penetrades de solei, violetes enquiara radiacion, dauen ad aqueth fresc ròstre rosat ua corona de brases.

Autanplan dempús d'auer començar a senhorejar era tristor enes sues amnes, auien sauvat eth costum des passègi maitiaus.

Un maitin, donc, d'octobre, atiradi pera perfècta serenitat dera tardor de 1831, auien gessut, e èren quan trincaue eth dia près dera barralha deth Maine. Non ère encara era auròra, qu'ère era auba; moment encantador e ombriu: quauques constellacions, escampilhades peth blu palle e prigond, era tèrra tota nera, eth cèu tot blanc, es erbetes tremoloses, pertot eth misteriós aclapament deth crepuscul. Ua alausa que semblaue barrejar-se damb es esteles, cantaue a ua nautada prodigiosa e s'aurie dit qu'aqueth imne dera petitesa entar infinit padegaue era immensitat. En Orient eth Val-de-Grace se perfilaue en orizon, illuminat damb ua claror de cera, era sua escura massa; eth planeta Venus, enludernant, pujaue peth darrèr d'aguesta glèisa e semblaue ua amna que ges d'un edifici tenebrós.

Tot qu'ère patz e silenci; ena cauçada non i auie ua amna; ena luenhor se vedien confusaments quauqui obrèrs qu'anauen entath sòn trabalh.

Jean Valjean s'auie seigut en un estret carrèr d'arbes, e sus ues hustes plaçades ena pòrta d'un hustèr. Auie eth ròstre virat entath camin, e era esquia entà orient; se'n desbrembaue deth solei qu'anaue a gésser; qu'ère negat en un d'aguesti extasis prigonds que se concentre tota era amna, que sarren enquia era guardada e equivalen a quate parets. Que i a meditacions que se poirien cridar verticaus, e quan s'a arribat ath hons s'a besonh de quauque temps entà pujar ena superfícia. Jean Valjean auie baishat en un d'aguesti sòmis. Pensaue en Cosette, ena sua possibla felicitat se non s'interpausaue arren entre ambdús, en aquera lum qu'era illuminaue era sua vida, e qu'ère era respiracion dera sua amna. Qu'ère lèu erós en aquera

meditacion. Cosette, de pès, ath sòn costat, guardaue se com anauen cuelhent es bromes eth color ròsa.

De pic, exclamèc Cosette:

- Pair, semble que ven quauquarren per aquiu delà.

Jean Valjean lheuèc es uelhs. Cosette auie rason.

Era cauçada qu'amie entara anciana barralha deth Maine qu'ei ua prolongacion deth carrèr de Sevres, e ei talhada en angle rècte peth baloard interior. En madeish angle dera cauçada e deth baloard, en lòc que se hè era union des dues vies, s'entenie un bronit dificil d'explicar en aquera ora, e se distinguie ua sòrta de grop confús. Deth baloard gessie ua causa infòrme, e entraue ena cauçada.

Aguest grop s'anaue hènt cada viatge mès gran, e semblaue botjar-se en orde, e ça que la, ère ua causa orribla e qu'estrementie; semblaue ua veitura de shivaus, mès non se podie distinguir era carga. I auie shivaus, arròdes, espetaue eth soriac. De man en man s'anèren diboishant es perfils, encara negadi enes tenèbres. Qu'ère un car, plan que òc, que venguie de virar eth marrèc deth baloard e se dirigie entara barralha, que près d'era s'estaue Jean Valjean. Un aute car deth madeish aspècte seguie ath prumèr; dempús un tresau, dempús un quatau, e atau desboquèren enquia sèt, de sòrta que, es caps des shivaus tocauen tostemp era part deth darrèr deth car que seguien. En aguestes carretes s'agitauen quauques ombres; se vedien quauqui bualhs en crepuscul, coma se ludessen sabres nudi; s'entenie un son de hèr coma se se botgèssen cadies; a mida qu'aquerò auançaue creishien es votzes; ère, fin finau, ua causa formidabla, coma es que gessen dera tuta des sòmis.

En apressar-se, aqueth fenomèn cuelhec forma, e se diboishèc darrèr des arbes damb era vaguetat d'ua aparicion; emblanquic tota aquera massa; eth solei, que se lheuaue pòc a pòc, vessaue ua lum palla sus aqueth hormiguèr, sepulcrau e viu ath còp, es caps des ombres vengueren a ester ròstres cadaverics, e Jean Valjean vedec aquerò:

Sèt carretes marchauen en cordiòla peth camin; es sies prumères auien ua estructura particulara; semblauen cars de botèrs; qu'èren ua sòrta d'escales de man botades sus dues arròdes, e formant ues barres ena sua extremitat anteriora; cada car, o milhor dit, cada escala, venguie tirassada per quate shivaus, un darrèr der aute. Sus aguestes escales i auie estranhs arradims

d'òmes. Damb era escassa lum que i auie non se les vedie, se les endonviaue. N'auie vint-e-quate en cada carreta, dotze en cada costat, emparadi es uns damb es auti, de cara entàs caminaires, e es pès en aire; aqueri òmes amiauen ena esquia ua causa que sonaue, ère ua cadia; en còth ua causa que ludie, ère un anèl de hèr.

Cadun auie eth sòn anèl de hèr, mès era cadia qu'ère de toti; de sòrta qu'aqueri vint-e-quate òmes, quan les calie baishar deth car e caminar, èren cadiadi per ua sòrta d'unitat inexorabla, e serpauen peth solèr, damb era cadia coma vertèbra, ne mès ne mens qu'un miriapòdes. Dauant e darrèr de cada carreta anauen de pès dus òmes armats damb fusilhs, en tot auer jos eth sòn pè un des extrèms dera cadia. Es anèls èren quarradi.

Era setau carreta ère un gran forgon damb parabanda d'estaques, mès sense tendolet; auie quate arròdes e sies shivaus, e amiaue un sorrolhós pilèr de caudèrs de hèr, de marmites de metau, de radiadors e de cadies, e entre eres quauqui òmes estacadi e ajaçadi ath long; que semblauen malauts.

Aqueth forgon descaperat ère claufit de disciplines vielhes, que semblauen auer servit entàs suplicis ancians.

Es carretes ocupauen eth centre deth camin. En ambdús costats marchauen, en dobla hilèra, gardes d'infame aspècte damb tricornis camusi coma es soldats deth Directòri, lordi, estarnadi, sordids, caperadi damb uns unifòmes d'invalids, e damb pantalons d'enterraire, grisi e blus mitat e mitat, lèu vengudi pelhòts, damb espatletes ròies, corrèges auriòles, machetes, fusilhs e vergues, espècia de soldats marridi. Aguesti sicaris semblauen formadi dera abjeccion deth mendicant, e dera autoritat deth borrèu. Eth que semblaue eth sòn cap amiaue ena man un foet de postilhon. Toti aguesti detalhs, ombrejadi peth crepuscul, se diboishauen cada còp mès claraments a mida qu'eth dia anaue creishent. Ath cap de tot, e darrèr deth convòi, venguien gendarmes a shivau, grèus e damb eth sabre ena man.

Ère tan long aguest tren, qu'en moment qu'era prumèra carreta arribaue ena barralha, a penes desbocaue era darrèra en baloard.

Ua multitud, procedenta de non sai d'a on, e formada en un moment, coma se passe en París, se sarraue e guardaue des dus costats dera cauçada.

S'entenien enes carrerons pròches crits de persones que se cridauen, e eth bronit des esclòps des ortalans que venguien entà veir er espectacle.

Es òmes apileradi enes carretes se deishauen bassacar en silenci. Qu'èren livids damb eth hered deth maitin. Toti amiauen pantalons de tela e es pès, nudi, en esclòps. Era rèsta deth vestit apertenguie ara mòda dera misèria. Es sòns utisi èren orriblaments eterogenèus, pr'amor que non i a arren mès lugubre qu'er arlequin des pelhòts. Chapèus sense copa, casquetes enquitranades, orribles bonets de lan, giquetes neres traucades pes codes; quauqui uns amiauen chapèus de hemna, d'auti un tisteret; se vedien pièchs peludi, e a trauèrs des traucs des vestits se distinguien pintures ena carn: temples d'amor, còrs en ahlames, Cupidis. Se desnishauen tanben erpes e plapes malautisses. Dus o tres amiauen ua còrda d'espart estacada as trauèsses deth car e suspenuda peth sòn dejós coma un estriu qu'en eth sostenguien es pès. Un auie ena man e se hège a vier ena boca e nhacaue ua causa que semblaue ua pèira nera, qu'ère qu'anaue minjant pan. Non i auie aquiu que uelhs secs, amortadi o luminosi damb repugnant fulgor. Era escota renegaue e maudidie, es cadiadi non badauen boca; de quan en quan s'entenie eth bronit d'un còp de verga enes esquies o en cap; quauqui uns d'aqueri òmes badalhauen; es pelhòts qu'èren terribles; es pès penjauen; es espatles oscillauen, es caps tumauen, es hèrs carrinclauen, es vistons radiauen herotjaments, es punhs se crispauen o se daurien inèrti coma era man d'un mòrt; darrèr deth convòi un revolum de gojats arrie a arridalhades.

Aquera corriòla de carretes, siguesse çò que siguesse, qu'ère lugubra. Dilhèu a londeman, dilhèu laguens d'ua ora podie quèir un batarràs que serie seguit de un aute, e dempùs de un aute, e se chauparien es vestits trincadi, e aqueri òmes, un còp banhadi non se secarien, e un còp geladi non se cauharien; es sòns pantalons de tela s'apegarien as sòns uassi damb era aigua, era aigua aumplirie es sues sabates, es còps de soriac non poirien empedir eth carrinclar des dents, era cadia seguirie amassant-les peth còth, es sòns pès seguirien en aire; qu'ère impossible non tremolar en veir ad aguestes creatures umanes amassades atau, e passives jos es heredes bromes de tardor, autrejades ara ploja, ath vent, a totes es furies der aire, coma es arbes e es pèires.

Es vergues non respectauen as malauts, que jadien estacadi e sense cap movement ena setau carreta, e que semblaue qu'auien estat lançadi aquiu coma saques plies de misèria.

De pic gessec eth solei, ludec er immens arrai der orient, e s'aurie pogut díder qu'auie calat huec en aqueri caps orribles. Se desligueren es lengües e s'estarnèc un incendi de burles, de renecs e de cançons. Era lum orizontau, en tot escampilhar-se ar ample, talhèc en dues parts tota era corriòla, illuminant es caps e es espatles, e deishant es pès e es arròdes ena escurina. Es pensaments apareisheren enes ròstri; aqueth moment siguec espaventós; se vederen dimònis visibles enes masques queigudes, amnes herotges, complètaments nudes. Aquera legion illuminada quedèc tenebrosa. Quauqui uns mès alègres auien ena boca canons de pluma, que damb eri bohant lançauen era misèria ara multitud, mès que mès as hemnes; era auròra mercaue damb era ecurina des ombres aqueri tristi perfils; non i auie entre toti aqueri òmes un de solet que non siguesse hastigós per çò dera sua misèria; e ère aqueth un ensems tan monstruós, que se poirie díder qu'escambiaue era claror deth solei pera lum d'un relampit.

Era carreta que daurie era marcha auie entonat e psalmodiaue a crits damb ua forena alegria un pilho-malho de Desaugiers, celèbre alavetz, *Era Vestal*; es arbes tremolauen lugubraments; enes passègi quauqui ciutadans escotauen damb ròstre de pèga beatitud es atrevits cants d'aqueri espèctres.

En aqueth convòi anauen barrejades totes es misèries coma en un caòs; aquiu se vedie er angle faciau de toti es animaus, des vielhs, des adoescents; cranis cauvets, barbes grises, monstruositats ciniques, resignacions esquiues, arridalhes sauvatges, actituds insensates, vielhs damb casqueta, espècies de caps de joeni damb tirataps enes possi, ròstres de gojates, e per aquerò madeish orribles, prims ròstres d'esqueleta, qu'ada eri non les mancaue qu'era mòrt. Ena prumèra carreta i anaue un nere, que dilhèu auie estat esclau e poirie comparar ambdues cadies. Er orrible nivèu dera baishesa, eth desaunor, qu'auie passat per aqueri fronts; en aqueth grad d'aclapament, toti patien es darrères prigondors; era ignorància venguda en peguesa, ère madeish qu'era intelligéncia venguda en desesperacion.

Entre aqueri òmes non i auie causida possibla; toti se presentauen ara vista coma çò mès escuelhut dera hanga. Qu'ère evident qu'eth qu'auie ordenat

aquera processon immunda non les auie classificat. Aqueri èssers auien estat estacadi e aparelhadi confusaments en desorde alfabetic probablaments, e cargadi ar edart enes carretes. Ça que la, es orrors agropadi acaben per costar un resultat; tota soma de malerosi da un totau; de cada cadia gessie ua amna comuna, e cada carreta auie era sua fesomia. Ath costat dera que cantaue n'auie ua auta qu'idolaue; ua tresau mendicaue; n'auie ua que carrinclaue es dents; ua auta que menaçaue as caminaires; ua auta que renegaue de Diu; era darrèra caraue coma era hòssa. Dante s'aurie pensat veir es sèt cercles deth lunfèrn en marcha.

Marcha sinistra des condemnats entàs suplicis, non en fulgurant e formidable car der Apocalispsis, senon, çò qu'encara ei mès ombriu, ena carreta des condemnadi a mòrt.

Un des gardes, qu'amiaue un crochet en extrèm dera verga, balançaue de quan en quan aqueth pilèr de lordères umanes. Ua vielha que i auie entre era gent les mostraue damb eth dit a un mainatge de cinc ans, e li didie: "apren, coquin!"

Coma qu'es cants e es renecs anauen en aument, eth que semblaue capitan dera escota hec sonar eth soriac, e ad aguest senhau, ua sòrta d'orribles còps de verga que semblaue ua peiregada, queiguec sus es sèt carretes; fòrça deishèren anar un bram e lancèren esgluma de ràbia, causa que redoblèc eth sarabat des tafurèls qu'auien acodit coma ua broma de mosques sus aqueres nafres.

Era guardada de Jean Valjean s'auie tornat espaventosa. Es sòns uelhs non èren senon aqueri veires que remplacen ara guardada en bèri malerosi, que semble era inconsciencia dera realitat, e que vibre era reverberacion der espant e dera catastròfa. Non campaue un espectacle; patie ua vision. Se volec lheuar, húger, escapar, mès que non podec botjar es pès. Fòrça còps es causes que vedem mos agarren e mos tien. S'estèc clauat, petrificat, estupid, en tot preguntar-se, a trauèrs d'ua confusa angónia inexplicabla, çò que significaue aquera persecucion sepulcrau, e d'a on gessie aqueth pandemònium que l'acaçaue. De ressabuda se hec a vier era man en front, movement pròpi quan se hè, còp sec, memòria; se'n brembèc de qué aqueth ère, plan, er itinerari; qu'aquera virada se hège tostemp entà evitar er encontre possible des persones reiaus en camin de Fontainebleau, e de qué hège trenta cinc ans auie passat eth madeish per aquera barralha.

Cosette non ère mens espaurida, encara que n'ère de ua manèra desparièra. Non comprenie arren; li mancaue er alend; non li semblaue possible çò que vedie, e fin finau exclamèc:

- Pair, se qué ei aquerò qu'amien en aguestes carretes?

Jean Valjean responec:

- Forçadi.
- E entà on van?
- Entara preson.

En aqueth moment sonèren es còps de verga, multiplicadi per cent mans; se barregèren en eri es còps planèrs de sabre; que semblaue aquerò ua ràbia de soriacs e vergues; es forçadi s'acorbaishèren; d'aguest suplici ne neishec ua aubediéncia repugnanta e toti carèren, en tot dider-se adiu es guardades de lops cadiadi. Cosette tremolaue de cap a pès.

- Pair, didec, son òmes aguesti?
- A viatges, responec eth miserable.

Qu'ère, plan que òc, era cadia corriòla que gessie abans de trincar eth dia de Bicetre, e cuelhie eth camin de Mans entà evitar eth de Fontainebleau, a on i auie eth rei. Aguest torn hège durar eth viatge tres o quate dies mès; mès entà evitar as persones reiaus era vista deth suplici, pro podie alongar-se.

Jean Valjean tornèc ena sua casa damb eth còr sarrat. Aguesti encontres que son tumades, e eth rebrembe que dèishen semble un desgahonament.

Plan per aquerò Jean Valjean, en tornar damb Cosette en carrèr de Babilonia, non notèc qu'aguesta li hège d'autes preguntes sus çò que venguien de veir; dilhèu anaue massa absorbit en sòn aclapament entà enténer es sues paraules e entà responer-les. Solet pera net quan Cosette se desseparèc d'eth, entà calar-se en lhet, l'entenec que didie a mieja votz e coma parlant damb era madeisha:

- Me pensi que se me trapèssa en mèn camin a un d'aguesti òmes, me moriria de veder-lo apròp!. Mon Diu!

Mès erosaments er edart hec qu'a londeman d'aqueth maitin tan tragic e per çò d'ua solemnitat oficiau, i auesse hèstes en París, revista en Camp de Mart, justes en Sena, teatres enes Camps Elisis, huecs artificiaus ena Estela, e illuminacions pertot. Jean Valjean, violentant eth sòn costum, amièc a

Cosette en aguestes foncions, pr'amor de distrèir-la deth rebrembe dera vesilha, e d'esfaçar damb er alègre revolum de París aquera causa abominabla que s'auie passat dauant des sòns uelhs. Era revista que se solemnizaue era hèsta hège fòrça normau era circulacion d'unifòrmes; Jean Valjean se botèc eth de garda nacionau, damb eth vague sentiment interior d'un òme que s'amague. Per çò d'aute, semblèc qu'auie artenhut eth motiu que se prepausaue en passèg; Cosette, que guardaue coma ua obligacion agradar a sa pair, e qu'entada eth ère nau quinsevolh espectacle, acceptèc era distraccion damb era bona gràcia, aisida e leugèra dera adolescéncia, e non hec ne un solet gèst menspredós dauant d'aguesta bacina d'alegria que se cride ua hesta publica; de sòrta que Jean Valjean podec creir qu'auie artenhut esfaçar tota tralha dera repugnanta vision.

Quauqui dies dempús, un maitin que hège un polit solei, èren ambdús ena escaleta deth jardin, ua auta infraccion des normes que semblaue auesse impausat JeanValjean, e deth costum que Cosette auie aquerit d'estar-se en sòn quarto: ère era joena en gabinet d'atrencadura, de pès, damb aqueth vestit negligent deth maitin qu'estrope adorablaments as joenes, e que semble ua broma sus un astre; damb eth cap entath solei, rogida per çò d'auer dormit ben, campada damb trendesa per sa pair esmoigut, tant qu'era des.huelhaue ua margarida. Cosette ignoraue era seductora legenda: "T'estimi, un shinhau, apassionadaments, eca." Qui l'ac aurie calut ensenhar? Balhaue torns ad aquera flor, instintiua e innocentaments, sense sospechar que des.huelhar ua margarida ei des.huelhar un còr. Se i auesse ua quatau gràcia cridada Malenconia, arrint, Cosette s'aurie retirat ad aguesta gràcia.

Jean Valjean ère embelinat en tot contemplar aqueri ditets ena flor, dembrembant-t'ac tot ena radiacion que deishauen anar. Un pança-ròia piulaue entre es arrames, près d'aciu; bromes blanques crotzauen eth cèu tant alègraments que semblaue qu'acabauen d'èster botades en libertat. Cosette seguie des.huelhant era sua flor atentiuaments; mès en aqueth moment seductor virèc de ressabuda eth cap damb era delicada lentor deth cigne, e li didec a Jean Valjean:

- Pair, se qué ei era preson?

Libre quatau: Ajudes de baish que pòden èster ajudes de naut.

I.- Nafra peth dehòra, garison peth laguens.

Era vida d'ambdús s'anaue escurint per grads.

Non les restaue qu'ua distraccion, qu'en d'auti tempsi auie estat era sua felicitat: hèr-les a vier pan as qu'auien hame, vestit as qu'auien hered. En aguestes visites as praubi, que Cosette acompanhaue a sa pair soent, trapauen quauque rèste dera sua anciana expansion; e a vietges, quan eth dia auie estat bon, quan auien secorrut fòrça misèries, e remetut e tornat eth calor a fòrça mainatges, ère mès alègra de nets. En aquera epòca siguec quan heren era visita ath humarau de Jondrette.

Londeman d'aguesta visita, Jean Valjean se presentèc en Pabalhon, tranquil, coma tostemp, damb ua ampla herida en braç quèrre, plan holada, e qu'expliquèc de quinsevolh manèra. Aguesta herida lo tenguec en fèbre mès d'un mes e sense gésser de casa; non volec veir a cap mètge, e quan Cosette l'ahiscaue a hè'c, li didie: "Crida ath mètge des gossets."

Cosette lo guarie peth maitin e pera tarde d'ua manèra tan celestiau, e mostrant tanta alegria d'èster-li utila, que Jean Valjean sentie renéisher tota era sua anciana alegria, e esbugassar-se es sòns temors e era sua ansietat, e contemplaue a Cosette, en tot díder: "Ò, benedida herida! Ò, benedit mau!"

Cosette, en veir malaut a sa pair, auie abandonat eth pabalhon, e auie tornat a cuélher afeccion ara caseta e ath pati deth darrèr. Se passaue lèu tot eth dia ath cant de Jean Valjean, e li liegie es libres que volie, lèu tostemp libres de viatges. Jean Valjean reneishie; era sua felicitat revenguie damb arrais inefables; eth Luxembourg, eth rondaire desconeishut, era heredor de Cosette, totes es bromes dera sua amna s'esbugassauen. E acabaue dident: "Tot qu'ei ua illusion mia, sò un vielh hòl."

Era sua felicitat ère tau, qu'er orrible encontre damb es Thenardier, vengut en humarau de Jondrette, encontre tant inesperat, auie passat per eth coma ua bohada que s'esguitle. Qu'auie artenhut escapar; es sues tralhes s'auien perdut, qué l'importaue tot çò d'aute? Sonque pensaue en aquerò entà plànher ad aqueri miserables.

Qu'èren ja ena preson, e per tant impossibilitadi entà hèr mau, pensaue, mès, quin malastre de familha ena desgràcia!

Per çò dera repugnanta vision dera barralha deth Maine, Cosette non n'auie tornat a parlar.

En convent, sor Santa Mectilde l'auie ensenhat musica a Cosette. Cosette auie era votz d'un audèreth damb amna; e quauques nets en umil quarto deth herit, cantaue tristes cançons, que shautauen a Jean Valjean.

Arribaue era primauèra; eth jardin ère tant admirable en aguesta sason, que Jean Valjean li didec a Cosette:

- Non i baishes bric; voleria que passegèsses per eth.
- Coma volgatz, pair, responec Cosette.

E pr'amor d'aubedir a sa pair tornèc a passejar peth jardin, lèu tostemp soleta, donques que, coma auem dit, Jean Valjean, que solide cranhie èster vist a trauèrs deth brescat, non passejaue lèu jamès.

Era herida qu'auie estat ua diversion.

Quan Cosette vedec que sa pair patie mens, e que s'anaue guarint, e semblaue erós, sentec ua alegria qu'a penes se n'encuedèc; tan doça e naturauments se presentaue.

Qu'ère eth mes de mars, s'alongauen es dies, despareishie er iuèrn, que se hè a vier tostemp damb eth quauquarren dera nòsta tristor; arribèc dempús abriu, aguesta auròra der ostiu, fresca coma tota auròra, alègra coma era mainadesa, plorosa a viatges coma un mainatge nauèth neishut. Era natura en aguest mes qu'a resplendors plan atrasents, que vien deth cèu, des bromes, des arbes, des pradères, des flors, entath còr der òme.

Cosette ère plan joena encara entà qu'aguesta alegria d'abriu, semblabla ada era, non la penetrèsse. Era net anèc despareishent deth sòn esperit insensiblaments e sense sospechà'c. Ena primauèra i a claror enes amnes tristes, atau coma en meddia i a claror enes sosterranhs. Cosette non ère ja trista, encara que non ac podesse explicar. Peth maitin, tàs dètz, dempús d'esdejoar, quan auie artenhut amiar a sa pair pendent un quart d'ora en jardin, e lo passejaue ath solei dauant dera escala, en tot tier-li eth braç malaut, non vedie qu'arrie en cada moment, e qu'ère erós.

Jean Valjean, satisfèt, la vedie virar-se rogida e fresca.

"Ò, benedida herida!", repetie ath sòn laguens.

Qu'ère arregraït as Thenardier.

Tanlèu se guaric era sua herida auie tornat as sòns passègi solitaris e crepusculars.

Que serie un error creir que se pòt passejar d'aguesta manèra, solet, pes lòcs mens desabitats de París, sense trapar quauqua aventura.

II.- De com era tia Plutarco non trapaue dificultats entà explicar un fenomèn.

Ua net, eth mainatge Gavroche non auie dinat, e se'n brembèc que tanpòc auie sopat eth diar anterior, çò qu'ère ja fòrça pesant. Cuelhec, donc, era decision de cercar quauque miei entà sopar. Venguec a hèr torns mès enlà dera Salpetriere, pes lòcs desèrts, a on se trapen es presents; per a on non i a ua amna, que se sòl trapar quauquarren; e atau arribèc enquia ues casòtes que li semblèren èster eth bordalat d'Austerlitz. En ua des sues anteriores excursions auie vist aquiu un vielh jardin, frequentat per un ancian e ua anciana, e qu'auie un pomèr pro gran. Ath costat deth pomèr i auie ua sòrta de frutièr mau barrat, d'a on se podie cuélher quauqua poma. Ua poma qu'ei un sopar; ua poma qu'ei era vida. Çò que perdec a Adam podie sauvar a Gavroche. Eth jardin daue entà un carreron solitari sense empeirar e entornejat de matarrassi que demoraue que se hessen cases e ère desseparada des edificis per ua tanca.

Gavroche se filèc entath jardin; trapèc eth carreron, vedec eth pomèr, identifiquéc eth frutièr e examinèc era tanca: ua tanca non ei qu'un guimbet. Anaue escurint eth dia; eth carreron qu'ère desèrt; era ora ère magnifica. Gavroche sautèc e s'arturèc còp sec. S'entenie parlar en jardin e Gavroche se metec a guardar per un uet dera tanca.

A dus passi d'eth, ath pè dera tanca, en aute costat, precisaments en punt que l'auesse hèt quèir eth saut que meditaue, i auie ua pèira estenuda que servie de banc; en aguest banc i ère seigut eth vielh deth jardin, e dauant, de pès, era vielha.

Era vielha repotegaue; Gavroche, qu'ère pòc discret, parèc era aurelha.

- Senhor Mabeuf!, didie era vielha.

"Mabeuf!, pensèc Gavroche, me chòque aguest nòm."

Eth vielh interpelat non se botjaue. Era vielha repetic:

- Senhor Mabeuf!

Eth vielh, sense lheuar era vista, responec:

- Qué? Tia Plutarco.

“Tia Plutarco, pensèc Gavroche. Un aute nòm que me chòque.” Era tia Plutarco tornèc a parlar, e eth vielh li calec acceptar era convèrsa.

- Eth casalèr non ei content.
- Per qué?
- Que se li deu tres tèrmes.
- En tres mesi l’en deueram quate.
- Ditz que mos darà eth viatge.
- E me n’anarè.
- Era botiguèra vò que se li pague, que ja non hè credit tara lenha. Com vos escauharatz aguest iuèrn? Non auram huec.
- Que i a solei.
- Eth carnissèr mos remís eth credit, e non vò autrejar carn.
- Plan ben. Que digirisqui mau era carn; ei fòrça pesanta.
- E qué minjaram?
- Pan.
- Eth fornèr vò que se li balhe quauquarren a compde, e ditz que, se non i a sòs non i a pan.
- Plan, donc.
- E qué minjaram?
- Mos demoren es pomes deth pomèr.
- Mès, senhor, non se pòt víuer atau, sense sòs.
- E se non l’è!

Era anciana se n’anec, e er ancian se demorèc solet meditant. Gavroche meditaue der aute costat. Qu’ère ja lèu de nets.

Eth prumèr resultat dera meditacion de Gavroche siguec qu’en sòrta d’escalar era tanca, s’ajoquèc ath dejós. Es arrames se desseparauen un shinhau ena part baisha deth matarràs.

“Cara!, exclamèc interioraments, ua cramba!” E s’ajoquèc. Qu’ère lèu ajaçat en banc deth senhor Mabeuf; entenie lèu alendar ar octagenari.

E alavetz, entà minjar, sagèc de dormir. Sòn de gat, sòn d’un solet uelh. En tot adormir-se Gavroche, totun, espiaue.

Era blancor deth cèu crepuscular emblanquie era tèrra e eth carreron formaue ua linha palla entre dues hilères d'escuri arbilhons.

De ressabuda, en aguesta linha blanquinosa, campèren dues ombres. Era ua anaue dauant, e era auta quauqui passi darrèr.

- Dues persones!, gasulhèc Gavroche.

Era prumèra ombra semblaue de quauqui vielh acorbaishat e cogitós, vestit mès que simplaments, que caminaue tot doç per çò dera edat e que gessie a passejar ara lum des esteles.

Era dusau ère dreta, fèrma, petita. Apraiaue eth sòn pas ath dera prumèra; mès ena lentor voluntària dera marcha se vedie era elegància e era agilitat. Aquera ombra auie quauquarren de forena e d'inquieta, e era figura de çò qu'alavetz se cridaue un elegant, eth chapèu qu'ère de bona forma, era levita nera, ben hèta, probablaments de bona tela e de portadura sarrada. Lheuaue eth cap damb ua cèrta gràcia robusta, e per dejós deth chapèu s'entrevedie en crepuscul eth palle perfil d'un adolescent. Aguest perfil auie ua ròsa ena boca. Aguesta dusau ombra qu'ère plan coneishuda de Gavroche: qu'ère Montparnasse.

Per çò dera auta, non aurie pogut díder senon qu'ère un vielh.

Gavroche se metec ara seguida en observacion. Un des dus auie evidentaments projèctes sus er aute, e Gavroche ère plan ben plaçat entà veir eth resultat. Era cramba s'auie convertit en ua amagadera. Montparnasse *de caça*, en aquera ora e en aqueth lòc, qu'ère ua causa menaçaira. Gavroche sentie qu'eth sòn còr de coquin s'esmoiguie de pietat peth vielh.

Mès, se qué hèr? Intervier? Li calie secórrer ua feblesa a ua auta? Que serie solet entà balhar un motiu d'arrir-se'n a Montparnasse. Gavroche non deishaue de conéisher qu'entad aqueth temible bandit de dètz-e-ueit ans, eth vielh prumèr, e eth mainatge dempús, qu'èren dues bocades.

Tant que Gavroche deliberaue, se costèc er atac brusc e repugnant: atac coma eth deth tigre contra eth saumet, eth dera aranha contra era mosca. Montparnasse, còp sec, lancèc era ròsa, sautèc sus eth vielh, l'amorrèc en solèr, e se botèc sus eth. Gavroche a penes podec tier un sorriscle. Un moment dempús, un d'aguesti òmes ère ja dejós der aute, rendut, panteishant, lutant, damb un jolh sus eth pièch. Sonque que non s'auie passat çò que Gavroche se pensaue. Eth qu'ère en solèr ère Montparnasse;

eth qu'ère ath dessús ère eth vielh. Tot aquerò se passaue a quauqui passi de Gavroche.

Eth vielh auie recebut eth patac e l'auie entornat tan terriblaments, qu'en un virament de uells, er agressor e era victima auien escambiat eth papèr.

"Be n'ei de fòrt aguest vielh!", pensèc Gavroche.

E non podec mens que picar de mans; mès que siguec un aplaudiment perdut, donques que non arribèc enquias combatents, qu'èren embadoquidi e aclapadi, er un per aute, e barrejant eth sòn alend ena luta.

Demorèc tot en silenci.

Montparnasse deishèc de pelejar, e Gavroche se didec: "Que deu èster mòrt!"

Eth vielh non auie prononciat ua soleta paraula ne deishat anar un solet crit; se lheuèc, e Gavroche entenec que li didie a Montparnasse:

- Lhèua-te.

Montparnasse se lheuèc, sense qu'eth vielh lo deishèsse anar encara; auie era actitud umiliada e furiosa d'un lop panat per un anhèth.

Gavroche guardaue e escotaue, en tot hèr esfòrci entà duplicar es sòns uelhs e es sues aurelhes. Se divertie extraordinàriaments.

Mès siguec recompensat dera sua ansietat d'espectador, podec cuèlher ath vòl aguest dialòg, que li daue ena escurina cèrt sabor tragic. Eth vielh preguntaue, e Montparnasse responie.

- Guaire ans as?
- Dètz-e-nau.
- Ès fòrt e de bon pòrt. Per qué non trabalhes?
- Perque m'engüege.
- Qué ès?
- Passejaire en cort.
- Parla seriosaments. Posqui hèr quauquarren per tu? Qué vòs èster?
- Lairon.

I auec un moment de silenci; eth vielh semblaue èster prigondaments cogitós; seguie immobil, e non deishaue a Montparnasse.

De quan en quan, eth joen panaire, vigorós e agil, sentie era estrementida dera bèstia agarrada en un param. Hège ua secodida, sajaue era cambeta,

torçaue es sòns membres, sajaue d'escapar-se. Eth vielh hège veir que non se n'encuedaue e lo tenguie agarrat des dus canèths damb ua soleta man, damb era indiferéncia soberana d'ua fòrça absoluda. Era meditacion deth vielh se tardèc bèth temps; dempús, guardant fixaments a Montparnasse, lheuèc doçaments era votz e li floquèc en aquera ombra que se trapauen ua sòrta d'allocucion solemna que Gavroche non se perdec ne ua sillaba.

- Hilh mèn: tu entres per guitèra ena existéncia mès pesanta. A! Tu te declares guiterós! Donques premanis-te a trabalhar. As vist ua maquina terribla? Eth laminador? Que te cau tier compde pr'amor qu'ei ua causa herotja; se te cuelh era hauda dera levita, se hè a vier tot eth tòn còs. Donques aguesta maquina ei era guitèra. Pòsa-te, donques qu'encara ès a temps, e sauva-te. De ua auta manèra tot que s'acabarà; laguens de pòc de temps seràs entre es arròdes; e un còp agarrat, non demores arren. Ès guiterós? Non descansaràs. Era man de hèr deth trabalh implacable t'a cuelhut. Guanhar-te era vida, auer un trabalh, complir un déuer; non vòs aquerò? Te shòrde èster coma es auti? Plan, donc, seràs desparièr. Eth trabalh qu'ei era lei; qui lo refuse engüejat, ac amie coma suplici; non vòs èster obrèr, seràs esclau. Eth trabalh solet mos dèishe d'un costat entà agarrar-mos der aute; non vòs èster eth sòn amic, seràs, donc, eth sòn nere; non as volut auer er aunèst cansament des òmes, auràs era sudor des condemnadi. A on es auti canten, tu idolaràs. Veiràs de luenh trabalhar as auti òmes e te semblarà que descansen. Eth pagès, eth segador, eth marinèr, eth haure, se t'apareisheràn en ua lum coma es benauradi d'un paradís. Quina radiacion campada dès era harga! Amiar ua carreta, estacar era garba, qu'ei un plaser. Eth vaishèth en libertat, en vent, quina alegria! E tu, guiterós, hotja, arrossèga, ròda, camina! Tira deth tòn cabeste, bèstia de carga, en tiratge deth lunfèrn. A!, non hèr arren ei eth tòn objectiu? Plan, donc, non passaràs ua setmana, ne un dia, ne ua ora sense umiliacion. Non poiràs hèr arren senon damb angónia; es tòns muscles croishiràn pendent totes es menutes; çò qu'entàs auti sigue mofla pluma, que serà dura arròca entà tu. Es causes mès simples seràn arribentes entà tu, era vida ath tòn entorn se convetirà en monstre. Anar, vier, alendar que seràn entà tu trabalhs terribles; eth tòn paumon te harà eth madeish efècte que se siguesse un pes de cent liures. Vier aquiu o enlà te serà un problèma dificil de resòlver. Tot eth que vò gésser dera sua casa, non li cau hèr senon possar era pòrta e ja ei dehòra. Tu, se vòs gésser, te calerà taraiar ua paret. Entà

gésser en carrèr, quinsevolh non li cau que baishar era escala, mès tu trincaràs es linçòs, haràs damb es sues tires ua còrda, passaràs pera hièstra, te suspeneràs penjat d'aguest hiu sus un abisme, de nets, en miei dera tempèsta, en miei dera ploja, en miei deth auragan, e s'era còrda ei braca, solet auràs un miei entà baishar: lançar-te. Lançar-te a cègues, en precipici, d'ua nautada quinsevolh, entà baish, entà çò desconeishut; o dilhèu pujaràs per un tuèu de humeneja, damb eth perilh d'usclar-te; o t'esguitlaràs per un conduch de letrina, damb eth perilh d'estofar-te. E non te parli des horats que te cau amagar, des pèires qu'as de trèir e méter vint còps ath dia, ne des bocins de ges qu'as d'amagar ena jaça. Se trape ua clauadura; er òme aunèst amie ena pòcha ua clau hèta per un sarralhèr. Tu, se vòs seguir entà dauant, ès condemnat a hèr ua òbra mèstra: cuelheràs un sòu, lo talharàs en dues huelhes, e damb quini utisi? Te les auràs d'endonviar; aquerò te calerà. Dempús en.honsaràs er interior d'aguestes huelhes tient compde de non tocar era superfícia; haràs ar entorn era òsca d'un avitz, de sòrta que s'ajusten exactaments era ua sus era auta coma ua caisha e era sua tapa, e qu'avitzades non sospechen arren. Entàs susvelhants, donques que seràs susvelhat, aquerò que serà un sòu; entà tu serà ua caisha. E qué i botaràs en aguesta caisha? Un bocinet d'acèr: un ressòrt de relòtge, que l'auràs hèt dents, e serà ua ressèga. Damb aguesta ressèga, tan longa coma ua esplinga, e amagada en un sòu, te calerà talhar era bauda dera clauadura, era barra deth barrolh, era ansa deth cadenat, eth hèr dera hièstra e es orsets dera cama; e hèta aguesta òbra prodigiosa, realizadi aguesti miracles d'art, d'industria, d'abiletat, de paciéncia, se s'arribe a saber que tu n'ès er autor, quina serà era tua recompensa? Eth croton. Aguest qu'ei eth tòn avier. Era guitèra, eth plaser, quini precipicis! Non hèr arren qu'ei cuélher ua decision plan lugubra! Ac sabes ben? Víuer ociós dera substància sociau! Èster inutil, ei a díder, èster damnatjós! Aquerò amie dirèctaments ath hons dera misèria. Malerós qui volgue èster parasit! Que serà era misèria deth còs sociau. A! Que non te shaute trabalhar! Non as qu'un pensament: béuer ben, minjar ben, dormir ben. Donques beueràs aigua, minjaràs pan nere, dormiràs en un taula damb ua cadia enrodada enes tòns membres qu'eth sòn hered senteràs pera net ena carn. Trincaràs aguesta cadia e hugeràs. Plan; mès t'arrossegaràs enes matarrassi e minjaràs èrba coma es animaus deth monte. E te tornaràn a cuélher; e alavetz passaràs es ans en un prigond pati, enrodat de muralhes, cercant a paupes era gèrra entà béuer, mossegant

un orrible pan nere que non se minjarien ne es gossets, minjant haves, qu'es vermes an rosigat abans que tu. Que seràs ua corredissa en ua tuta. A! Ages pietat de tu madeish, mainatge miserable, joen que popaues hè dètz-e-sèt ans e qu'encara deues auer mair! T'ac demani, escota-me. Vòs tier tela fina, sabates lustroses, peus crespadi, usar perhums en cap, agradar as joenes, èster elegant; plan, donc, te bracaràn eth peu ath ras, te botaràs ua giqueta ròia e uns esclòps. Vòs amiar anèths enes dits, e auràs un anèth gròs de metau en còth e se guardes a ua hemna, te foteràn un patac. Entraràs aquiu tàs vint ans e gesseràs tàs cinquanta! Entraràs joen, rosat, fresc, damb uelhs ludents e dents blanqui, e polida cabeladura, e gesseràs ablasigat, acorbaishat, plen d'arrupes, sense dents, orrible, e damb eth peu blanc. A!, praube mainatge! T'enganhes; era guitèra t'aconselhe mau; eth trablalh mès rude qu'ei eth panatòri. Cre-me, non comences era penibla profession de guiterós; non ei comòde èster panaire. Mens mau ei èster òme aunèst. Ve-te'n ara, e pensa en tot çò que t'è dit. Mès se qué volies? Era mia borsa. Aciu que l'as.

E eth vielh, deishant a Montparnasse, li botèc ena man era sua borsa, que Montparnasse tenguec un moment ena man tocant-la a pes; dempús d'aquerò, damb era madeisha precaucion maquinau que se l'auesse panat, la deishèc quèir doçaments ena pòcha deth darrèr dera sua levita.

Hèt aquerò, eth vielh se virèc d'esponera e seguic eth sòn camin.

- Saumet!, gasulhèc Montparnasse.

Qui ère aqueth vielh? Eth lector qu'ac aurà endonviat, plan que òc.

Montparnasse, estonat, guardèc se com despareishie en crepuscul; mès aguesta contemplacion que li siguec fatau. Tant qu'eth vielh se n'anaue, Gavroche s'apressaue.

Gavroche damb ua guardada pera coa deth uelh s'auie assegurat de qué eth senhor Mabeuf, esclipsat ja dilhèu, seguie en banc, e en gésser des matarrassi s'arrosseguec ena ombra per darrèr de Montparnasse que seguie immobil. Atau arribèc entada eth sense èster vist ne entenut, metec doçaments era man ena pòcha deth darrèr dera levita de tela fina, cuelhec er borsa, retirèc era man, e hènt repè, hec ena escurina ua evolucion de sèrp. Montparnasse, que non auie motiu entà èster en garda, e que meditaue dilhèu per prumèr viatge ena sua vida, non notèc arren. Gavroche tanlèu

arribèc a on ère eth senhor Mabeuf, lancèc era borsa peth dessús dera tanca e hugec a tot córrer.

Era borsa queiguec enes pès deth senhor Mabeuf. Eth sorrolh lo desvelhèc, s'inclinèc, la cuelhec e la dauric sense compréner arren. Qu'ère ua borsa damb dues divisions: ena ua i auie uns quants sòs, ena auta sies napoleons.

Eth senhor Mabeuf, plan espaurit, se la hec a vier ara sua sirventa.

- Aquerò ven deth cèu, didec era tia Plutarco.

Libre cincau: Eth finau non se retire ath començament.

I.- Era solitud e eth quartièr combinadi.

Eth dolor de Cosette, tan ponhent e tan viu encara, quate o cinc mesi abans, qu'auie entrat en convalescéncia. Era natura, era primauèra, era joenesa, er amor a sa pair, era alegria des audèths e des flors infiltrauen de man en man, dia a dia, gota a gota, en aquera amna tan vèrge e tan joena, ua causa que se retiraue fòrça ath desbrembe. Ère que s'amortaue complètaments eth huec, o que s'anaue formant solet capes de cendre? Eth hèt ei que non sentie ja a penes arren dolorós e usclant.

Un dia pensèc de pic en Mario: "Cara!, didec, ja non pensi en eth".

Ena madeisha setmana se fixèc, en passar peth dauant deth brescat deth jardin, en un beròi oficiau de lancèrs, damb portadura de vèspa, polit unifòrme, caròles de mainada, sabre jos eth braç, mostacha retortilhada, e tufa envernissada; peus ròis, uelhs blus; cara redona, vanitosa, insolenta e polida: tot çò de contrari de Mario. Amiaue un cigar ena boca. Cosette pensèc qu'aguest oficiau ère deth regiment encasernat en carrèr de Babilonia.

Londeman lo vedec passar un aute còp, e notèc era ora.

D'aqueth moment ençà lo vedec passar lèu cada dia. Serie edart?

Es camarades der oficiau se n'encuedèren que i auie en aqueth jardin "en vestit de marcha" e darrèr d'aqueth lèg brescat ua polida mainada qu'ère aquiu lèu tostemp que passaue er elegant tenent, que non ei desconeishut entath lector; donques que se cridaue Teodul Guillenormand.

- A!, li didien. Que i a ua joena que te guarde; encueda-te'n.
- Dilhèu è temps, responec eth lancèr, de guardar a totes es joenes que me guarden?

Aquerò se passaue precisaments en moment que Mario baishaue ena agonia e se didie: "Se podessa sonque veder-la abans de morir!" Se s'auesse realizat eth sòn desir, s'auesse vist en aqueth moment a Cosette guardant a un lancèr, non aurie pogut badar boca; que s'aurie mòrt de dolor.

E qui n'aurie auut eth tòrt? Arrés.

Mario auie un d'aguesti temperaments que se neguen ena tristor e demoren en era. Cosette, ath contrari, se submergie, mès tornaue a gésser.

Cosette ath delà, trauessaue aguest moment perilhós, fasa fatau deth sòmi femenin, abandonat ada eth madeish, qu'en eth eth còr d'ua joena isolada se retire ad aguesti sirments dera vinha que s'aganchen per edart en capitèl d'ua colomna de marme, o ath pau d'ua tauèrna. Moment rapid e decisiu, critic entà quinsevolh orfanèla, prauba o rica, pr'amor qu'era riquesa non empedís ua mala causida. Se verifiquen maridatges plan desparièrs, perque era vertadèra inegalitat deth maridatge ei des amnes; e dera madeisha manèra que mès d'un joen desconeishut, sense nòm, sense familha, sense propietats, ei un capitèl de marme que sostie un temple de grani sentiments e de granes idies, atau, quauque òme de mon, satisfèt e opulent, qu'a bòtes fines e paraules envernissades, se se lo guarde, non en exterior, senon en interior, ei a díder, en aquerò que resèrve ara hemna, non ei senon ua biga estupida, escurаments botjada per passions violentes, immundes e embriagades; eth pau d'ua tauèrna.

Qué auie Cosette ena amna? Ua passion padegada o adormida, amor en estat de flotacion; quauquarren qu'ère net, ludent; Treble a ua cèrta prigondor; escur mès entà baish. Era imatge deth gentil oficiau se miralhaue ena superfícia. I auie bèth rebrembe ath hons? Fòrça ath hons, dilhèu; mès Cosette non se'n sabie.

Mès se passèc un incident especiau.

II.- Pòurs de Cosette.

Ena prumèra quinzèa d'abriu hec un viatge Jean Valjean. Aquerò se passaue, coma ja sap eth lector, quauqui viatges, a longui intervaus; e ère absent un o dus dies coma molt. A on anaue? Arrés ac sabie, ne tansevolh Cosette. Sonque un còp, en un des sòns viatges, l'auie acompanhat aguesta en coche enquiara cantoada d'un carreron sense gessuda, qu'ena sua cantoada auie liejut: *Carreron dera Plancheta*. Aquiu auie baishat, e eth coche auie amiat a Cosette entath carrèr Babilonia. Generauments Jean Valjean hège aguesti viatges quan mancaue sòs en casa.

Jean Valjean ère, donc, absent; en partir auie dit: "Tornarè en tres dies"

Pera net, Cosette ère soleta ena sala. Entà hèr enlà er engüeg auie dubèrt eth piano, e auie començat a cantar, en tot acompanhar-se ada era madeisha, eth cor *d'Euryanto: Caçaires perdudi enes bòsqui!*, qu'ei dilhèu çò de mès beròi dera musica. Quan l'acabèc se demorèc cogitosa.

Còp sec li semblèc enténer que caminauen peth jardin.

Non podie èster sa pair, donques que non i ère; ne era tia Santos, pr'amor qu'ère ajaçada. Qu'èren es dètz dera net.

Se filèc entara hiestra dera sala qu'ère barrada, e parèc era aurelha.

Li semblèc qu'entenie eth pas d'un òme que caminaue doçaments.

Pugèc ara prèssa en darrèr estatge, en sòn quarto, dauric un hiestron que i auie en contravent e campèc entath jardin. Qu'ère eth plen e se vedie coma se siguesse de dia.

Non i auie arrés.

Dauric era hièstra. Eth jardin ère absoludaments silenciós; e çò que se vedie deth carrèr, desèrt coma tostemp.

Cosette pensèc que s'auie enganhat; auie creigut enténer aqueth bronit, e tot ère ua allucinacion costada per ombriu e prodigiós cor de Weber, que daurís entar esperit abismes insondables, qu'apareishen tremolosi ara vista coma un bòsc vertiginós, qu'en eth s'enten eth carrinclar des arrames mòrtes jos eth pas inquiet des caçaires lèu entoradi en crepuscul.

E non pensèc senon en aquerò.

Ath delà, Cosette non ère per natura guaire timida. Qu'auie enes venes era sang d'aguestes gitanes e aventureres que van damb es pès descauci. Rebrembatz qu'ère mèsalèu alausa que paloma; e auie un hons de valor e d'energia.

Londeman, mès d'ora, ara queiguda dera net, se passejaue peth jardin; e en miei des confusi pensaments qu'ère negada, credec enténer claraments un bronit semblable ath dera vesilha, e non guaire luenh d'era; Mès se didie qu'arren se retire tant as passi sus era èrba coma era heregada de dues arrames que se desseparen, e non ne hec cabau; ath delà, non vedie arren.

Gessec deth "matarràs"; li calie trauessar un espaci tapissat de menuda èrba enquia arribar enes gradons dera pòrta. Era lua que venguie de gésser ena sua esquia, projectèc era sua ombra ath sòn dauant, e sus eth tapís, quan gessec deth matarràs.

Cosette se posèc espaurida.

Ath cant dera sua ombra, era lua projectaue claraments sus era potja ua auta ombra particularaments espaventosa e terribla; ua ombra qu'auie chapèu redon.

Semblaue era d'un òme que siguesse de pès ena vòra dera potja, a pòqui passi darrèr de Cosette.

S'estèc ua menuta sense poder parlar, ne cridar, ne botjar-se, ne virar eth cap. Mès, a tot darrèr, arremassant tot eth sòn valor, se virèc decididaments.

Non i auie arrés.

Guardèc en solèr; era ombra auie despareishut.

Se calèc en matarràs, escorcolhèc valentaments toti es cornèrs, arribèc enquiath brescat e non trapèc ad arrés.

Se demorèc gelada. Auie estat aquerò tanben ua allucinacion? Com! Dus dies seguidi? Ua allucinacion qu'està ben, mès dus? Çò que l'enquimeraue mès ei qu'era ombra non ère seguraments un hantauma, donques qu'es hantaumes non amien chapèu redon.

Londeman tornèc Jean Valjean. Cosette li condèc çò qu'auie creigut veir e entèner. Demoraue que sa pair la solatjarie, e que arroncilhant es espatles, li diderie: "Qu'ès ua hòla".

Jean Valjean s'alarmèc.

- Dilhèu non sigue arren, didec.

La deishèc damb quinsevolh desencusa e venguec entath jardin, e Cosette observèc qu'examinaue eth brescat atentiuaments.

Pera net se desvelhèc; aguest còp n'ère solide fòrça d'enténer passi près dera escala, dejós dera sua hièstra, e la dauric. Plan que òc, en jardin vedec a un òme damb un garròt ena man. Ère a mand de cridar, quan era lua illuminèc eth ròstre der òme: qu'ère sa pair. Tornèc, donc, a ajaçar-se, en tot dider-se: "Be n'ei d'enquimerat!"

Jean Valjean se passèc aquera net e es dues a vier en jardin, e Cosette l'observèc peth hiestron.

Era tresau net i auie lua de darrèr quarton, e gessie mès tard; serie coma era ua deth maitin, e Cosette entenec ua arridalhada e era votz de sa pair que la cridaue:

- Cosette!

Sautèc deth lhet en un bot, se calèc ua blòda e dauric era hièstra.

Sa pair ère en jardin e ena potja.

- Te desvelhi entà solatjar-te, li didec. Guarda, aciu qu'as era ombra deth chapèu redon.

E li mostrèc sus era potja ua ombra que hège era lua, e que se retiraue, plan que òc, a un òme damb chapèu redon.

Qu'ère un perfil costat per un tuèu de humeneja de palastre damb capitèl, que pujaue per dessús d'un losat pròche.

Cosette se metec a arrir tanben; s'esfacèren totes es lugubres suposicions e a londeman, quan esdejoaue damb sa pair, se'n burlèc deth sinistre jardin visitat per ombres de tuèus de humeneja.

Jean Valjean se padeguèc completaments, e Cosette non s'arturèc a examinar s'eth tuèu de humeneja ère ena madeisha direccion qu'era ombra qu'auie vist o auie creigut veir, e s'era lua ere en madeish punt deth cèu. Non se fixèc ena singularitat d'un tuèu de humeneja, que cranh èster susprenut en evident delicte, e se'n va quan ven era sua ombra; pr'amor qu'era ombra auie despareishut quan Cosette se virèc, e Cosette n'ère solide fòrça d'aquerò. Era joena se padeguèc complètaments. Era demostracion li semblèc evidenta, e se pensèc qu'ère un efecte dera sua imaginacion, madeish qu'es passi de quauqu'un que caminèsse peth jardin pera tarde o pera net.

Mès quauqui dies dempús i auec un nau incident.

III.- Enriquit damb comentaris dera tia Santos.

En jardin e près deth brescat que daue tath carrèr, i auie un banc de pèira, defenut des guardades des curiosi, per un grasilhat de canères, mès ada eth i podie arribar eth braç d'un caminaire a trauèrs deth brescat e deth grasilhat.

Ua tarde d'aguest madeish mes d'abriu auie gessut Jean Valjean; e Cosette, dempús de cogar-se eth solei, s'auie seigut en aguest banc. Eth vent corrie entre es arbes; Cosette meditaue; ua tristor, sense motiu, s'anaue senhorejant de man en man d'era; aguesta tristor invencibla que còste era tarde, e que ven dilhèu deth mistèri dera hòssa miei dubèrta ad aguesta ora.

Fantina qu'ère dilhèu en aguesta ombra.

Cosette se lheuèc, hec tot doç un torn peth jardin, caminant sus era èrba negada d'arrosada, e dident-se a trauèrs deth noctambulisme melancolic qu'ère negada: "Mos cau tier sabates fòrtes entà caminar peth jardin ad aguesta ora; qu'ei facil constipar-se."

Dempús tornèc en banc.

En moment que s'anaue a sèir, observèc en lòc qu'auie ocupat, ua gran pèira que non i ère abans.

Contemplèc aquera pèira, en tot preguntar-se se qué significaue. Mès de ressabuda, era idia de qué aquera pèira non auie vengut soleta en banc, de qué quauqu'un l'auie botat aquiu, de que un braç auie passat a trauèrs deth brescat; aguesta idia, didem, se li presentèc, e li costèc pòur; ua pòur vertadèra aguest viatge, pr'amor qu'era pèira ère aquiu e non ère possible dobtar; non la toquèc; hugec sense gausar guardar ath sòn darrèr, se refugièc ena casa, barrèc de seguit damb hustes, damb barres e damb barrolhs era pòrta-hièstra dera escala, e preguntèc ara tia Santos:

- A tornat pair?
- Encara non, senhoreta.

(Qu'auem dit ja, un còp entà tostemp, qu'era tia Santos ère blecassuda. Deishatz-mos que non ac digam en totes es sues paraules; donques que mos repugne era notacion musicau d'ua malautia)

Jean Valjean, coma òme cogitós e passejaire nueitiu, solie retirar-se fòrça tard de nets.

- Santos, didec Cosette, tieratz compde de barrar ben pera net es hièstres que dan tath jardin, aumens damb barres, e méter es cadenats enes anèths?

- Ò, que podetz estàr tranquilla, senhoreta.

Era tia Santos non deishaue de hè'c, e Cosette pro que s'en sabie; mès que non podec mens de híger:

- Be n'està de desèrt aguest lòc!

- Ei vertat, didie era tia Santos. Que l'assassinarien a ua sense auer temps entà díder uf! damb aquerò de non dormir eth senhor ena casa. Mès non vos cau pòur, senhoreta; barri es hièstres coma se siguessen un fortalesa. A! Hemnes soletes! Aquerò que hè tremolar! Imaginatz-vos veir qu'entren òmes ena vòsta cramba de nets, e vos diden: "cara-te!", e comencen a talhar-vos eth cap. Non ei çò de mès temible era mòrt, donques que fin finau ua se morís, e pro sabem que mos auem de morir; mès qu'ei ua causa terribla sénter que vos tòque aguesta gent. E dempús es sòns punhaus! Ò, qué malaments deuen talhar! Ai, mon Diu!

- Caratz-vos, didec Cosette. Barratz-ac tot ben.

E espaurida peth melodrama improvisat dera tia Santos, e dilhèu tanben peth rebrembe des aparicions dera auta setmana, non gausèc dider-li: "Anatz a veir era pèira qu'an botat en banc!", per pòur de tornar a daurir era pòrta deth jardin e de qué entrèssen "es òmes". Hec barrar pertot es pòrtes e hièstres; hec qu'era tia Santos escorcolhèsse era casa d'ençà era tuta enquiath granèr; s'embarrèc en sòn quarto, metec es barrolhs, guardèc dejós deth lhet, s'ajacèc e dormic mau. Tota era net vedie era pèira grana coma ua montanha, e plia de cavèrnes.

Quan gessec eth solei (tietz en compde que eth solei quan ges, a era vertut de hèr-mos arrir de toti es nòsti temors nueitius, e er arrir que mos còste ei totemp proporcionat ara pòur que s'a auut), en gésser eth solei, didem, se desvelhèc Cosette, pensèc en sòn saunei damb espant, e se didec: "Qué è soniat? Madeish ei aquerò qu'es passi que me semblaue auer entenut era auta setmana en jardin, de nets! Madeish qu'era ombra deth tuèu de humeneja! Vau a èster ara covarda?" Eth solei qu'entraue pes juntures des hiestrons, e coloraue de porpra es ridèus de damàs, la padeguèc de tau sòrta, que tot s'esfacèc dera sua imaginacion; enquia e tot era pèira.

“Non i auie cap pèira en banc, coma non auie cap òme damb chapèu en jardin; qu’è soniat çò dera pèira coma çò d’aute.”

Se vestic, baishèc en jardin, correc entath banc e sentec ua sudor hereda. Era pèira qu’ère aquiu.

Mès aquerò solet se tardèc un moment: era pòur de nets qu’ei curiosèr de dia.

“Bè!, didec, veigam se qué ei”

E lheuèc era pèira, qu’ère pro grana. Dejós i auie un papèr que semblaue ua carta.

Ère ua envolòpa blanca; Cosette la cuelhec e vedec que non i auie ne subescrit per un costat ne sagèth per aute; mès, encara qu’ère dubèrta non ère ueda. Se vedien papèrs ath laguens.

Cosette la dauric; ja non auie pòur, ne curiosèr, senon un principi d’impaciéncia.

Treiguec dera envolòpa çò que contenguie, qu’ère un quadernet de papèr, de huelhes numerotades, qu’en cadua d’eres i auie ues linhes, que li semblèren a Cosette de polida e eleganta letra.

Cosette cerquèc un nòm, mès non i ère; cerquèc ua signatura, mès tanpòc i ère. Entà qui anaue dirigit aquerò? Entada era probablaments, donques qu’ua man auie plaçat aqueth paquet en sòn banc. De qui venguie aquerò?

Ua fascinacion irresistibla se senhoregèc d’era; sagèc de deishar de uelh aqueri papèrs que tremolauen ena sua man; guardèc entath cèu, entath carrèr, entàs càcies plies de lum, entàs palomes que volauen sus un losat pròche, e dempús era sua guardada queiguec ara prèssa sus eth manuscrit, e se didec que li calie liéger çò que contenguie.

Guardatz se qué liegec.

IV.- Un còr jos ua pèira.

Era reduccion der univèrs en un solet èsser, era dilatacion d'un solet èsser entà Diu; aquerò qu'ei er amor.

Er amor ei era salutacion des angels as astres.

Be n'ei de trista era amna quan ei trista per amor! Quin uet tant immens ei era abséncia der èsser qu'aumplís eth mon! Ò! Qué vertadèr ei qu'er èsser estimat vie a èster Diu! Se comprenerie que Diu auesse gelosia s'eth Pair de tot non auesse hèt evidentaments era creacion entara amna, e era amna entar amor.

Qu'ei pro un arridolet aubirat peth dejós d'un chapèu de crespon blanc damb ornaments de lilàs, entà qu'era amna entre en palai des sòmis.

Diu qu'ei darrèr de tot, mès eth tot amague a Diu. Es causes son neres, es creatures son opaques. Estimar a un èsser qu'ei hèr-lo transparent.

Certans pensaments son oracions. I a moments que quinsevolh que sigue era actitud deth còs, era amna ei de jolhs.

Es aimants que son desseparadi enganhen era abséncia damb mil causes quimeriques, qu'an, ça que la, era sua realitat. Se les empedís veder-se, non se pòden escríuer, mès an ua multitud de mieis misteriosi de correspondéncia. S'envien eth cant des audèths, eth perhum des flors, er arridolet des mainatges, era lum deth solei, es alendades deth vent, es arrais des esteles, tota era creacion. E per qué non? Totes es òbres de Diu son hètes entà servir ar amor. Er amor ei pro poderós entà emplegar ara natura sancera enes sòns messatges.

Ò primauèra!. Tu ès ua carta que jo l'escriui!

Er avier pertanh mès ath còr qu'ara intelligéncia. Er amor ei era soleta causa que pòt ocupar e aumplir era eternitat. Er infinit qu'a besonh de çò inagotable.

Er amor qu'ei ua part dera amna madeisha: ei dera madeisha natura qu'era; coma era, ei un bualh divin; coma era, ei incorruptible, indivisible, imperible. Ei ua particula de huec que s'està en nosati, qu'ei immortau e infinita, qu'arren pòt limitar, ne amortesir. Se la sent usclar enquiath medoth, e se la ve lúder enquiath hons deth cèu.

Ò, amor! Adoracions! Delèit de dues amnes que se comprenen, de dus còrs que s'escambien er un per aute, de dues guardades que se penetren! Vieratz entà jo! Non ei vertat, felicitat? Passègi de dus solets ena solitud! Dies benedidi e enludernanti! Bèth còp è soniat que de quan en quan se despenien quauques ores dera vida des angels e venguien aciu baish entà penetrar en destin des òmes.

Diu non pòt híger arren ara felicitat des que s'estimen, senon era duracion sense finau. Ua eternitat d'amor, dempús d'ua vida d'amor, qu'ei un aument, plan que òc; mès acréisher ena sua intensitat madeisha era felicitat inefabla qu'er amor autrege ara amna d'aguest mon estant, qu'ei impossible enquia e tot entà Diu. Diu qu'ei era plenitud deth cèu; er amor ei era plenitud der òme.

Guardatz ua estela per dus motius, pr'amor qu'ei luminosa, e pr'amor qu'ei impenetrabla; donques ath vòste costat auetz ua irradiacion mès leugèra e un mistèri mès gran, era hemna.

Toti, sense excepcion, qu'auem es nòsti èsser respirables. Se mos manquen, mos manque er aire, e mos estofam. Alavetz un se morís. Morir per manca d'amor qu'ei terrible! Era asfixia dera amna!

Quan er amor a honut e barrejat a dus èssers en ua unitat angelica e sagrada, aguesti èssers an trapat eth secret dera vida; non son senon es dus tèrmes d'un madeish destin; non son senon es dues ales d'un madeish esperit. Estimatz, donc! Lheuatz-vos!

Eth dia qu'ua hemna passe peth tòn dauant e despene lum en caminar, qu'ès perdut: estimes. Ja non te cau hèr qu'ua causa: pensar en era tan contunhaments coma era pense en tu.

Çò que comence er amor, sonque pòt èster acabat per Diu. Er amor vertadèr se desespère e s'embeline per un gant perdut, e a besonh dera eternitat entath sòn desinterès e entàs sues esperances. Se compause ath còp de çò infinitaments gran e de çò infinitaments petit.

S'ès pèira, sigues asimant; s'ès planta, sigues sensitiua; s'ès òme, sigues amor.

Qu'arren ei pro entar amor. Se s'a era felicitat, se desire eth paradís; se s'a eth paradís, se desire eth cèu.

Ò, tu qu'estimes, tot aquerò se trape en amor. Apren a trapà'c. Er amor a, madeish qu'eth cèu, era contemplacion, e ath delà eth delèit.

“Vies encara ath Luxembourg?” “Non, senhor.” “En aguesta glèisa vie a missa, non ei vertat?” “Ja non vie” “Viu encara en aguesta casa?” “S’a mudat” “A on se n’a anat a víuer?” “Non ac a dit”.

Be n’ei d’ombriu non saber era adreça dera casa dera sua amna!

Er amor qu’a causes de mainatge; es autes passions an foteses. Menspredem es passions qu’amendrissen ar òme! Aunorem ara que lo hè mainatge!

M’arribe ua causa estranha. Sabetz qué? Sò ena net: i a un èsser, qu’en anar-se’n, s’a hèt a vier eth cèu.

Ò! Èster ajaçadi amassa ena madeisha hòssa damb es mans entrelaçades, e de quan en quan enes tenèbres, amorassar-mos doçaments damb un dit; aquerò que serie pro entara mia eternitat.

Es que patitz pr’amor qu’estimatz, estimatz mès encara. Morir d’amor, qu’ei víuer.

Estimatz. Ua transfiguracion ombriua e estelada se barrege damb aguest suplici. Que i a extasi ena agonia.

Ò, alegria des audèths! Auetz eth cant pr’amor qu’auetz eth nin.

Er amor ei ua respiracion celestiau der aire deth paradís.

Còrs prigonds, anims illustradi, cuelhetz era vida coma Diu l’a hèta; era vida ei ua longa pròva, ua preparacion ininteligibla entà un destin desconeishut. Aguest destin, eth vertadèr, comence, entar òme, en prumèr gradon der interior d’ua hòssa. Alavetz se l’apareish quauquarren, e comence a distinguir çò mès important. Çò definitiu; pensatz en aguesta paraula. Es viui ven çò d’infinit; çò definitiu non se dèishe veir senon des mòrts. Mentretant, estimatz e patitz, demoratz e contemplatz. Malerós eth que non age estimat senon còssi, formes, aparences! Era mòrt l’ac treirà tot. Estimatz as amnes, e les tornaratz a trapar.

È trapat en carrèr a un joen plan praube qu’estimaue. Amiaue un chapèu vielh, ua levita usada, damb es codes trincadi; era aigua se calaue enes sues sabates, es astres ena sua amna.

Be n’ei de gran èster estimat! Mès, encara n’ei mès estimar! Eth còr se hè eròi a truca de passion. Sonque se compause de çò mès blos; sonque s’empare en çò mès gran e naut. En eth non pòt germiar un pensament indigne coma non pòt germiar ua ortiga en ua glacèra.

Era amna elevada e serena, inaccessibla as passions, domine es bromes e es ombres d'aguest mon, es holies, es mentides, es òdis, era vanitat, era misèria, abite eth blu deth cèu, e non sent senon es commocions prigondes e sosterranhes deth destin, coma es cims des montanhes senten es tremolors dera tèrra.

Se non i auesse qui estimèsse, que s'amortarie eth solei.

V.- Cosette dempús dera carta.

Pendent aguesta lectura, Cosette anaue queiguent de man en man ena meditacion. En moment que lheuèc es uelhs dera darrèra linha deth quadèrn, er oficiau passèc trionfant per dauant deth brescat. Cosette lo trapèc orrible.

Tornèc a campar eth quadèrn. Qu'ère escrit, pensaue Cosette, damb ua letra plan beròia; dera madeisha man mès damb tinta desparièra, ja nera, ja blanquinosa, coma quan se bote era tinta en tintèr, e per tant, en dies desparièrs. Qu'ère, donc, aquerò, un pensament que s'auie vessat aquiu, d'alendada en alendada, irregularaments, sense orde, sense causida, sense objècte, ar edart. Cosette non auie liejut jamès quauquarren parièr. Aqueth manuscrit qu'en eth vedie claretat mès qu'escurina, li costaue eth madeish efècte qu'un santuari miei dubèrt. Cada ua des sues misterioses linhes ludie enes sòns uelhs, e li negaue eth còr damb ua lum estranha. Era educacion qu'auie recebut l'auie parlat tostemp dera amna, e jamès der amor; tau que se se parlèsse dera brasa sense parlar dera ahlama. Aqueth manuscrit de quinze planes li revelaue doçaments e de ressabuda tot er amor, eth destin, era vida, era eternitat, eth principi e era fin. Qu'ère coma ua man que s'auesse dubèrt e l'auesse lançat, de pic, un sarpat d'arrais. Desnishaue en aqueres linhes ua natura apassionada, arderosa, generosa, aunèsta; ua volentat sagrada, un immens dolor, ua esperança immensa; un còr sarrat, e un extasi manifèst. E qué ère aqueth manuscrit? Ua carta. Ua carta sense donades, sense nòm, sense data, sense signatura, pressanta e desinteressada, enigma compausat de vertats; messatge d'amor escrit entà èster amiat per un àngel, e liejut per ua vèrge; cita balhada dehòra dera tèrra; bilhet amorós d'un hantauma entà ua ombra. Qu'ère ua amna absenta, tranquilla e oprimida, que semblaue prèsta a refugiar-se ena mòrt, e qu'enviaue a ua auta amna absenta eth secret deth sòn destin, era clau dera vida, er amor. Aquerò auie estat escrit damb es pès ena hòssa e eth dit en cèu. Aqueres linhes, qu'auien queigut ua a ua sus eth papèr, se poirien cridar gotes dera amna.

Mès, de qui podien èster aqueres planes? Qui les auie escrit?

Cosette non trantalhèc ne ua menuta. Sonque un òme.

Eth!

Que s'auie illuminat era sua amna; tot auie tornat a aparéisher; experimentaue ua alegria indicible e ua angónia prigonda.

Qu'ère eth! Eth, qui l'escriuie! Eth, qui ère aquiu! Eth, qu'auie passat eth braç a trauèrs deth brescat! Mentre era lo desbrembaue, eth l'auie trapat. Mès, l'auie desbrembat? Non, jamès! Qu'ère ua holia credè'c per un solet moment; que l'auie estimat e adorat tostemp. Eth huec s'auie caperat, e auie estat amagat pendent bèth temps; mès era lo vedie: non auie hèt qu'ahiscar un shinhau e ja ludie de nauèth e l'usclaue. Aqueth quadèrn qu'ère coma un bualh queigut dera amna der aute entara sua. Sentie començar de nauèth eth huec; s'aprigondie en cada paraula deth manuscrit. "A, òc!, didie. Be me'n sai de tot aquerò! Qu'ei çò qu'è liejut enes sòns uelhs."

Quan venguec de lieger-la per tresau viatge, eth tenent Teodul tornèc a passar peth dauant deth brescat en tot hèr sonar es esperons, çò que hec quilhar es uelhs de Cosette, que lo trapèc alap, pèc, nèci, presumit, desagradiu, shordaire i plan lèg. Er oficiau credec que li calie dirigir un arridolet; mès Cosette se virèc avergonhada e irritada. De boni talents l'aurie lançat quauquarren en cap.

Se n'anèc, donc, entrèc ena casa, e s'embarrèc en sòn quarto pr'amor de tornar a liéger eth manuscrit, pr'amor d'aprener-lo de memòria, e entà pensar. Quan l'auec liejut, lo punèc e lo botèc en sòn corset.

Qu'ère causa hèta: Cosette auie queigut en prigond amor serafic: venguie de daurir-se er abisme der Eden.

Cosette s'estèc tot eth dia en ua sòrta d'encaborniament. A penes pensaue; es sues idies èren en estat d'un camishèth endrabat en sòn cervèth; non artenhie reflexionar; demoraue a trauèrs d'estrementides quauqua causa vaga. Non gausaue prometer-se arren, e non volie remir-se arren; crotzauen peth sòn ròstre ombres palles, e caudheireds peth sòn còs. Li semblaue, en bèri moments, que se calaue en çò de quimeric; e se didie: "Ei aquerò reau?", e paupaue eth papèr estimat jos eth sòn vestit, lo sarraue contra eth sòn còr, sentie es plecs en sòn pièch, e se Jean Valjean l'auesse vist en aqueth moment, s'aurie estrementit dauant d'aquera alegria luminosa e desconeishuda que brotoaue des sòns uelhs. "Ò, òc!, pensaue. Qu'ei eth! Aquerò qu'ei dera sua part entà jo!"

E credie que l'ac auie hèt a vier ua intervencion des angels; un edart celestiau.

Ò, transfiguracions der amor! Ò, sòmis! Aguest edart celestiau, aguesta intervencion des angels qu'ère era bòla de pan lançada d'un panaire en aute panaire; deth pati de Carlemanh ena Tuta des Leons, per dessús des losats dera Fòrça.

VI.- Es vielhs an neishut entà gésser a prepaus.

Quan arribèc era net, gessec Jean Valjean, e Cosette se vestic. Se pientèc dera manèra que l'estaue mielhor, e se botèc un vestit, qu'eth sòn còs auie recebut un còp d'estalhants mès, e deishaue veir per un descotelat eth neishement deth còth; qu'ère, coma diden es joenes, "un shinhau indecent". Non ère, plan que òc, indecent; mès qu'ère mès polit que cap aute. Se vestic d'aguesta sòrta sense saber se per qué!

Volie gésser? Non.

Demoraue ua visita? Non.

En escurir baishèc en jardin. Era tia Santos ère ocupada ena codina, que daue entath pati deth darrèr.

Comencèc a passejar jos es arbes, separant es arrames de quan en quan, damb era man, donques que n'auie de fòrça baishes.

Atau arribèc en banc. Aquiu qu'ère encara era pèira.

Se seiguec, e botèc era sua blanca man sus era pèira, coma se volesse amorassar-la e balhar-li agraïment.

Còp sec sentec aguesta impression indefinibla que s'experimente, antanplan sense veir, quan s'a un ath darrèr, de pès.

Virèc eth cap e se lheuèc. Qu'ère eth.

Auie eth cap descubèrt; semblaue palle e prim; a penes se distinguie eth sòn vestit nere. Eth crepuscul emblanquie eth sòn beròi front, e curbie es sòns uelhs de tenèbres. Qu'auie quauquarren pròpi dera mòrt e dera net jos un vel d'incomparabla doçor. Eth sòn ròstre ère illuminat pera claror deth dia que s'amòrte, e peth pensament d'ua amna que se'n va.

Semblaue que non ère encara hantauma; mès que ja non ère òme.

Eth sòn chapèu ère queigut a quauqui passi entre era èrba.

Cosette, pròcha a s'estavanir, non hec ne un solet crit. Arreculèc tot doç donques que se sentie atreiguda. Eth non se botgèc. Cosette sentie era guardada des sòns uelhs, que non podie veir, a trauèrs d'un vel inefable e trist que l'enrodaue.

Cosette, en hèr repè, trapèc un arbe, e s'apuèc en eth; sense aguest arbe qu'aurie queigut en solèr.

Alavetz entenec era sua votz, aquera votz que reauments non auie entenut jamès, qu'a penes subergessie deth mormolh des huelhes, e que gasulhaue:

- Desencusatz-me; só aciu. Qu'è eth còr claufit; non podia víuer coma estaua, e sò vengut. Auetz liejut çò qu'è botat en aguest banc? M'arreconeishetz? Non vos cau pòur de jo. Vo'n brembatz d'aqueth dia, hè ja fòrça temps, que me guardéretz? Siguec en Luxembourg, près deth gladiador. E deth dia que passéretz près de jo? Eth 16 de junh e eth 2 de junhsèga. Que harà un an. Non vos è vist de hè ja bèth temps. L'è preguntat ara logatàira des cagires e m'a dit que ja non vos vedie. Vos estàuetz en un tresau estatge d'ua casa naua deth carrèr der Oest; ja vedetz que me'n sai. Jo vos seguia. Qué me calie hèr? Dempús auetz despareishut. Me pensè que passàuetz un còp mentre jo liegia jornaus jos es arcs der Odeon, e corrí; mès non, qu'ère ua joena qu'amiaue un chapèu coma eth vòste. De nets vengui aciu. Non cranhetz pas, arrés me ve; vengui entà guardar es vòstes hièstres d'apròp. Camini plan doçaments entà que non m'entenegatz, pr'amor que poiríetz auer pòur. Era auta net qu'èra ath vòste darrèr, vos virèretz e hugí. Un viatge vos è entenut cantar; que siguí erós. Vos hè mau que vos entena cantar a trauèrs des persianes? Aquerò non vos hè mau, vertat? Ja'c vedetz, qu'ètz eth mèn àngel; deishatz-me vier; me pensi que me vau a morir. Se vo'n sabéssetz! Vos adòri! Desencusatz-me; vos parli e non sai se qué vos digui; dilhèu vos shòrdi. Vos shòrdi?

- Ò, mair mia!, didec Cosette; se li pleguèren es cames, coma se se morisse.

Eth la cuelhec; era s'estavanie; la cuelhec enes sòns braci, la sarrèc sense auer consciéncia de çò que hège e la tenguec tremolant. Qu'ère coma s'auesse eth cap plen de hum, vedie passar relampits dauant des sòns uelhs, es sues idies s'esbugassauen, li semblaue que hège un acte religiós e que cometie ua profanacion. Ath delà d'aquerò, non experimentaue eth mendre desir entad aquera hemna seductora, qu'es sues formes sentie sus eth sòn pièch. Qu'ère perdut d'amor.

Li cuelhec ua man e se la botèc sus eth còr. Sentec eth papèr qu'auie aquiu e gasulhèc:

- M'estimatz, donc?

Cosette responec damb ua votz tan baisha, que non ère qu'ua bohada qu'a penes s'entenie.

- Cara-te! Ja te'n sabes!

E amaguèc eth sòn ròstre rogit en pièch deth joen capinaut e embriac.

Queiguec sus eth banc e era ath sòn costat. Non auien ja paraules. Es esteles comencèren a lúder. Com siguec qu'es sòns pòts se trapèren? Com ei qu'er audèth cante, qu'era nhèu se hon, qu'era ròsa se daurís, qu'eth mai escampilhe era sua fragància, qu'era auba emblanquís darrèr des arbes neri en cim des ticolets?

Un punet; aquerò siguec tot.

Es dus s'estrementiren e se guardèren ena ombra damb es uelhs ludents.

Non sentien ne eth hered dera net, ne era heredor dera pèira, ne era umiditat dera tèrra, ne era umiditat des huelhes; se guardauen e auien eth còr plen de pensaments. Que s'auien cuelhut es mans sense encuedar-se'n.

Era non li preguntaue arren; non pensaue ne tansevolh per a on auie entrat e com s'auie calat en jardin. Li semblaue ja tan simple que siguesse aquiu!

De quan en quan eth jolh de Mario tocaue eth jolh de Cosette, e ambdús s'estrementien.

A intervaus, Cosette blecassejaue ua paraula. Era sua amna tremolaue enes sòns pòts coma ua gota d'arrosada en ua flor.

Pòc a pòc se parlèren. Dera expansion se passèc entath silenci, qu'ei era plenitud. Era net ère serena e esplendida peth dessús des sòns caps. Aqueri dus èssers purs, coma dus esperits, s'ac dideren tot; es sòns sòmis, es sues felicitats, es sòns extasis, es sues quimères, es sues debilitats; com s'auien adorat de luenh, com s'auien desirat, e era sua desesperacion quan auien deishat de veder-se. Se fideren en ua intimitat ideau, qu'arren podie aumentar, çò qu'auien de mès amagat e misteriós. Se condèren damb ua fe candida enes sues illusions tot çò qu'er amor, era joenesa e era rèsta dera mainadesa qu'auien les hège pensar. Aqueri dus còrs se vessèren er un ar aute, de sòrta qu'ath cap d'ua ora, eth auie era sua amna en era, e era, era amna en eth. Se penetrèren, s'embelinèren, s'enludernèren.

Quan acabèren, quan s'ac dideren tot, era repausèc eth cap ena espatla de Mario e li preguntèc:

- Com vos cridatz?
- Jo me cridi Mario, e vos?
- Jo me cridi Cosette.

Libre siesau: Eth mainatge Gavroche.

I.- Coquinaries deth vent.

Dempús 1823, tant qu'era tauèrna de Montfermeil s'escurie e despareishie de man en man, non en abisme d'ua falhita, senon en escoladèr des deutes petiti, es Thenardier auien auut uns auti dus hilhs, ambdús varons; damb aguesti qu'èren cinc, dues hemnes e tres varons, çò qu'ère massa.

Era Thenardier s'auie desembarrassat des dus darrèrs, quan encara èren fòrça petits, damb ua felicitat particulara.

Qu'auem dit, damb rason, desembarrassat, pr'amor qu'en aquera hemna non i auie qu'un bocin de natura; fenomèn que n'auem mès d'un exemple. Coma era mariscala dera Mothe-Houdancourt, era Thenardier sonque ère mair entàs sues hilhes. Aquiu s'acabaue era sua maternitat. Eth sòn òdi ath genre uman començaue enes sòns hilhs; peth costat d'aguesti era sua mauvestat qu'ère talhada a pic, e eth sòn còr auie en aguest lòc un lugubre escarpament. Coma ja auem vist, menspredaue ath màger e auie en òdi as auti dus. Per qué?, perque òc. Eth motiu mès temible, e era responsa mès incontestabla ei perque òc. "Que non è besonh d'ua canhada de mainatges", didie aguesta mair.

Expliquem se com es Thernardier auien arribat a desliurar-se des sòns dus darrèrs hilhs, e enquia e tot a trèir-ne profit d'eri.

Aquera Magnon, que n'auem parlat en un aute lòc, ère era madeisha qu'auie artenhut treir ua pension ath malerós Gillenormand entàs dus hilhs qu'auie. S'estaue en cai des Celestins, ena cantonada der ancian carrèr der Almizclero qu'a hèt tot çò de possible entà cambiar en bona flaira, era sua mala fama. Eth lector rebrembarà era grana epidèmia de diftèria qu'assolèc, hè trenta ans, es barris dera aurèra deth Sena en París, e de qué era sciéncia se profitèc entà experimentar a grana escala era eficàcia des insuflaciones d'alum, tan utilaments remplaçades, aué, pera tintura de iòde. En aquera epidèmia era Magnon perdec en un solet dia as sòns dus hilhs, er un peth maitin e er aute pera tarde. Aquerò siguec un gran patac, pr'amor qu'aguesti mainatges èren plan preciosi entà sa mair; representauen

ueitanta francs ath dia. Aguesti ueitanta francs èren pagadi exactaments en nòm deth senhor Gillenormand, peth sòn administrador senhor Barge, portièr retirat, carrèr deth Rei de Sicilia. Defuntadi es mainatges, era pension qu'ère acogada. Era Magnon cerquèc un recurs. En aquera tenebrosa massonaria deth mau, que formaue part, se sap tot, se sauve eth secret e se prèsten toti ajuda mutuauments.

Era Magnon auie besonh de dus hilhs; era Thenardier les auie, e precisaments deth madeish sèxe, dera madeisha edat. Aquerò qu'ère un bon apraiament entara ua e un bon plaçament entara auta. Es mainatges dera Thenardier vengueren a èster es mainatges dera Magnon. Aguesta se mudèc deth cai des Celestins entath carrèr de Clocheperce. En París, era identitat qu'estaque a un individú ada eth madeish se trinque d'un carrèr en aute.

Er estat civil, que non intervenguie en arren, non reclamèc, e era substitucion se hec dera manèra mès aisida deth mon. Solet era Thenardier exigic, peth prestatge des sòns hilhs, dètz francs ath mes, qu'era Magnon prometec, e enquia paguèc. Non mos cau díder qu'eth senhor Guillenormand seguic pagant. Cada sies mesi venguie a veir as mainatges, e non se n'encuedèc deth cambi.

- Senhor, li didie era Magnon, com se retiren a vos!

Thenardier que trapaue de bon hèr toti es desguisaments, profitèc aguesta escadença entà convertir-se en Jondrette. Es sues dues hilhes e Gavroche, a penes auien auut temps de notar qu'auien dus frairs. En certans grads de misèria s'apodère dera amna ua espècia d'indiferéncia espectrau, e se ve as èssers coma larves. Es persones mès pròches se presenten coma vagues formes dera ombra, qu'a penes se distinguissen deth hons bromós dera vida, e se confonen facilaments en çò d'invisible.

Era net deth dia qu'era Thenardier auie autrejat as sòns dus hilhs ara Magnon damb volentat exprèssa de renonciar ada eri entà tostemp, auec o simulèc auer un escrupul; e li didec ath sòn marit:

- Mès aquerò qu'ei abandonar ad aguesti mainatges!

Thenardier, magistrau e flematic, amortèc er escrupul damb aguesta senténcia:

- Jean Jacob Rousseau hec encara mès!

Era mair passèc alavetz der escrupul ara inquietud.

- E se mos perseguisse era policia? Ei permetut aquerò qu'auem hèt?, didetz-me, senhor Theanrdier.

Thenardier responec:

- Tot qu'ei permetut. Arrés veirà en aquerò qu'ua causa clara coma era aigua. Ath delà, non i a cap interès en suenhar dus hilhs que non an un sò horadat.

Era Magnon qu'ère ua varietat eleganta deth crim. Auie compde deth suenh personau. Dividie era sua cramba, moblada d'ua manèra estranha e miserabla, coma ua astuta lairona anglesa afrancesada. Aguesta anglesa, que s'auie naturalizat en París, recomanabla pes sues riques relacions, intimaments estacada as midalhes dera bibliotèca e as diamants dera senhoreta Mars, siguec dempús celèbra enes annaus deth crim: se cridaue *era senhoreta Miss*.

Es dus mainatges, que entà didè'c atau, queigueren en sòrt ara Magnon, non aueren de qué planher-se. Recomandi pes ueitanta francs, qu'èren suenhadi coma tot aquerò qu'ei espleitat; non anauen mau jargadi, ne mau alimentadi; qu'èren tractadi coma uns "senhorets"; qu'èren, plan, fòrça mielhor damb ea sua faussa mair, que damb era sua vertadèra mair. Era Magnon se hège era senhora e non parlaue en calò ath sòn dauant

Atau se passèren quaui ans. Thenardier auguraba ben. Un dia que Magnon li hège a vier es dètz francs de cada mes, li didec:

- Que mos calerà qu'eth "pair" les balhe educacion.

Mès, de ressabuda, aqueri dus mainatges, pro ben protegidi enquia alavetz, enquia e tot pera mala sòrt, sigueren lançadi bruscaments ena vida e se vederen obligadi a començar a recorrer-la.

Un empresonament en massa des maufactors, coma eth dera tuta de Jondrette, que de besonh li calie complicar-se damb requisitòries e presons ulteriores, qu'ei un vertadèr desastre entad aguesta repugnanta contrasocietat amagada, que viu jos era societat publica; ua aventura d'aguesta sòrta arrossègue ath sòn darrèr tota sòrta d'esbauci en aguest mon ombriu. Era catastròfa des Thenardier costèc era catastròfa dera Magnon.

Un dia, pòc dempús qu'era Magnon auesse dat a Eponina un bilhet restacat ath carrèr Plumet se verifiquec en carrèr Clocheperce ua sobta visita dera policia; era Magnon siguec empresoada, madeish qu'era

senhoreta Miss, e tot eth vesiat, qu'ère sospechós, li calec passar pes hius dera justícia.

Es dus mainatges jogauen en aqueth moment en pati e non vederen arren d'aguesta catastròfa. Quan tornèren trapèren era pòrta barrada e era casa ueda. Un sabatèr d'un portau de dauant les cridèc, e les autregec un papèr, que "sa mair" les auie deishat. En papèr i auie escrita ua adreça: "Senhor Barge, administrador, deth Rei de Sicilia, numèro 8". Er òme deth portau les didec:

- Que ja non viuetz aquiu. Anatz-vo'n. Aguesta casa ei apròp. Eth prumer carrèr tara dreta. Preguntatz eth camin damb aguest papèr.

Es mainatges se n'anaèren, amiant eth màger ath mendre, damb eth papèr que les auie de guidar ena man. Auien hered; es sòns ditets holadi se barrauen mau e a penes sostenguien eth papèr. En virar eth carrèr Clocheperce, se lo hec a vier ua volada d'aire, e coma ja hège nets, non lo podec trapar.

Se meteren, donc, a vagar pes carrèrs.

II.- Que se veirà se com Gavroche sabec trèir profit de Napoleon eth Gran.

Era primauèra en París sòl èster interrompuda per brises aspres a agudentes que lo dèishen a un, non gelat, mès òc arraulit de hered; aguestes brises qu'entristissen es mès polits dies, còsten eth madeish efècte qu'aguestes volades d'aire hered qu'en un quarto temperat se calen pes traucs des hièstres o des pòrtes mau barrades. Semble qu'era escura pòrta der iuèrn s'a demorat miei dubèrta, e dèishe entrar eth vent. Ena primauèra de 1832, epòca qu'apareishec era prumèra gran epidèmia d'aguest sègle en Euròpa, aguestes brises sigueren mès incomòdes e ponhentes que jamès; qu'ère que i auie ua pòrta mès glaciau encara qu'era der iuern miei dubèrta: ère era pòrta deth sepulcre. Se sentie en aguesta brisa er alend deth colèra.

Jos eth punt d'enguarda meteorologic, aguesti vents hereds auien de particular que non excludien ua grana tension electrica; e crebèren en aquera epòca diuèrses tempèstes, acompanhades de relampits e de trons.

Ua tarde qu'aguestes brises bohauen rudaments, de sòrta que semblaue auer tornat eth mes de gèr, e es parisencs s'auien tornat a botar es abrics, Gavroche, tremolant alègraments de hered jos es sòns pelhòts, ère de pès e coma en extasi dauant d'ua perrucaria des entorns deth carrèr der Olm de Sant Gervasi. Amiaue un mocador de lan de hemna, cuelhut non sabem pas a on, que damb eth s'auie hèt un tapaboques; semblaue qu'admiraue prigondaments ua figura de cera descotelada e ornada damb flors d'irangèr, que daue torns ena veirina, mostrant eth sòn arridolet as passejaires entre dus quinquets; mès, en realitat observaue era botiga entà veir se podie "panar" dera veirina un talh de savon, pr'amor de vener-lo de seguit per un sòu a un "perruquèr" des entorns. Fòrça dies esdejoaue damb un d'aguesti talhs, e cridaue ad aguest trabalh, qu'entada eth auie adretia, "hèr era barba as barbèrs."

Contemplant, donc, era pipa, e guardant eth talh, didie entre dents:

- Dimars. Que non ei dimars. Siguec dimars? Dilhèu ei dimars. Òc, qu'ei dimars.

Sabi pas a qué se referie aguest monològ. Se per edart se referie ath darrèr còp qu'auie minjat, hège ja tres dies, donques que ja ère diuendres.

Eth barbèr, ena sua botiga, cauhada per ua bona humeneja, arrasaue a un parroquian e hège de quan en quan ua lucada oblicua ad aguest enemic, ad aguest coquin gelat e descarat qu'amiaue es dues mans enes pòches, encara qu'er esperit ère evidentaments dehòra deth còs.

Tant que Gavroche examinaue era pipa, era veirina e eth savon de Windsor, dus mainatges, d'estatura desparièra, vestidi damb netedat, e menors qu'eth, er un coma de sèt ans, e er aute coma de cinc, heren virar timidaments eth picapòrt e entrèren ena botiga demanant quauquarren, ua aumoina dilhèu, damb un mormolh planhós, que semblaue mèsalèu un panteish qu'ua suplica. Parlauen es dus ath còp, e es sues paraules èren ininteligibles, pr'amor qu'es somics estofauen era votz deth mendre, e eth hered hège tremolar es dents deth màger. Eth barbèr se virèc damb ròstre airós, e sense deishar era sua navaja, en tot possar ath màger damb era man quèrra, e ath mendre damb eth jolh, les hec enlà, e barrèc era pòrta dident:

- Vier a heredar-mos entad arren!

Es dus mainatges se meteren a caminar plorant. Damb tot aquerò s'auie presentat ua broma e començaue a plòir.

Gavroche correc ath sòn darrèr, les artenhec, e les didec:

- Qué vos cau, mainatges?
- Non sabem a on dormir, responec eth màger.
- E aquerò ei tot? Vai, quina causa! E ploratz per aquerò? Qu'ètz uns audèths, plan que òc!

E cuelhent, a trauèrs dera sua superioritat un shinhau grossièra, un accent de trenda autoritat e de doça proteccion, higec:

- Creatures, vietz damb jo.
- Òc, senhor, didec eth màger.

E es dus lo seguiren, madeish qu'aurien seguit a un arquevesque, e deishèren de plorar.

Gavroche les hec pujar peth carrèr de Sant Antoni en direccion tara Bastilha.

Eth coquin, ath còp que s'aluenhaue, hec ua guardada indignada e retrospectiua ara perrucaria.

- Que non a còr aguest merluça, gasulhèc, que semble un anglés.

Ua gojateta, que vedec partir as tres en fila damb Gavroche ath cap, s'estarnèc en ua arridalhada. Aguesta arridalhada qu'ère ua manca de respècte entath grop.

- Bon dia, senhoreta Omnibus, li didec Gavroche.

E un instant dempús, en tot brembar-se'n deth perruquèr, higec:

- Que me sò enganhat, non ei un merluça, ei ua sèrp. Perruquèr, ja cercarè a un haure, e te meterè un cascavèl ena coa.

Eth perruquèr l'auie tornat agressiu, e apostrofèc, sautant un arriuet, a ua portièra barbuda e digna de trapar a Fausto en Brocken, qu'amiaue era escampa ena man.

- Senhora, li didec, gessetz damb eth vòste shivau?

E ath còp esposquèc de hanga es bòtes lustrades d'un passejaire.

- Brigand!, sorrisclèc eth passejaire furiós.

Gavroche treiguec eth nas deth tapaboques.

- Se planh eth senhor?
- De tu!, didec eth passejaire.
- Que s'a barrat eth burèu, e ja non admeti reclamacions.

Mentretant anauen pujant eth carrèr, e descurbic jos ua pòrta-cochera a ua praubeta de tretze a catorze ans, gelada, e damb un vestidet tan cuert qu'a penes l'arribaue en jolh. Era mainada començaue a èster ja grana entà amiar aguest vestit.

Eth desvolopament que sòl jogar aguestes males passades, e eth vestit se hè cuert precisaments en moment qu'era nudetat se hè indecenta.

- Prauba mainada!, didec Gavroche. Ne tansevolh a pantalons. Cuelh aquerò, aumens!

E en tot treir-se eth mocador de lan qu'amiaue en còth, lo botèc sus es espatles primes e macades dera prauba, vient a èster chal eth tapaboques.

Era mainada lo contemplèc estonada e recebec eth chal en silenci. En cèrt grad de misèria, eth praube en sòn estupor non plore ja eth sòn mau ne arregraís eth ben.

Hèt aquerò, didec Gavroche:

- Bè!, didec, en tot estrementir-se mès que Sant Martin, que se quedèc aumens damb era mitat dera capa.

Dempús d'aguest "bè!.." redoblèc era sua fòrça era ploja. Aguesti cèus dolents que castiguen es bones accions.

- A!, exclamèc Gavroche. Qué signifique aquerò? Un aute còp plò. Bon Diu, s'aquerò seguís atau, retiri eth men abonament.

E seguic eth sòn camin.

- Qu'ei parièr, didec dempús en tot hèr ua lucada ara prauba que s'arraulie en chal, aciu qu'auetz ua magnifica mantilha.

E guardant as bromes, didec:

- Que t'as shordat!

Es dus mainatges lo seguien.

En passar per dauant d'un d'aguesti estrets brescats qu'indiquen ua hornaria, pr'amor qu'eth pan se bote coma er aur darrèr des rèishes de hèr, se virèc Gavroche, e didec:

- Èp!, mainatges, auetz minjat?

- Senhor, responec eth màger, non auem minjat arren dès aguest maitin.

- Non auetz, donc, ne pair ne mair?, preguntèc majestuosaments Gavroche.

- Perdonatz, senhor, qu'auem pair e mair, mès non mo'n sabem a on son.

- A viatges qu'ei mielhor aquerò que sabè'c, didec Gavroche, qu'ère tot un pensaire.

- Ja hè dues ores, seguic eth màger, que caminam; auem cercat quauquarren entà minjar enes cornèrs, e non auem trapat arren.

- Ja'c sai, didec Gavroche. Es gossets que s'ac mingen tot.

E contunhèc dempús un moment de silenci:

- A! Qu'auem perdut as autors des nòsti dies. Non sabem se qué auem hèt d'eri. Aquerò non està ben, coquins. Qu'ei plan pèc perder-se coma persones d'edat. A!, Ça que la, mos cau lutar.

Ath delà d'aquerò, non les hec cap pregunta. Quina causa mès simpla que non auer domicili?

Eth màger des dus mainatges, autrejat ja lèu complètaments ara prèsta indiferéncia dera mainadesa, exclamèc:

- Aquerò qu'ei plan trist. Mama mos auie dit que mos amiarie a crompar romanin senhat eth Dimenge d'Arrams.

- Innocenta creatura!, responec Gavroche.

- Mama, higec eth màger ei ua senhora que s'està damb era senhoreta Miss.

- Pèc, didec Gavroche.

En tot aquerò, s'auie arturat, e caminaue hège quauques menutes paupant e escorcolhant toti es cornèrs qu'auie enes sòns pelhòts.

Fin finau lheuèc eth cap damb ua expression non satisfèta, mès en realitat trionfanta.

- Padegatz-vos, pipòtets. Que ja auem damb qué sopar es tres.

E treiguec dera pòcha un sòu.

E sense balhar temps as dus mainatges entà alegrar-se, les emposséc ath sòn dauant entara botiga d'un hornèr e botèc eth sòu en taulatge, cridant:

- Mosso! Cinc centims de pan.

Eth hornèr, qu'ère eth patron en persona, cuelhec un pan e un guinhauet.

- En tres bocins, mosso!, cridèc Gavroche, en tot híger damb dignitat: donques qu'èm tres.

E en veir qu'eth hornèr, dempùs d'auer examinat as tres comensaus, auie agarrat un pan nere, se metec ath hons eth dit en nas, damb ua aspiracion tant imperiosa coma s'auesse entre es dits un povàs de tabac de Federic eth Gran, e dirigic entath ròstre deth hornèr aguest apostròf indignat:

- *Quéiaquerò*?

Es lectors que se pensen veir en aguesta interpelacion de Gavroche ua paraula russa o polaca, o un d'aguesti crits sauvatges qu'es *yoways* e es *botocudos* (pòbles amerindis) se dirigissen d'un costat en aute der arriu, a trauèrs des solituds, les cau saber que non ei qu'ua frasa que diden cada dia (es lectors), ua frasa que vò díder: Qué ei aquerò? Eth hornèr comprenec perfèctaments, e responec:

- Tè! Qu'ei pan; bon pan de dusau classa.

- Pan de municion, voleratz díder, responec Gavroche, tranquilla e heredaments menspredós. Pan blanc, mosso! Pan *savonat*. Que convidi jo.

Eth hornèr non podec mens d'arrir, e talhant eth pan blanc, les guardèc d'ua manèra pietosa, que li choquèc a Gavroche.

- A, *galopo*!, didec. Non voletz mesurar a *toesas*?

Tietz en compde que botadi es tres er un dessús der aute, a penes mesurauen ua *toesa*.

Eth hornèr, tanlèu talhèc eth pan, se sauvèc eth sòu, e Gavroche les didec as dus mainatges:

- *Jamad*[6].

Es mainatges se guardèren estonadi.

Gavroche se metec a arrir.

- Cara!, qu'ei vertat, encara non ac comprenen. Son tan petiti!

E higec:

- Minjatz.

E ath còp les balhèc a cadun un bocin de pan.

E, pensant qu'eth mager, que li semblaue mès digne dera sua convèrsa, meritaue ua distincion especiau, e li calie pèrder quinsevolh temor entà satisfèr era sua hame, li didec balhant-li eth bocin mès gròs:

- Bota aguesta cartocha en fusilh.

Qu'auie un tròç mès petit qu'es auti dus e se lo demorèc eth.

Es praubi mainatges ère ahaimadi, e Gavroche se'n sabec. Tant que nhacauen eth pan de boni talents ocupauen era hornaria, qu'eth sòn patron, dempús d'auer crubat, les contemplaue emmaliciat.

- Tornem entath carrèr, didec Gavroche.

E cuelheren era direccion dera Bastilha.

De quan en quan, quan passauen per dauant des botigues illuminades, eth mainatge mendre s'arturaue entà guardar era ora en un relòtge de plom, qu'amiaue penjat deth còth en un cordon.

- Qu'ei vertadèraments un auderèth, didie Gavroche.

E dempus gasulhaue cogitós entre dents:

- Qu'ei parièr. Se jo auessa pipòts, les educaria mielhor.

6Minjatz.

Quan s'anauen acabant ja eth tròç de pan arribauen en angle d'aqueth lugubre carrèr des Dances, qu'ath sòn hons se desnishe eth hiestron baish e ostil dera Fòrça.

- Tè! Ès tu, Gavroche?, didec un.
- Tè! E tu, Montparnasse?, didec Gavroche.

Qu'ère un òme que venguie d'apressar- se ath coquin; qu'ère Montparnasse, desguisat damb lunetes blues, mès non desfigurat entà Gavroche.

- Diables!, contunhèc Gavroche, amies ua mantilha de color de cataplasma de haria de lin, e lunetes blues coma un mètge. Qu'as estil, paraula d'aunor.
- Chiiis!, non parles tan naut, didec Montparnasse.

E se hec a vier viuaments a Gavroche luenh dera lum des botigues. Es dus mainatges les seguien maquinauments agarradi dera man.

Quan sigueren jos era escura arquivòuta d'ua pòrta-cochera, ar abric des guardades e dera ploja, preguntèc Montparnasse.

- Sabes entà on vau?
- A maridar-te damb era veuda!, responec Gavroche.
- Comedian!

E Montparnasse higec:

- Vau a cercar a Babet.
- A!, didec Gavroche; ara se cride Babet.

Montparnasse baishec era votz.

- Non era, senon eth.
- A!, Babet.
- Òc, Babet.
- Jo lo hèja en croton.
- S'a escapat, responec Montparnasse.

E li condèc rapidaments ath coquin qu'aqueth madeish maitin Babet auie estat transportat entara Portaria e s'auie escapat, cuelhent era quèrra en sòrta de cuélher era dreta en "corredor dera instruccion".

Gavroche admirèc aguesta abiletat.

- Be n'ei de charlatan!, didec.

Montparnasse higec quauqui detalhs sus era evasion de Babet e acabèc dident:

- Ò, aquerò que non ei tot.

Gavroche, tant que parlaue, auie agarrat un baston que Montparnasse amiaue ena man, e auie tirassat maquinauments dera part superiora, en tot trèir era huelha d'un punhau.

- A, didec engainant un aute còp viuaments eth punhau, t'as hèt a vier eth tòn gendarme desguisat de ciutadan.

Montparnasse guinhèc un uelh.

- Macareu!, higec Gavroche, te vas a acarar damb es crochets?

- Sabi pas, responec Montparnasse damb indiferéncia. Qu'ei bon amiar tostemp ua esplinga

Gavroche persutèc:

- Qué vas a hèr aguesta net?

Montparnasse cuelhec de nauèth eth ton grèu, e didec gasulhant es paraules:

- Negòcis. E, cambiant de còp de convèrsa: A prepaus!

- Qué?

- Ua aventura que m'arribèc er aute dia. Guarda que me trapi a un òme; m'autrege un sermon e er borsa; me boti aguesta ena pòcha e ua menuta dempús cali era man ena pòcha e ja non auia arren.

- Sonque eth sermon, higec Gavroche.

- Mès tu?, didec Montparnasse, entà on vas ara?

Gavroche li senhalèc es dus protegits, e didec:

- Que vau a ajaçar ad aguesti mainatges.

- A on?

- Ena mia casa.

- A on ei era tua casa?

- Ena mia casa.

- As, donc, casa?

- Òc, è casa.

- E a on demores?

- En elefant, didec Gavroche.

Montparnasse, encara que de natura pòc pauruga, non podec tier ua exclamacion:

- En elefant!

- E qué? Òc, en elefant!, responec Gavroche. *Quéteaquerò*?

Aguesta ei ua auta paraula d'ua lengua qu'arrés escriu, e que toti parlen. *Quéteaquerò*, signifique: " Qué se passe"?

Era prigonda observacion deth coquin hec entrar a Montparnasse era cauma e eth sen, e l'inspirèc mielhors sentiments respècte dera sua cramba.

- De vertat?, didec. En elefant. E s'està ben aquiu?

- Fòrça ben, didec Gavroche. Aquiu reauments non i a vents damb enventida coma dejós es pònts.

- E com i entres?

- Entrant.

- I a quauque horat?, preguntèc Montparnasse.

- Plan! Mès que non s'a de díder. Entre es pautes deth dauant. Es ussièrs non ac an vist.

- E tu escales. Ja ac compreni.

- Un cambi de man, cric, crac, e ja i é: arrés ac ve.

Après un moment de silenci, higec Gavroche:

- Entad aguesti petits cercarè ua escala.

Montparnasse se metec a arrir.

- A on dimònis t'as trapat ad aguesti ihons?

Gavroche responec damb simplicitat:

- Que sòn un pipòts que m'a regalat un perruquèr.

Mentretant, Montparnasse s'auie demorat cogitós.

- Que m'as arreconeishut aisidaments, gasulhèc.

Treiguec dera pòcha dus objèctes petiti, que non èren senon dus canons de ploma estropadi de coton, e se calèc un en cada horat deth nas. Aquerò li transformaue eth nas.

- Aquerò te desfigure, didec Gavroche. Atau qu'ès mens lèg. Per qué non les amies tostemp?

Montparnasse ère un joen beròi; mès Gavroche ère un trufaire.

- Sense arrir, didec Montparnasse, com estongui?

Qu'auie variat eth timbre dera sua votz. En un virament de uelhs, Montparnasse ère desconeishut.

- Ò!, hètz-mos eth palhassa, exclamèc Gavroche

Es dus mainatges que non auien entenut arren enquia aqueth moment, e qu'èren ocupadi en meter-se es dits en nas, s'apressèren en enténer aguest nòm e guardèren a Montparnasse damb un principi d'alegria e d'admiracion.

Malerosaments, Montparnasse ère cogitós.

Botèc era man ena espatla de Gavroche, e li didec accentuant aguestes paraules:

- Guarda se qué te vau a díder, gojat: se me trapèssa ena plaça damb era mia dauna, era mia *daga* e eth mèn *dogo*, e m'aufrissen, digam, dètz sòus, me dignaria trabalhar; mès que non tot se pòt digerir.

Aguestes frases estranhes costèren en coquin un efècte singular. Se virèc ara prèssa, guardèc ath sòn entorn damb es sòns petiti uelhs ludents, e desnishèc a quauqui passi un agent de policia qu'ère d'esquia. Gavroche deishèc anar un "a, ja compreni!", que reprimic de seguic, e didec secodint era man de Montparnasse:

- Plan, donc, bona net; me'n vau entath mèn elefant damb es mèns hilhòus. Se per edart bèra net m'as de besonh, vene a cercar-me. Demori en entresòl; non i a portièr: preguntaràs peth senhor Gavroche.

- Plan ben, didec Montparnasse.

E se separèren en tot dirigir-se Montparnasse entara Greve, e Gavroche entara Bastilha. Eth mainatge de cinc ans arrossegat peth sòn frair, qu'ath còp ère arrossegat per Gavroche, virèc diuèrsi còps eth cap entà veir ath "palhassa".

Era frasa enigmatica que Montparnasse auie avisat a Gavroche, era preséncia d'un agent dera policia, non auie mès secret qu'era assonància *dig* repetida cinc o sies còps de diuèrsa manèra. Aguesta sillaba *dig* non prononciada isoladaments, senon barrejada artisticaments damb paraules d'ua frasa, que vò díder: *Tiem compde, pr'amor que non se pòt parlar damb libertat*. I auie, ath delà, enes paraules de Montparnasse ua beresa

literària que non observèc Gavroche; era frasa, *era mia dauna, era mia daga, eth mèn dogo*, locucion deth calò deth Temple, que signifique, *era mia hemna, eth mèn punhau,e eth mèn gosset,* fòrça tengudes entre es bofons e coa-ròis deth gran sègle qu'escriuie Moliere e pintaue Callot.

Hè vint ans se vedie encara en angle sudest dera plaça dera Bastilha, près dera restanca deth canau format en anciana trencada dera preson-ciutadèla, un estranh monument que ja s'a esfaçat dera memòria des parisencs, e que se meritaue auer deishat bèra tralha, pr'amor qu'ère ua idia deth "membre der Institut, generau en cap dera armada d'Egipte."

Didem monument, perque non ère senon un esbòç, mès enquia e tot èster un esbòç, qu'ère un pensament prodigiós, ua esqueleta grandiosa d'ua idia de Napoleon, esqueleta que dus o tres còps de vent seguidi l'auien possat e amiat cada còp mès luenh, que s'auie hèt ja istoric, e auie cuelhut un caractèr definitiu, que contrastaue damb eth sòn aspècte provisionau. Qu'ère un elefant de quaranta pès de nautada, bastit de husta e de maçonaria; auie ath sòn dessús ua tor que semblaue ua casa, pintada prumèr de verd per un pintor maladrèit, e dempús nere peth cèu, era ploja e eth temps. En aqueth angle desèrt e descubèrt dera plaça, er ample front deth colòs, era sua trompa, es sues còrnes, era sua tor, era sua enòrma gropa, es sòns quate pès semblables a d'autes tantes colomnes, diboishauen pera net, en cèu estelat, un perfil susprenent e terrible.

Non se sabie se qué significaue: qu'ère ua espècia de simbòl dera fòrça populara; ère ua causa nera, enigmatica e immensa; ère un hantauma poderós, visible, e de pès, ath cant der espèctre invisible dera Bastilha.

Plan pòqui estrangèrs visitauen aqueth edifici; cap passejaire lo guardaue. Qu'ère ja roïnós; en cada sason, es tròci de ges que li queiguien des costats li costaue nafres repugnantes. "Es edils", coma se didie en *patois* elegant, l'auien desbrembat dempús 1814; e aquiu s'estaue en un cornèr, trist, malaut, roïnós, enrodat d'ua barralha poirida, e tacada en cada moment per menaires e embriacs. Fòrça crebasses li serpauen eth vrente; dera coa li gessie ua husta, e entre es sues pautes li creishien nautes èrbes; e coma qu'eth nivèu dera plaça s'elevaue hège trenta ans ath sòn entorn per çò d'aguest movement contunhú e lent que lhèue insensiblaments eth solèr des granes ciutats, ère en un clòt, e semblaue qu'era tèrra s'en.honsaue damb eth sòn pes. Qu'ère immund, desbrembat, repugnant e sobèrbi; lèg dauant

es uelhs deth ciutadan, melancolic dauant es uelhs deth pensador. Qu'auie quauquarren dera lordèra que s'escampe e quauquarren dera majestat que se va a decapitar.

Coma ja auem dit, de nets cambiaue d'aspècte. Era net qu'ei eth vertadèr miei de tot aquerò qu'ei ombra. Quan barraue era net, eth vielh elefant se transfiguraue; cuelhie ua figura tranquilla e temibla ena formidabla serenor des tenèbres. Coma que pertanhie ath passat, li convenguie era net; era escurina l'estaue ben ara sua granor.

En aguest moment rude, pesant, aspre, austèr, lèu difòrme, mès, solide, majestuós e plen d'ua sòrta de gravetat magnifica e sauvatge, a despareishut entà deishar regnar en patz era espècia de humeneja gigantesca, ornada damb eth sòn canon qu'a remplaçat ara ombriua fortalesa de nau tors, atau coma era classa mejana remplace ath feudalisme. Qu'ei ua causa plan simpla qu'ua humeneja sigue eth simbòl d'ua epòca, qu'eth sòn poder ei contengut en ua marmita. Aguesta epòca se passarà; ja s'està passant: comence a comprener-se que se pòt auer fòrça en ua caudèra, non pòt auer poder senon en un cervèth; en d'autes paraules, que çò que botge e arrossègue eth mon non son es locomotòres, senon es idies. Junhetz es locomotòres as idies: qu'està ben, mès non cuelhetz eth shivau peth cavalièr.

Plan, donc, eth cas ei que, entornant tara plaça dera Bastilha, er arquitècte der elefant auie hèt damb ges ua causa grana, e er arquitècte deth canon de humeneja a artenhut hèr damb bronze ua causa petita.

Aguest canon de humeneja, qu'a estat batiat damb eth nòm sonor de Colomna de Junshèga, aguest monument, hilh d'ua revolucion avortada, ère encara entornejat en 1832 d'ua immensa camisa de husta, que trapam mens, e d'ua barralha de hustes, qu'isolaue ar elefant.

Entad aguest cornèr dera plaça, a penes illuminat peth luenhant reflèx d'un fanau, se dirigic eth coquin damb es dus "popaires".

Permetetz-mos arturar aciu un moment e rebrembar qu'èm ena realitat; que hè cint ans es tribunaus correccionaus jutgèren per delicte de vagància e d'estralhs en un monument public a un gojat qu'auie estat susprenut dormint en interior madeish der elefant dera Bastilha. Consignat aguest hèt, seguim entà dauant.

En arribar près deth colòs, Gavroche comprenec er efècte que çò d'infinitaments gran podie costar en çò d'infinitaments petit, e didec:

- Petits!, non vos cau pòur.

Dempús entrèc per un uet dera barralha en recinte qu'ocupaue er elefant e ajudèc as petits a passar era barralha. Es dus mainatges, un shinhau espauridi, seguien a Gavroche sense badar boca, e s'autrejauen ad aquera petita providéncia esquiçada que les auie dat pan, e les auie prometut un arrecès.

I auie en solèr ua escala de man, que servie pendent eth dia as trebalhadors d'ua hustaria pròcha. Gavroche la lheuèc damb singular valor, e la botèc contra ua des pautes deth dauant der elefant. En punt a on acabaue era escala se vedie un horat nere en vrente deth colòs.

Gavroche mostrèc era escala e eth horat as sòns òstes, e les didec:

- Pujatz e entratz.

Es dus mainatges se guardèren espauridi.

- Qu'auetz pour, mainatges de popa!, exclamèc Gavroche. E higec: guardatz.

S'agarrèc en pè rugós der elefant, e en un virament de uelhs, sense dignar-se tier era escala, arribèc ena henerecla; entrèc per era coma ua sèrp que s'esguitle per ua henuda, despareishec, e un moment dempús, es dus mainatges vederen aparéisher vagaments ua forma blanquinosa e palla; qu'ère eth sòn cap que pistaue peth bòrd deth horat plen de tenèbres.

- Èp, cridèc, pujatz ara, petitonhs. Ja veiratz se guaire ben s'està aciu! Puja, higec, en tot dirigir-se ath màger, te balharè era man.

Es mainatges arroncilhèren es espatles: eth coquin les inspiraue pòur e confiança ath còp, e ath delà ploiguie a còps de caudèr. Eth màger se risquèc; e eth mendre, en veir pujar ath sòn frair, e que se demoraue solet entre es pautes d'aqueth enòrme animau, siguec a mand de plorar, mès que non gausèc.

Eth màger pujaue tremolant pes barrons dera escala; Gavroche, mentretant, l'encoratjaue damb es exclamacions d'un mèstre d'armes as sòns escolans, o d'un carretèr as mules:

- Non te cau pòur! Qu'ei aquerò! Tà dauant! Bota aciu eth pè! Aciu era man! Valent!

E quan siguec a posita d'eth l'agarrèc vigorosaments deth braç e lo tirassèc entada eth.

- Que ja i ès!, li didec.

Eth mainatge auie passat eth horat.

- Ara, didec Gavroche, demora-me. Cavalièr, hètz eth favor de sèir-vos.

E, en tot gésser deth horat tau qu'auie entrat, s'esguitlèc damb era agilitat d'un monard pera pauta der elefant, e queiguec de pès sus era èrba, cuelhec ath petit de cinc ans peth miei deth sòn còs, e lo botèc en meiei dera escala. Dempús comencèc a pujar ath sòn darrèr, cridant ath màger:

- Jo l'empossi, e tu lo cuelhes.

En un virament de uelhs eth mainatge auie pujat, empossat, arrossegat, metut peth horat sense qu'auesse temps entà veir arren; Gavroche, qu'entrèc ath sòn darrèr, balhèc un còp de pè ara escala, que queiguec sus era èrba, piquèc es mans, e cridèc:

- Que ja èm aciu. Visca eth generau Lafayette!

Passada aguesta explosion, exclamèc:

- Mainatges! Qu'ètz en çò mèn.

Gavroche qu'ère, plan, ena sua casa.

Ò, utilitat incredibla de çò inutil! Caritat de tot çò gran! Bontat des gigants! Aqueth monument desmesurat qu'auie contengut un pensament der emperaire, s'auie convertit ena gabia d'un tafurèl. Eth mainatge auie estat ahilhat e abrigat peth colòs.

Es ciutadans que passauen eth dimenge per dauant der elefant dera Bastilha didien en tot mesurar-lo damb era vista ath nivèu deth sòn cap e damb mensprètz: "Tà qué servís aquerò?" Donques que servie entà sauvar deth hered, dera arrosada, deth peiregalh, dera ploja, entà protegir der aire en iuèrn, entà preservar deth sòn, sus era hanga, que còste era fèbre e deth sòn, sus era nhèu, que còste era mòrt, a un petit èsser, sense pair ne mair, sense pan, sense ròba, sense casa. Servie entà refugiar ar innocent refusat pera societat. Servie entà amendrir ua fauta publica. Qu'ère ua tuta dubèrta entad aqueth que trapaue totes es pòrtes barrades. Semblaue qu'eth vielh mastodont, miserable envasit peth quisson e peth desbrembe, caperat de vorrugues de putrefaccion e de nafres, roïnós quissonoat, abandonat,

condemnat; espècia de mendicant colossau, que demanaue en bades era aumòina d'ua guardada pietosa ath miei d'aquera esplanada, auie auut pietat de un aute mendicant, deth praube pigmèu que caminaue sense sabates peth carrèr, sense tet sus eth cap, en tot bohar-se es dits, vestit de pelhòts, alimentant-se des causes sobrères. Vaquí de qué servie er elefant dera Bastilha. Aquera idia de Napoleon, menspredada pes òmes, auie estat acuelhuda per Diu. Çò que solet aurie estat illustre auie vengut a èster august. Er emperaire l'aurie calut, entà realizar çò que pensaue, eth porfir, eth bronze, eth hèr, eth marme, er aur: a Diu que l'ère pro aqueth vielh modelhon de hustes, bigues e ges. Er emperaire aurie auut un pensament digne deth gèni; en aqueth elefant titanic, armat, prodigiós, que quilhaue era sua trompa, amiaue era sua tor e hège gèsser de pertot gisclets d'aigua alègres e vivificants, volie formar era encarnacion deth pòble; Diu auie hèt ua causa mès grana: lotjaue aquiu a un mainatge.

Eth horat per a on Gavroche auie entrat ena henerecla, a penes visibla de dehòra, donques qu'ère amagada, coma auem dit, jos eth vrente der elefant, e ère tant estreta que solet es gats o aqueri mainatges podien passar per era.

- Comencem, didec Gavroche, per dider-li ath portièr que non èm en casa.

E penetrant ena escurina damb era seguretat deth que coneish era casa, cuelhec ua husta e tapèc eth horat.

Gavroche tornèc entara escurina. Es mainatges enteneren era carrinclada der aluquet negat ena botelha fosforica. Er aluquet quimic encara non se coneishie; era pèira Fumade representaue en aquera epòca eth progrès.

Ua claror sobta les hec clucar es uelhs. Gavroche venguie d'alugar ua d'aguestes còrdes impregnades de resina que se criden tèdes de vent. Era tèda, que despenie mès hum que lum, hège confusaments visible er interior der elefant.

Es dus òstes de Gavroche guardèren ath sòn entorn, e experimentèren quauquarren semblable ad açò qu'experimentarie eth que se vedesse embarrat ena grana bòta de Heidelberg, o mèsalèu çò que deuec experimentar Jonàs en vrente dera balena. Ua esqueleta gigantesca se les presentaue en tot enrodar-les. Nau de tot, ua gròssa biga escura, que d'era partien, de distància en distància, biguetes massisses cintradas, figuraue er arrestèth dera esquia damb es costelhes; estalactites de ges penjauen coma

entralhes, e d'un costat en aute vastes telaranhes hègen er efècte de polsosi telerets . Se vedien aciu e delà, enes cornèrs, granes plapes neres que semblauen dotades de vida, e que se botjauen rapidaments damb un movement brusc e espauridor.

Es bocins queigudi dera esquia der elefant sus eth vrente auien aumplit eth uet, de sòrta que se podie caminar per eri coma per un empeirat.

Eth mendre des mainatges s'acostèc a sa frair, e didec en votz baisha:

- Be n'ei d'escur!

Aguesta exclamacion tirèc era atencion de Gavroche. Er aspècte petrificat des dus petits hège de besonh ua explosion.

- Qué didetz?, sorrisclèc. Mos planhem? Mos èm eth maucontent? Auetz besonh dilhèu des Tulheries? Seratz saumets? Didetz-ma'c. Vos avisi de qué non sò der escavòt des pècs. Tè! Ètz, dilhèu, es camins dera recodina deth Papa?

Entara pòur, qu'ei fòrça bona quauqua aspror, donques que balhe confiança. Es dus mainatges s'apressèren entà Gavroche.

Gavroche pairauments atrendit d'aguesta confiança, passèc de "çò de grèu entà çò de doç" e, en tot dirigir-se ath mès petit:

- Bèstia, li didec accentuant era injúria damb un arridolet corau; çò d'escur qu'ei en carrèr. En carrèr plò, aciu que non plò; en carrèr hè hered, aciu non bohe eth vent, en carrèr i a gent, aciu que non i a ua amna; en carrèr non i a ne lua, aciu que i a ua lum.

Es dus mainatges comencèren a guardar aquera abitacion damb mens espant; Mès Gavroche non les balhèc temps entà contemplar-la.

- Prèsti, didec.

E les possèc entad aquerò que poríem cridar eth hons deth quarto.

Aquiu que i ère eth sòn lhet.

Eth lhet de Gavroche ère complèt. Ei a díder, auie un matalàs, ua hlaçada e ua cramba damb ridèus.

Eth matalàs ère ua tapís de palha, era ahlaçada un tròç de lan gris caud e lèu nau. Ara vam a veir se qué ère era cramba.

Tres ramadors fòrça longui, caladi solidaments entre eth reblatge deth solèr, ei a díder, deth vrente der elefant, dus dauant e un darrèr, èren arremassadi damb ua còrda en sòn cim, de sòrta que formauen ua piramida.

Aguesta piramida sostenguie un hilat de hiu metalic qu'ère plaçat darrèr, e artisticaments aplicat e sostengut per ligams de hiu de hèr de manèra que enrodauen complètaments es tres ramadors. Un cordon de gròsses pèires, plaçades ar entorn d'aguest hilat, lo sostenguie, de sòrta qu'arren podie passar entre eth e eth solèr. Eth hilat non ère qu'un bocin d'aguesti hilats de coeire que se capèren es gàbies d'audèths enes corraus. Eth lhet de Gavroche ère plaçat jos eth hilat coma en ua caisha. Er ensems semblaue era tenda d'un esquimau.

Eth hilat hège de ridèu.

Gavroche desseparèc un shinhau es pèires que tenguien eth hilat per dauant e se separèren es dues teles que queiguien ua sus era auta.

- Mainatges, a quate pautes, didec.

E hec entrar damb compde as sòns òstes ena cramba, entrèc dempús d'eri, arrossegant-se, tornèc a plaçar es pèires e barrèc fòrtaments era dubertura.

Es tres s'ajacèren sus eth tapís.

Encara qu'èren plan petits, arrés podie èster de pès ena cramba. Gavroche seguie damb era lum ena man.

- Ara, didec, dormitz! Que vau a amortar era candèla.

- Senhor, preguntèc eth màger des dus mainatges a Gavroche, en tot mostrar-li eth hilat. Qué ei aquerò?

- Aquerò?, didec Gavroche grèuments. Qu'ei entàs arrats. Dormitz!

Mès se credec obligat a híger quauqua paraula pr'amor d'intruir ad aqueri mainatges, e seguic:

- Aguestes que son causes deth Jardin Botanic. Aquerò servís entàs animaus herotges. *Aquiai* (i a aquiu) un magasèm plen. *Nai* (non i a) que pujar ua paret, sautar per ua hièstra, e passar per ua pòrta, e s'a tot çò que se desire.

E tant que parlaue caperaue damb era punta d'ua ahlaçada ath mès petit, que mormolhaue:

- Ò, be n'ei de bon aquerò! Be n'ei de caud!

Gavroche dirigic ua guardada de satisfaccion ara ahlaçada.

- Tanben ei deth Jardin Botanic, didec. Que l'ac è trèt as monards.

E mostrant ath màger eth tapís qu'ère ajaçat, tapís plan espés e admirablaments trabalhat, higec:

- Aquerò ère dera girafa.

Dempús ua pausa, contunhèc:

- Es animaus auien tot aquerò; e jo les ac è cuelhut. Per aquerò que non s'an emmaliciat. Les è dit; "ei entar elefant".

I auec un moment de silenci, e tornèc a díder:

- Se saute era tapia, e se burle un deth govèrn. Qu'ei aquerò.

Es dus mainatges contemplauen damb un cèrt respècte temerós e estonadi ad aqueth èsser intrepid e engenhós, vagabond coma eri, isolat coma eri, miserable coma eri, qu'auie quauquarren admirable e poderós que les semblaue subernaturau e qu'era fesomia se compausaue de toti es gèsti d'un vielh comediant, barrejadi damb era mès simpla e era mès embelinaira arridalha.

- Senhor, li didec timidaments eth màger, non auetz pòur des agents de policia?

Gavroche se limitèc a respóner:

- Mainatgets! Que non se ditz es agents de policia, senon es crochets.

Eth mendre auie es uelhs dubèrts, mès non didie arren. Coma qu'ère ena vòra deth tapís, e eth màger ath miei, Gavroche l'abriguèc damb era ahlaçada, tau qu'ac aurie hèt era sua mair, e lheuèc eth tapís dera part deth sòn cap damb pelhòts, pr'amor de hèr-li un coishin. Dempús se virèc entath màger.

- Tè! Que s'està pro ben aciu!

- A!, plan, responec eth màger en tot guardar a Gavroche damb era expression d'un àngel sauvat.

Es dus praubi mainatges comencèren a escauhar-se.

- A!, seguic Gavroche, per qué ploràuetz?

E senhalant ath petit, higec en tot dirigir-se ath màger:

- Un petitonh coma aguest, non digui que non; mès, plorar un gran coma tu, qu'ei ua causa lèja; sembles un vedèth.

- Moria, didec eth mainatge, non auíem en absolut ua casa entà vier.

- Menut!, responec Gavroche, non se ditz casa, senon *chiscon.*

- E, ath delà, auíem pòur d'estar-mos solets pera net.

- Non se ditz era net, senon era escurina.

- Gràcies, senhor, didec eth mainatge.

- Escota, didec Gavroche. Que non vos cau preocupar per arren. Jo tierè compde de vosati. Ja veiratz se com vos divertitz. En ostiu anaram enes potzi dera nhèu damb Navet, un camarada mèn, mos banharam en estanh, correram despolhadi sus es trens dauant deth pònt d'Austerlitz. Aquerò hè enforismar as bugadères, que criden e sorrisclen. Se vo'n sabéssetz se com ne son de dolentes! Anaram a veir ar òme esqueleta, qu'encara viu, enes Camps Elisis; ei fòrça blanc aguest parroquian. Dempús vos amiarè en teatre tà veir a Federic Lemaitre. Qu'è bilhets; coneishi as actors, e enquia e tot è actuat un còp, en ua pèça. Qu'èrem toti mainagets coma aguest e corríem jos ua tela qu'ère eth mar. Vos logarè en mèn teatre. Anaram a veir as sauvatges; non ei vertat que siguen sauvatges. Amien ues capes de color ròsa que formen plecs, e se les ven es codes sorgidi damb hiu blanc. Dempús anaram ena opèra: entraram damb es romans. Era romanaria ena opèra qu'ei fòrça ben premanida, mès non anaria damb eri en baloard. Guarda qu'ena opèra n'a que paguen vint sòus, mès aguesti son pècs, e se criden *pagans*. Ath delà, anaram a veir guilhotinar; vos mostrarè eth borrèu. S'està en carrèr deth Marais; eth senhor Sanson. Qu'a ua boèta entàs cartes ena pòrta. A!, un que se divertís fòrça.

En aqueth moment queiguec ua gota de resina en dit de Gavroche, e li rebrembèc es realitats dera vida.

- Moria!, didec, s'està gastant eth blese. Compde! Non posqui despéner mès d'un sòu ath mes en lum. Quan un s'ajace qu'ei entà dormir. Non auem temps entà liéger novèles deth senhor Paul de Kock, ath delà de qué era lum poirie passar entre es henerecles dera pòrta-cochera e es crochets non les calerie hèr que guardar.

- E ath delà, observèc timidaments eth màger, qu'ère eth solet que gausaue parlar damb Gavroche e constestar-li, poirie quèir un bualh ena palha, e cau tier compde de non calar huec ena casa.

- Non se ditz calar huec ena casa, didec Gavroche; se ditz sorrostir es liròts o dar candèla.

Era ploja s'arrefortie; s'entenie, a trauèrs deth redoblament deth tron, er auratge que foetejaue eth lomb deth colòs.

- Aciu calat, que ja pòt plòir, didec Gavroche. Que me divertís veir córrer era aigua pes pautes dera casa. Er iuèrn qu'ei un animau: pèrd es sues merces; pèrd eth sòn trabalh, donques que non mos pòt banhar, e aquerò hèr idolar ad aguest vielh portaire d'aigua.

Aguesta allusion ath tron, qu'es sues conseqüencies acceptaue Gavroche ena sua qualitat de filosòf deth sègle XIV, venguec seguida d'un gran relampit, tant enludernant, qu'entrèc pes henerecles deth vrente der elefant. Lèu ath còp ressonèc terriblaments eth tron. Es dus mainatges heren un sorriscle e se lheuèren tant ara prèssa, que lèu desseparèren eth hilat; mès Gavroche virèc entada eri eth sòn atrevit ròstre e se profitèc deth tron entà hèr ua arridalhada.

- Tranquils, mainatges. Non esmoiguem er edifici. Aguest qu'ei un polit tron; sigue en ora bona. Un relampit non ei un hantauma. Òsca peth tron! Aquerò ei lèu tan bon coma era parva hereda.

Dit aquerò, apraièc eth hilat, possèc doçaments as mainatges entath cabeç deth lhet, sarrèc es sòns jolhs entà que s'estirèssen ben, e exclamèc:

- Donques que Diu alugue eth sòn lum, jo que posqui amortar eth mèn. Mainatges, mos cau dormir; joeni umans, qu'ei plan dolent non dormir, pr'amor qu'aquerò hè que se daurisque era boca. Estropatz-vos ben ena ahlaçada! Vau a amortar. Prèsti?

- Òc, gasulhèc eth màger, que sò ben. È eth cap coma sus ua ploma.

- Que non se ditz eth cap, se ditz era *chichí*, didec Gavroche.

Es dus mainatges se sarrèren er un contra er aute. Gavroche acabèc d'apraiar-les sus eth tapís, les pugèc era ahlaçada enquias aurelhes e dempús les repetic per tresau viatge era exclamacion ieratica:

- Dormitz!

E amortèc era lum.

A penes se quedèc ena escurina, ua tremoladera singulara comencèc e botjar eth hilat que caperaue as tres mainatges. Qu'ère un ensems de heregaments sordi que costauen un son metalic coma se garres o dents engarrapèssen es hius de coeire. Aguest sorrolh venguie acompanhat de petiti, mès agudents, crits.

Eth mainatge de cinc ans, en enténer aguest bronit peth dessús deth sòn cap, gelat d'espant, empossèc damb eth code ath sòn frair; mès aguest dormie ja, coma l'auie manat Gravoche.

Alavetz eth mainatge, non podent estar-se de pòur, gausèc interpelar a Gavroche, mès en votz plan baisha e tient er alend:

- Senhor!
- Qué!, didec Gavroche que venguie de barrar es uelhs.
- Qué ei aquerò?
- Es arrats, responec Gavroche

E tornèc a botar eth cap sus eth tapís.

Es arrats, plan que òc, qu'abondauen a milenats ena esqueleta der elefant e qu'èren aqueres plapes neres viues que ja auem parlat, s'auien estat quietes dauant dera lum tant qu'auie estat alugada; mès, deth moment qu'aquera tuta, qu'ei coma era sua ciutat, auie entornat ena net, flairant çò qu'eth narrador Perrault cride "carn fresca" s'auien lançat sus era tenda de Gavroche e auien pujat enquiath cim e mossegauen es hilats coma se sagèssen de traucar aquera armadura de nau gènre.

Eth mainatge non podie dormir.

- Senhor!, tornèc a díder.
- Qué!, didec Gavroche.
- Qué son es arrats?
- Que son arrats.

Aguesta explicacion padeguèc un shinhau ath mainatge. Qu'auie vist quauqui viatge arrats blancs, e non les auie pòur. Ça que la, tornèc a díder:

- Senhor!
- Qué!, responec Gavroche.
- Per qué non auetz un gat?
- N'auí un, responec Gavroche; que n'è auut un, mès se l'an minjat.

Aguesta dusau explicacion des.heiguec er efècte dera prumèra e eth mainatge tornèc a tremolar, de manèra que per quatau viatge comencèc eth dialòg entre eth e Gavroche.

- Senhor!
- Qué!

- Qui siguec eth minjat?
- Eth gat.
- E qui se mingèc ath gat?
- Es arrats.
- Es arrats?
- Òc, es arrats.

Eth mainatge s'estrementit en auer notícia de qué aguesti arrats se minjauen as gats, e seguic:

- Senhor, mos minjaràn a nosati aguesti arrats?
- Vai!, didec Gavroche.

Eth terror deth mainatge arribaue ad arràs.

Mès Gavroche higec:

- Non te cau pòur! Que non pòden entrar. Ath delà, jo sò aciu. Tè, cuelh era mia man. Cara e dormís.

Gavroche, ath còp, cuelhet era man deth mainatge per dessús deth sòn frair. Eth mainatge sarrèc era man e se padeguèc. Eth valor e era fòrça qu'an comunicacions misterioses. Tornèc eth silenci; eth bronit des votzes auien espaurit as arrats, e encara que poc dempús tornèren a rosigar eth hilats, es tres mainatges, negadi en saunei, non enteneren arren.

Se passèren es ores dera net. Era ombra caperaue era immensa plaça dera Bastilha; un vent d'iuèrn barrejat damb era ploja, bohaue damb fòrtes volades; es patrolhes escorcolhauen es pòrtes, es carrèrs des arbes, es barralhes, es cornèrs escurs, cercauen as vagabonds nueitius, passauen per dauant der elefant: eth monstre, de pès, quiet damb es uelhs dubèrts enes tenèbres entà meditar coma satisfèt dera sua bona accion, protegie contra eth cèu e contra es òmes as tres praubi mainatges esclipsadi.

Entà compréner çò que seguís ei de besonh rebrembar qu'en aquera epòca eth còs de garda dera Bastilha ère plaçat en aute costat dera plaça e que çò que se passaue près der elefant non podie èster vist ne entenut per un centinèla.

Tath finau dera ora que precedís immediataments ara auba, gessec un òme corrent deth carrèr de Sant Antoni, trauessèc era plaça, hec un torn ara barralha dera Colomna de Junhsèga e s'esguitlèc pera barralha enquia plaçar-se jos eth vrente der elefant. S'ua lum quinsevolh auesse illuminat

ad aqueth òme, s'aurie endonviat qu'auie passat era net jos era ploja, en veir se com de chaupat ère d'aigua.

Quan arribèc jos er elefant, hec un crit estranh que non apertie a cap lengua umana, e que solet podie reprodusir un papagai. Repetic dus còps aguest crit, que solet podem representar ortograficaments atau:

- Quiquiriquiu!

Ath dusau crit, ua votz clara, alègra e joena, responec deth vrente der elefant estant:

- Òc.

Lèu ath còp, era husta que barraue eth horat se separèc e dec pas a un mainatge que baishèc pera pauta der elefant e venguec a quèir près der òme. Qu'ère Gavroche. Er òme ère Montparnasse.

Per çò d'aguest crit, *quiquiriquiu*, ère, plan, çò qu'eth mainatge auie volut díder damb *Preguntaràs peth senhor Gavroche*.

En entener-lo, s'auie desvelhat espaurit; s'auie arrossegat dehòra dera sua "cramba", separat un shinhau eth hilat qu'auie tornat a barrar suenhosaments; dempús auie daurit era trampa e auie baishat.

Er òme e eth mainatge s'arreconeishèren silenciosaments ena escurina. Montparnasse se limitèc a díder:

- Auem besonh de tu. Vene a balhar un còp de man.

Eth tafurèl non s'informèc d'arren mès.

- Aciu que m'as, didec.

E ambdús se filèren de cap ath carrèr de Sant Antoni, d'a on auie gessut Montparnasse, serpejant rapidaments a trauèrs dera longa ringlèra de carretes des ortalans que baishen entath mercat ad aquera ora.

Es ortalans, ajocadi enes sòns cars, entre es verdures e es legums, miei adormidi, estropadi enquias uelhs enes sues ahlaçades per çò dera ploja que les foetaue ne tansevolh vederen ad aqueri estranhs passejaires.

III.- Es peripecies dera evasion.

Veigam ara çò que s'auie passat aquera madeisha net ena Fòrça.

S'auie concertat ua evasion entre Babet, Brujon, e Thenardier, encara que Thenardier ère incomunicat. Babet auie dirigit eth negòci, coma ja auem vist pes paraules de Montparnasse a Gavroche. Montparnasse les auie d'ajudar de dehòra estant.

Brujon, coma qu'auie passat un mes en quarto de correccion, auie auut temps de téisher ua còrda e madurar un plan. En d'auti tempsi, aguesti lòcs sevèrs qu'era disciplina dera preson autregen ath criminau ada eth madeish, èren compausadi de pèira, d'un solèr de naut de pèira, d'un solèr de lauses de pèira, d'un lhet de campanha, d'ua lucana grivelhada e d'ua pòrta damb forradura de hèr, e se cridauen *crotons*. Aué, eth croton se considère coma ua causa massa orribla e se compause d'ua pòrta de hèr, d'ua lucana grivelhada, d'un lhet de campanha, d'un solèr de lauses de pèira, d'un tet de pèira, de quate parets de pèira, e se cride eth *quarto de correccion*. Tà meddia se ve en eth un shinhau. Er inconvenent d'aguesti quartos, que, coma se ve, non son crotons, ei deishar pensar a èssers que les calerie hèr trabalhar.

Brujon, donc, auie meditat e auie gessut deth quarto de correccion damb ua còrda. Coma se lo consideraue fòrça perilhós en pati de Carlemanh, lo heren a vier en Edifici Nau, e çò prumèr que trapèc aquiu siguec a Tragamar, e çò dusau un clau; a Tragamar, ei a díder, eth crim; un clau, ei a díder, era libertat.

Brujon, qu'eth sòn caractèr mos cau pintar complètaments ara, ère, jos era aparença d'ua complexion delicada e d'ua laxitud prigonda, un criminau intelligent, e un panaire qu'auie era guardada agradiua e era arridalha atròç. Era sua guardada qu'ère eth resultat dera sua volentat, e era sua arridalha eth resultat dera sua natura. Es sòns prumèrs estudis en *art* s'auien dirigic entàs losats; auie introdusic grani progrèssi ena indústria des panaires de ploms que quilhen es plombatges, e daurissen es gatoneres pera tecnica qu'eri criden *de doble grèish*. Çò qu'en aqueth moment hège mès favorable un assag d'evasion, ère qu'es plombèrs repasauen e apraiauen ua part deth losat dera preson. Eth pati de Sant Bernard non ère complètaments isolat

deth pati de Carlemanh e deth pati de Sant Loís. Que i auie pera part mès nauta, empontaments e escales, o en d'autes paraules, pònts e escales deth costat dera libertat.

Er Edifici Nau, qu'ère çò de mès maumetut e çò de mès decrepit que se posque imaginar, ère eth mau punt dera preson. Es parets èren tan maumetudes peth salnitre, que calie caperar damb un postamat es vòutes des dormitòris, donques que se solien despéner d'eres pèires que queiguien sus es presoèrs en lhet. Maugrat aguesta decrepitud, se cometie era fauta d'auer en Edifici Nau as acusadi mès perilhosi; d'embarrar aquiu es "causes grèus", coma se ditz en lengatge carcerari.

Er Edifici Nau auie quate dormitòris superpausadi, e ua causa voluminosa ath dessús, que se cridaue Buenos Aires. Un ample tuèu de humeneja que solide auie estat d'ua codina des ducs dera Fòrça, gessie deth pis de baish, trauessaue es quate estatges, bracaue en dues parts toti es dormitòris, en tot semblar ua sòrta de pilar aplanat, que passaue entar aute costat deth solèr de naut.

Tragamar e Brujon èren en madeish dormitòri, e per precaucion auien estat embarradi en estatge de baish. Er edart hège qu'eth cabeç des sòns lhets siguesse emparat en tuèu de humeneja.

Thenardier ère precisaments sus eth sòn cap ena mòla cridada Buenos Aires. Eth passejaire que s'arture en carrèr Culture-Sainte-Catherine, mès enlà dera casèrna des Pompièrs, dauant dera pòrta-cochera dera casa Banhos, descurbís un pati plen de flors e d'arbilhons en caishes, qu'en sòn hons se quilhe entre dues ales ua petita rotonda blanca, ornada damb hiestrons verds; eth sòmi bucolic de Rousseau.

Non hè encara dètz ans, peth dessús d'aguesta rotonda se quilhaue ua tapia nera, enòrma, orribla, nuda, qu'ada èra ère junhuda. Aquera qu'ère era paret deth camin de ronda dera Fòrça.

Aqueth paredau darrèr dera rotonda, qu'ère Milton vist peth darrèr de Berquin.

Per mès naut que siguesse aguest paredau, encara lo superaue un losat mès nere encara e plaçat peth darrèr: eth losat der Edifici Nau. Se vedien en eth quate humaraus damb rèisha, qu'èren es hièstres deth Buenos Aires. Ua humeneja trauessaue eth losat, ère era humeneja que passaue pes dormitòris.

Buenos Aires, aqueth gran humarau der Edifici Nau, ère ua sòrta de tistèr a manèra de humarau, barrat damb triples rèishes e pòrtes folrades de palastre e caperades de claus desmesuradi. Quan s'entraue en eth pera part deth nord, quedauen ena quèrra es quate humaraus, e ena dreta, hènt front, quate espacis quarrats, fòrça grani, separadi per estrets correders de maçonaria enquia ua cèrta nautada, e d'aquiu enquiath tet, de barres de hèr.

Thenardier ère incomunicat en un d'aguesti crotons, dès era net deth 3 de hereuèr. Non auem pogut saber per quina sòrta de mejans auie aquerit e mantengut amagada ua botelha d'aquest vin endonviat, sivans se ditz, per Desreus, qu'a un narcotic, e qu'èra sècta des Adormidèrs a hèt tan famosa.

Que i a en fòrça presons emplegadi traïdors, miei carcerèrs e miei panaires, qu'ajuden enes evasions, que venen ara policia ua servitud infidèu, e panen eth minjar as presoèrs.

Aquera madeisha net, donc, que Gavrochet auie recuelhut as dus mainatges perdudi, Brujon e Tragamar, que se'n sabien que Babet, hujut peth maitin, les demoraue en carrèr damb Montparnasse, se lheuèren silenciosaments e comencèren a traucar damb eth clau trapat per Brujon eth tuèu dera humeneja qu'ère tocant ath sòn lhet. Es bocins de ges que se despenien queiguien sus eth lhet, de sòrta que non costauen cap de bronit. Eth temporau e eth tron esmoiguien es pòrtes sus es sòns gahons, e costauen ena preson un tapatge orrible e util. Quauqui presoèrs que se desvelhèren, heren veir que tornauen a esclipsar-se e deishèren trabalhar a Tragamar e Brujon. Brujon qu'ère er adreit, e Tragamar eth vigorós; atau, donc, abans qu'eth mendre bronit arribèsse ath susvelhant ajaçat ena cèla grasilhada que daue tath dormitòri, ère ja trauessada era paret, escalada era humeneja, forçada era rèisha que barraue eth horat superior deth tuèu, e en losat es temibles bandits. Era ploja e eth vent aumentauen; eth losat estaue resquilhós.

- Quina bona *rachi*[7] entà ua *chalada*[8], didec Brujon.

Un abisme de sies pès d'ample e ueitanta de prigondor les separaue dera paret de ronda. Ath hons d'aqueth abisme se vedie relúder ena escurina eth fusilh d'un centinèla. Estaquèren per un costat es tròci des barres dera humeneja que venguie de retòrcer era còrda que Brujon auie hilat en sòn croton, lancèren er aute extrèm peth dessús deth paredau de ronda,

7Net.
8Hujuda.

trauessèren en un saut er abisme, se balancèren en cimalh deth paredau, lo sautèren, s'esguitlèren un dempús der aute pera còrda enquia un petit losat qu'arribaue ena casa de Banhs, tirassèren entada eri era còrda, sautèren en pati dera casa de Banhs, lo trauessèren, empossèren eth hiestron deth portièr, qu'ath sòn costat penjaue eth cordon, tirèren d'aguest, dauriren era pòrta-cochera e se trapèren en carrèr.

Non hège que tres quarts d'ora que s'auien calat de pès sus es sòns lhets, enes tenèbres, damb eth clau ena man e eth projècte ena ment.

Quauqui moments dempús s'amassèren damb Babet e damb Montparnasse que vagauen pes entorns.

En tirar dera còrda, l'auien trincat, e n'auie quedat un tròç estacat ara humeneja en losat. Non auien auut cap auta mauparada qu'auer-se espelat complètaments es mans.

Thenardier ère prevengut aquera net, sense poder saber de quina manèra auie recebut er avís, e non dormie.

Tara ua deth maitin, ath miei dera prigonda escurina dera net, vedec passar dues ombres peth losat, entre era ploja e eth vent, e per dauant dera lucana que daue dauant deth sòn croton. Ua d'aguestes ombres s'arturèc ena lucana eth temps sufisent entà hèr ua lucada: qu'ère Brujon. Thenardier l'arreconeishec, e ac comprenec tot.

Thenardier, senhalat coma perilhós, e detengut coma acusat d'ua emboscada nueitiua a man armada, ère susvelhat de uelh per un centinèla, qu'ère relevat cada dues ores, e se passejaue damb eth fusilh cargat per dauant deth sòn croton. Buenos Aires ère illuminat per ua lampa. Eth presoèr amiaue uns orsets de hèr de cinquanta liures de pes. Cada dia, tàs quate dera tarde, un carcerèr, escotat de dus gossets mastins (donques qu'aquerò se hege encara en aquera epòca), entraue en sòn croton, botaue près deth sòn lhet un pan nere de dues liures, un cantre d'aigua e ua sièta d'un hariat fòrça clar qu'en eth nadauen ues haves, escorcolhaue es orsets e pataquejaue es rèishes. Aqueth òme tornaue dus còps pera net damb es sòns gossets.

Thenardier auie artenhut que li deishèssen sauvar un gancho de hèr que tenguie entà clauar eth pan en ua henuda dera paret, pr'amor de, didie, "preservar-lo des arrats". Coma qu'ère susvelhat, non auien trapat cap

inconvenent tà deishar-li aguest gancho. Ça que la, dempús se'n brembèren qu'eth carcerèr auie dit: "Que valerie mès deishar-li un gancho de husta."

Tàs dues deth maitin vengueren a relevar ath centinèla, qu'ère un soldat vielh, e siguec remplaçat per un nauèth veggut. Quauqui moments dempús, eth carcerèr damb es sòns gossets li tenguec era visita, e se retirèc sense notar arren, exceptat era grana joenesa e era mina "de paisan" deth "pistòlo". Dues ores dempús, tàs quate, quan venguien a relevar ath nauèth, lo trapèren adormit, e estirat en tèrra coma ua husta, près deth croton. Per çò de Thenardier, ja non ère aquiu. Es orsets èren trincadi en solèr. I auie un horat en solèr de naut, e un aute mès naut en losat. Deth lhet auie estat arrincada ua husta, qu'auie despareishut. Se trapèc tanben en croton ua botelha miei ueda, que contenguie era rèsta deth vin narcotizat que damb eth auie estat adormit eth centinèla. Era baioneta d'aguest auie despareishut tanben.

Quan se descurbic tot aquerò, se pensèc que Thenardier non serie ja a posita. Mès, en realitat, se non ei que siguesse ja en Edifici Nau, estaue encara en un gran perilh.

Thenardier, en arribar en losat der Edifici Nau, auie trapat era rèsta dera còrda de Brujon que penjaue dera rèisha dera cubèrta superiora dera humeneja; mès aqueth tròç trincat ère massa cuert, e non auie pogut passar per dessús deth camin de ronda, coma auien passat Brujon e Tragamar.

Quan se vire eth carrèr de Ballets entath carrèr deth Rei de Sicilia, se desnishe lèu de còp, entara dreta, ua gran cantoada. Que i auie aquiu, en darrèr sègle, ua casa, que d'era non rèste qu'era costana, vertadèra tapia d'un casalon que se quilhe enquiara nautada d'un tresau estatge entre es edificis ancians. Se distinguissen aguestes pardies per dues granes hièstres quarrades, qu'encara se ven; era deth miei, entara dreta, ei trauessada per ua biga poirida, sostenguda per ua auta husta. A trauèrs d'aguestes hièstres se vedie abans ua nauta e lugubra paret qu'ère un tròç dera muralha deth camin de ronda dera Fòrça. Eth uet qu'era casa esbauçada a deishat en carrèr, ei ocupat ena sua mitat per ua barralha de hustes poirides, emparades per cinc cantons de pèira. En aqueth recinte s'amague ua petita barraca apuada ena paret roïnosa. Era barralha a ua pòrta que hè quauqui ans ère barrada solet damb picapòrt.

Ath dessús d'aguesta paret ère a on auie artenhut arribar Thenardier tàs tres deth maitin.

Com auie arribat aquiu? Jamès s'a sabut, ne s'a pogut explicar. Es relampits dilhèu l'auien ajudat e shordat ath còp. S'auie servit des escales e des empontaments des pareders entà passar d'un losat en aute, d'ua bastissa en auta, des edificis deth pati de Carlemanh as deth pati de Sant Loís, d'aciu entath paredau de Ronda, e d'aciu entath casalon deth carrèr deth Rei de Sicilia? En aguest trajècte i auie solucions de continuitat que lo hègen, çampar, impossible. Auie tengut era husta d'un lhet coma un pònt dès eth losat deth Buenos Aires enquiara tapia deth camin de ronda, e s'auie arrossegat coma ua sèrp ath torn dera preson enquiath casalon? Era tapia deth camin de ronda dera Fòrça formaue ua linha dentada e desparièra, pujaue e baishau, descenie entara casèrna de Pompièrs, e se quilhaue entara casa de Banhs, ère talhada per diuèrsi edificis, e non auie era madeisha nautada per Hotel Lamoignon que peth carrèr Pavée; pertot presentaue linhes verticaus e angles drets; ath delà es centinèles aurien vist en aguest cas er ombriu perfil der hugitiu; e enquia e tot aquerò, eth camin recorrut per Thenardier quede lèu inexplicable. Era hujuda, donc, ère impossible des dues manères. Thenardier, illuminat per aguesta terribla set de libertat, que transforme es precipicis en trencades, es rèishes de hèr en brescats de vimes, era debilitat en fòrça, un gotós en ua craba, era estupiditat en instint, er instint en intelligéncia, e era intelligéncia en gèni; Thenardier, didem, auie endonviat e improvisat un tresau miei? Jamès s'a sabut.

Non tostemp ei possible explicar-se es meravilhes d'ua evasion. Er òme que s'escape, ac tornam a díder, qu'ei inspirat; i a quauquarren des esteles e des relampits en misteriós fulgor dera hujuda: er esfòrç entara libertat non ei mens estonant qu'eth vòl entà çò de sublim; e se ditz d'un lairon escapat: "Com a pogut escalar aguesta paret?" Madeish que se ditz de Corneille: "Qui l'a inspirat tau scèna?"

Siguesse coma siguesse, Thenardier, gotejant de sudor, banhat pera ploja, estarnadi es vestits, maumetudes es mans, sagnants es codes, espeladi es jolhs, auie arribat ad açò qu'es mainatges en sòn lengatge figurat criden *eth talh* dera paret roïnosa, e aquiu, en tot mancar-li era fòrça, s'auie estirat ath long. Era nautada verticau d'un tresau estatge lo separaue der empeirat deth carrèr.

Era còrda qu'amiaue ère massa cuerta.

Aquiu demoraue esblancossit, rendut, perduda tota esperança, caperat encara pera escurina dera net, mès dident-se que vierie eth dia; espaurit dauant dera idia d'enténer, en uns instants, tocar es quate en relòtge de Sant Pau, ora que vierien a relevar ath centinèla, lo traparien adormit e veirien eth solèr de naut horadat; guardant damb estupor ua prigondor terribla ara lum des fanaus, eth solèr banhat e nere, aqueth solèr desirat e terrible, qu'ère era mòrt e era libertat.

Se preguntaue s'es sòns tres complices d'evasion aurien gessut ben, se l'aurien demorat, e se vierien a ajudar-lo. Escotaue; exceptat ua patrolha, arrés auie passat peth carrèr dès qu'ère aquiu. Lèu toti es ortelans de Montreuil, de Charonne, de Vincennes e de Bercy qu'anauen entath mercat, baishauen peth carrèr Sant Antòni.

Toquèren es quate; Thenardier tremolèc. Pòcs instants dempús, aqueth rumor confús que seguís a ua evasion descubèrta, s'estarnèc ena preson. Eth sorrolh de pòrtes que se daurissen e se barren, eth carrinclar des rèishes sus es sòns gahons, eth revolum deth còs de garda, es rudes votzes des carcerèrs, eth patac des culasses des fusilhs enes patis, arribauen enquia eth. Quauques lums pujauen e baishauen enes hièstres enreishades des dormitòris; ua tèda corrie peth darrèr estatge der Edifici Nau, es pompièrs dera casèrna pròcha auien estat cridadi. Es sòns cascos, illuminadi en miei dera ploja pes tèdes, anauen e venguien pes losats. Ath còp, Thenardier vedie deth costat dera Bastilha ua claror palla qu'emblanquie lugubraments era part baisha deth cèu.

Ère, donc, naut de tot d'ua paret de dètz poces d'amplada, patint, arrapat pera ploja, damb dus abismes a dreta e quèrra, sense poder botjar-se, cuelhut peth vertige d'ua queiguda o per orror d'ua preson segura; eth sòn pensament, coma eth batalh d'ua campana, anaue d'ua d'aguestes idies ena auta: "Mòrt, se quèigui; presoèr se me demori."

En aguesta angonia, vedec de pic en carrèr, qu'encara ère escur, un òme que s'esguitlaue ath long dera paret, e que venguie deth costat deth carrèr Pavée, arturar-se ena cantoada, qu'ath sòn dessús ère Thenardier coma suspenut. Ad aqueth òme se li junhec un aute qu'anaue damb era madeisha precaucion, dempús n'arribèc un tresau, e dempús un quatau. Quan aqueri òmes sigueren amassadi, un d'eri lheuèc eth picapòrt dera pòrta dera

barralha e entrèren es quate en recinte qu'ère era barraca. Se trapauen precisaments dejós de Thenardier.

Aqueri òmes auien alistat evidentaments aqueth cornèr entà parlar, sense ester visti pes caminaires, ne peth centinèla que vigile eth portau dera Fòrça a quauqui passi d'aquiu. Mès digam qu'eth centinèla, en tot húger dera ploja, s'auie metut ena garita. Thenardier, en non poder distinguir es sòns ròstres, parèc era aurelha as sues paraules damb era atencion desesperada d'un miserable que se ve perdut.

Alavetz vedec passar dauant des sòns uelhs ua causa semblabla ara esperança: aqueri òmes parlauen en calò.

Eth prumèr didie en votz baisha, mès de forma clara:

- Nagemonos. Qué querelamos *icigo*?

Eth dusau responec:

- Bisela enquia amortar eth benguistano; es crochets, es crochets avillaran, e aquiu i a un jundo aplacerado ena coba, diquela nae esgabarren mangue icicaille.

Aguestes dues paraules *icigo e icicaille* qu'apertien era prumèra ath calò des barallhes, e era dusau ath calò deth Temple, sigueren dus arrais de lum entà Thenardier. Ena prumèra arreconeishec a Brujon, qu'ère vagabond des barralhes, e ena dusau a Babet, qu'entre es sòns variadi mestièrs, ère vendeire de ròba vielha en Temple.

Er ancian calò deth gran sègle non se parle ja en Temple, e Babet ère eth solet que lo parlaue damb tota era sua puretat. Sense aguesta paraula, Thenardier non l'aurie coneishut, pr'amor qu'auie desfigurat complètaments era votz.

Mentretant, eth quatau cuelhie part ena convèrsa.

- Que non mos prèsse arren; demorem un shinhau. Qui se'n sap se non a besonh de nosati?

En aguest lengatge, qu'ère eth francés ordinari, Thenardier arreconeishec a Montparnasse, que botaue era sua elegància en compréner totes es variacions deth calò, e non parlar-ne deguna.

Per çò que hè ath quatau, caraue; mès es sues amples espatles lo denonciauen. Thenardier non trantalhèc un moment: qu'ère Tragamar.

Brujon repliquèc lèu impetuosaments, mès tostemp en votz baisha:

- Qué sinas garlando? O julai n'asti najarse. Na chanela mistos de chaneleria. Quebrar a talarosa, e riquelar as sabanas somia querelar yeque guindala, querelar chirroes andre as bundales, querelar papeles calabeosos, maestras, quebrar ciseles, launar a guindala d'abri; sonajarse; vadearse: somia ocono ha asinelar baro chore. O batu na terelarà astis querelarlo. Na chanela traginar.

Babet higec, parlant tostemps en calò classic que parlauen Poulailier e Cartucho, e qu'ei ath calò atrevit, nau e ludent que parlaue Brujon, çò qu'era lengua de Racine ei ara lengua d'Andrés Chenier:

- O julai amangue sina trincao. Ha a sinalar baro chore! y sina o yeque chavelo. Sinara jonjavado por yeque chinel, pur na por yeque charivo vadeado de baro batu. Montparnasse, junelas ocolas gritadas? Diquelas ocolas urdiflelas andre o estarapitel? Bah! Sinara apenao a tullosa. Menda na terelo dal; na sio mandrialacana chanelamos lo sos sina; na astimos pirrel por o julai, y sinaremos esgabarraos. Na niquela, andivela sat mangue a piyar de peñascaro.

- Que non s'an de deishar as amics en perilh, mormolhèc Montparnasse.

- Penelo sos tina trincao. A ocana o julai n'acombra yeque pasmanro. Na sina astio querelar chi. Nagemonos. Penchabelo sos sinao esgabarrao por yeque chinel.

Montparnasse solet hège resisténcia fèblaments. Eth hèt ei qu'aqueri quate òmes, damb aguesta fidelitat qu'an es bandits entà non abandonar-se jamès mutuauments, auien estat romant tota era net ar entorn dera Fòrça, a maugrat deth perilh, damb era esperança de veir gésser per bèth losat a Thenardier.

Era net, qu'ère entada eri plan polida, ère un revolum que deishaue toti es carrèrs desèrts; eth hered que les arraulie, es sòns vestits banhadi, eth caucèr trincat, eth bronit inquiet qu'auie crebat ena preson, es ores que s'auien passat, es patrolhes qu'auien vist, era esperança que s'anaue perdent, era pòur que s'anaue apoderant d'eri; tot aquerò les possaue a retirar-se. Eth madeish Montparnasse, qu'ère un shinhau gendre de Thenardier ère esdegat sus era tapia coma es naufrags dera *Medusa* ena barca, vedent passar ath duc, e desparéisher en orizon.

Non gausaue cridar-les; se s'entenie un crit se poirie pèrder tot; se l'acodic ua idia desesperada; un relampit. Treiguec dera pòcha eth tròç de còrda que Brujon auie deishat ena humeneja der Edifici Nau, e lo lancèc entara paret dera barralha.

Era còrda queigec as pès des panaires.

- Ua veuda!, didec Babet.
- Mi guindala!, cridèc Brujon.
- Aquiu qu'ei er ostalèr, didec Montparnasse.

Lheuèren era vista. Thenardier treiguec un shinhau eth cap.

- Lèu!, didec Montparnasse. As er aute tròç dera còrda, Brujon?
- Òc.
- Estaca es dus tròci, li lançaram era còrda; la sostierà ena paret, e n'aurà pro entà baishar.

Thenardier se risquèc a parlar.

- Sò arraulit.
- T'escauharàs.
- Non posqui botjar-me.
- T'esguitlaràs e nosati te receberam.
- Qu'è es mans holades.
- Estaca solet era còrda ena paret.
- Non poirè!
- Mos cau pujar a un de nosati!, didec Montparnasse.
- Tres estatges, didec Brujon.

Un ancian conduch de ges qu'auie servit entà ua humeneja que s'alugaue en d'auti tempsi ena barraca, pujaue pera paret enquiath lòc que se trapaue Thenardier. Aguest conduch, plen de henerecles e traucat, s'a maumetut dempús; mès encara se ven es sues rèstes. Qu'ère plan estret.

- Per aquiu se poirie pujar, didec Montparnasse.
- Per aguest tuèu?, exclamèc Babet. Qu'ei impossible que puge un manú; sonque ac poirie hèr un gojat.
- Sonque un gojat, repetic Brujon.
- E a on lo podem trapar?, preguntèc Tragamar.

- Demoratz, didec Montparnasse. Jo que l'è.

Entredauric leugèraments era pòrta dera barralha, s'assegurèc de qué non passaue arrés peth carrèr, gessec damb compde, barrèc era pòrta ath sòn darrèr e partic corrent entara Bastilha.

Se tardèc sèt o ueit menutes, que sigueren ueit sègles entà Thenardier; Babet, Brujon e Tragamar non badauen boca. Se dauric fin finau era pòrta e entrèc Montparnasse estofat, amiant a Gavroche. Era ploja tenguie eth carrèr desèrt.

Gavroche entrèc en recinte e campèc aqueres figures de bandits damb mina tranquilla. Era aigua li rajaue pes peus. Tragamar li dirigic era paraula:

- Gojat, sinas manú?

Gavroche arroncilhèc es espatles, e responec:

- Un chaval sasta mande sina un manú, y manuces sasta sangue sinan chavales.
- Baro parla el chaval, didec Babet.
- El chavoro e Paris non es gilí, higec Brujon.
- Qué voletz que hèsca?, didec Gavroche.

Montparnasse responec:

- Pujar per aguest conduch.
- Damb aguesta veuda, didec Babet.
- Y luar la guindala, seguic Brujon.
- Naut de tot dera paret, tornèc a díder Babet.
- A trauèrs dera hièstra, higec Brujon.
- E dempús?, preguntèc Gavroche.
- Arren mès, didec Tragamar.

Eth coquinhon examinèc era còrda, era humeneja, era paret, es hièstres e hec aguest inexplicable e menspredós bronit damb es pòts, que signifique: "E qué vau aquerò?"

- Aquiu naut que i a un òme, que sauvaràs.
- Vòs?, preguntèc Brujon.
- Chaval!, responec eth gojat coma se li semblèsse extraordinària era pregunta, e se treiguec es sabates.

Tragamar agarrèc a Gavroche d'un braç, lo botèc en losat dera barraca, qu'es hustes quissonoades se doblegauen jos eth pes deth mainatge, e li balhèc era còrda que Brujon auie estacat pendent era abséncia de Montparnasse.

Eth tafurèl se filèc entath tuèu qu'en eth ère facil penetrar per ua ampla dubertura que i auie près deth losat. En moment qu'anaue a pujar, Thenardier, que vedie apressar-se era sauvacion, s'inclinèc entà dehòra; era prumèra claror deth dia emblanquie eth sòn front negat de sudor, es sues caròles livides, eth sòn nas ahilat e sauvatge e era sua barba grisa chinada; Gavroche l'arreconeishec:

- Cara!, didec, qu'ei eth mèn pair! Bè, qu'ei parièr!

E cuelhent era còrda entre es dents, comencèc decididaments era pujada.

Arribèc naut de tot deth paredau, montèc en eth coma se siguesse un shivau, e estaquèc solidaments era còrda ena biga superiora dera hièstra.

Un moment dempús, Thenardier ère en carrèr.

Sonque botar es pès en solèr, en veder-se dehòra de perilh, non se sentec cansat, ne deishat d'anar, ne tremolós; es causes orribles qu'auie passat s'esbugassèren coma eth hum; tota era sua estranha e herotja intelligéncia se desvelhèc, e se trapèc de pès e liure, prèst a marchar entà dauant. Guardatz, donc, quines sigueren es prumères paraules d'aqueth òme:

- E ara què vam a minjar?

Que non mos cau explicar eth significat d'aguesta orribla frasa, orriblaments clara, que vò díder ath còp: aucir, assassinar, panar. *Minjar*, ei a díder, *devorar*.

- Chivaremonos ben, didec Brujon.

Acabem en tres paraules, e mos separaram de seguit.

Que i auie un negòci de bona cara en carrèr Plumet; un carrèr desèrt, ua casa isolada, un brescat poirit que da entà un jardin, hemnes soletes.

- E plan!, per qué non?, preguntèc Thenardier.
- Tu dugida[9] Eponina a vengut a vedè'c, responec Babet.
- E l'a balhat un taurèl ara Magnon, higec Tragamar. Que non i a arren que maquilar aquiu.

9Hilha.

- Era dugida non es gelí, didec Thenardier. Ça que la, mos calerà vedè'c.
- Ò, òc, didec Brujon, ac veiram.

Mentretant, degun d'aguesti òmes se'n brembaue de Gavroche, que, pendent aguest collòqui s'auie seigut en un des pèires deth canton dera barralha; demorèc quauqui instants, dilhèu entà que sa pair se virèsse entada eth; dempús se calèc es sabates, e didec:

- Me cau hèr bèra causa mès? Que ja vos è trèt deth trebuc. Me'n vau. È d'anar a suenhar as mèns pichonets.

E se n'anèc.

Es cinc òmes gesseren un darrer der aute dera barralha.

Quan Gavroche auec despareishut pera cantoada deth carrèr de Ballets, Babet se hec a vier a Thenardier a despart:

- T'as fixat en aguest gojatet?, li preguntèc.
- Quin gojatet?
- Eth qu'a escalat era paret e t'a hèt a vier era còrda.
- Pas guaire.
- Plan, donc, sabi pas, mès que me semble qu'ei eth tòn chavoró.
- Bè!, didec Thenardier; ac cres tu?

Libre setau: Eth calò.

I.- Origina.

Pigritia, qu'ei ua paraula terribla.

Qu'engendre un mon: eth *piger*, ei a díder, eth panatòri; e un lunfèrn, eth *pigror*, ei a díder era hame.

Plan per aquerò, era guitèra qu'ei ua mair.

Qu'a un hilh, eth panatòri; e ua hilha, era hame.

A on èm en aguest moment? En calò.

E qué ei eth calò? Qu'ei tot ath còp; nacion e idióma; ei eth panatòri jos dues espècies: pòble e lengua.

Quan hè trenta quate ans eth narrador d'aguesta brèu e ombriua istòria introdusie en un libre, escrit damb era madeisha finalitat qu'aguest un lairon parlant calò, costèc un estonament e un clamor: "Qué! Com! Eth calò! Eth calò qu'ei orrible! Ei era lengua dera racalha, dera fortalesa, des presons, de tot çò mès abominable dera societat", eca, eca.

Jamès auem comprenut aguesta classa d'objeccions.

Dempús, dus grani novelistes, que d'eri un ei un prigond observador deth còr uman, e er aute un intrepid amic deth pòble, Balzac e Eugeni Sue, an hèt a parlar as bandits ena sua lengua naturau, coma ac auie hèt er autor deth *darrèr dia d'un condemnat a mòrt*, e s'an suscitat es madeishes reclamacions. Que s'a repetit: "Qué vòlen es escrivans damb aguest repugnant argòt? Eth calò ei orrible! Eth calò hè estrementir!"

Qui ac remís? Plan que òc.

Quan se tracte de sondar ua nafra, un abisme o ua societat, a compdar de quan ei ua fauta descéner massa, vier enquiath honts? Fòrça viatges auem pensat qu'aquerò ère un acte de valor o aumens ua accion innocenta e utila, digna dera atencion simpatica que merite eth dèuer acceptat e complit. Per qué non s'a d'explorar tot, e non s'a d'estudiar? Per qué s'a d'arturar un en camin? Arturar-se correspon ara sonda, non ath que sonde.

Qu'ei clar que vier a cercar ena darrèra capa dera societat, aquiu a on s'acabe era tèrra e comence era hanga; escorcolhar en aqueres aigües espesses; perseguir, cuélher e lançar pataquejant ena superfícia aguest

idiòma abjècte que gotege hanga trèt ara lum, aguest vocabulari pustulós, que cada paraula semble un anèth immond d'un monstre deth lim e des tenèbres, non ei ne ua empresa comòda ne seductora.

Arren ei mès lugubre que contemplar atau despolhat, ara lum deth pensament, eth hormiguèr terrible deth calò. Plan que òc, semble qu'ei ua espècia d'orribla fèra, hèta entà víuer ena net e que se ve arrincada deth sòn escolader. Se ve un orrible matarràs viu e quilhat que tremòle, se botge, s'agite, demane tornar ena ombra, menace e guarde. Tau paraula que semble ua garra; tau auta un uelh amortat e sagnós; tau frasa semble botjar-se coma es estialhes d'un sautarèth. Totes viuen damb aguesta vida repugnanta des causes que son organizades ena desorganizacion.

Mès, de quan er orror excludís ar estudi? De quan era malautia refuse ath mètge? Qué dideríem d'un naturalista que se remisse a estudiar era vibòra, era arrata-cauda, er escorpiu, eth centcames, era tarantèla, e que les refusèsse enes tenèbres, dident: "Vai, quina lejor!" Eth pensaire que s'aluenhe deth calò se retirarie a un cirurgian que se hèsse enlà dera nafra o d'ua vorruga; que serie un filològ trantanlhant d'examinar un hèt dera lengua; un filosòf trantalhant d'examinar un hèt dera umanitat. Donques que, e ei de besonh didè'c entad aqueri qu'ac ignoren, eth calò ei ath còp un fenomèn literari e un resultat sociau. Qué ei eth calò pròpiaments dit? Eth calò qu'ei era lengua dera misèria.

Aciu mos poirie interrómper quauqu'un; se pòt generalizar eth hèt, çò qu'a viatges ei ua manèra de padegar-lo. Se mos pòt díder que toti es mestièrs, totes es professions e lèu toti es accidents dera jerarquia sociau, e totes es formes dera intelligéncia, qu'an eth sòn calò especiau: eth comerçant, que ditz: *Montpellier disponible*; *Marselha, bona qualitat*; er agent de cambi, que ditz: *prima, ar ensems*; eth jogaire, que ditz: *tripli eth tot, copi a espades*; er ussièr des isles normandes, que ditz: *eth feudatari arturant-se en sòn eretatge non pòt reclamar eth frut d'aguest eretatge pendent er embargament ereditari des immobles deth renonciador*; eth compositor de sarsuèles, que ditz: *an hèt dançar ar os;* eth comic, que ditz*: è un shivau blanc*; eth filosòf, que ditz: *triplicitat fenomenau*; eth caçaire, que ditz: *er animau ei entutat*; eth frenològ, que ditz: *amativitat, combativitat, secretivitat;* eth soldat d'infantaria, que ditz: *eth mèn tambor*; eth soldat de cavalaria, que ditz: *a mieja brida*; eth mèstre d'escrima, que ditz: *tresau, quatau, ath hons;* er imprimaire, que ditz: *atanasia*; toti, impresaire, mèstre

d'escrima, soldat de cavalaria o d'infantaria, musician, frenològ, caçaire, filosòf, comic, compositor de sarsuela, portièr, jogaire, agent de cambi e comerçant, toti parlen en calò.

Eth pintor, que ditz: *er ambient deth quadre*; er escrivan, que ditz: *è deishat eth crim*; eth perruquèr, que ditz: *a mieja cabeladura*; eth sabatèr, que ditz: *sòles*, parlen en calò. En realitat, e se se vò, absoludaments totes aguestes manères de díder era dreta e era quèrra; eth marinèr, *a babord o a tribord*; eth maquinista, *costat deth pati e costat deth jardin*; eth gossatèr, *costat dera Epistòla e costat der Evangèli*, son calò. Que i a calò de monards, coma i a calò de saberuts. Eth palai de Rambouillet, ei a díder, era aristocràcia e eth luxe, confinhaue damb era cort des miracles; ei a díder, damb era praubetat e damb eth vici. I a calò de duqueses, coma ac mòstre aguesta frasa, escrita en un bilhet amorós, per ua grana senhora dera Restauracion: "Traparatz en aguestes parlòtes ua sòrta de rasons entà que jo me libera". Es chifres diplomatiques, son calò. Era Chancilleria romana, en tot díder 26 per Roma, *grkzntgzyal per enviament*, *e abfxustgruogrkzu tu XI* per duc de Modena, parle calò. Es mètges dera Edat Mejana, que per díder beletarraba, arrabet e nap, didien: *opoponach, perfroschinum, reptitalmus, dracatholttum angelorum, postmegorum*, parlauen calò. Eth fabricant de sucre, que ditz: *moscabada, terciada, bastarda, comun, tostada, clarificada*, aguest aunorat industriau, parle calò. Ua escòla de critica que didie hè vint ans: "Era mitat de Shakespeare ei un jòc de paraules e commutacions", parlaue calò. Eth poèta e er artista que damb prigond sentit qualifiquèren ath senhor Montmorency de "un ciutadan" se non auesse estat fòrça entenut en vèrsi e estatues, parlèren en calò. Er academic classic que cride as flors, *Flora*; as fruts, *Pomona*; ara mar, *Neptun;* ar amor, *huecs*; ara beresa, *es atractius*; a un shivau, un *corsèr*: ara cocarda blanca o tricolor, *era ròsa de Belona*; ath chapèu de tres pics, *eth triangle de Mart*; aguest academic classic, parlèc calò. Era algèbra, era medecina, era botanica, qu'an eth sòn calò. Eth lengatge que se tie a bòrd, aguest admirable lengatge dera mar, tan complet e tan pintoresc, qu'an parlat Joan Bart, Duquesne, e Duperré, que se barrege damb eth fiulet des còrdes, damb eth bronit deth claxon, damb eth patac des ganchos d'abordatge, damb es va-e-veni, damb eth vent, damb era volada, damb eth canon, qu'ei un calò eroïc e brilhant, qu'ei entath terrible calò dera misèria, çò qu'eth leon ei entath chacal.

Plan que òc. Mès, se digue çò que se digue, aguesta manèra de compréner eth calò a ua extension que non s'admeterà per toti. Per çò que tanh a nosati, sauvam entad aguesta paraula era sua anciana accepcion precisa, circonscrita e determinada, e limitam eth calò ath calò. Eth calò vertadèr, eth calò per excelléncia, s'ei qu'aguestes dues paraules se posquen junher, eth calò immemoriau, non ei, ac tornam a díder, qu'ua lengua lèja, inquieta, sornuda, traïdora, verinosa, crudèu, tortuosa, vil, prigonda, fatau, dera misèria.

Que i a en extrèm dera baishesa e deth malastre ua darrèra misèria que se revòute, e que se decidís a entrar ena luta contra er ensems des hèts erosi e des drets regnants; luta orribla, que, ja astuta, ja violenta, herotja e mausana ath còp, ataque er orde sociau a còps d'estalhants mejançant eth vici, e a còps d'estocades mejançant eth crim. Entàs besonhs d'aguesta luta, era misèria, a endonviat ua lengua de combat qu'ei eth calò.

Hèr subrenadar e sauvar per dessús deth desbrembe, per dessús der abisme, encara que non sigue senon un fragment d'ua lengua quinsevolh, qu'a parlat er òme, e que de ua auta manèra se perderie; ei a díder, un des elements, boni o dolents que compause o que complique era civilizacion, ei aumentar es donades dera observacion sociau; ei ajudar ara madeisha civilizacion. Aguest servici l'a hèt Plauto, volent o sense voler, en tot hèr parlar eth fenici a dus soldats cartaginesi[10]; aguest servici l'a hèt Molière, en tot hèr parlar eth levantin e tota sòrta de patois a molti des sòns personatges.

Aciu tornen a gésser es objeccions; eth fenici, magnific!; eth levantin, bon!; eth patois, passe!, son lengües qu'an apertengut a nacions o províncies; mès eth calò, entà qué voletz preservar eth calò? Entà qué hèr "subrenadar" eth calò?

Ad aquerò solet responeram ua causa. Plan que òc; era lengua qu'a parlat ua nacion o ua província ei digna d'interès; mès encara ei mès digna d'atencion era lengua qu'a parlat era misèria. Era lengua qu'a parlat en França, per exemple, pendent mès de quate sègles, non solet ua misèria, senon era misèria, tota era misèria umana possibla.

E ath delà, persutam en aquerò: estudiar es malauties e es diformitats sociaus, e senhalar-les entà guarir-les, non ei un besonh que se permete cap

10Plauto, eth cartaginés.

eleccion. Er istorian des costums e des idies non a ua mission mens austèra qu'er istorian des eveniments. Aguest qu'a ena superfícia dera civilizacion es lutes des corones, es neishements des princes, es maridatges des reis, es batalhes, es assemblades, es grani òmes publics, es revolucions ara lum deth dia, tot çò d'exterior; er aute istorian qu'a eth hons, eth pòble que trabalhe, que patís e que demore, era hemna oprimida, eth mainatge qu'agonize, es guèrres sordes d'òme a òme, es ferocitats escures, es copacaps, es alarmes simulades, es efèctes indirèctes e josterradi des leis, es evolucions secretes des amnes, es estrementides desparières dera multitud, es praubi que se morissen de hame, es que caminen camb es pès descauci, es deseretats, es orfanèls, es malerosi e es infames; totes aguestes larves que van vagant ena escurina. Qu'ei de besonh descéner damb eth còr plen de caritat e de severitat ath còp, coma un frair o coma un jutge, enquiad aguesti reduchs impenetrables que s'arrossèguen confonudi es herits e es que herissen, es que ploren e es que maudiden, es que dejunen e es qu'avalen, es que patissen eth mau e es que lo cometen. Aguesti istorians des còrs e des amnes, an, dilhèu, déuers mens importants qu'es istorians des hèts exteriors? Se cre que Dante li cau díder mens que Maquiavelo? Dilhèu çò d'inferior dera civilizacion, sonque perque ei mès ombriu e mès prigond, ei mens important que çò de superior? Se coneish pro ben era montanha quan non se coneish era cavèrna?

Mès, destaquem aciu, abans d'anar mès entà dauant, qu'a maugrat des paraules anteriores, non se pòt dedusir que i age entre es dues classes d'istorians ua diferéncia, ua barralha que non existís ena nòsta ment. Arrés pòt èster bon istorian dera vida vidanta, visibla, alugada, publica des pòbles, se non ei ath còp, e en ua certana magnitud, istorian dera sua vida prigonda e amagada; e arrés ei bon istorian de çò interior, se non sap èster, tostemp que calgue, istorian de çò exterior.

Era istòria des costums e des idies penetre era istòria des eveniments, e reciprocament. Que son es dus ordes de hèts desparièrs que se corresponen, que s'encadenen tostemp, e s'engèndren mutuauments soent. Totes es linhes qu'era Providéncia diboishe ena superfícia d'ua nacion an es sues parallèles ombriues, encara que clares, ath hons, e totes es convulsions deth hons còsten movements ena superfícia. Atau coma era vertadèra istòria se cale en tot, eth vertadèr istorian li cau calar-se en tot.

Er òme non ei un cercle d'un solet centre; qu'ei ua elipsa de dus fòcus; er un, lo formen es hèts; er aute, es idies. Eth calò non ei qu'ua masca que se capère era lengua quan va a hèr quauquarren dolent. Se revestís de paraules damb masca, e de metafòres damb pelhòts.

E atau se hè orrible.

Que mos còste arreconeisher-la. Ei era lengua francesa aguesta grana lengua umana? Aquiu qu'ei prèsta a entrar en scèna, e a dar era replica ath crim; pròpia entà toti es emplecs deth repertòri deth mau. Non progrèsse, coishege; coishege damb era empara dera Cort des miracles; empara que se transforme en ua massa; se cride coquinaria; toti es espèctres que son es sòns crambèrs l'an maumetut; s'arrossègue e se lhèue, çò que contitusís eth doble movement deth reptil. Qu'ei avienta entà toti es papèrs; l'a hèt ambigua eth falsari, ver-gris er empodoador; ei carbonizada pera suja der incendiari; er assassin li prèste eth color ròi.

Quan s'escote, deth costat deth cant des persones aunèstes, ena pòrta dera societat, se trape eth dialòg des que son dehòra. S'entenen es preguntes e es responses. Se perceb, sense comprenè'c, un mormolh repugnant que sone lèu coma era votz umana, mès que s'aprèsse mès ar idòl qu'ara paraula. Qu'ei eth calò. Es paraules son difòrmes e son chaupades d'ua espècia de bestialitat fantastica. Semble que s'enten parlar as idres.

Aguest lengatge ei çò d'ininteligible en çò de tenebrós; carrincle, gasulhe e complète eth crepuscul damb er enigma. Era net demore en malastre, mès encara ei mès tenebrosa en crim. Aguestes dues ombres amalgamades compausen eth calò. Escurina ena atmosfèra, escurina enes accions, escurina enes paraules. Espaventosa lengua reptil que va, vie, saute, s'arrossègue, bauege e se botge monstruosaments en aguest immens bromadís escur, compausada de ploja, de net, de hame, de vici, de mentida, d'injustíca, de nudesa, d'asfixia e d'iuèrn; meddia des miserables.

Planhem as castigats! A!. Se qué èm nosati madeishi? Qué sò jo que vos parli en aguest moment? Qué ètz vosati que m'escotatz? D'a on viem? Èm segurs de non auer hèt arren abans d'auer neishut? Era tèrra que non dèishe d'auer ua retirada damb ua preson. Qui sap s'er òme non ei qu'un sentenciat dera justícia divina?

Guardatz d'apròp era vida e veiratz qu'ei atau, qu'en tota era se trape eth castig.

Ètz çò que se cride un èsser erós? Ètz trist cada dia. Cada dia tie eth sòn desengust e eth sòn petit suenh. Ager tremolàuetz per ua santat qu'estimatz, aué cranhetz pera vòsta; deman auratz ua inquietud pes sòs; deman passat vos inquietarà era critica d'un calomniador; er aute, eth malastre d'un amic; dempús eth temps que hè; dempús quinsevolh auta causa que se trinque o que se pèrde; dempús un plaser qu'era consciéncia o er arrastèth dera esquia vos cale ath dessús; un aute còp era marcha des negòcis publics. E aquerò sense compdar es penes deth còr, e atau podem seguir. A penes s'esbugasse ua broma, que se'n forme ua auta; a penes i a un dia de solei e d'alegria entre cent. E, ça que la, ètz deth petit nombre que gaudís dera felicitat. Per çò des auti òmes, era etèrna net se quilhe sus eri.

Es anims reflexius tien plan pòc aguesta allocucion: es erosi e es malerosi. En aguest mon, vestibul de un aute evidentaments, non i a èssers erosi.

Era vertadèra division umana qu'ei aguesta: es luminosi e es tenebrosi.

Amendrir eth nombre des tenebrosi, aumentar eth des luminosi; aguest qu'ei eth gran objectiu. Per aquerò cridam: Ensenhança! Sciéncia! Apréner a liéger qu'ei alugar eth huec; tota sillaba prononciada lutz.

Mès eth que ditz lum, non ditz forçosaments gòi. Que se patís tanben ena lum, donques qu'er excès uscle. Era ahlama ei enemiga des ales. Cremar sense deishar de volar qu'ei un prodigi deth gèni.

Quan sapiatz e estimetz, que patiratz encara. Eth dia nèish damb lèrmes. Es luminosi ploren, encara que non sigue senon pes tenebrosi.

II.- Arraïcs.

Eth calò qu'ei era lengua des tenebrosi.

Eth pensament s'esmò enes sues mès ombriues prigondors: era filosofia sociau se submergís enes meditacions mès doloroses ena preséncia d'aguest enigmatic dialècte, ath còp umiliat e rebèl.

Aquiu ei a on se trape eth castig visible. Cada sillaba qu'a un significat mercat.

Es paraules dera lengua vulgara se presenten en calò coma contreigudes e retortilhades peth hèr rosent deth borrèu; e quauques ues semble qu'encara humegen. Tau frasa còste eth madeish efècte qu'era mèrca dera flor de lis d'un lairon, que se despolhe ara imprevista. Era idia s'opause tostemp a deishar-se exprimir per aguesti substantius perseguidi pera justícia. Era metafòra ei quauqui viatges tan descarada que se coneish qu'a estat enes orsets de hèr.

Ath delà d'aquerò, e a maugrat tot, e enquia e tot per tòrt d'aquerò, aguest argòt estranh a per dret era sua cramba ena gran estatgèra imparciau, qu'en era i a un lòc entara moneda mès petita arrolhada coma entara midalha d'aur, e que se cride literatura. Eth calò, se volgue o non, qu'a era sua sintaxi e era sua poesia: ei ua lengua. E s'ena diformitat de quauqui mots se coneish qu'a estat masculhada per Mandrein, en esplendor de cèrtes metonimies se desnishe que l'a parlat Villon.

Eth vèrs següent, tan esquist e tan celèbre

Do son es nhèus d'antan?

ei un vèrs de calò. Antan (*ante annum*) qu'ei ua paraula deth calò de Tunis, que significaue *est an passat*, e per extension *en un aute temps*. Hè trenta cinc ans encara se podie liéger, ena epòca dera gessuda dera gran cadia de 1827, en un des crotons de Bicetre, aguesta maxima gravada damb un clau ena paret per un rei de Tunis, condemnat a galeres: *O challi d'antan chalaban"tostemp" per a bar de Coesres*. Çò que vò díder: "Es reis de d'auti tempsi venguien tostemps a hèr-se consagrar." Entad aqueth rei, era consagracion, qu'ère eth croton.

Era paraula *decarede*, que signifique era partida d'un veïcul pesant de shivaus ath galaup, s'atribuís a Villon, e ei digna d'eth. Aguesta paraula, que trè huec pes caishaus, resumís en ua onomatopèia magistrau er admirable vèrs de Lafontaine:

Tirassauen d'un coche sies fòrts shivaus.

Jos eth punt d'enguarda puraments literari, pòqui estudis serien mès curiosi e mès feconds qu'eth deth calò.

Qu'ei ua lengua laguens dera lengua comuna; ua espècia d'excrescéncia malautissa; un empèut mausan qu'a costat ua vegetacion; un parasit qu'a es sues arraïcs en vielh tronc gal, e qu'eth sòn sinistre huelhatge s'arrossègue per un costat dera lengua. Aquerò ei çò que se poirie díder eth prumèr aspècte, er aspècte vulgar deth calò. Mès, entad aqueri qu'estúdien era lengua coma cau èster estudiada, ei a díder, coma es geològs estúdien era tèrra, eth calò se presente coma un vertadèr alluvion. Segontes s'aprigondís mès o mens se trape eth calò per dejós der ancian francés popular, eth provenzau, er espanhòu, er italian, eth levantin, aguesta lengua des pòrts dera Mediterrranèa, er anglés e er aleman, eth romanç enes sues tres variantes, eth romanç francés, eth romanç italian, eth romanç roman, eth latin, e, fin finau, eth basc e eth cèlta. Formacion estranha e escura. Edifici sosterranh bastit en comun per toti es miserables. Cada raça maudita qu'a format ua capa, cada patiment a deishat quèir ua pèira, cada còr a vengut a èster un calhau. Ua multitud d'amnes criminaus, baishes o irritades qu'a trauessat era vida e an vengut a estavanir-se ena eternitat son aquiu lèu complètes, e en bèra manèra visibles, autanplan jos era forma d'ua paraula monstruosa.

Se vòlen votzes espanhòles? Er ancian calò gotic les tie en abondor. Aquiu que son *boffete*, que ven de boetada; *vantana*, dempús *vanterna*, que ven de *ventana*; *gat*, que ven de *gato*; *acite*, que ven d'*aceite*. Se vòlen votzes italianes? *Spade*, que ven de *Spada*; *carvel,* barco, que ven de *caravella*. Se vòlen paraules angleses? *Bichot,* avesque, que ven de *bishop*; *raille*, espion, que ven de *rascal*, *rascalion*, coquin; *pilche*, emboish, que ven de *pilcher*, gaina. Se'n vòl d'alemanes? *Caleur*, mosso, de *kellner*; *hers*, patron, de *herzog*, duc. Se'n vòl de latines? *Frangir*, trincar, de *frangere*; *Affurer*, panar, de *fur; cadene*, cadia, de *catena*. Que i a ua paraula que campe en totes es lengües deth continent damb ua sòrta de poder e d'autoritat

misteriosa, era paraula *magnus*. Escòcia a trèt d'era mac, que damb era se designe ath cap deth clan, Mac-Farland, Mac Callummore, eth gran Fralane, eth gran Callummore; eth calò n'a trèt *meck*, e dempús *meg*, ei a díder, Diu. Se vòlen votzes basques? *Gahisto,* eth diable, que ven de *gaiztoa*, dolent; *sorgabon*, bonanet, que ven de *gabon*, bona net. Se'n vòl de cèltes? *Blavin*, mocador, que ven de *blavet,* aigua que cor; *menesse*, hemna (en mau sentit), que ven de *meinec*, plen de pèires; *barant*, arriuet, de *baranton*, hònt; *goffeur,* sarralhèr, de *goff,* haure; *guedouze*, mòrt, de *quenn-du*, blanc nere. Se vò, fin finau, era istòria? Eth calò cride as escuts *malteses*, en arrebrembe des monèdes que corrien enes galères de Malta.

Ath delà des origines filologiques que viem d'indicar, eth calò qu'a d'autes arraïcs encara mès naturaus, e que gessen, entà didè'c atau, deth madeish esperit der òmes.

Prumèr de tot, mos cau notar era creacion dirècta des paraules, que constitusís eth mistèri des lengües. Pintar damb paraules qu'an figura, encara que non se sàpie eth com ne eth perqué, qu'ei eth hons primitiu de quinsevolh lengua umana; qu'ei çò que poiríem díder eth granit dera sua construccion. Eth calò ei abondiu en paraules d'aguesta sòrta, paraules immediates, hètes d'ua soleta pèça, non se sap com ne per qué, sense etimologia, sense analogia, sense derivats; paraules solitàries, barbares, repugnantes a viatges, qu'an ua singulara fòrça d'expression, e que viuen. Eth borrèu, eth *taule*; eth bòsc, eth *sabrí*; era pòur, era hujuda, *taf*; eth lacai, eth *larbin*; eth generau, eth prefècte, eth ministre, *pharos*; eth diable, eth *rabouin*. Arren ei mès estranh qu'aguestes paraules que desguisen e presenten era idia. Quauques ues, coma eth *rabouin*, son ath còp grossières e terribles, e còsten er efècte d'un gèst ciclopèu.

Dempús, vie era metafòra; pr'amor que çò de mès pròpi d'ua lengua qu'ac vò díder tot e amagà'c tot, ei era abondor de figures. Era metafòra ei un enigma que se refúgien eth lairon que medite un panatòri e eth presoèr que pense ua evasion. Non i a cap idióma mès metaforic qu'eth calò. *Trincar peth soc*, agarrar peth còth; era broma, era *capa; hacinar a un*, jutjar-lo; un *arrat*, un lairon de pan; *dardear, picar*, plòir, figura anciana e estonanta, qu'amie en era madeisha era sua data, e assimile es longues linhes oblicues dera ploja as piques espesses e inclinades des lansacanets, que contie en ua soleta paraula era metonimia populara; *plò chuzos*. Quauqui viatges, a mida qu'eth calò passe dera prumera epòca entara dusau, es paraules passen der

estat sauvatge e primitiu entath sens metaforic. Eth diable dèishe d'èster eth *rabouin*, e vie a èster eth *horner*, eth que s'està en horn. Aguest significat ei mès engenhós, encara que mens gran; qu'ei ua causa, coma Racine dempús de Corneille; coma Euripides dempús de Esquilo. Cèrtes frases deth calò que corresponen as dues epòques, e qu'an ath còp eth caractèr barbar e metaforic, semble qu'an un efècte fantasmagoric. *Los murcios van a chorar queles a la luna*. Aquerò se passe pera ment coma un grop d'espèctres: non se sap se qué se ve.

En tresau lòc, qu'auem era modificacion. Eth calò viu dera lengua, e la tie ath sòn caprici; la tie ar edart, e se limite fòrça còps, quan n'a besonh, a desnaturalizar-la sumaria e grèuments. A viatges, damb es paraules usuaus, atau transformades, e complicades damb paraules de calò blos, compause locucions pintoresques, qu'en eres de descurbís era barreja des dus elements precedents, era creacion dirècta e era metafòra:

Del estarien me sacan
a caballito en un quel,
por toda la polvorosa
zurrandome el barandel.

Eth forio, ei un *jilí*; era foria, ei *garlincha* e era dugida *juncal*; eth ciutadan ei pèc, era ciutadana ei astuta, era hilha ei polida. Fòrça còps, pr'amor de hèr a pèrder era seguida as qu'escoten, eth calò se limite a híger indistintaments a totes es paraules dera lengua ua sòrta de coa innòbla, o ua avantposicion en *cuti* o en *di.* Per exemple: *Tite, tipatiretice, tibien, tiestecuti, guitisaditoti?* Te semble ben aguest aguisat?, frasa dirigida per Cartuch a un carcerèr entà saber se li convenie era quantitat aufrida entara evasion. Mès nauèraments s'a hijut era terminacion en *mar*.

Eth calò, en èster eth lengatge dera corrupcion, se corromp lèu lèu; ath delà, coma que sage tostemp d'amagar-se, tanlèu se ve comprenut, se transforme. Contrariaments a çò que se passe en tota vegetacion, en calò, er arrai de lum aucís çò que tòque. Atau, donc, eth calò se va descompausant e recompausant de contunh; trabalh rapid e escur que non a pòsa. Eth calò camine mès en dètz ans, qu'era lum en dètz sègles.

Atau, eth *larton* vie a èster *lartif*; eth *gail*, *gaye*; era *fetanche, fertille*; eth *momignard, momacque*; es *siques, frusques*; era *chique, egrugeoir*; eth *colabre, colas*; eth diable ei prumèr *gahisto*, dempús *rabouien*, dempús eth

hornèr; eth prèire ei eth *ratichon*, dempús eth *sanglièr*; eth punhau ei eth *vint-e-dus*, dempús eth *surin*, dempús eth *lingre*; es policièrs son *railles*, dempús *roussins,* dempús *rousses,* dempús *comerçans de laci*, dempús *coqueurs,* dempús *cognes*; eth borrèu ei eth *taule,* dempús *Carlitos*, dempús eth *buchí*, dempús eth *cojuelo*. En sègle XVII, pelejar ei *autrejar-se tà tabac*; en XIX ei *autrejar-se de mojadas*. Vint locucions desparières an passat entre aguesti dus extrèms. Cartuch parlarie en grec entà Lacenaire. Totes es paraules d'aguesta lengua son tostemp en hujuda coma es òmes que les pronóncien.

Ça que là, de quan en quan, e per çò d'aguest madeish movement, torne a campar er ancian calò e se hè nau. Qu'a es sòns caplòcs a on se consèrve. Eth Temple sauvaue eth calò deth sègle XVII; Bicetre, quan ère preson, sauvaue eth calò de Tunis; aquiu s'entenie era anciana terminason en *anche* des ancians tunesins. *Bebeanches tu*, beues tu; *creyanches,* cre. Mès non per aquerò ei mens lei de movement perpetuau.

S'eth filosòf, entà observar-la, arribe a fixar per un moment aguesta lengua, que s'esbugasse de contunh, què en doloroses e utiles meditacions. Cap estudi ei mès eficaç e mès fecond enes ensenhaments. Non i a ua metafòra, ne ua etimologia deth calò que non age ua leçon. Entre aguesti òmes *pataquejar* vò díder *hender*; era astúcia qu'ei era sua fòrça.

Entada eri, era idia der òme non se dessepare dera idia dera ombra. Era net se ditz era *sorgue*, er òme er *òrgue*. Er òme qu'ei un derivat dera net.

S'an acostumat a considerar ara societat coma ua atmosfèra que les aucís, coma ua fòrça fatau; e parlen dera sua libertat coma parlarien dera sua salut. Un òme empresoat qu'ei un *malaut*; un òme condemnat ei un *mòrt.*

Çò de mès terrible entath presoèr enes quate parets de pèira que l'acòguen ei ua sòrta de castetat glaciau; ath croton lo criden eth *cast*. En aguest lòc funèbre, era vida exteriora se presente tostemp jos eth mès agradiu aspècte; eth presoèr qu'a orsets de hèr enes pès. Credetz dilhèu que pense que camine damb es pès? Non, pense que se dance, damb es pès: atau, en moment qu'artenh limar es anèles de hèr, era sua prumèra idia ei que poirà dançar, e cride ara lima era dançaira. Un nòm ei un centre, prigonda assimilacion. Eth bandit qu'a dus caps; er un que rasone sus es accions, e lo guide tota era sua vida; er aute, qu'a sus es sues espatles eth dia dera sua mòrt; cride ath cap que li conselhe eth crim era *sorbona,* e ath cap

qu'expie, eth *troish*. Quan un òme non a que pelhòts sus eth còs, e vicis en còr; quan a entrat en aguesta dobla degradacion materiau e morau que caracterize ena sua dobla accepcion era paraula *miserable*, qu'ei çò de mès avient entath crim; ei coma un guinhauèth ben ahilat; a dues huelhes, era sua misèria e era sua mauvestat; atau, eth calò non ditz un "miserable", ditz un *choré*. Qué ei era preson? Un braser de condemnacion, un lunfèrn. Eth forçat se cride un *sarmiento*. Fin finau, quin nòm autregen es maufactors ara preson? Eth *collègi*.

Tot un sistèma penitenciari que pòt gésser d'aguesta paraula.

Voletz saber d'a on an gessut era màger part des cançons dera preson, aguesti arrepervèris, cridadi en vocabulari especiau es *lirlonfas*? Donques escotatz:

I auie en Chatelet de París un sosterranh fòrça gran, qu'ère ueit pès mès baish qu'eth Sena. Non auie ne hièstres ne respiradors, era soleta dubertura qu'ère era pòrta. Es òmes podien entrar aquiu, er aire non. Aguesta tuta auie coma tet ua vòuta de pèira, e coma solèr dètz pecics de hanga. Auie estat empeirada; mès er empeirat s'auie poirit e daurit damb era aigua regolejada. A ueit pès per dessús deth solèr, ua longa e gròssa biga trauessaue eth sosterranh de costat a costat; e d'aguesta biga queiguien, de distància en distància, cadies de tres pès de longada, qu'en sòn extrèm i auie ua anèla de hèr. En aquera tuta s'embarraue as condemnas a galères, enquia que gessien entà Tolon.

Se les amiaue enquia meter-les jos era biga, a on cadun demoraue ua cadia oscillanta enes tenèbres. Es cadies, ei a díder, es braci penjant, e es anèles de hèr, ei a díder, es mans dubèrtes, agarrauen ad aqueri miserables peth còth. Se riblaue eth hèr e se les deishaue aquiu. Era cadia ère massa cuerta e non podien estirar-se; s'estauen immobils ena tuta, en aquera escurina, jos aquera biga, lèu penjadi, en tot hèr esfòrci inaudits entà arténher eth pan o eth cantre, damb era vòuta sus eth cap e era hanga enquia mieja cama; corrent es sòns excrements sus es sues cueishes, rendudi de fatiga, plegant-se sus es sues anques e sus es sòns jolhs, agarrant-se damb es mans ena cadia pr'amor de repausar, sense poder dormir senon de pès, desvelhant-se en cada instant pr'amor que les estofaue era anèla de hèr: quauqu'un non tornaue a desvelhar-se. Entà minjar, pujauen damb eth talon ath long dera cama enquiara man eth pan que les lançauen ena hanga. E guaire temps

s'estauen atau? Un mes, dus mesi, sies mesi; un i siguec un an. Aquerò ère era avantcramba des galères; e s'entraue aquiu per auer panat ua lèbe ath rei. E qué hègen en aqueth sepulcre-lunfèrn? Çò que se pòt hèr en un sepulcre, agonizauen; e çò que se pòt hèr en lunfèrn, cantauen; pr'amor que quan ja non rèste cap esperança, demore encara eth cant. Enes aigües de Malta, quan s'apressaue ua galèra, s'entenie eth cant abantes qu'es rems. Eth praube caçaire furtiu Survincent, qu'auie estat en sosterranh deth Chatelet, didie: *Es rimes m'an sostengut*. Inutilitat dera poesia. Entà qué servís ua rima? En aqueth sosterranh neisheren lèu totes es cançons deth calò. Deth croton deth gran Chatelet de París gessec eth melancolic fausnòm dera galèra de Montgomery: *Timalumisen timalumison*. Era màger part d'aguestes cançons son lugubres; quauques ues son alègres; ua qu'ei trenda:

Aciu que ves eth teatre

deth diu vendado.

Per mès que se hèsque, jamès se poirà esfaçar deth còr der òme er amor.

En aguest mon d'accions ombriues se sauve eth secret. Eth secret qu'ei de toti; eth secret entad aguesti miserables ei era unitat que servís de basa entara union. Trincar-lo, qu'ei arrincar a cada membre d'aguesta comunautat terribla, quauqua causa d'eth madeish. Denonciar en energetic lengatge deth calò ei: *minjar eth tròç*. Coma s'eth denonciaire se hèsse a vier un shinhau dera substància de toti, e se neurisse damb un bocin de carn de cadun.

Qué ei recéber ua patacada? Era metafòra respon: *ei veir es esteles*. Aciu intervie eth calò; e ditz: candeletes, *humassa*; e eth lengatge usuau francés balhe ara patacada (souflet) coma sinonim *humassa* (camouflet). Atau per ua sòrta de penetracion de baish entà naut, era metafòra, aguesta trajectòria incalculabla, hè a pujar ath calò dès era cavèrna enquiara académia. Poulaillier, en tot díder: *Aluga era mia candèla (camouflet),* hè escríuer a Voltaire: *Langleviel La Beaumelle merite cent patacades (camouflets).*

Es investigacions sus eth calò se hèn a vier un descurbiment en cada pas. Er estudi prigond d'aguest estranh idiòma mos amie entath misteriós punt d'interseccion dera societat regulara damb era societat maudita.

Eth panaire qu'a tanben era sua carn de canon, era matèria panabla, vosati, jo, quinsevolh que passe; eth *pantre* (*pan*, toti).

Eth calò qu'ei eth vèrbe hèt presoèr.

E reauments espaurís qu'eth principi pensant der òme posque èster amiat tan baish, e arrossegat e oprimit aquiu pes escures tiranies dera fatalitat; que posque èster agarrat per desconeishudi vincles en aguest precipici.

Ò, praube pensament des miserables!

A! Non acodirà arrés ena ajuda dera amna umana que jatz sus aguesta ombra? Serà eth sòn destin demorar en era entà tostemp er esperit, eth libertador, er immens cavalièr des pegassi e des ipogrifi, eth soldat de color d'auròra, que baishe deth blu entre dues ales, eth brilhant cavalièr der avier? Cridarà tostemp en vaganaut entara sua ajuda era lança de lum der ideau? Ei condemnada a enténer arribar espaventosaments en espessor der abisme ath Mau, e a entreveir cada còp mès apròp, jos es aigües repugnantes, aguest cap de dragon, aguesta boca lançant esgluma, aguesta ondulacion serpejanta de garres, de holadors e d'anèles de hèr? Li calerà víuer aquiu sense un resplendor, sense esperança, autrejada ara sua aproximacion formidabla e vagaments sentuda deth monstre, tremolosa, damb eth pèu esperluat, retortilhant es braci, encadiada entà tostemp ena arròca dera net, ombriua Andromeda, esblancossida e nuda enes tenèbres?

III.- Calò que plore e calò qu'arrís.

Coma ja auem dit, eth calò complèt, eth calò de hè quate cents ans, coma eth calò d'aué, ei penetrat d'aguest tenebrós esperit simbolic que balhe a totes es paraules ja un aspècte adolorit ja un aire menaçaire. Se descurbís en eres era anciana e terribla tristor des brigands dera Cort des Miracles, que hègen as cartes damb jòcs de cartes especiaus, que d'eri se n'a conservat quauqu'un. Eth ueit de bastons, per exemple, representaue un gran arbe damb ueit granes huelhes de tréfol, espècia de personificacion fantastica deth bòsc. Ath pè der arbe se vedie un fogairon, que tres lèbes padenauen un caçaire ena padena, e darrèr, en un aute fogairon, ua marmita humejant, d'a on gessie eth cap deth gosset.

Arren mès lugubre qu'aguestes represalhes en pintura, e en ua barralha, en preséncia des fogairons qu'usclauen as contrabandèrs, e deth caudèr que se codien es monedèrs faussi. Es diuèrses formes que cuelhie eth pensament en reiaume deth calò, enquia e tot era cançon, era burla, era menaça, auien aguest caractèr imponent e umiliat.

Totes es cançons, qu'era sua musica s'a sauvat bèth còp, qu'èren umiles e planhoses. Eth *pigre* se cridaue *praube pigre*, e tostemp ei era lèbe que s'amague; er arrat que s'escape, er audèth que hug. A penes reclame; se limite a alendar; un des sòns panteishi qu'a arribat enquia nosati: *Mande na jabillo sasta Debel, o batu de manuces, asti traelar a desqueres chaboros y junelar desqueres bariches di traelarse.*

Eth miserable, tostemp qu'a temps de pensar, se hè petit dauant dera lei, e menspredós dauant dera societat: se bote capenjós, suplique, se vire entara pietat; se ve que se'n sap des sues fautes.

Tà mejans deth darrèr sègle se verifiquèc un cambi. Es cançons dera preson, es estriuets des panaires cuelheren, de bèra manèra, un gèst insolent e alègre. Eth planhós *maluré* siguec remplaçat per *larifla*. En sègle XVIII se torne a trapar en lèu totes es cançons des galères e des presons ua alegria diabolica e enigmatica. S'enten aguest estriuet estrident que semble illuminat d'ua lum fosforica, e lançat en un bòsc per un huec presumptuós, tocant eth pifre:

Mirlababi, surlababo

Mirliton ribonribete

Surlababi, mirlababo

Mirliton ribonribo.

Aquerò se cantaue tant qu'esgorjauen a un òme en ua tuta e en un amagader deth bòsc.

Simptòma grèu. En sègle XVIII, era anciana malenconia d'aguestes tristes classes s'esbugasse; se meten a arrir; se'n burlen deth gran Debel e deth gran *benguistano*. Dempús eth temps de Loís XV, criden ath rei de França "eth marqués de París". Que ja son lèu alègres. Ua sòrta de leugèra lum ges d'aguesti miserables coma s'era consciéncia non les pesèsse bric. Aguestes planhoses tribús dera ombra non an ja solet era audàcia desesperada des accions, senon tanben era gausaria negligenta der engenh. Eth senhau de qué pèrden eth sentiment dera sua criminalitat, e de qué trapen entre es pensaires e es utopiste ua empara, qu'eri madeishi desconeishen; eth senhau de qué eth panatòri e eth pilhatge comencen a calar-se enquia e tot enes doctrines e enes sofismes; de sòrta que pèrden quauquarren dera sua lejor, en tot prestar ua grana part d'era as sofismes e as doctrines; eth senhau, a tot darrèr, se non se desvie aguest corrent, de qué s'aprèsse ua explosion prodigiosa.

Arturem-mos aciu un moment. A qui acusam? Ath sègle XVIII? Ara sua filosofia? Non, plan que non. Era òbra deth sègle XVIII ei sana e bona. Es enciclopedistes, damb Diderot en cap; es fisiocrates, damb Turgot en cap; es filosòfi, damb Voltaire en cap; es utopistes, damb Rousseau en cap, son es quate legions sagrades, qu'ada eres se deu er immens pas balhat pera umanitat entara lum. Que son es quate avantgardes deth gènre uman, que se dirigissen entàs quate punts cardinaus deth progrès. Diderot entà çò de beròi, Turgot entà çò d'util, Voltaire entà çò de vertadèr, Rousseuau entà çò de just.

Mès, ath costat e per dejós des filosòfi èren es sofistes, vegetacion verinosa barrejada damb eth progrès saludable, ceguta en un bòsc vèrge. Tant qu'eth borrèu usclaue en pati deth palai de Justícia es grani libres desliuradors deth sègle, escrivans, aué desbrembadi, publicauen, damb eth privilègi deth rei, certans escrits estranhaments desorganizadors, avidaments liejudi pes miserables. Quauques ues d'aguestes publicacions, patrocinades, causa singulara, per un prince, se trapen ena *Bibliotèca*

secreta. Aguesti hèts prigonds, mès ignoradi, non èren coneishudi ena superfícia. Quauqui viatges, era escurina d'un hèt constitusís eth sòn perilh: qu'ei escur, pr'amor qu'ei sosterranh. De toti es escrivans, eth que dilhèu apregondic enes masses era galaria mès insalubra, siguec Restic dera Bretonne.

Aguest trabalh, comun en tota Euròpa, hec mès estralhs en Alemania qu'en cap aute lòc. En Alemania, pendent aguest periòde, resumit per Schiller en sòn famós drama *Es Bandits,* eth panatòri e eth pilhatge se quilhauen en protèsta contra era propietat e eth trabalh; s'assimilauen cèrtes idies elementaus, especioses e fausses, justes aparentaments, absurdes en realitat; s'estropauen en aguestes idies, despareishien en eres de bèra manèra; cuelhien un nòm abstracte, e passauen en estat de teoria; e d'aguesta manèra circulauen entre era multitud laboriosa, pacienta e aunèsta, sense cap notícia des madeishi quimics imprudents qu'auien premanit era barrèja; sense saber-se'n es masses que l'acceptauen. Tostemp que se verifique un hèt d'aguesta sòrta, qu'ei fòrça grèu. Eth patiment engendre era colèra e, mentre es classes prospèren, se cèguen o s'adormissen, qu'aquerò ei tostemp barrar es uelhs, er òdi des classes maleroses alugue era sua tèda ara lum de quauque anim tetric o esgarrat, que sónie en un cornèr, e damb era se met a examinar ara societat. Er examen der òdi! Causa terribla!

D'aciu vien, s'eth malastre deth temps ac vò, aguestes terribles commocions qu'abantes se cridauen *jacqueries*, qu'ath sòn costat es agitacions puraments politiques son jòcs de mainatges, que non son ja era luta der oprimit contra er opressor, senon era revòuta deth malèster contra eth benèster. Tot s'esbauce alavetz.

Es *jacqueries* son tremolors deth pòble.

Aguest perilh, imminent dilhèu en Euròpa tà finaus deth sègle XVIII, siguec eth qu'arturèc era Revolucion francesa, aguest acte immens de probitat.

Era Revolucion francesa, que non ei senon çò d'ideau armat damb era espada, se lheuèc, e damb eth madeish movement brusc barrèc era pòrta deth mau e dauric era pòrta deth ben.

Desliurèc era question de tot aquerò que l'escurie, promulguèc era vertat, expulsèc eth miasma, sanèc eth sègle e coronèc ath pòble.

Se pòt díder d'era qu'a creat ar òme per dusau viatge, en tot autrejar-li ua dusau amna: eth dret.

Eth sègle XIX erete e milhore era sua òbra; e aué era catastròfa sociau qu'auem mentat adès ei simplaments impossibla. Denonciar-la qu'ei ceguetat; cranher-la, peguesa. Era revolucion qu'ei era vacuna dera *jacqueria*.

Gràcies ara revolucion es condicions sociaus an cambiat. Es malauties feudaus e monarquiques non son ja ena nòsta sang; ja non i a arren dera Edat Mejana ena nòsta constitucion. Non èm ja en aqueri tempsi qu'es orribles palpitacions interiores hègen ua irrupcion, que s'entenie jos es pès er escur rumor d'un bronit sord, qu'apareishien ena superfícia dera civilizacion cèrtans levatges de galaries secretes; qu'eth solèr se daurie; que se daurien es vòutes des cavèrnes e se vedie gésser de pic, dera tèrra, caps monstruosi.

Eth sentit revolucionari qu'ei un sentit morau.

Eth sentiment deth dret desvolopat, desvolòpe eth sentiment deth déuer. Era lei de toti ei era libertat, qu'acabe a on comence era libertat der aute, sivans era admirabla definicion de Robespierre.

Dempús 1789, eth pòble sancer s'espandís en individú reauçat; non i a un solet praube que, en auer eth sòn dret, non age eth sòn arrai de lum; er ahaimat sent ath sòn laguens era aunestetat de França; era dignitat deth ciutadan ei ua armadura interiora; eth qu'ei liure ei escrupulós; eth que vòte, regne. D'aciu vie era incorruptibilitat, d'aciu er avortament d'aguestes ambicions funèstes; d'aciu qu'es uelhs s'abaishen eroïcaments dauant des temptacions.

Eth sanejament revolucionari ei tau, qu'en un dia de libertat, en un 14 de junhsèga, en un 10 d'agost, non i a populaça. Eth prumèr crit dera multitud illuminada e agranida ei: "Pena de mòrt ath panaire!" Eth progrès ei aunèst; çò d'ideau e absolut non amaguen arren. Qui acompanhèc en 1848 es furgons qu'amiuen es riqueses des Tulheries? Es pelhaires dera banlèga de Sant Antòni. Eth pelhòt hec era garda dauant deth tresaur: era vertut hec reludents ad aguesti pelhòts. En aqueri furgons i anaue, en caishes a penes barrades o miei dubèrtes, entre cent estugs brilhants, era anciana corona de França, tota de diamants, acabada peth carbuncle dera monarquia, ei a

díder, peth regent, que vau trenta milions de francs. Damb es pès descauci sauvauen aquera corona.

S'acabèc, donc, era *jacqueria*. Me hè dò pes adreits. Damb era se'n va eth temor qu'a costat eth sòn darrèr efècte, e que ja non poirà èster tengut en politica; s'a trincat eth ressòrt der espèctre ròi: toti ac saben. Er espantaudèths que ja non espante; es audèths cuelhen familiaritats damb eth manequin; es parrats se calen en eth; es ciutadans se'n arrissen d'eth.

IV.- Es dus déuers: velhar e demorar.

En èster es causes atau, s'a esbugassat tot eth perilh sociau? Non. Non i a ja *jacqueria*; era societat que pòt èster tranquilla d'aguest costat; non se li harà ja mau sang; mès, que pense ena manèra qu'alende. Era apoplegia non ei de cràn her, mès òc era tisi. Era tisi sociau se cride misèria.

Madeish se morís minat qu'estronhat.

Non mos vam a cansar de repetí'c: pensar, mès que mès, ena multitud deseretada e dolorida, padegar-la, autrejar-li aire e lum, estimar-la, agranir magnificaments eth sòn orizon, balhar-li era educacion jos totes es formes possibles, aufrir-li er exemple deth trabalh, jamès eth dera guitèra, amendrir eth pes dera carga individuau, en tot aumentar era nocion dera fin universau, limitar era prauvetat sense limitar era riquesa, crear vasti camps d'activitat publica e populara, auer coma Briareo[11] cent mans entà estener-les pertot as aflaquidi e as oprimidi, emplegar eth poder collectiu en aguest gran déuer de daurir talhèrs entà toti es braci, escòles entà totes es aptituds, e laboratòris entà totes es intelligéncies; aumentar eth salari, amendrir eth trabalh, equilibrar eth déuer e er auer, ei a díder, proporcionar eth gòi ar esfòrç, e era hartèra ath besonh; en resumit, hèr a gésser ar aparelh sociau mès claretat e mès benèster en profitament des que patissen e des qu'ignoren; aguesta ei, qu'arrés se'n desbrembe, era prumèra des obligacions frairaus; aguesta ei, qu'ac sàpien es còrs egoïstes, eth prumèr des besonh politics.

E ça que la, tot aquerò non ei qu'un començament. Era vertadèra question ei aguesta: eth trabalh non pòt èster ua lei sense que sigue un dret.

Non persutam mès, pr'amor que non ei aguest eth lòc de hè'c.

S'era natura se cride Providéncia, era societat li cau cridar-se Prevision.

Eth creishement intellectuau e morau non ei mens indispensable qu'eth melhorament materiau. Era sciéncia ei un viatic, eth pensament qu'ei de prumèr besonh; era vertat ei un aliment, coma eth horment. Ua rason sense sciéncia e sense prudéncia, que s'aflaquís. Planhem madeish qu'as estomacs, as anims que non mingen. Se i a quauquarren mès dolorós qu'un

11Gigant dera mitologia grèga.

còs agonizant per manca d'aliment, ei ua amna que se morís de hame de lum.

Eth progrès tire entara solucion deth problèma. Vierà un dia que toti s'estonaràn. Eth gènre uman, pujant tostemp, artenherà qu'es capes mès prigondes gesquen naturauments der airau deth malastre. Era desaparicion dera misèria vierà per ua simpla elevacion de nivèu.

Arrés pòt dobtar d'aguesta gran solucion.

Qu'ei vertat que çò passat a encara fòrça vida, en moment qu'escriuem. Reviu. E aguest rejoveniment d'un cadavre qu'ei ua causa estonanta. Camine e s'aprèsse; semble trionfant: qu'ei un mòrt conquistador; arribe damb era sua legion, es supersticions; damb era sua espada, eth despotisme; damb era sua bandèra, era ignorància; en pòc de temps a guanhat dètz batalhes, auance, menace, arrís, e ei dauant des nòstes pòrtes. Per çò que tanh a nosati, que non mos cau desesperar: venem eth terren a on ei acampat Anibal.

Nosati, es que credem, qué podem crànher?

Non i a repè enes idies, coma non n'a enes arrius.

Mès que reflexionen aqueri que non vòlen er avier: en tot díder non ath progrès, non ei er avier que condemnen, senon ada eri madeishi. Se creen ua malautia ombriua; s'inoculen eth mau deth passat. Non i a qu'ua manèra de remir-se a èster Deman: morir.

Mès nosati non volem cap mòrt: era deth còs coma mès tard possible; era dera amna, jamès.

Òc; er enigma diderà era sua paraula; era esfinx parlarà, eth problèma se resolverà. Òc; eth pòble, esboçat peth sègle XVIII, serà perfeccionat peth sègle XIX. Qui ac remisque serà un pèc. Era perfeccion futura, er estat pròche deth benèster universau qu'ei un fenomèn divinaments fatau.

Es hèts umans son regidi per immenses empossades simultanèes que les amien a toti, e en un temps determinat, entar estat logic; ei a díder, entar equilibri e era equitat. Ua fòrça terrenau e celestiau ges dera umanitat e la govèrne; aguesta fòrça hè miracles; es solucions meravilhoses non li son mès de mau hèr qu'es peripécies extraordinàries. Ajudada pera sciéncia que ven der òme, e per eveniment, que ven de un aute costat, s'espaurís pòc d'aguestes contradiccions en enonciat des problèmes, que li semblen impossibilitats ara plèba. Non ei mens adreit entà trèir ua solucion dera

afinitat d'idies, qu'un ensenhament dera afinitat des hèts; e tot se pòt demorar d'aguest misteriós poder deth progrès, que dilhèu met ar orient dauant der occident ath hons d'un sepulcre, e hè a parlar as imans damb Bonaparte en interior dera grana piramida.

Mentretant, non mos arturem, non trantalhem, non mos arturem ena grandiosa marcha des intelligéncies. Era filosofia sociau ei essenciauments era sciéncia dera patz: qu'a coma objècte, e li cau auer coma resultat, dissòler era colèra en estudi der antagonisme; examine, escorcolhe, analise, e dempús recompause; actue pera via dera reduccion, hènt enlà tostemp er òdi.

Qu'ua societat despareishe dauant deth vent que se cale sus es òmes, qu'ac auem vist mès d'un còp; era istòria ei plia de naufragis de pòbles e d'emperis: costums, leis, religions, tot despareish eth dia mens pensat dauant dera tempèsta desconeishuda que passe e l'arrossègue.

Es civilizacions dera India, de Caldea, de Persia, d'Asiria, d'Egipte an despareishut ua darrèr dera auta. Per qué? Ac ignoram. Quines sigueren es encauses d'aguesti desastres? Non ac sabem. S'aurien pogut sauvar aguestes societats? Siguec sòn eth tòrt? An alimentat quauque vici fatau que les a perdut? En quina mesura entre eth suicidi en aguestes mòrts terribles d'ua nacion o d'ua raça? Aguestes questions non an responsa.

Era ombra capère es civilizacions condemnades. Hègen aigua, donques que se n'an anat entath hons; que non auem arren mès a díder. E guardam damb ua cèrta espècia d'estonament, en hons d'aguest mar que se cride passat, darrèr d'aguestes ondades colossaus que se criden sègles, trasbastar aguesti immensi vaishèths Babilonia, Ninive, Tarsis, Tebas, Roma, jos era bohada espaventosa que ges de totes es boques de tenèbres.

Mès aguestes tenèbres se queden aquiu; aciu auem lum. Ignoram es maus des civilizacions ancianes; mès coneishem es malauties dera nòsta: pertot auem sus era eth dret dera lum; campam es sues bereses e desnisham es sues diformitats. A on i a un dolor, lo sondejam; e consignat eth patiment, er estudi dera encausa mos amie entath descurbiment deth remèdi. Era nòsta civilizacion, òbra de vint sègles, ei ath còp un monstre e un prodigi; e s'ac vau que la sauvem. E serà sauvada. Padegar-la, qu'ei ja molt; illuminar-la, ei quauquarren mès. Toti es trabalhs dera filosofia sociau

modèrna les cau dirigir-se entad aguest punt. Eth pensador modèrn qu'a un déuer: auscultar ara civilizacion.

Ac tornam a díder: aguesta aucultacion ei un estimul; e persutant en estimul volem acabar aguestes planes, entreacte austèr d'un drama dolorós. Jos era mortalitat sociau se descurbís era immortalitat umana. Peth hèt de qué deth glòb age aciu e delà aguestes herides que se criden cratèrs, e aguesti herpes cridadi fumaròles; peth hèt de qué i age un volcan que se daurisque e lance eth sòn pus, eth glòb non morís. Es maus deth pòble non aucissen ar òme.

E, ça que la, eth qu'estúdie era clinica sociau tremòle en cada moment. Es mès fòrts, coma es mès sensibles, coma es mès logics, qu'an es sues ores d'aflaquiment.

Arribarà er avier? Semble que lèu ei possible hèr aguesta pregunta quan se desnishen tantes ombres terribles, tant escurs ròstres entre es egoïstes e es miserables; enes egoïstes, es copacaps, es tenèbres d'ua educacion rica, es talents aumentadi pera embriaguesa, un estavaniment de prosperitat qu'estone, eth temor de patir, qu'en quauqui uns arribe enquiara aversion entàs que patissen, ua satisfaccion implacabla, eth jo tan holat que barre es pòrtes dera amna; enes miserables, era ambicion, era enveja, er òdi, que vie de veir gaudir as auti, es prigondes secodides dera fèra umana entara hartèra des talents, còrs plei de bromadís, era tristor, era fatalitat, eth besonh, era ignorància simpla e impura.

Mos cau contunhar lheuant es uelhs entath cèu? Eth punt luminós qu'en eth se distinguís ei d'aqueri que s'amòrten? Qu'ei fòrça terrible veir atau er ideau perdut enes prigondors, petit, isolat, imperceptible, ludent, mès entornejat de totes aguestes menaces neres, montruosaments apilerades ath sòn entorn. Totun aquerò, non i a mès perilh qu'eth que patís ua estela en boca d'ua broma.

Libre ueitau: Er encantament e era desolacion.

I.- Plia lum.

Eth lector aurà comprenut qu'Eponina, en auer coneishut a trauèrs deth brescat ath logatari deth carrèr Plumet, a on l'auie enviat era Magnon, auie començat per separar as bandits deth carrèr Plumet, e dempús auie enviat aquiu a Mario, e que dempús de fòrça dies d'extasi dauant d'aqueth brescat, Mario, amiat per aguesta fòrça qu'arrossègue eth hèr entar asimant e ar aimant entàs pèires qu'ei hèta era casa deth sòn amor, auie acabat per entrar en jardin de Cosette, coma Romeo en jardin de Julieta. Mès l'auie estat mès facil qu'a Romeo, donques qu'aguest li calèc escalar ua paret, e Mario non li calec que forçar un shinhau ua des barres deth brescat decrepit que trantalhaue en sòn alveòl quissonoat coma es dents des vielhs. Mario ère prim e passèc aisidaments.

Coma que jamès i auie arrés en carrèr e Mario solet entraue en jardin de nets, non i auie cap perilh d'èster vist.

A compdar d'aquera ora benedida e santa qu'un punet junhec es dues amnes, Mario seguie vient cada net. S'en aqueth moment dera sua vida Cosette auesse queigut en amor d'un òme pòc escrupulós e libertin, qu'aurie estat perduda; pr'amor que i a natures generoses que s'autregen complètaments, e Cosette n'ère ua d'aguestes. Ua des magnanimitats dera hemna qu'ei cedir. Er amor en aguesta nautada qu'ei absolut, se complique damb ua sòrta de ceguetat celestiau de pudor. Mès, guairi perilhs corretz, amnes nòbles! Fòrça còps balhatz eth còr, e nosati cuelhem eth còs; e vos demore eth còr e lo guardatz ena ombra tremolant. Er amor que non a tèrme miei: o se pèrd o se sauve. Eth destin uman ei embarrat en aguest dilèma. Cap fatalitat establís aguest dilèma tant inexorablaments coma er amor. Er amor ei era vida, se non ei era mòrt; qu'ei cunhèra, mès hòssa tanben. Eth madeish sentiment ditz òc e non, en còr uman. De totes es causes que Diu creèc, eth còr ei era que despen mès lum, mès tanben mès ombra.

Diu volec qu'er amor que Cosette trapèsse siguesse un d'aguesti que sauven.

Tant que se tardèc eth mès de mai de 1832, i auec totes es nets en aqueth praube jardin sauvatge, jos eth huelham cada dia mès embaumat e mès espés, dus èssers alendant castetat e innocéncia, negadi enes felicitats celèstes, mès pròches as arcangels qu'as òmes, purs, casti, embriagadi, esplendits, que ludien er un entar aute enes tenèbres. Li semblaue a Cosette que Mario amiaue ua corona, e a Mario que Cosette amiaue un nimbe. Se tocauen, se guardauen, se cuelhien es mans, se sarrauen er un en aute, mès que i auie ua distància que non trauessauen; e non ère que la respectèssen, senon que l'ignorauen.

Mario auie ua barralha, era puretat de Cosette; Cosette auie ua empara, era leiautat de Mario. Eth prumèr punet qu'auie estat eth darrèr. Mario, dempús, non auie hèt que tocar damb es sòns pòts era man o eth vestit, o un recauquilh des peus de Cosette. Cosette ère entada eth un perhum e non ua hemna: l'alendaue. Era non li remie arren, eth non demanaue arren; era ère erosa, eth ère satisfèt. Viuien en aguest erós estat que se poirie cridar er enludernament d'ua amna per ua amna. Qu'ère aquerò era inefabla prumèra abraçada de dues virginitats en çò d'ideau. Dus cignes que se trapauen en camp dera puretat.

En aquera ora der amor qu'eth delèit care absoludaments jos eth poder der extasi, Mario, eth pur e serafic Mario, aurie estat mèsalèu capable de pujar en ua casa de prostitucion, que de quilhar era punta deth vestit de Cosette. Un viatge, ara lum dera lua, Cosette s'inclinèc entà cuélher quauquarren deth solèr, se miei dauric eth sòn corset e deishèc ath descubèrt eth neishement deth còth. Mario virèc era guardada.

Qué se passaue entre aqueri dus èssers? Arren; que s'adorauen.

De nets, quan èren aquiu, eth jardin semblaue un lòc viu e sagrat. Totes es flors se daurien ar entorn d'eri e les manauen perhums, e eri daurien es sues amnes e les vessauen sus es flors. Era vegetacion cauda e vigorosa tremolaue plia de saba e d'alegria ath torn d'aqueri dus innocents, e eri se didien paraules d'amor, que hègen estrementir as arbes.

E quines paraules èren aguestes? Alendades, arren mès. Aguestes alendades qu'èren pro entà trebolar e esmòir tota aquera natura. Poder magic, qu'a penes poirie compréner se se liegessen en un libre aguestes convèrses neishudes entà èster tirassades e dissipades coma er hum peth vent jos es huelhes. Treiguetz ad aguesti mormolhs de dus aimants aguesta

melodia que ges dera amna, e que les acompanhe coma ua lira, e çò que rèste non ei senon ua ombra. E didetz: Tè! Non ei qu'aquerò! Òc, mainatjums, repeticions, arridolets per arren, foteses, pegaries, tot çò mès sublim e mès prigond. Es soletes causes que meriten èster dites e èster escotades.

Er òme que non a dit e non a escotat jamès aguestes pegaries, aguestes petiteses, qu'ei un pèc e un mau òme.

Cosette li didie a Mario:

- Sabes…?

(A tot aquerò, e ath trauèrs d'aguesta celèsta virginitat, e sense que siguesse possible ne entà un ne entar aute díder com, se tractauen de tu).

- Sabes? Me cridi Eufrasia.

- Eufrasia? Non, te crides Cosette.

- Ò, Cosette ei un nòm fòrça lèg que me meteren quan èra mainada. Mès eth mèn vertadèr nòm ei Eufrasia. Non t'agrade aguest nòm?

- Òc… mès, Cosette non ei lèg.

- Te shaute mès qu'Eufrasia?

- Mès… Òc.

- Alavetz, tanben a jo me shaute mès. Qu'ei vertat, ei plan polit Cosette. Crida-me Cosette.

E er arridolet qu'acompanhaue aguestes paraules hège d'aguest dialòg un idilli digne d'un bòsc que siguesse en cèu.

D'auti viatges, era lo guardaue fixaments, e exclamaue:

- Cavalièr, qu'ètz plan beròi, plan polit, auetz talent, non ètz pèc deth tot, ètz mès sabent que jo; mès, vos desfisi damb aguesta paraula: t'estimi!

E Mario, ath miei d'un plaser celestiau, credie enténer ua estròfa cantada per ua estela.

O ben era li balhaue un copet pr'amor que tossie, e li didie:

- Non tossigatz, cavalièr. Non voi qu'arrés tossisque ena mia casa sense eth mèn permís. Qu'ei plan lèg aquerò de tossir e enquimerar-me. Voi que sigatz bon, pr'amor que se siguéssetz mau, jo seria fòrça malerosa. Que vòs que hessa?

E aquerò ère ua causa divina.

Un còp Mario li didec a Cosette:

- Guarda, qu'un viatge m'imaginè que te cridaues Ursula.

E aquerò les hec arrir tota era net.

Un aute còp en miei d'ua d'aguestes convèrses exclamèc Mario:

- Ò!, un dia en Luxembourg auí talents d'acabar d'espear a un invalid!

Mès s'arturèc e non venguec mès enlà. Que l'aurie calut díder a Cosette dera camaliga, e aquerò ère un impossible. Qu'auie entre eri ua sòrta de barralha desconeishuda, era carn, qu'ath sòn dauant arreculaue damb un cèrt temor sagrat aqueth amor innocent.

Mario s'imaginaue qu'aquerò ère víuer damb Cosette, e que ja non i auie mès en mon: vier cada net en carrèr Plumet, separar eth complasent hèr deth brescat deth president, sèir-se ath cant d'era en aqueth banc, guardar ath trauèrs des arbes era ludentor deth començament dera net, méter en contacte eth plec deth jolh deth sòn pantalon damb era pelha de cosette, amorassar-li era ungla deth dit pòdo, aspirar un dempús der aute eth perhum dera madeisha flor, entà tostemp, indefinidaments.

Mès, mentretant, es bromes passauen sus es sòns caps. Tostemp que bohe eth vent arrossègue mès sòmis der òme que bromes deth cèu.

Aguest amor cast, lèu esquiu, non refusaue absoludaments era galantaria. "Hèr compliments" a qui s'estime qu'ei eth prumèr biais de hèr bailines, qu'ei un assag d'audàcia. Eth compliment qu'ei coma un punet a trauèrs deth vel. Eth delèit estròpe en eth eth sòn gèrme, amagant-se.

Es galantaries de Mario, saturades de quimères, èren, entà didè'c atau, celèstes. Es audèths quan vòlen per aquiu naut ath costat des angels, deuen enténer aguestes paraules; en eres se barrejaue era vida, era umanitat, tota era quantitat de positivisme que Mario ère capable. Qu'ère çò que se diderie ena tuta, eth preludi de çò que se diderie ena cramba, ua efusion lirica, era estròfa e eth sonet barrejadi, es cavalaresques iperbòles des amoretes; toti es refinaments dera adoracion plaçadi en un floret e exalant un subtil perhum celestiau, un inefable mormolh de còr a còr:

- Ò, gasulhaue Mario, be n'ès de beròia! Non gausi guardar-te. Qu'ei per aquerò que te contempli. Ès ua gràcia. Sabi pas se que è. Eth baish deth tòn vestit, quan piste era punta deth pè, me capvire. Quin resplendor despenes quan se daurís eth tòn pensament! Tostemp parles damb rason. En

bèri moments me semble qu'ès un sòmi. Parla, t'escoti, t'admiri. Ò, Be n'ei d'estranh e d'embelinaire tot aquerò! Que sò vertadèraments hòl. Ètz adorabla, senhoreta. Estúdii es tòns pès damb eth microscòpi e era tua amna damb eth telescòpi.

E Cosette responie:

- T'estimi un shinhau mès peth temps que s'a passat d'ençà aguest maitin.

Preguntes e responses anauen coma podien en aguest dialòg, queiguent tostemp d'acòrd sus er amor, coma es manequins de saüc sus eth ressòrt.

Cosette qu'ère era simplicitat, era ingenuitat, era transparéncia, era blancor, eth candor, era lum. Se podie díder de Cosette qu'ère clara. Costaue en aqueth que la vedie ua sensacion coma er abriu o era auròra: se descurbie era arrosada enes sòns uelhs. Cosette ère era condensacion de lum dera auròra en forma de hemna.

Ère ua causa plan simpla que Mario, en tot adorar-la, l'admirèsse. Mès era vertat ei qu'aquera collegiala, trenda flor deth convent, parlaue damb ua prigonda penetracion esquista; e didie en cada moment tota sòrta de paraules vertadères e delicades. Era sua parlòta qu'ère convèrsa: non s'enganhaue en cap ahèr, e vedie tostemp çò de just. Era hemna sent e parle damb eth trende instint deth còr, qu'ei infalible. Arrés pòt díder causes trendes e prigondes, ath còp, coma ua hemna. Era doçor e era prigondor constitusissen ara hemna, ei a díder, ath cèu.

En aguesta plia felicitat les pistauen en cada moment lèrmes enes uelhs. Un petit insècte estronhat, ua ploma queiguda d'un nin, ua arrama d'un arbe trincada, les entrementie; e eth sòn extasi, doçaments chaupat de malenconia, semblaue que solet demanaue ua lèrma. Un simptòma mès gran der amor ei ua estrementida lèu insuportable a viatges.

E dempús d'aquerò (donques que taus contradiccions son eth jòc des relampits amorosi) arrien espontanèaments e damb grana libertat, e tan familharaments, que semblauen a viatges dus mainatges. Totun, enquia e tot ingnorant-ac aqueri còrs que vessauen castetat, aquiu ère era natura indesbrembabla. Aquiu ère damb eth sòn objècte brutau e sublim, e quinsevolh que sigue era innocéncia des amnes, se sent, ena convèrsa intima mès pudica, era adorabla e misteriosa broma que separe dus aimants de dus amics.

S’idolatrauen.

Çò de permanent o çò d’immudable subsistissen. Es aimants s’estimen, se n’arrissen, se hèn bailines damb es pòts, entrelacen es dits des mans, se tutegen, e tot aquerò non s’opause ara eternitat. Dus aimants s’amaguen pera net en crepuscul, en invisible, coma es audèths, coma es ròses; se fascinen er un ar aute ena ombra damb es sòns còrs que boten enes sòns uelhs; mormolhen, gasulhen, e mentretant, eth grandós movement des astres se realice en infinit.

II.- Er estabordiment dera felicitat completa.

Viuien vagaments estonadi dera sua felicitat. Non se n'auien encuedat de qué eth colèra deimaue ara ciutat pendent aqueth mes. S'auien hèt totes es confiances possibles; mès que non auien anat mès enlà des sòns nòms.

Mario l'auie dit a Cosette qu'ère orfanèl, que se cridaue Mario Pontmercy, qu'ère avocat, que viuie d'escríuer entàs libraris, qu'eth sòn defuntat pair ère coronèl e auie estat un eròi e qu'ère pelejat damb eth sòn pairin, qu'ère ric. L'auie indicat tanben qu'ère baron; mès aquerò non l'auie costat cap efècte a Cosette. Mario baron? Non ac comprenie: non sabie se qué volie díder aguesta paraula: Mario ère baron.

Era, dera sua part, l'auie dit que s'auie educat en convent deth petit Picpus, que sa mair auie mòrt, coma era d'eth, que sa pair se cridaue eth senhor Fauchelevent, qu'ère plan brave, qu'autrejaue fòrça aumòines, qu'ère, a maugrat tot, un praube, e que se privaue de tot, sense privar-la ada era d'arren.

E causa estranha ena espècia de sinfonia que Mario s'estaue dès que vedie a Cosette; çò de passat, enquia e tot çò de mès recent, s'auie hèt entada eth tan confús e luenhant, que çò que Cosette li condaue, lo satisfège pliaments. Non pensèc ne tansevolh parlar-li dera aventura nueitiua deth casalon, des Thenardier, dera usclada, dera estranha actitud e singulara hujuda de sa pair. Mario se n'auie desbrembat de seguit de tot aquerò; non sabie pera net ne aquerò qu'auie hèt peth maitin, ne a on auie esdejoat, ne qui l'auie parlat; qu'auie enes aurelhes ua musica que l'ensordie entà quinsevolh aute pensament: solet existie enes ores que vedie a Cosette. E alavetz, coma qu'ère en cèu, ère normau que desbrembèsse era tèrra. Ambdús amiauen damb langor eth pes indefinible des delèits immateriaus. Atau viuen aguesti somnambuls que se criden enamoradi.

A! Qui non a passat per aguestes causes! Per qué arribe ua ora que se ges d'aguest cèu? Per qué seguís era vida dempús?

Er amor lèu remplace ath pensament: qu'ei un complet desbrembe de çò d'aute. Non li demanetz, donc, logica ara passion. Que non i a encadenament logic absolut en còr uman, madeish que non i a cap figura geometrica perfècta ena mecanica celèsta.

Entà Cosette e Mario non existie arren mès que Cosette e Mario. Er univèrs ath sòn entorn qu'ère coma queigut en un abisme. Viuien en ua menuta d'aur. Non auien arren dauant ne darrèr; Mario a penes pensaue que Cosette auie pair; en sòn cervèth i auie ua causa semblabla a un enludernament que tot ac esface. De qué parlauen aqueri aimants? Que ja ac auem dit: des flors, des irongletes, deth solei cogant, dera gessuda dera lua, de totes es causes importantes; s'ac didien tot, exceptat tot, ei a díder, eth tot des enamoradi, qu'ei er arren. Mès eth pair, es realitats, era casina, es bandits, aquera aventura, qué les importaue? N'èren segurs de qué auie existit aqueth sòmi? Qu'èren dus, s'adorauen, non i auie qu'aquerò; tot çò d'aute non existie. Ei probable qu'aguest estavaniment deth lunfèrn darrèr de nosati sigue inerent ara arribada en paradís. Dilhèu s'an vist es dimònis? Les a auut? S'a auut pòur? S'a patit? Ja non se sap; tot aquerò ac capère ua broma rosada.

Atau viuien, donc, aqueri dus èssers, en ua gran nautada, damb tota era inversemblança que pòt auer ena natura; ne en nadir, ne en zenit, entre er òme e eth serafin; per dessús dera hanga, per dejós der etèr, en ua broma; a penes se descurbie qu'èren de carn e uas; qu'èren amna e extasi de cap a pès; massa sublimes entà caminar pera tèrra; mès encara damb pro umanitat entà desparéisher en blu, en suspension, coma atòms que demoren eth precipitat; aparentaments dehòra deth destin; ignorant era misèria der ager, der aué e deth deman; meravilhadi, extasiadi, flotants; aleugeridi per moments entara desaparicion en infinit; lèu prèsti a hèr eth vòl etèrn.

Dormien desvelhadi en aquera amanhagada. Ò, letargia esplendida de çò reau esfaçat per çò ideau!

Quauqui viatges, encara que Cosette ère tan beròia, clucaue es uelhs ath sòn dauant; pr'amor que damb es uelhs barradi ère coma mielhor se ve era amna.

Mario e Cosette non se preguntauen a on anarien a parar. Se guardauen coma en un encontre. Qu'ei ua pretension der òme voler qu'er amor t'amie entà bèth lòc.

III.- Principi d'ombra.

Jean Valjean, dera sua part, non sospechaue arren.

Cosette, un shinhau mens soniaira que Mario, estaue alègra, e aquerò ère pro entà Jean Valjean pr'amor d'èster erós. Es pensaments de Cosette, es sues trendes illusions, era imatge de Mario qu'aumplie era sua amna, non damnatjauen en arren era puretat incomparabla deth sòn polit front, cast e alègre. Se trapaue ena edat qu'era vèrge amie er amor coma er àngel eth liri blanc. Jean Valjean ère, donc, tranquil.

Ath delà, quan dus aimants se comprenen, tot se passe ben, e quinsevolh tresau que podesse trebolar eth sòn amor qu'ei en ua perfècta ceguetat per tòrt d'ues quantes precaucions, tostemp es madeishes entà toti es enamorats. Atau, Cosette, jamès hège objeccions a Jean Valjean. Que volie passejar? Òc, pair mèn. Volie demorar-se? Plan ben.Volie passar era net ath costat de Cosette? Era ac celebraue.

Coma que Jean Valjean se retiraue tostemp tàs dètz dera net, aguestes nets non venguie Mario en jardin enquia dempús d'aguesta ora, quan entenie deth carrèr estant que Cosette daurie era pòrta-hièstra dera escala. Que non mos cau díder que pendent eth dia non apareishie Mario per aquiu. Jean Valjean non se'n brembaue ja de qué existie tau òme. Solet un còp, un maitin li didec a Cosette:

- Cara! Com n'as de ges ena esquia!

Era net anteriora, Mario, en un moment d'emocion, auie sarrat a Cosette contra era paret.

Era vielha Santos, que se calaue en lhet plan d'ora, non pensaue senon en dormir dempús d'auer acabat eth trabalh, e ac ignoraue tot coma Jean Valjean.

Mario non hège hangues jamès ena casa. Quan ère damb Cosette s'amagaue en un cornèr près dera escala entà que non lo vedessen ne l'entenessen deth carrèr. Aquiu se seiguien, en tot contentar-se fòrça viatges damb sarrar-se es mans vint còps per menuta, guardant es arrames des arbes. En aqueri moments, encara qu'auesse queigut un pericle a trenta

canes d'eri, non l'aurien notat: d'aguesta sòrta absorbie cadun eth prigond pensament der aute.

Puretat neta! Ores diafanes, lèu totes parières! Aguesta sòrta d'amor ei ua colleccion de huelhes de liris blancs e de plomes de paloma.

Tota era amplada deth jardin les separaue deth carrèr. Cada còp que Mario entraue e gessie, ajustaue suenhosaments era barra deth brescat, de manèra que non se notaue arren.

Partie normauments a mieja net, e se filaue de cap ara casa de Courfeyrac. Aguest li didie a Bahorel:

- T'ac pòs creir? Mario se retire, ara, tara ua deth maitin.

Bahorel responie:

- E qué vòs? Es seminaristes que son tostemp un petard.

Quauqui viatges, Courfeyrac crotzaue es braci, e metent-se seriós, li didie a Mario:

- Que vas perdut, joen!

Courfeyrac, òme practic, non vedie damb boni uelhs aguest reflèx d'un paradís invisible en Mario; se'n sabie plan pòc des passions inedites, se despacientaue e li hège frequentes reflexions a Mario entà que tornèsse ena realitat. Un maitin li hec aguesta pregunta:

- Estimat, me pensi que t'estàs ena Lua, regne deth Deleri, província dera Illusion, caplòc Bòla de Savon. Tè! Sigues bon gojat, qui ei era?

Mès que non i auie manèra de "hèr parlar" a Mario. Abans l'aurien arrincat es ungles qu'ua des tres sillabes sagrades que compausauen aguest nòm inefable: *Cosette*. Er amor vertadèr qu'ei luminós coma era auròra e silenciós coma ua hòssa. Courfeyrac solet auie notat en Mario qu'auie ua taciturnitat esplendida.

En aqueth alègre mes de mai, Mario e Cosette descurbiren immenses felicitats:

Pelejar e cridar-se de vos, sonque entà cridar-se dempús de tu damb mès plaser.

Parlar longaments e damb es mès petiti detalhs de persones que non les importauen bric: naua pròva de qué en aguesta opèra seductora que se cride amor, eth libreto non ei lèu arren.

Entà Mario, enténer a Cosette parlar de liròts.

Entà Cosette, enténer a Mario parlar de politica.

Enténer damb es jolhs junhudi eth bronit des coches que passauen peth carrèr de Babilonia.

Contemplar eth madeish planeta en cèu, o eth madeish vèrme de lum ena tèrra.

Carar-se ath còp; màger plaser encara que parlar.

Eca, eca.

Ça que la, s'apressauen quauques complicacions.

Ua net que Mario anaue entath rendètz-vos peth baloard des Invalids, damb eth cap clin, coma de costum, en virar era cantoada deth carrèr Plumet, entenec díder ath sòn costat:

- Bona net, senhor Mario.

Lheuèc eth cap e arreconeishec a Eponina.

Aquerò li costèc ua impression estranha.

Ne un solet viatge auie pensat en aquera gojata d'ençà deth dia que l'auie amiat entath carrèr de Plumet; non l'auie tornat a veir, e s'auie delit totafèt dera sua memòria. Qu'auie motius entà estar-li arregraït e li deuie era sua felicitat presenta; totun, li shordèc trapar-la.

Qu'ei un error creir qu'era passion ei blossa quan ei erosa, e qu'amie ar òme entà un estat de perfeccion; l'amie, coma auem vist, entar estat de desbrembe. En aguesta situacion, er òme se'n desbrembe d'èster dolent, mès que tanben se'n desbrembe d'èster brave. Er arregraïment, eth déuer, es rebrembes essenciaus e inoportuns despareishen. En quinsevolh aute temps, Mario aurie estat ua causa plan desparièra entà Eponina. Absobit per Cosette, ne tansevolhe s'auie explicat claraments qu'aquera Eponina se cridaue Eponina Thenardier, qu'amiaue un nòm escrit en testament de sa pair, eth madeish nòm que per eth s'aurie sacrificat generosaments quauqui mesi abans. Presentam a Mario tau qu'ère: enquia e tot eth nòm de sa pair despareishie de bèra manèra jos er esplendor deth sòn amor. Responec, donc, damb quauque embarràs.

- A! Qu'ètz Eponina?
- Per qué me parlatz de vos? Vos hè hèt bèra causa?
- Non, responec eth.

Qu'ei vertat que non auie arren contra era, tot çò de contrari. Mès se'n sabie de qué non podie hèr ua auta causa; cridant de tu a Cosette, li calie tractar de vos a Eponina.

Coma que Mario carèc, li didec Eponina:

- Didetz, donc…

E s'arturèc. Semblaue que li mancauen es paraules ad aquera creatura qu'auie estat tan despreocupada e tan gausada. Sagec de hèr un arridolet e non podec.

- E qué…? tornèc a díder.

Dempús carèc e abaishèc es uelhs.

- Bona tarde, senhor Mario, didec dempús ara imprevista, e se n'anèc.

IV.- Cab roule en anglés, e tamború en calò.

Londeman, qu'ère eth 3 de junh de 1832, data que mos cau consignar per çò des eveniments grèus qu'èren suspenudi sus er orizon de París en estat de bromes cargades; Mario, en quèir era net, seguie eth madeish camin qu'era vesilha, damb es madeishi pensaments agradius en còr, quan vedec entre es arbes deth baloard a Eponina que venguie entada eth. Dus dies seguits d'encontre qu'ère massa. Se virèc ara prèssa, gessec deth baloard, cambièc de camin e se filèc de cap ath carrèr Plumet peth carrèr de Monsieur.

Eponina lo seguic enquiath carrèr Plumet, causa que non auie hèt jamès enquia alavetz, pr'amor que s'auie acontentat vedent-lo passar peth baloard, sense sajar de trapar-lo. Sonque era vesilha l'auie parlat.

Eponina lo seguic, donc, sense qu'eth se'n sabesse, lo vedec separar eth hèr deth brescat e entrar en jardin.

- Tè!, didec, qu'entre ena casa!

S'apressèc en brescat, temptèc es hèrs er un dempús der aute, e trapèc aisidaments eth que Mario auie separat.

Alavetz gasulhèc a mieja votz damb lugubre accent:

- Arren d'aquerò, Lisette!

Se seiguec en estriu deth brescat, e ath costat deth hèr, coma se lo susvelhèsse. Aqueth punt ère precisaments er extrèm deth brescat que tocaue ena casa pròcha e se formaue aquiu un angle escur qu'en eth s'amaguèc complètaments Eponina.

Atau s'estèc mès d'ua ora sense botjar-se ne alendar, autrejada as sues idies.

Tàs dètz dera net, ua des dues o tres persones que passauen peth carrèr Plumet, un vielh que s'auie tardat e pàssaue plan ara prèssa per aqueth lòc desèrt e de mala fama, costejant eth brescat, en arribar en angle que formaue aguest damb eth jardin, entenec ua votz sorda e menaçaira que didie:

- Non me'n hèsqui de qué vengue cada net!

Eth caminaire guardèc ath sòn entorn, non vedec ad arrés, non gausèc guardar ad aqueth cornèr escur, auec pòur e se pressèc.

Aqueth caminaire que hec ben en partir de seguit, pr'amor que pòques menutes dempús, sies òmes qu'anauen separadi e a cuerta distància es uns des auti ath long dera paret, e qu'aurien pogut èster confonudi damb ua patrolha dera policia, entrèren en carrèr Plumet.

Eth prumèr qu'arribèc en brescat deth jardin s'arturèc e demorèc as auti: ua segonda dempús èren toti amassa.

Aqueri òmes se meteren a parlar en votz baisha.

- Qu'ei aquiu, didec un d'eri.
- I a quauque *tamború* (gosset) en jardin?, didec un aute.
- Sabi pas. Mès en tot cas è *acabelado ua boleta que li haram jamelar*
- T'as hèt a vier era *pasta entà trincar era clariosa*?
- Òc.
- Eth brescat qu'ei vielh, didec eth cincau, qu'auie ua votz de ventrilòc.
- Plan mielhor, didec eth dusau qu'auie parlat. Atau non *goteará jos era sorda e non costará tanta biselarda.*

Eth siesau, que non auie encara badat boca, se metec a examinar eth brescat, coma ac auie hèt Eponina ua ora abans, cuelhent damb era man cada ua des barres, e botjant-les damb precaucion. Atau arribèc en hèr que Mario solie trèir. Quan ac anaue a hèr ua man que gessec còp sec dera ombra, l'agarrèc eth braç; ath còp se sentec refusat en miei deth pièch, e entenec ua votz que li didie sense cridar:

- Que i a un *tamború*.

E vedec a ua joena esblancossida ath sòn dauant.

Er òme sentec aguesta commocion que còste tostemp çò d'inesperat. Se demorèc orriblaments estonat; non i a arren mès orrible qu'ès fères inquietes; eth sòn aspècte espaurit qu'ei temible. Arreculèc e mormolhèc:

- Qui ei aguesta coquina?
- Era vòsta hilha.

Plan que òc, ère Eponina que parlaue a Thenardier.

Dauant dera aparicion d'Eponina, es auti cinc, ei a díder, Sonesòs, Tragamar, Babet, Montparnasse e Brujon, s'auien apressat sense bronit, sense precipitacion, sense díder ua soleta paraula, damb era sinistra lentor pròpia d'aguesti òmes nueitius.

Se les vedie quauqui repugnants utisi enes mans. Tragamar amiaue ua d'aguestes pinces cuertes, qu'es guiterosi criden estialhes.

- A!, qué hès aciu? Qué vòs? Ès hòla?, exclamèc Thenardier, cridant tot çò que se pòt cridar en votz baisha. Vòs, dilhèu, empachar-mos trabalhar?

Eponina se metec a arrir, e sautèc en sòn còth:

- Que sò aciu, pairet mèn, pr'amor que sò aciu. Non m'ei permetut sèir sus es pèires ara? Vos ètz qui non li cau èster aciu. Qué vietz a hèr s'aquerò ei un coquilhon? Que ja l'ac didí ara Magnon. Non i a arren a hèr aciu. Mès, abraçatz-me, estimat pair. Be ne hè de temps que non vos è vist. Qu'ètz ja dehòra! Ètz liure!

Thenardier sagèc de desliurar-se des braci d'Eponina, e mormolhèc:

- Plan ben; tu que ja m'as abraçat; òc, que sò dehòra; non sò laguens. Ara vè-te'n.

Mès Eponina non deishaue de hèr-li bailines.

- Pair mèn, se qué auetz hèt? Que deuetz auer fòrça engenh pr'amor de gésser d'aquiu. Conda-m'ac! E era mia mair? Balhatz-me naues dera mia mair.

Thenardier responec:

- Qu'està ben; sabi pas. Dèisha-me; te digui que te'n vages.

- Non me'n voi anar ara, didec Eponina coma un mainatge emmaliciat; me didetz adiu, quan hè quate mesi que non vos è vist, e quan a penes è auut temps entà abraçar-vos.

E tornèc a mèter es braci en còth de sa pair.

- A, vai! Qué pèga!, didec Babet.

- Esdeguem-mos, didec Tragamar, que pòden passar es crochets.

Era votz deth ventrilòc mesurèc aguesti vèrsi:

Ja non i a arrés que digue

papa ne mama.

Eponina se virèc entàs cinc bandits.

- Guarda! Eth senhor Brujon. Bon dia senhor Babet. Bon dia senhor Sonesòs. Non m'arreconeishetz ja, senhor Tragamar? Com te va, Montparnasse?

- Òc, se'n bremben de tu, didec Thenardier. Mès, bon dia, bon dia, e vè-te'n. Dèisha-mos tranquils.

- Aguesta qu'ei era ora des lops e non des garies, didec Montparnasse.

- Ja ves que mos cau *maquilar* aciu.

Eponina li cuelhec era man a Montparnasse.

- Tie compde!, didec aguest; te vas a talhar: qu'è un *churi* dubèrt.

- Estimat Montparnasse, responec Eponina doçaments, Te cau auer confiança enes persones. Jo que sò dilhèu era hilha deth mèn pair. Senhor Babet, senhor Trafalgar, jo me sò encargat de balhar lum ad aguest negòci.

Mos cau díder qu'Eponina non parlaue en calò. Dès que coneishie a Mario, se l'auie hèt impossibla aguesta orribla lengua.

Sarrèc damb era sua petita man, uassuda e fèbla coma era d'ua esqueleta, es gròssi dits de Tragamar, e seguic:

- Ja sabetz que non sò pèga. Lèu tostemp me credetz; vos è prestat servicis quauqui viatges. Plan, donc, que me sò informat, e vos riscaratz en bades. Ja vedetz. Vos juri que non i a arren a hèr en aguesta casa.

- Sonque i a hemnes, didec Tragamar.

- Non. Es logataris s'an mudat.

- Es lums s'an mudat, didec Babet.

E mostrèc a Eponina a trauèrs des cimalhs des arbes ua lum que se passejaue peth humarau deth pabalhon. Qu'ère era tia Santos qu'auie velhat entà botar era ròba blanca tà secar.

Eponina sagèc un nau recurs:

- Plan, donc, didec; aguesta gent ei fòrça prauba; sonque an ua barraca a on non i a un sò horadat.

- Vè-te'n ath diable!, didec Thenardier. Quan ajam escorcolhat era casa, e botat era tuta naut e eth granèr baish, ja te dideram se qué i a ath laguens, e se son *calés, luas o duqueles*.

E la hec enlà entà entrar.

- Amic mèn Montparnasse, didec Eponina, vos ac demani, vos qu'ètz un bon gojat, non entretz.

- Compde que te vas a talhar, didec Montparnasse.

Thenardier higec damb eth sòn accent decisiu:

- Vè-te'n, hemna, e dèisha qu'es òmes hèsquen es sòns negòcis.

Eponina deishèc anar era man de Montparnasse, qu'auie tornar a cuélher e didec:

- Vos entestaditz, donc, a entrar en aguesta casa?

- Quauquarren i a d'aquerò, didec eth ventrilòc en tot burlar-se'n.

Alavetz era s'emparèc en brescat, se tenguec de cara as sies bandits armadi enquias dents, e que semblauen ena net uns dimònis, e didec damb votz fèrma e baisha:

- Plan, donc, jo que non voi.

Eri s'arturèren estonadi: Eth ventrilòc acabec era sua arridalha. Era seguic:

- Amics, escotatz-me ben. Que ja ei ua auta causa. Ara que parli jo. S'entratz en jardin, se tocatz aguest brescat, sorrisclèc, piqui es pòrtes, desvelhi as vesins, e hèsqui que vos agarren as sies, en tot cridar as agents de policia.

- Qu'ac harie, didec Thenardier en votz baisha a Brujon e ath ventrilòc.

Era botgèc eth cap e higec:

- Començant peth mèn pair!

Thenardier s'apressèc:

- Non tant apròp, bon òme, didec Eponina.

Eth arreculèc, gasulhant entre dents:

- Mès, se qué ei çò que t'a arribat?, e higec: Gosseta!

E s'estarnèc d'arrir d'ua manèra orribla.

- Serè çò que volgatz, mès non entraratz. Non sò hilha de gosset, pr'amor que sò hilha de lop. Qu'ètz sies, e aquerò qué impòrte? Qu'ètz òmes; donques jo que sò hemna. Non me cau pòur; anatz-vo'n. Vos digui que non entretz en aguesta casa pr'amor que jo non voi. Se vos apressatz, ganhòli; ja vos è dit que sò eth gosset. Non vos cranhi. Seguitz eth vòste camin. Que ja me shordatz! Anatz-vo'n entà on volgatz, mès non vengatz

aciu: vos ac proïbisqui! Vosati a punhalades e jo a còps de sabata; qu'ei un partit parièr. Auançatz, donc.

E hec un pas entàs bandits: estaue espaventosa, e se metec a arrir:

- Tè!, que non me cau pòur. En ostiu qu'aurè hame, en iuèrn aurè hered. Be ne seràn de bèsties aguesti òmes en creir que li hèn pòur a ua hemna! De qué? Pòur! A! Òc. Vai! Pr'amor qu'auetz panaires d'aimantes que s'amaguen jos eth lhet quan quilhatz era votz! Plan per aquerò! Jo que non è pòur d'arren!

E guardant fixaments a Thenardier, higec:

- Ne tansevolh de vos, pair!

Dempús seguic, passejant sus es bandits es sòns sagnosi uelhs d'espèctre.

- Que m'ei parier a jo que me recuelhen deman deth solèr deth carrèr Plumet, assassinada a punhalades peth mèn pair, o que me trapa en un an enes hilats de Saint-Cloud, o ena isla des Cignes, en miei de vielhs taps de siure poirit, e de gossets estofadi!

Que li calèc posar-se; l'agarrèc ua tos seca; eth sòn alend gessie coma un arranguilh deth sòn fèble e estret pièch.

Dempús seguic:

- Non me cau hèr senon cridar, e vien, e entà darrèr. Qu'ètz sies; jo que sò tot eth mon.

Thenardier hec un movement entà apressar-se.

- Apressatz-vos!, didec era.

Thenardier s'arturèc, e li didec damb doçor:

- Plan, donc, non, non m'apressarè; mès non parles tan naut. Hilha, vòs que non trabalhem? Mos guanham era vida. Non ès amic de ta pair?

- Non m'enganhetz, didec Eponina.

- Donques que mos cau víuer, mos cau minjar…

- Crebatz!

E, en tot díder aquerò, se seiguec en estriu deth brescat cantant:

Eth mèn fraç fòrt,
era mia cama ben hèta,
e eth temps perdut.

Botèc eth code enes jolh, e era barba ena man, e comencèc a botjar eth pè damb indiferéncia. Eth sòn vestit estarnat deishaue veir es sòns primes espatles. Un fanau pròche illuminaue era sua actitud e eth sòn perfil; non podie auer ua causa mès decidida e mès estonanta.

Es sies bandits, admiradi e desengustadi de veder-se arturadi per ua gojata, heren repè entara ombra, e celebrèren ua sòrta de conselh damb movements d'espatles, umiliadi e furiosi.

Era, mentretant, los guardaue damb mina pacifica e esquiua.

- Que li deu passar quauquarren, didec Babet. Ua rason. Serà encamardada deth gosset? Qu'ei malastre qu'ac deishem. Dues hemnes, un vielh que s'està darrèr deth pati, ridèus boni enes hièstres. Eth vielh que deu èster un judiu; me pensi qu'ère un bon negòci.

- Plan, donc, entratz vosati, didec Montparnasse. Hètz eth negòci. Jo me demorarè damb era gojata, e se bade boca…

E hec relúder ara lum deth fanau eth raser qu'amiaue dubèrt ena manja.

Thenardier non didie arren, e semblaue prèst a tot.

Brujon, qu'auie un shinhau d'oracle, e que, coma ja auem dit, ère er inventor deth còp, encara non auie parlat. Semblaue cogitós, passaue per non arrecular dauant d'arren e se sabie qu'auie panat, solet per ua bravata, un còs de garda dera policia. Ath delà, hège vèrsi e cançons, çò que l'autrejaue ua grana autoritat.

Babet li preguntèc:

- E tu, non dides arren, Brujon?

Brujon s'estèc un instant silenciós, dempús botgèc eth cap de diuèrses manères, e se decidic a parlar:

- A veir: è trapat aguest maitin dus parrats hènt-se picades entre eri; aguesta net me trapi a ua hemna que pelege. Tot aquerò qu'ei mau auguri. Anem-mo'n!

E se n'anèren.

En partir, Montparnasse gasulhèc.

- S'auessen volgut jo l'auria balhat eth còp de gràcia.

Babet responec:

- Jo non, pr'amor que non estòbi era codena as hemnes.

Tath finau deth carrèr s'arturèren, e escambièren entre eri en ua votz sorda aguest dialòg enigmatic:

- A on anaram a dormir aguesta net?
- Jos París.
- Amies era clau deth brescat, Thenardier?
- Plan que òc!

Eponina, que non les deishaue de uelh, les vedec cuélher eth camin qu'auien vengut. dempús se lheuec e s'arrosseguèc darrèr d'eri, sarrada as parets e as cases: atau les seguic enquiath baloard. Aquiu se desseparèren; e vedec ad aqueri sies òmes perder-se ena escurina coma se se honessen en era.

V.- Causes dera net.

Dempús que partiren es bandits, eth carrèr Plumet tornèc en sòn tranquil aspècte nueitiu.

Çò que venguie de passar en aqueth carrèr non aurie estonat ad arrés en un bòsc. Er arberatge, eth matarràs, es èrbes, es arrames fòrtaments crotzades, es èrbes nautes existissen d'ua manèra ombriua; eth hormiguèr sauvatge desnishe aquiu es sobtes aparicions de çò visible, çò qu'ei per dejós der òme distinguís a trauèrs deth bromadís aquerò qu'ei per dessús der òme, e es causes ignorades per nosati, es viuents, se confonen ena net. Era natura chinada e sauvatge s'espaurís damb era aproximacion de cèrtes causes qu'en eres se cre descurbir çò de subernaturau. Es fòrces dera ombra se coneishen e an entre eres misteriosi equilibris. Es dents e es garres cranhen çò que non se pòt captar. Era bestialitat assedegada de sang, es voraci talents ara cèrca dera presa, es instints armats d'ungles e de caishaus qu'an eth vrente coma principi e coma fin, guarden e flairen damb inquietud er impassible perfil der espèctre vagant jos un susari, de pès, estropat en sòn tenebrós vestit, que les semble víuer damb ua vida mòrta e terribla. Aguestes brutalitats, que non son que matéria, an confusaments era immensa escurina condensada en un èsser desconeishut. Ua figura nera que les empedís eth pas, arture a ua bèstia herotja. Çò que ges deth cementèri espaurís e desconcèrte a çò que ges dera tuta; çò de herotge qu'a pòur de çò de sinistre; es lops hèn repè dauant der encontre d'ua boca.

VI.- Mario baishe ena realitat, enquiath punt d'autrejar era adreça dera sua casa a Cosette.

Tant qu'aquera gosseta damb figura umana ère de garda en brescat, e es sies bandits arreculauen dauant d'ua gojata, Mario ère ath costat de Cosette.

Eth cèu non auie estat jamès tant estelat e tan beròi, ne es arbes tan tremolosi, ne es èrbes tant embaumades; jamès es audèths auien dormit entre es huelhes damb mès leugèr roconament; jamès totes es armonies dera severitat universau auien corresponut milhor as musiques interiores der amor; jamès Mario auie estat tant esmoigut, tant erós, tant extasiat. Mès, qu'auie trapat trista a Cosette. Cosette auie plorat; auie es uelhs rogidi.

Aquera qu'ère era prumèra broma en tant admirable sòmi.

Es prumères paraules de Mario sigueren:

- Qué te cau?

Era responec:

- Ja ac veiràs!

Dempús se seiguec en banc près dera escala, e tant qu'eth se seiguie ath sòn costat tremolós, contunhèc:

- Eth mèn pair m'a dit aguest maitin que siguessa prèsta, donques qu'auie negòcis que dilhèu mos harien partir.

Mario s'estrementic de cap a pès.

Ath finau dera vida, morir qu'ei partir; mès, ath principi, partir qu'ei morir.

De hège sies setmanes, Mario, de man en man, tot doç, per grads, anaue cuelhent cada dia possession de Cosette; possession totafèt ideau, mès prigonda. Coma ja auem dit, en prumèr amor se cuelh era amna abans qu'eth còs; dempús se cuelh eth còs abans qu'era amna, e quauqui viatges non se cuelh deth tot era amna. Es Faublas[12] e es Prudhomme higen: "pr'amor que non existís", mès eth sarcasme ei per sòrt un renec. Mario, donc, possedie a Cosette coma possedissen es esperits; mès l'estropaue damb tota era sua amna, e la possedie damb ua incredible conviccion.

12Protagonista dera òbra de Jean Baptiste Louvet (1760-1797)

Possedie eth sòn arridolet, eth sòn alend, eth sòn perhum; era radiacion prigonda des sòns uelhs blus, era suavitat dera sua pèth quan li tocaue era man, er encantador senhau qu'auie en còth, toti es sòns pensaments. S'auien prometut non dormir jamès sense soniar cadun en er aute, e s'auien complit era paraula. Possedie, donc, toti es sòmis de Cosette. La guardaue de contunh; botjaue quauqui còps damb eth sòn alend es peus cuerts que Cosette auie en cogòt, e se didie que non auie ne un de solet d'aqueri peus que non l'apertenguesse a Mario. Contemplaue e adoraue tot çò qu'era se botaue, es laci de cintes, es sòns gants, es sues manges, es sues bòtes, coma objèctes sagradi qu'èren sòns. Se pensaue qu'ère eth patron d'aqueri polits pientes de cauquilha que se metie en cap, e enquia e tot se didie, per un sord e confús mormolh deth delèit que campaue, que non i auie ne un solet hiu deth sòn vestit, ne un punt des sues cauces, ne un plec deth sòn corset, que non siguesse sòn. Ath costat de Cosette se sentie apròp deth sòn ben, apròp dera sua felicitat, apròp deth sòn despòta e dera sua esclaua.

Semblaue qu'auien barrejat es sues amnes de tau sòrta, que s'auessen volut tornar a cuélher cadun era sua, les aurie estat impossible arreconeisher-les. "Aguesta qu'ei era mia". "Non, qu'ei era mia". "T'asseguri que t'enganhes" "Aguest que sò jo". "Çò que cuelhs coma tòn, qu'ei mèn". Mario ère quauquarren que formaue part de Cosette; Cosette ère quauquarren que formaue part de Mario. Mario sentie que Cosette viuie en eth: auer a Cosette, tier-la, non ère entada eth quauquarren desparièr d'alendar.

Ath miei d'aguesta fe, d'aguesta embriaguesa, d'aguesta possession virginau, inaudida e absoluda, d'aguesta soberania, queigueren aguestes paraules: "Vam a partir". Era brusca votz dera realitat li cridèc: "Cosette non ei tua!"

Mario se desvelhèc. De hège sies setmanes viuie, coma auem dit, dehòra dera vida; aguesta paraula, partir!, lo hec entrar en era dolorosaments.

Non trapèc ua paraula entà respóner; Cosette sentec solet qu'era sua man ère gelada, e didec ath sòn torn:

- Qué te cau?

Eth responec tan baish, qu'a penes l'entencec Cosette:

- Non compreni çò qu'as dit.

E era higec:

- Aguest maitin, eth mèn pair m'a dit qu'aja prèstes totes es mies causes, e que siga prèsta entà partir; que premanisca era mia ròba tà sauvar-la en ua valisa; que li calie hèr un viatge; que mos calie partir; qu'auíem besonh d'ua maleta grana entà jo, e ua de petita entada eth, e qu'ac premanissa tot en ua setmana, pr'amor que dilhèu partiríem entà Anglatèrra.
- Mès aquerò qu'ei monstruós!, exclamèc Mario.

E plan que òc, en aqueth moment, en anim de Mario, degun abús de poder, deguna violéncia, deguna abominacion deth mès atròç tiran, deguna accion de Busiris, de Tiberi o d'Enric VIII auie egalat en ferocitat ad aguesta: eth senhor Fauchelevent amie ara sua hilha entà Anglatèrra pr'amor qu'a negòcis aquiu.

Preguntèc, donc, damb votz fèbla:

- E quan partitz?
- Non m'a dit quan.
- E quan tornaratz?
- Non m'a dit quan.

Mario se lheuèc e didec heredaments:

- Cosette, partiratz?

Cosette virèc entada eth es sòns beròis uelhs plei d'angónia, e responec damb accent hòraviat:

- Entà on?
- Entà Anglatèrra. I anaratz?
- Per qué me parles de vos?
- Vos dimani se i anaratz.
- Qué voletz que hèsca?, didec amassant es mans.
- Ei a díder, que partiratz?
- Se i va eth mèn pair…!
- Partiratz, donc?

Cosette cuelhec era man de Mario, e la sarrèc sense respóner.

- Plan, donc, didec Mario. Alavetz jo partirè entà un aute lòc.

Cosette sentec, mèsalèu que comprenec, eth significat d'aguesta frasa; s'esblancossic, de sòrta qu'eth sòn ròstre campèc blanc ena escurina, e gasulhèc:

- Qué vòs díder?

Mario la guardèc, dempús lheuèc tot doç es uelhs entath cèu, e responec:

- Arren.

Quan abaishèc es paupetes, vedec que Cosette arrie en tot guardar-lo. Er arridolet dera hemna estimada qu'a ua claretat qu'esbugasse es tenèbres.

- Be n'èm de pècs! Mario, se m'acodís ua idia.

- Quina?

- Vene, partiram es dus.! Te diderè entà on. Vie a cercar-me aquiu a on siga.

Mario ère alavetz un òme totafèt desvelhat. Qu'auie tornat ena realitat, e li didec a Cosette:

- Partir damb vosati! Qu'ès hòla? Me cau entad aquerò sòs, e jo non n'è. Anar entà Anglatèrra! Ara li deui mès de dètz loïses a Courfeyrac, un amic que tu non coneishes. È un chapèu vielh que non vau tres francs, ua levita sense botons per dauant, era mia camisa ei complètaments esbocinada, amii es codes per dehòra, es mies bòtes se calen; hè sies setmanes que non pensi en arren, e non t'ac è dit. Cosette, que sò un miserable. Tu non me ves que de nets e m'autreges eth tòn amor; se me vedesses de dia m'autrejaries aumòina! Vier entà Anglatèrra! E non è damb qué pagar eth mèn passapòrt.

E s'emparèc en un arbe que i auie aquiu, de pès, damb es dus braci peth dessús deth sòn cap, damb eth front ena crospa, sense sénter ne era rugositat que l'engarrapaue eth front, ne era fèbre que li pataquejaue es possi, immobil, e pròche a quèir en solèr coma era estatua dera Desesperacion.

Atau s'estèc pendent ua longa estona. En aguesti abismes se poirie estar ua eternitat; fin finau, se virèc, e entenec ath sòn darrèr un bronit estofat e trist.

Qu'ère Cosette que somicaue.

Somicaue de hège es dues ores que Mario meditaue.

Mario s'apressèc ada era, queiguec de jolhs, abaishant-se doçaments, cuelhec era punta deth pè que gessie peth dejós deth vestit e lo punèc.

Era l'ac deishèc hèr tot, en silenci.

Que i a moments qu'era hemna accèpte coma ua divessa ombriua e resignada era religion der amor.

- Non plores, didec Mario.

E era gasulhèc:

- Qué vos que hèsca se vau a partir e tu non pòs vier!

E eth responec:

- M'estimes?

Mario seguic damb era sua votz, qu'ère ua bailina:

- Non plores; hètz-ac per jo.
- M'estimes tu?, didec era.

Mario li cuelhec era man.

- Cosette, jamès e dat era mia paraula d'aunor ad arrés; pr'amor qu'era mia paraula d'aunor me hè pòur; m'en sai que, en dar-la, eth mèn pair ei ath mèn costat. Plan, donc, te dongui era mia paraula d'aunor mès sagrada de qué se partisses me morirè.

Que i auie en accent que prononcièc aguestes paraules ua malenconia tan solemna e tan tranquilla que Cosette tremolèc. Sentec aguest hered que còste quan passe ua causa ombriua e vertadèra: era impression la hec arturar-se de plorar.

- Ara escota, didec, non me demores deman.
- Per qué?
- Ne me demores enquia deman passat.
- Ò! Per qué?
- Ja ac veiràs.
- Un dia sense veder-te. Aquerò qu'ei impossible!
- Sacrifiquem un dia pr'amor d'auer tota era vida, dilhèu.

E Mario higec a mieja votz, e a despart:

- Qu'ei un òme que non càmbie jamès es sòns costums e non recep ad arrés senon de nets.
- De qui parles?, preguntèc Cosette.
- Jo! Que non è dit arren.

- Qué demores, donc?
- Demora-me enquia deman passat.
- Ac vòs?
- Òc, Cosette.

Cosette alavetz li cuelhec eth cap entre es sues mans, en tot lheuar-se sus era punta des sòns pès pr'amor d'egalar era sua nautada, sajant de veir enes sòns uelhs era esperança.

Mario contunhèc:

- Me pensi que te cau saber era adreça dera mia casa, per s'un cas; m'estongui ena casa d'aguest amic, cridat Courfeyrac, carrèr dera Verrerie, numèro 16.

Metec era man ena pòcha, treiguec un cotelon, e damb era huelha escriuec en ges dera paret:

Carrèr dera Verrerie, 16.

Cosette, mentretant, auie tornat a campar es sòns uelhs.

- Ditz-me çò que penses, Mario; qu'as ua idia, ditz-la-me. Ò!, ditz-la-me entà que passa ua bona net!
- Eth mèn pensament qu'ei aguest: ei impossible que Diu volgue separar-mos. Demora-me deman passat.
- E qué me cau hèr a jo mentretant?, didec Cosette. Tu ès liure, vas e vies! Be n'ètz d'erosi es òmes! Jo me demori soleta! Ò! Be ne serè de trista! Qué vas a hèr tu deman pera net? Ditz-m'ac.
- Que vau a sajar quauquarren.
- En aguest cas pregarè a Diu, e pensarè en tu enquia alavetz pr'amor de qué ac artenhes. Non te pregunti arren mès pr'amor que non vòs qu'ac hèsca. Qu'ès eth mèn senhor. Passarè era net de deman cantant eth cor d'*Euryanto*, que te shaute tant, e que vengueres a entener-lo ua net jos era mia hièstra. Mès, deman passat, vieràs lèu? Te demorarè tàs nau en punt; t'ac avertisqui. Mon Diu! Be n'ei de trist aquerò de qué es dies siguen tan longs! Tè! Tàs nau en punt serè en jardin.
- E jo tanben.

E sense díder-se arren, ahiscadi peth madeish pensament, arrossegadi per aguesti corrents electrics e que boten a dues amnes en comunicación contunha, embriagadi ambdús de delèit enquia e tot en sòn dolor,

queigueren er un enes braci der aute, sense encuedar-se'n de qué es sòns pòts ère junhudi, tant qu'es sòns uelhs, plei d'extasi e de lèrmes, contemplauen es esteles.

Quan gessec Mario, eth carrèr ère desèrt. En aqueth moment Eponina seguie as bandits enquiath baloard.

Tant que Mario meditaue damb eth cap emparat en arbe, se l'auie acodit ua idia; ua idia, a!, qu'eth madeish auie coma insensata e impossibla. Qu'auie cuelhut ua decision fòrta.

VII.- Dus còrs, un de vielh e un aute de joen, cara a cara.

Eth senhor Gillenormand auie alavetz nauanta un ans complidi. Seguie viuent damb era senhoreta Gillenormand en carrèr des Hilhes deth Calvari, numèro 6, ena sua pròpia e vielha casa. Qu'ère, com rebrembarà eth lector, un d'aguesti vielhs rancis que demoren era mòrt damb pè fèrm, que carguen damb es ans sense plegar-se, e que non s'acorbaishen, ne tansevolh damb es penes.

Ça que la, de hège bèth temps era sua hilha didie: "Eth mèn pair que dequè". Ja non boetaue as sirventes; ja non pataquejaue damb eth baston e acompanhant de crits era pòrta dera escala quan Vasco se tardaue en daurir-la. Era Revolucion de Junhsèga a penes l'auie exasperat pendent sies mesi. Qu'auie vist lèu damb tranquillitat en *Monitor* aguestes amassades de paraules: Eth senhor Humblot-Conté, par de França. Eth hèt ei qu'eth vielh ère aclapat. Non se plegaue, non se rendie, donques qu'aquerò ère impossible, atau ena sua natura fisica coma ena morau; mès se sentie aflaquir interioraments.

Hège quate ans que demoraue a Mario a pè fèrm, aguesta ei era frasa, damb era conviccion de qué aqueth petit coquin hòraviat picarie bèth dia ena sua pòrta; mès arribaue, en quauque moments tristi, a dider-se, que per pòc que Mario se tardèsse en vier… E non ère era mòrt çò que cranhie, senon era idia de qué non tornarie a veir jamès ath sòn arrèhilh. Non tornar a veir a Mario qu'ère un trist e nau temor que non se l'auie presentat jamès enquia ara; aguesta idia que començaue a aparéisher en sòn cervèth lo deishaue gelat.

Era abséncia, coma se passe tostemps enes sentiments naturaus e vertadèrs, solet auie artenhut aumentar era sua estima de pairin entath hilh ingrat que se n'auie anat damb tanta indiferéncia. Enes nets d'iuèrn, quan eth termomètre mèrque dètz grads jos zèro, qu'ei quan mès se pense en solei. Eth senhor Guillenormand ère, o se credie aumens, incapable de hèr un pas entath sòn arrèhilh, "abans morirè", didie. Non trapaue ena sua actuacion cap de tòrt; mès sonque pensaue en Mario damb prigond atrendiment, e damb era muda desesperacion d'un vielh que camine enes tenèbres.

Començaue a pèrder es dents, causa qu'aumentaue era sua tristor.

Eth senhor Guillenormand, sense declarar-s'ac ada eth madeish, pr'amor qu'aguesta declaracion l'aurie enforismat e avergonhat, non auie estimat a deguna aimanta tant coma a Mario.

Qu'auie manat plaçar en sòn quarto, près deth cabeç deth lhet, coma se siguesse era prumèra causa que vedesse en desvelhar-se, un ancian retrait dera sua auta hilha, era que s'auie mòrt, era senhora Pontmercy, retrait hèt quan auie dètz-e-ueit ans.

Contemplaue de contunh aguest retrait, e un dia didec en tot guardar-lo:

- Ara trapi que se li retire.
- Ara mia fraia?, didec era senhoreta Guillenormand. Òc, se li retire.

Eth vielh higec:

- E ada eth tanben.

Un aute còp, en èster seigut damb es jolhs sarradi e es uelhs lèu clucadi, en ua actitud d'aclapament, era sua hilha gausèc dider-li:

- Pair, seguitz tant emmaliciat damb eth?

E s'arturèc, non gausant vier mès enlà.

- Damb qui?, preguntèc.
- Damb aguest praube Mario.

Eth senhor Guillenormand quilhèc eth sòn vielh cap, botèc eth sòn arropit e prim punh sus era taula, e cridèc damb un accent mès vibrant e mès irritat:

- Praube Mario, didetz! Aguest senhor qu'ei un coquin, un vanitós ingrat, sense còr, sense amna, un capinaut, un marrit.

E se virèc pr'amor de qué era sua hilha non li vedesse ua lèrma que gessie des sòns uelhs.

Tres dies dempús trinquèc un silenci que se tardaue quate ores, pr'amor de díder ara sua hilha, de ressabuda:

- Qu'auia auut er aunor de pregar ara senhoreta Guillenormand que non me parlèsse jamès d'eth.

Era tia Guillenormand renoncièc a quinsevolh temptatiua, e hèc aguest diagnostic prigond: "Eth mèn pair non a estimat jamès ara mia fraia dempús dera sua campissada. Qu'ei clar qu'a en òdi a Mario."

“Dempús dera sua campissada” significaue dempús d’auer-se maridat damb eth coronèl.

Ath delà d’aquerò, coma auem pogut veir, era senhoreta Guillenormand auie vist decebuda era sua temptatiua de substituir eth sòn favorit oficiau de lancèrs a Mario. Eth substitut Teodul, non auie calhat, eth senhor Gillenormand non auie acceptat eth *quid pro quo*, pr’amor qu’eth uet deth còr non s’acomòde a ua amna quinsevolh. Teodul, dera sua part, encara que desirant er eretatge, li desagradaue era servitud d’agradar. Eth vielh shordaue ath lancèr, e eth lancèr tumaue damb eth vielh. Eth tenent Teodul ère alègre, plan, mès parlaire; frivòl, mès vulgar; bon vivant, mès de mala societat; qu’auie aimantes, ei vertat, e parlaue fòrça d’eres, tanben ei vertat; mès que parlaue mau.Totes es sues qualitats auien un defècte. Eth senhor Gillenormand cometie un excès en tot entener-lo parlar contra es “boni partits” que viuien ar entorn deth sòn quartèr en carrèr de Babilonia. Ath delà, eth tenent Gillenormand venguie quauque viatge d’unifòrme damb era cocarda tricolora.

Tot aquerò lo hège impossible; e eth senhor Gillenormand auie concludit per dider-li ara sua hilha:

- Ja sò cansat de Teodul. Me shauten pòc es guerrèrs en temps de patz. Recebe-lo tu, se vòs; sabi pas se preferir es guinhauetejadors ad aqueri que s’arrossèguen damb eth sabre. Eth sorriscle des sabres ena batalha ei mens miserable qu’eth bronit que hè era gaina en solèr. Ath delà, vantar-se coma un fanfarron, e sarrar-se era cintura coma ua gojateta, tier corset jos era coirassa qu’ei hèr dus còps eth ridicul. Eth qu’ei òme vertadèraments qu’ei ara madeisha distància dera vantoriada e dera puerilitat. Ne Fierabràs ne trende còr. Sauva-te eth tòn Teodul.

Era sua hilha li responec:

- Ça que la, ei nebot vòste.

Mès se descurbic qu’eth vielh Gillenormand, qu’ère pairin enquiara punta des dits, non ère deth tot bon oncle.

En realitat, coma qu’auie engenh e comparaue, Teodul solet auie servit entà hèr-li sénter mès era manca de Mario.

Ua net, era deth 4 de junh, çò que non empedie qu’eth senhor Gillinormand auesse un bon huec ena humeneja, l’auie dit adiu ara sua hilha, que cosie en un quarto pròche. Qu’ère solet ena sua cramba de

pintures bucoliques damb es pès enes capfoguèrs, miei enrodat damb eth sòn ample paravent de Coromandel de nau huelhes, apuat ena taula, que sus era i auie dues candèles damb pantalha verda, calat en sòn fautulh de tapissaria, damb un libre ena man, mès sense lieger-lo. Ère vestit, sivans era sua mòda, *d'incredible*, e semblaue un ancian retrait de Garat.

S'auesse gessut damb aguest vestit en carrèr, l'aurien seguit es gojats; mès era sua hilha, quan gessie, lo curbie damb ua gran blòda episcopau. Ena sua casa, exceptat entà lheuar-se e ajaçar-se, non tenguien jamès blòda: "Aquerò li hè a un semblar vielh", didie.

Eth senhor Gillenormand pensaue en Mario amorosa e amaraments, e coma se passe normauments, dominaue er amarum. Era sua trendesa adolorida acabaue convertint-se en indignacion. Se trapaue en aguesta situacion que se sage de cuélher partit, e d'acceptar çò que mortifique. Qu'ère ja prèst a dider-se que non auie cap motiu entà que Mario tornèsse, que s'auesse auut de tornar ac aurie hèt ja, e que per tant li calie renonciar a veder-lo. Sajaue de familiarizar-se damb era idia de qué tot s'auie acabat e que se moririe sense veir ad "aqueth cavalièr".

Mès tota era sua natura se revelaue; e era sua vielha paternitat non ac podie consentir. "Bè!, didie. Non vierà!" E aguesta ère era sua tissa. Eth sòn cap cauvet auie queigut sus eth sòn pièch, e fixaue vagaments en cendre dera humeneja ua guardada trista e irritada.

Quan ère en çò de mès prigond d'aguesta tristor, eth sòn ancian sirvent Vasco entrèc e preguntèc:

- Senhor, podetz recéber ath senhor Mario?

Eth vielh s'incorporèc esblancossit e retirant-se a un cadavre que se lhèue per çò d'ua secodida electrica.

Tota era sua sang s'auie refluit en sòn còr e mormolhèc:

- Quin senhor Mario?

- Sabi pas, responec Vasco, intimidat e desconcertat per aspècte deth sòn patron. Qu'ei Nicolaseta que ven de dider-me: "Aciu que i a un joen, que ditz èster eth senhor Mario."

Eth senhor Gillenormand gasulhèc en votz baisha:

- Que passe.

E s'estèc ena madeisha actitud, damb eth cap tremolós e era vista tachada ena pòrta. Se dauric aguesta, e entrèc un joen: qu'ère Mario.

Mario se posèc ena pòrta coma demorant que li didessen qu'entrèsse.

Eth sòn vestit, lèu miserable, a penes se vedie ena escurina que costaue era pantalha. Solet se vedie eth sòn ròstre tranquil e grèu, encara qu'estranhaments trist. Eth senhor Gillenormand, coma cuelhut d'estupor e d'alegria, s'estèc quauqui moments sense veir qu'ua claror, coma quan s'ei dauant d'ua aparicion. Qu'ère pròche a s'aflebir; vedie a Mario coma a trauèrs d'un enludernament. Qu'ère eth; ère Mario.

A tot darrèr, dempús de quate ans! S'apoderèc d'eth, entà didè'c atau, còp sec, damb un solet còp de uelh. Lo trapèc beròi, nòble, distinguit, òme hèt, en actitut avienta, damb mina simpatica. Qu'auec eth desir de daurir es braci, de cridar-lo, de precipitar-se; se li sarrèc eth còr d'alegria, l'estofauen e se desbordauen deth sòn pièch paraules afectuoses. Tota aguesta trendesa se dauric pas e arribèc enes sòns pòts, e per çò deth contrast que formaue era sua natura, gessec d'eri era duretat, e didec bruscaments:

- Qué vietz a hèr aciu?

Mario responc damb embarràs:

- Senhor…

Eth senhor Gillenormand aurie volut que Mario s'auesse lançar enes sòns braci, e quedèc maucontent de Mario e d'eth madeish. Se'n sabec qu'auie estat brusc, e que Mario ère hered; e ère entada eth ua insuportabla e irritanta ansietat senter-se tan trende e tant esmoigut ath sòn laguens, e èster tan dur extèrnaments. Tornèc en sòn amarum, e interrompec a Mario damb aspror:

- Mès, alavetz tà qué vietz?

Aguest *alavetz*, significaue: *se non vietz a abraçar-me, tà qué vietz*?

Mario guardèc ath sòn pairin que damb eth sòn pallitge semblaue un bust de marme.

- Senhor…

Eth vielh didec damb votz sevèra:

- Vietz a demanar-me perdon? Auetz arreconeishut era vòsta fauta?

Se pensaue, damb aquerò, botar a Mario en camin entà qu'eth "mainatge"li demanèsse perdon. Mario tremolèc; l'exigie que s'opausèsse a sa pair; abaishèc es uelhs e responec:

- Non, senhor.

- E alavetz, exclamèc impetuosaments eth vielh damb un dolor agudent e plen de colèra, qué voletz de jo?

Mario amassèc es mans, auancèc un pas, e didec damb votz fèbla e tremolosa:

- Senhor, ajatz pìetat de jo.

Aguestes paraules esmoigueren ath senhor Gillenormand; un moment abans l'aurien atrendit, mès que ja ère tard. Eth pairin se lheuèc e apuèc es dues mans en baston; auie es pòts palles, eth cap trantalhant; mès era sua nauta estatura dominaue a Mario, qu'ère inclinat.

- Pietat de vos!, senhoret. Un adolescent que demane pietat a un ancian de nauanta un ans! Vos entratz ena vida, e jo gèsqui d'era; vos anatz entath teatre, entàs balhs, entath cafè, entah bilhard, auetz talent, agradatz as hemnes, ètz un bon gojat e jo escopisqui en plen ostiu en huec; ètz ric damb es soletes riqueses qu'existissen, e jo è totes es praubetats dera vielhesa, era debilitat, er isolament. Auetz trenta dus dents, un bon estomac, era vista clara, fòrça, talents, salut, alegria, un bòsc de peus neri, e jo non è ne solet peus blanqui. È perdut es dents, e pèrdi es cames e era memòria; i a tres carrèrs qu'es sòns nòms confoni tostemp, eth carrèr Charlot, eth carrèr de Chaume e eth carrèr de Saint-Claude: atau me veigui. Vos auetz ath dauant un avier plen de lum, jo comenci a non veir bric, autant vau auançant entara net; vos ètz encamardat, aquerò que non cau didè'c, a jo non m'estime arrés en mon! E vietz a demanar-me pietat! Macareu, Molière qu'a desbrembat aguesta scèna. S'ei atau coma plaidejatz en tribunau es avocats, vos feliciti corauments. Qu'ètz uns conquins.

E eth nonagenari higec damb votz airosa e grèu:

- Plan, donc, qué ei çò que voletz de jo?

- Senhor, didec Mario, sai qu'era mia preséncia vos anutge; mès solet vengui a demanar-vos ua causa; dempús partirè de seguit.

- Qu'ètz un pèc!, didec er ancian. Qui vos ditz que vo n'anetz?

Aguestes paraules èren era traduccion d'aguest trende pensament qu'auie en còr*: Mès demana-me perdon! Vene enes mèns braci*! Eth senhor Gillenormand coneishie que Mario l'anaue a abandonar en quauqui instants, qu'eth sòn mau aculhiment lo heredaue, qu'era sua duretat lo refusaue; se didie tot aquerò, e s'aumentaue eth sòn dolor; mès coma qu'aguest s'escambiaue en colèra, s'anaue aumentat era sua colèra.

Qu'aurie volut que Mario lo comprenesse, e Mario non lo comprenie, çò que lo metie furiós, e seguic:

- Tè! M'auetz fautat a jo, ath vòste pairin; auetz abandonat era mia casa entà anar-vo'n sabi pas a on; auetz angoishat ara vòsta prauba tia; auetz volut, pr'amor qu'aquerò se ve, e ei mès comòde, amiar era vida de joen, hèr eth gomós, tornar en casa a quinsevolh ora, divertir-vos; auetz balhat senhau de vida; auetz contreigut deutes sense dider-me que les paga; auetz trincat veires e vos auetz hèt cèrcabrègas, e ath cap de quate ans vietz ena mia casa, e non auetz de dider-me qu'aquerò?

Aguesta manèra violenta de possar ath joen entara trendesa, sonque artenhec eth silenci de Mario. Eth senhor Gillenormand crotzèc es braci, movement qu'ère en eth particularaments imperiós, e apostrofèc a Mario amaraments:

- Acabem: vietz a demanar-me quauquarren? Didetz-ac. Qué voletz? Qué ei? Parlatz.

- Senhor, didec Mario damb era guardada d'un òme que se'n sap de qué va a quèir en un precipici; vengui a demanar-vos permís entà maridar-me.

Eth senhor Gillenormand toquèc era campaneta; e Vasco dauric era pòrta.

- Didetz-li ara mia hilha que vengue.

Ua segonda dempús se dauric era pòrta, e era senhoreta Gillenormand non entrèc, mès se deishèc veir. Mario ère de pès, mut, damb es braci queigudi, damb er aspècte d'un colpable.

Eth senhor Gillenormand anaue e venguie en totes direccions peth quarto. Se virèc entara sua hilha, e li didec:

- Arren, qu'ei eth senhor Mario; balhatz-li eth bon dia; eth senhoret se vò maridar. Qu'ei tot, anatz-vo'n.

Era votz brèu e roncalhosa deth vielh anonciaue ua gran plenitud d'ira. Era tia guardèc a Mario damb mina hòraviada; a penes hec veir que l'arreconeishie; non hec un solet gèst, ne prononcièc ua sillaba, e despareishec dauant era votz de sa pair, mès lèu lèu qu'ua palha dauant d'un auragan.

Mentretant, eth senhor Gillenormand s'auie apuat ena humeneja.

- Maridar-vos! As vint-e-un ans! Qu'ac auetz apraiat atau! Non vos cau hèr que demanar-me eth permís! Ua formalitat. Seiguetz, cavalièr. Qu'auetz passat per ua revolucion dès que non è auut er aunor de veder-vos, e vos an vençut es jacobins. Que deuetz èster plan content. Qu'ei que non ètz republican dès qu'ètz baron? Podetz conciliar aquerò? Era republica qu'ei ua saussa dera baronia. Auetz, dilhèu, era decoracion de junhsèga? Auetz auut quauqua part ena cuelhuda deth Louvre? I a, près d'aciu, en carrèr de Sant Antòni, dauant deth carrèr de Nonaindieres, ua bala incrustada ena paret, en tresau estatge d'ua casa, damb aguesta inscripcion: "28 de junhsèga de 1830." Anatz a veder-lo, que còste un bon efècte. A! Es vòsti amics que hèn causes plan polides! E a prepaus: non van a hèr ua hònt en lòc deth monument deth duc de Berry? Donques que voletz marida-vos? Damb qui? Posqui preguntar, sense èster indiscrèt, damb qui?

E se posèc; mès abans de qué Mario auesse temps tà respóner, higec damb violéncia:

- A!, Auratz ua posicion? Ua fortuna hèta? Guaire guanhatz en vòste mestièr d'avocat?

- Arren, didec Mario damb ua sòrta de fermetat e de decision lèu herotge.

- Arren? Non auetz entà víuer mens des mil dues centes liures que vos mani?

Mario non responec. Eth senhor Gillenormand seguic:

- Alavetz ja compreni. Ei rica era joena?

- Coma jo.

- Tè! Non a dòt?

- Non.

- E esperances?

- Me pensi que non.
- Complètaments nuda! E qui ei sa pair?
- Sabi pas.
- E com se cride?
- Era senhoreta Fauchelevent.
- Fauche qué?
- Fauchelevent.
- Bè!, didec eth vielh.
- Senhor!, exclamèc Mario.

Eth senhor Gillenormand l'interrompec damb eth ton d'un òme que se parle ada eth madeish.

- Qu'ei aquerò, vint-e-un ans, sense posicion, mil dues centes liures ar an, e era senhora baronesa de Pontmercy vierà a crompar dus quarts de jolberd ena plaça.
- Senhor!, didec Mario damb era angónia dera darrèra esperança que s'esbugasse; vos demani, en nòm deth cèu, damb es mans amassa, me boti as vòsti pès: permetetz-me que me marida!

Eth vielh s'estarnèc en ua arridalhada estridenta e lugubra, qu'ath sòn trauèrs tossie e parlaue:

- A!,a!,a! Vos auetz dit: "Redena! Vau a cercar ad aguest vielh, ad aguest absurd badòc! Quin malastre que non aja jo vint-e-cinc ans! Com li passaria ua respectuosa bilheta! Com me governaria sense eth! Mès qu'ei parièr, li diderè: "vielha garia, qu'ès plan erós de veder-me; è talents de maridar-me, voi maridar-me damb era senhoreta Tau, hilha deth senhor Quau; jo que non è sabates, e era non a camisa; mès voi hèr enlà era mia carrèra, eth mèn avier, era mia joenesa, era mia vida; desiri hèr ua excursion pera misèria, damb ua hemna en còth; aguest qu'ei eth mèn pensament; e te cau consentir!" E eth vielh fossil consentirà en aquerò. "Tè, hilh mèn, coma volgues, estaca-te, marida-te damb eth tòn Posselevent, damb eth tòn Coupelevent!" Jamès, cavalièr, jamès!
- Pair mèn…
- Jamès…

Mario perdec tota esperança en enténer er accent que siguec prononciat aguest "jamès".

Trauessèc eth quarto tot doç damb eth cap clin, tremolant, e mès semblable ath que se morís qu'ath que se'n va.

Eth senhor Gillenormand lo seguic damb era guardada, e en moment que se barraue era pòrta, e que Mario anaue a desparéisher, hec quate passi damb aguesta agilitat senila des vielhs impetuosi e colerics, cuelhec a Mario peth còth, lo hec tornar ena cramba, lo metec en un fautulh, e li didec:

- Conda-me aquerò!

Sonque aguestes paraules *pair mèn* que se l'auien escapat a Mario l'auien costat aguesta revolucion.

Mario lo guardèc espaurit. Eth ròstre deth senhor Gillenormand non exprimie qu'ua ruda e inefabla bona fe. Eth pairin s'auie convertit en pair.

- Vam a veir, parla; conda-me es tòns amors; ditz-m'ac en secret; ditz-m'ac tot: macareu!, be n'ètz de pècs es joeni!

- Pair mèn!, tornèc a díder Mario.

Tot eth ròstre der ancian s'illuminèc damb un incredible resplendor.

- Òc, qu'ei aquerò; crida-me pair e veiràs!

I auie en aguestes frases quauquarren tan brave, tan doç, tan sincèr, tan pairau, que Mario passèc en un virament de uelhs deth descoratjament enquiara esperança, e quedèc coma encaborniat e confús. Ère seigut près dera taula; era lum des candèles hège plan visibla era misèria deth sòn vestit, qu'eth senhor Gillenormand examinaue estonat.

- E ben, pair mèn, didec Mario…

- A!, didec eth senhor Gillenormand, non as ne un sò horadat. Vas vestit coma un panaire.

E daurint un calaish, treiguec ua borsa que botèc sus era taula.

- Guarda, aciu qu'as cent loïsi; crompa-te un chapèu.

- Pair mèn, seguic Mario, eth mèn brave pair, se vo'n sabéssetz! Qu'ei que l'estimi. Non vos ac podetz imaginar. Eth prumèr còp que la vedí siguec en Luxembourg, a on era venguie a passejar; ara prumeria non me fixè en era, mès dempús, sabi pas se com, me sò encamardat. Ò! Guaire malerós m'a hèt tot aquerò! Mès, tè, ara la veigui cada dia ena sua casa; sa pair non se'n sap. Guardatz, qu'ara van a partir; mos vedem en jardin de nets, sa pair se'n vò anar entà Anglatèrra, e jo m'è dit: "Vau a veir ath mèn

pairin e a condar-l'ac" Vierè hòl, me morirè, queirè malaut, me lançarè ena aigua. Qu'ei de besonh que me marida, pr'amor que se non, vierè hòl. Aguesta qu'ei era vertat; me semble que non me n'è desbrembat d'arren. S'està en un jardin que i a un brescat, en carrèr Plumet, près des Invalids.

Eth senhor Gillenormand s'auie seigut alègraments ath costat de Mario. Ath còp que l'escotaue e saboraue eth son dera sua votz, saboraue tanben un povàs de tabac. En enténer "carrèr Plumet" posèc er alend, e deishèc quèir eth tabac sus es sòns jolhs.

- Carrèr Plumet!, carrèr Plumet!, dides. A veir. Non i a per aquiu un quartièr? Òc, ei aquerò. Eth tòn cosin Teodul me n'a parlat ja; eth lancèr, er oficiau. Ua joeneta, bon amic mèn, ua joeneta. Vai, òc, carrèr Plumet! Eth que se cridaue abans carrèr Blomet. Ara me'n brembi; è entenut a parlar d'aguets brescat deth carrèr Plumet; en un jardin; ua Pamela; que non as mau gust; ei fòrça polideta. Aciu, entre nosati, jo me pensi qu'aguest pèc de lancèr l'a hestejat; sabi pas enquia on aurà arribat; mès, plan, aquerò que non ei arren; ath delà, que non l'auem de creir, donques qu'ei un vanitós. Mario, me semble fòrça ben qu'un joen coma tu sigue encamardat, donques qu'aquerò ei pròpi dera tua edat, e m'estimi mès que sigues encamardat que jacobin; milhor voi veder-te encamardat d'ues pelhes, macareu!, de vint pelhes, que deth senhor Robespierre. Per çò que tanh a jo, en matèria de *sans-cullottes*, non me shauten senon es hemnes. Es gojates beròies son es gojates beròies, diables!, e ad aquerò non se pòt hèr cap objeccion. Atau, donc, era mainada te recep d'amagat de sa pair! Aquerò qu'està fòrça ben. A jo que m'an arribat istòries d'aguesta sòrta, e mès d'ua. E sabes se qué cau hèr? Non s'a de cuélher era causa ara valenta; un que non se precipite en çò de tragic, non s'acabe damb un maridatge, e vient en çò deth baile a veder-lo damb era sua faisha; qu'ei de besonh èster un gojat de gèni; ei de besonh auer sen. Estramuncatz, mortaus, mès non vos maridetz. Quan arribe un cas coma aguest, se cèrque ath pairin, qu'ei un òme brave ath hons, e qu'a tostemp quauqui cartuches de loïsi en un calaish, e se li ditz: "pairin, me pase aquerò" E eth pairin ditz: "ei plan naturau". Qu'ei de besonh qu'era joenesa se divertisque, e qu'era vielhesa s'arropisque. Jo è estat joen, e tu seràs vielh. Va, hilh mèn, que ja les dideràs aquerò as tòns arrèhilhs. Vaquí dues centes pistòles. Divertis-te, macareu! Arren milhor! Atau te cau amiar aguest negòci. Un non se maride; mès aquerò non empache…. me comprenes?

Mario petrificat e sense poder prononciar ua paraula hec damb eth cap un movement negatiu.

Eth brave vielh se metec a arrir, guinhèc un uelh, li floquèc un copet en jolh, lo guardèc entre es dus uelhs damb mina misteriosa, e li didec lheuant amistosaments es espatles:

- Pèc! Cuelh-la coma aimanta!

Mario s'esblancossic. Non auie comprenut arren de tot çò que venguie de díder eth sòn pairin. Aquera confusion de carrèr Blomet, de Pamela, de quartèr, de lancèr, auie passat per dauant de Mario coma ua causa fantasmagorica. Arren d'aquerò podie referir-se a Cosette qu'ère ua liri blanc. Eth vielh divagaue sens dobte, mès tot s'auie acabat en ua paraula que Mario auie comprenut, e qu'ère un escarni mortau entà Cosette. Era frasa: "cuelh-la coma ua aimanta" auie entrat en sòn còr coma ua espada.

Se lheuèc, cuelhec eth chapèu, qu'ère en solèr e se filèc de cap ara pòrta damb pas fèrm e seguit. Aquiu se virèc, s'inclinèc prigondaments dauant deth sòn pairin, lheuèc dempús eth cap, e didec:

- Hè cinc ans escarníretz ath mèn pair; aué auetz escarnit ara mia hemna. Non vos demani arren. Adishatz.

Eth senhor Gillenormand, estonat, dauric era boca, estenec es braci, e sagèc de lheuar-se; mès abans que podesse prononciar ua paraula, era pòrta s'auie barrat e Mario auie despareishut.

Er ancian s'estèc quauqui moments immobil, coma s'auesse queigut un pericle enes sòns pès, sense poder parlar ne alendar, coma s'ua man vigorosa li sarrèsse era gòrja.

Fin finau, se lheuèc deth fautulh, correc entara pòrta, ath mès córrer que pòt un vielh de nauata un ans, la dauric e cridèc:

- Secors! Secors!

Acodic era sua hilha e dempús es sirventes, e les didec damb angoniós alend.

- Ve-te'n ath sòn darrèr! Agarra-lo! Qué li sò hèt jo? Qu'ei hòl! Se'n va! Ai, mon Diu, ara ja non tornarà!

Se dirigic entara hièstra que daue tath carrèr, la dauric damb es sues vielhes mans arropides, s'inclinèc treiguent miei còs dehòra, tant que Vasco e Nisolaseta l'agarrauen per darrèr, e cridèc:

- Mario! Mario! Mario! Mario!

Mès Mario ja non lo podie enténer, donques qu'en aqueth moment viraue era cantoada deth carrèr Sant Loís.

Eth nonagenari se hec a vier dus o tres còps es mans enes possi damb expression d'angonia, arreculèc tremolant, e se calèc en un fautulh sense pos, sense votz, sense lèrmes, botjant eth cap, e agitant es pòts damb mina estupida, sense auer enes sòns uelhs qu'ua causa trista e prigonda coma era net.

Libre nauau: Entà on van?

I.- Jean Valjean.

Aqueth madeish dia, tàs quate dera tarde, Jean Valjean ère seigut, solet, en ua des declivitats mès solitàries deth Camp de Mart. Ja siguesse per prudéncia, o peth desir de recuelhement que seguís as cambiaments sensibles de costums que se calen de man en man en totes es existéncies, ara gessie pòc damb Cosette.

Amiaue eth sòn vestit d'obrèr e uns pantalons grisi; era ampla visèra dera sua casqueta l'amagaue eth ròstre. Ère tranquil e erós respècte a Cosette; pr'amor que s'auie esbugassat aquerò que l'auie preocupat pendent un temps; mès hège ua setmana o dues que lo cuelhie ua ansietat de ua auta natura. Un dia, en tot passejar-se peth baloard, auie vist a Thenardier, e gràcies ath sòn desguisament, aguest non l'auie reconeishut; mès d'alavetz ençà, Jean Valjean l'auie tornat a veir diuèrsi viatges, e auie aquerit era certitud de qué rondaue eth sòn barri. Aquerò qu'ère pro entà determinar-se a cuélher ua gran resolucion.

En èster aquiu Thenardier, que i auie toti es perilhs ath còp. Ath delà, París non estaue tranquil: es agitacions politiques aufrien er inconvenent entà toti es qu'auessen quauquarren a amagar dera sua vida, qu'era policia anaue inquieta e recelosa, e que cercant era tralha d'un òme coma Pepin o Morey, podie plan ben trapar-se damb un òme coma Jean Valjean. Auie, donc, decidit, abandonar París, e enquia e tot França, e vier entà Anglatèrra, e auie avisat a Cosette, pr'amor que volie partir abans de ueit dies.

S'auie seigut, donc, en penent deth Camp de Mart, en tot dar-li torns en sòn cervèth a tota sòrta de pensaments, Thenardier, era policia, eth viatge e era dificultat de hèr-se damb un passapòrt.

Totes aguestes causes l'enquimerauen de forma parièra.

Ath delà, un hèt inexplicable que venguie de susprener-lo, e que lo tenguie encara impressionat, aumentaue era sua inquietud. Aqueth dia peth maitin s'auie lheuat d'ora, e passejant-se peth jardin abans que Cosette auesse daurit era sua hièstra, auie descubèrt aguest pannèu gravat ena paret, segurаments damb un clau:

Carrèr dera Verriere 16.

Era escritura ère plan recenta, pr'amor qu'es letres èren encara blanques en ancian mortèr de caudea ennerida; e pr'amor qu'ua mata d'ortigues que i auie ath pè dera paret ère caperada de povàs de ges. Aquerò aurie estat escrit probablaments pera net. Mès, qué ère? Ua adreça? Un senhau entà d'auti? Un avís entada eth? En quinsevolh cas qu'ère evident qu'auie estat violat eth jardin, e que s'auie calat en eth quauque desconeishut. Alavetz rebrembèc es incomprensibles incidents qu'auien alarmat ja ara casa, meditèc sus aqueth pannèu, e se tenguec de parlar-ne d'eth a Cosette per pòur d'espaurir-la.

Ath miei d'aguesti pensaments se fixèc en ua ombra qu'eth solei projectaue, sens dobte de quauqu'un que venguie d'arturar-se naut deth penent per darrèr d'eth. S'anaue a virar, quan queiguec sus es sòns jolhs un papèr plegat en quate plecs, coma s'ua man l'auesse deishat quèir sus eth sòn cap. Cuelhec eth papèr, lo despleguèc, e liegec aguesta paraula escrita damb letres majuscules damb un creion: MUDATZ-VOS.

Jean Valjean se lheuèc ara prèssa, mès non i auie arrés en penent. Campèc pertot e descurbic un èsser mès gran qu'un mainatge e mès petit qu'un òme, vestit damb blòda grisa e pantalon de velot de color de povàs, que saltaue era barralha e despareishie en fossat deth Camp de Mart.

Jean Valjean tornèc de seguit entà casa cogitós.

II.- Mario.

Mario auie gessut capvirat dera casa deth senhor Gillenormand. Auie entrat en era damb pòca esperança, e gessie damb ua immensa desesperacion.

Ath delà d'aquerò, e es qu'an observat eth còr uman ac compreneràn, eth lancèr, er oficiau, eth pèc, eth cosin Teodul, non auien deishat cap ombra en sòn esperit, ne era mès petita broma. Eth poèta dramatic poirie demorar quauques complicacions d'aguesta revelacion, hèta a usclar dents ar arrèhilh, peth pairin; mès, çò que guanharie eth drama damb aquerò, ac perderie era vertat. Mario qu'ère en aguesta edat que non se cre arren de dolent; dempús vie era edat que se cre tot. Es sospeches non son qu'arrupes, e era prumèra joenesa non les a. Çò qu'aclapaue a Otelo, passe simplaments per Candid. Sospechar de Cosette! Abans aurie cometut Mario mil crims. Se metec a passejar pes carrèrs, recurs de toti es que patissen, e non pensèc en arren que podesse rebrembar-se'n. Tàs dues deth maitin entrèc en casa de Courfeyrac e s'ajacèc vestit en sòn matalàs. Auie gessut ja eth solei quan s'esclipsèc, damb aguest orrible sòn pesant que dèishe anar e vier es idies en cervèth. Quan se desvelhèc, vedec a Courfeyrac, Enjolras, Feuilly e Combeferre, de pès, damb eth chapèu botat, prèsti entà gésser, e fòrça esdegadi.

Courfeyrac li didec:

- Vies en acogament deth generau Lamarque?

Li semblèc que Courfeyrac parlaue en chinés.

Gessec de casa quauques menutes dempús d'eri: se metec ena pòcha es dus pistolets que Javert l'auie autrejat entara aventura deth 3 de hereuèr e que s'auien demorat en sòn poder. Es pistolets èren encara cargadi. Serie de mau hèr díder quin escur pensament acodie en sòn cap en hèr-les-se a vier.

Tot eth dia s'estèc vagant sense saber per a on anaue; ploiguie a estones, mès non ac notaue; crompèc entà minjar ua còca d'un sòu en ua botiga de pan, se la sauvèc ena pòcha, e non tornèc a brembar-se'n d'era. Semble tanben que se banhèc en Sena, sense encuedar-se'n de çò que hège. Que i a moments que s'a un horn jos eth crani, e Mario ère en un d'aguesti

moments. Ja non demoraue arren, ne cranhie arren; qu'auie dat aguest pas dès era vesilha. Demoraue era net damb impaciéncia febrila; non auie qu'ua idia clara: que tàs nau veirie a Cosette. Aguesta darrèra felicitat qu'ère tot eth sòn avier; dempús solet li restaue era ombra. A intervaus, passejant pes baloards mès desèrts, li semblaue enténer en París bronits estranhs, e gessent dera sua meditacion, didie: "Qu'ei que se pelegen?".

En quèir era net, tàs nau en punt, coma l'auie prometut a Cosette, ère en carrèr Plumet. Quan s'apressèc en brescat tot ac desbrembèc. Hège quaranta ueit ores que non auie vist a Cosette; l'anaue a veir, e totes es autes idies se deliren, e solet sentec ua prigonda alegria. Aguestes menutes qu'en eres se viu un sègle an ua causa sobeirana e admirabla; en moment que se passen aumplisent complètaments eth còr.

Mario dauric eth brescat e se calèc en jardin. Cosette non ère en lòc que lo demoraue tostemp. Trauessèc er espessor e arribèc ena cantoada, près dera escala. "Me demore aquiu", se didec. Cosette non i ère.

Lheuèc era vista, e vedec qu'es hiestrons èren barradi. Hec un torn peth jardin e vedec qu'ère desèrt. Alavetz tornèc entara casa, e perdut d'amor, hòl, espaurit, exasperat de dolor e d'inquietud, coma un patron qu'entre ena sua casa a mala ora, piquèc ena hièstra. Piquèc e tornèc a picar, prèst a veir daurir-se era hièstra, e pistar per era er ombriu cap deth pair, e enténer que li preguntaue: "Qué voletz?" Aquerò non ère arren ath costat de çò que sospechaue. Quan auec pataquejat era hièstra, cridèc e aperèc a Cosette.

- Cosette!, cridèc. Cosette!, repetic imperiosaments.

Mès non li responeren. Tot s'auie acabat. Non i auie arrés en jartdin, arrés ena casa.

Mario tachèc es sòns uelhs desesperadi en aquera casa lugubra, tan nera, tan silenciosa e mès ueda qu'ua hòssa, e campèc dempús eth banc de pèira qu'auie passat ores tant eroses ath cant de Cosette. Alavetz se seiguec ena escala damb eth còr plen de dolor e de resolucion. Benedic eth sòn amor ath hons deth sòn pensament, e se didec que, donques que Cosette auie partit, non li restaue que morir-se.

De ressabuda entenec ua votz que gessie deth carrèr e que cridaue a trauèrs des arbes:

- Senhor Mario!

Se lheuèc.

- Qui ei?, didec.
- Senhor Mario, ètz aquiu?
- Òc.
- Senhor Mario, higec era votz, es vòsti amics vos demoren ena barralha deth carrèr de Chanvrerie.

Aguesta votz non l'ère totafèt desconeishuda. Se retiraue ara votz cuelhuda e ruda d'Eponina. Mario separèc eth brescat, separèc eth hèr mobil, passèc eth cap, e vedec ua figura, que li semblèc un joen, desparéisher ara prèssa ena escurina.

III.- Eth senhor Mabeuf.

Era borsa de Jean Valjean non l'auie estat utila ath senhor Mabeuf, pr'amor qu'aguest, ena sua venerabla austeritat mainadenca, non auie acceptat eth present des astres; non auie admetut qu'ua estela podesse convertir-se en loïsi d'aur; e non auie pogut endonviar que çò que queiguie deth cèu venguesse de Gavroche.

Auie amiat era borsa entath comissariat deth barri, coma objècte perdut, botat per part deth que l'auie trapat, a disposicion deth que la reclamèsse. Era borsa, plan que òc, se perdec. Que non mos cau díder qu'arrés la reclamèc, sense qu'eth senhor Mabeuf gaudisse d'aguesta ajuda.

Ath de là d'aquerò, eth senhor Mabeuf seguie anant a mens.

Es assagi sus er indi non auien balhat mielhor resultat en Jardin Botanic qu'en sòn jardin d'Austerlitz. Er an passat deuie era sodada ara sua patrona, e ara deuie, coma auem vist, eth loguèr dera casa. Eth Mont de Pietat, dempús de complidi tretze mesi, auie venut es tòles dera sua *Flora,* qu'encara possedie, auie autrejat a baish prètz a un librari firaire, tòles e tèxti coma desperfèctes. Arren li restèc dera òbra de tota era sua vida. Comencèc a conéisher es sòs des sòns exemplars.

Quan vedec qu'aguest miserable recurs s'agotaue, renoncièc ath sòn jardin e lo deishèc sense cultiu. Abans, fòrça temps abans, auie renonciat as dus ueus e ath bocin de carn que minjaue de quan en quan. Solet s'alimentaue de pan e truhes; auie venut es sòns darrèrs mòbles; dempús tot aquerò qu'auie, duplicat, dera sua ròba de lhet, vestits e ahlaçades; dempús es sòns erbaris e es sues estampes; mès encara sauvaue es libres mès preciosi, qu'entre eri n'auie quauqui uns de rars, coma *Es quadres istorics dera Biblia*, edicion de 1560. *Era concordància des Biblies*, de Pèir de Besse; *Es Margarides dera Margarida*, de Joan de Haye damb ua dedicatòria ara reina de Navarra; eth libre deth *Cargue e dignitat der embaishador*, deth senhor Villier-Hotman; un *Florilegium Rabbinicum* de 1644; un *Tibulo* de 1567 damb aguesta esplendia inscripcion: *Venetiis, in oedibus Manutianis*; e, a tot darrèr, un *Diogenes Laercio*, estampat en Lyon en 1644, qu'en eth se trapauen es famoses variantes deth manuscrit 411 deth sègle XIII deth Vatican, e era des dus manuscrits de Venecia, 393 e 394, tan frutosaments

consultadi per Enric Estienne, e toti es passatges en dialècte doric, que non se trapen senon en celèbre manuscrit deth sègle XII dera bibliotèca de Napols.

Eth senhor Mabeuf non alugaue jamès eth huec en sòn quarto, e s'ajaçaue damb eth dia pr'amor de non alugar era lum. Semblaue que non auie vesins, pr'amor qu'evitauen eth sòn encontre quan gessie; eth se n'auie encuedat. Era misèria d'un mainatge esmò a ua mair; era misèria d'un joen esmò a ua joena; mès era misèria d'un vielh non esmò ad arrés, e ei, de toti es malastres, eth mès hered. Mès eth senhor Mabeuf non auie perdut deth tot era sua serenor de mainatge: es sòns uelhs ludien encara quan se tachauen enes sòns libres, e arrie quan contemplaue a *Diogenes Laercio*, qu'ère un exemplar unenc. Era sua limanda, damb veires, ère era soleta causa qu'auie sauvat, ath delà de çò d'indispensable.

Un dia li didec era tia Plutarco:

- Que non è damb qué hèr-me a vier minjar.

Çò qu'era cridaue minjar ère un pan e quate o cinc truhes.

- Fidat, didec eth senhor Mabeuf.
- Ja sabetz que m'ac remissen.

Eth senhor Mabeuf dauric era sua bibliotèca, campèc pendent fòrça temps toti es libres, er un dempús der aute, coma un pair, obligat a deimar as sòns hilhs, les guardarie abans d'escuélher, dempús n'agarrèc un còp sec, lo botèc jos es sòns braci, e gessec. Ath cap de dues ores entornèc sense arren dejós deth braç, botèc trenta sòus sus era taula, e didec:

- Vos haratz a vier minjar.

A compdar d'aqueth moment era tia Plutarco vedec caperar-se eth candid ròstre deth senhor Mabeuf damb un vel ombriu, que non despareishec jamès.

Londeman, er aute, toti es auti li calec hèr madeish. Eth senhor Mabeuf gessie damb eth sòn libre e tornaue damb ua monèda d'argent.

Coma es libraris firaires lo vedien obligat a véner, li crompauen per vint sòus es libres pes qu'eth auie pagat vint francs, a viatges ada eri madeishi. Atau s'acabèc era sua bibliotèca volum a volum. En quauqui moments se didie: "Ça que la, è ueitanta ans", coma s'auesse ua esperança d'arribar abans en finau des sòns dies qu'en finau des sòns libres. Era sua tristor

anaue aumentant; mès un viatge auec ua alegria. Gessec damb un Robert Estienne que venec per trenta cinc sòus en cai de Mallaquais, e tornèc damb un Aldo qu'auie crompat per quaranta sòus en carrèr de Gres.

- Que deui cinc sòus, didec plan alègre, ara tia Plutarco.

Aqueth dia non mingèren.

Qu'ère dera Societat d'Orticultura, a on se'n sabien dera sua praubetat. Eth president d'aguesta societat venguec a tier-li ua visita, li prometec parlar d'eth ath ministre d'Agricultura e Comerç, e ac hec.

- Com?, exclamèc eth ministre.

- Qu'ei atau! Un dòcte ancian! Un botanic! Un òme inofensiu! Mos cau hèr quauquarren per eth!

Londeman eth senhor Mabeuf recebec ua invitacion entà dinar damb eth ministre. Mostrèc era carta tremolant d'alegria ara senhora Plutarco.

- Que mos auem sauvat!, didec.

Eth dia fixat venguec ena casa deth ministre. Notèc qu'era sua corbata rosada, eth sòn frac gran e quarrat, e es sues sabates lustrades estonauen as portièrs. Arrés li parlèc, ne tansevolhe eth minsitre. Tàs dètz dera net, coma qu'encara demoraue ua paraula, entenec ara hemna deth ministre, beròia senhora despeitrinada, qu'ada era non auie gausat apressar-se, que preguntaue: "Qui ei aguest cavalièr ancian?" Tornèc entara sua casa, a pè, tara mieja net, damb ua fòrta ploja. Auie venut un *Elzevir* entà pagar eth coche tà anar-i.

Qu'auie eth costum de liéger totes es nets, abans d'ajaçar-se, quauques planes deth sòn *Diogenes Laercio*; sabie pro grec entà trapar un plaser enes particularitats deth tèxt que possedie. Ja non auie mès gòis.

Se passèren quauques setmanes; mès, de ressabuda, era tia Plutarco queiguec malauta. Que i a ua causa mès trista que non poder crompar pan ena hornaria; e ei non poder crompar medecines en çò der apotecari; ua net, eth mètge prescriuec ua pocion fòrça cara. Ath delà, en tot agreujar-se era malauta, auie besonh d'ua persona que la suenhèsse. Eth senhor Mabeuf dauric era bibliotèca, e ja non auie arren: qu'auie venut enquiath darrèr volum; non li restaue qu'eth *Diogenes Laercio*.

Se botèc er exemplar unic jos eth braç e gessec: qu'ère eth 4 de junh de 1832. Venguec ena pòrta de Santiago, ena casa deth successor de Toyol, e

tornèc damb cent francs. Botèc eth pilèr de napoleons sus era tauleta de net dera anciana sirventa, e tornèc entath sòn quarto sense badar boca.

Londeman, a punta de dia, se seiguec en canton que i auie en jardin, e se podec veir peth dessús dera tanca qu'ère immobil, damb eth cap clin, e era vista vagaments tachada enes sues platabandes passides. Ploiguie a intervaus, mès eth vielh non ac notaue.

Tà meddia s'estarnèc en París un bronit extraordinari; semblaue que s'entenien trets de fusilh e clamors populars.

Eth senhor Mabeuf lheuèc eth cap. Vedec passar a un jardinèr, e li preguntèc:

- Qué se passe?

Eth jardinèr responec, damb era sua shada ena espatla e damb un accent plan tranquil:

- Ua revòuta.
- Com! Ua revòuta!
- Òc, que son en tot combàter.
- E per qué?
- Macareu!, didec eth jardinèr.
- Entà quin costat?, preguntèc eth senhor Mabeuf.
- Entar Arsenal.

Eth senhor Mabeuf tornèc a entrar ena sua casa, cerquèc maquinauments un libre entà hèr-lo-se a vier jos eth braç, non lo trapèc, e didec:

- A!, qu'ei vertat!

E gessec damb mina hòraviada.

Libre dètzau: Eth cinc de junh de 1832.

I.- Era superfícia dera question.

De qué se compause ua revòuta? De tot e d'arren. D'ua electricitat que se desvolòpe pòc a pòc, d'ua ahlama que se forme ara imprevista, d'ua fòrça vaga, d'ua volada que passe. Aguesta volada trape caps que parlen, cervèths que pensen, amnes que patissen, passions qu'usclen, misèries que se planhen, e les arrossègue.

Entà on?

Entà cogant. A trauèrs der Estat, a trauèrs des leis, a trauèrs dera prosperitat e dera insoléncia des auti.

Era conviccion irritada, er entosiasme frustrat, era indignacion esmoiguda, er instint de guèrra comprimit, eth valor dera joenesa exaltat, era ceguetat generosa, eth curiosèr, eth plaser dera variacion, era set de çò inesperat, eth sentiment que hè experimentar plaser en liéger eth pannèu d'un nau espectacle, e en enténer en teatre eth fiulet deth maquinista; es òdis vagui, es racacòrs, es contrarietats, era vanitat que cre qu'a fracassat eth destin; eth malèster, es pensaments prigonds, es ambicions enrodades d'abismes; tot aqueth que demore, d'un esbauç, ua gessuda; e fin finau, en çò de mès baish, era torba, aguesta hanga que vie a èster huec, taus son es elements dera revòuta.

Çò de mès gran e çò de mès petit; es èssers que vaguen dehòra de tot, demorant ua escadença, gitanos, gent sense mestièr, vagabonds des horcalhs, es que dormissen de nets en un desèrt de cases, sense mès tet qu'es heredes bromes deth cèu, es que demanen cada dia eth sòn pan ar edart e non ath trabalh, es desconeishudi dera misèria e der arren, es braci nudi, es pès descauci, apertien ara revòuta.

Tot eth qu'a ena amna ua rebelion secreta contra un hèt quinsevolh der Estat, dera vida o dera sòrt, a afinitat damb era revòuta, e deth madeish moment que se presente comence a tremolar e a senter-se esmoigut peth remolin.

Era revòuta ei ua sòrta de tromba dera atmosfèra sociau que se forme de pic en cèrtes condicions de temperatura, e qu'enes sòns remolins puge, cor,

trone, arrinque, talhe, trinque, esbauce, desarrigue, arrossegant damb eth madeish, es anims grani e es petiti, er òme fòrt e eth fèble, eth soc der arbe e era arèsta de palha.

Malerós aqueth qu'arrossègue, madeish qu'aqueth que tume! Les hè tumar er un contra er aute.

Comunique ad aqueri que cuelh un poder extraordinari. Amie ath prumèr que trape damb era fòrça des eveniments, e hè de tot projectils; convertís ua cançon en ua bala, e un venedor de sable en un generau.

S'auem de creir a quauqui oracles dera politica desconfiada, jos eth punt d'enguarda deth poder, ua revòuta qu'ei ua causa desirabla. Entada eri ei un axióma qu'era revòuta assolide as governs se non les destruís; pr'amor que hè a temptar ara armada, concentre as ciutadans, estire es muscles dera policia e hè a veir era fòrça dera esqueleta sociau. Qu'ei un exercici gimnastic, lèu igienic. Eth poder se sent milhor dempús d'ua revòuta coma er òme dempús d'ua heregada.

Era revòuta hè trenta ans se consideraue, ath delà, jos d'auti punts d'enguarda.

Que i a entà tot ua teoria que se cride ada era madeisha "deth sen". Filinto contra Alcestes; mediacion aufrida entre çò de vertadèr e çò de faus; explicacion, admonicion, atenuacion un shinhau capinauta, que pr'amor qu'a ua cèrta barreja de culpa e de desencusa se cre era sabença, e non ei senon era pedantaria. Tota ua escòla politica, cridada deth just miei, qu'a gessut d'aciu. Entre era aigua hereda e era aigua cauda que i a eth partit dera aigua tèba. Aguesta escòla, damb era sua faussa prigondor complètaments superficiau, que disseque es efèctes sense remontar-se as encauses, censure de naut de tot d'ua semisciéncia es agitacions dera plaça publica.

Segontes aguesta escòla: "es revòutes que compliquèren era revolucion de 1830, treigueren ad aguest gran eveniment ua part dera sua puretat. Era Revolucion de Junhsèga auie estat un polit auragan popular, seguit rapidaments dera cauma; mès es revòutes tornèren a embromar eth cèu; heren qu'acabèsse en peleja aguesta revolucion, tan notabla ara prumeria pera ua unanimitat. Ena Revolucion de Junhsèga, coma en quinsevolh progrès que se realize mejançant ua secodida, auie auut fractures secretes; era revòuta les hec sensibles, e se podec díder: "A!, aquerò qu'ei trincat!"

Dempús dera Revolucion de Junhsèga, sonque se sentie era libertat; dempús des revòutes se coneishec era catastròfa.

"Tota revòuta barre es botigues, hè a baishar es hons, espaurís ara Borsa, suspen eth comerç, arture es negòcis, precipite es falhites; se retiren es sòs, es fortunes privades son inquietes, eth credit public perdut, era indústria desconcertada, es capitaus arreculen, eth trabalh mens pagat, pertot regne era pòur, era reaccion en totes es ciutats. D'aciu gessen es precipicis. S'a calculat qu'eth prumèr dia de revòuta li còste a França vint milions, eth dusau quaranta, eth tresau seishanta. Ua revòuta de tres dies còste cent vint milions; ei a díder, que non tient en compde qu'eth resultat economic, equival a un desastre, a un naufragi, a ua batalha perduda que destrusís ua esquadra de seishanta vaishèths de linha.

"Sens dobte es revòutes qu'an es sues bereses istoriques; era guèrra des carrèrs non ei mens grandosa, ne mens patetica qu'era guèrra deth camp; ena ua que i a era amna des bòsqui, e ena auta eth còr des ciutats; era ua a Joan Chouan, era auta ara Joana. Es revòutes dèishen anar ahlames roienques, encara qu'esplendides, e toti es traits mès originaus deth caractèr parisenc, era generositat, eth desinterès, era alegria tempestuosa, es estudiants sajant de provar qu'era bravesa ei part dera intelligéncia, era garda nacionau indestructibla, es vivacs des botiguèrs, es fortaleses des coquins, eth mensprètz dera mòrt enes passejaires. Es escòles e es regiments se trapen. Ben considerat, entre es combatents non i a qu'ua diferéncia d'edat; son era madeisha raça, es madeishi òmes estoïcs que morissen as vint ans pes sues idies, e as quaranta pera sua familha. Era armada tostemp trista enes guèrres civils, opause era prudéncia ara audàcia. Es revòutes, ath madeish temps que mòstren era intrepiditat populara eduquen en valor ath ciutadan.

"Mès tot aquerò vau era sang que s'a vessat? E cau ahíger ara sang vessada er avier escur, eth progrès comprometut, era inquietud, autanplan enes milhors, es liberaus aunèsti ja desesperadi, er absolutisme estrangèr que ve damb plaser es herides hètes ara revolucion per era madeisha, es vençudi de 1839 trionfant e dident: "Que ja ac auíem dit!". Ahigetz ad aquerò, que París dilhèu pòt agranir-se damb ua revòuta, mès França se hè mès petita; e fin finau, pr'amor que mos ac cau díder tot, es assassinats desaunoren soent era victòria der orde herotge sus era libertat hòla. En resumit, es revòutes qu'an estat funèstes."

Atau parle aguesta lèu sabença qu'era classa des petiti propietaris egoïstes, que lèu ei un pòble, s'acontente gustosa.

Per çò que tanh a nosati, refusam aguesta paraula tant extensa, e per tant tant incomòda, es revòutes. Entre un movement popular e un aute movement popular, que hèm ua distincion. Non mos preguntam s'ua revòuta còste tant coma ua batalha. E per qué coma ua batalha? Aciu se presente era question dera guèrra. Dilhèu era guèrra ei un soriac mens sensible qu'era calamitat d'ua revòuta? Ath delà, son calamitats totes es revòutes? E qué se passe s'eth 14 de junhsèga costèc cent vint milions? Eth plaçament de Felip V en Espanha li costèc a França dus mil milions; donques, ath madeish prètz, preferim eth 14 de junhsèga.

Ath delà d'aquerò, remim aguestes chifres que semblen rasons, e non son que paraules. Hèta ua revòuta, l'examinam en era madeisha. En tot aquerò que ditz era objeccion doctrinària expausada mès endauant, sonque se tracte der efècte; nosati cercam era encausa.

Vam a explicar-mos.

II.- Eth hons dera question.

I a revòutes e i a insurreccions: que son dues clases de colèra; ua enganhada, era auta damb dret. Enes Estats democratics, es solets que son fondadi sus era justícia, se passe quauqui viatges qu'ua fraccion ei usurpaira; alavetz tot se quilhe, e era reivindicacion de besonh deth sòn dret pòt arribar enquia hèr cuélher es armes. En totes es questions qu'arriben ara soberania collectiua, era guèrra deth tot contra era fraccion qu'ei era insurreccion; er atac dera fraccion contra eth tot ei era revòuta, segontes s'es Tulheries siguen abitades peth rei o pera Convencion, son justa o injustaments atacades. Eth madeish canon lançat contra era multitud non a rason eth 10 d'agost, e l'a eth 14 de vendemiari.

Era aparença ei, donc, semblabla; eth hons desparièr; es soïssi defenen çò de faus, Bonaparte çò de vertadèr. Aquerò qu'eth sufragi universau a hèt ena sua libertat e ena sua sobeiranetat que non pòt èster des.hèt pes carrèrs.

Madeish se passe enes causes de pura civilizacion; er institut des masses, ager previsor, pòt èster deman trebolat. Era madeisha ira ei legitima contra Terray e absurda contra Turgot. Era destruccion de maquines, eth panatòri des magasèms, era trincadura des ralhs, er esbauç des *docks*, es faussi camins dera multitud, eth desfiament dera justícia deth pòble ath progrès, Ramus assassinat pes escolans, Rousseau expulsat de Soïssa a calhauades, que son revòutes. Israel contra Moises, Atenes contra Focion, Roam contra Escipion, son revòutes; París contra era Bastilha, qu'ei era insurreccion. Es soldats contra Alexandre, es marinèrs contra Cristobal Colon, qu'ei era madeisha rebelion: rebelion impia. E per qué? Perque Alexandre hè per Asia damb era espada, madeish que Cristobal Colon per America damb era bossòla; Alexandre coma Colon descurbís un mon. Aguesti autrejaments d'un mon ara civilizacion son taus increments de lum que quinsevolh resisténcia ei criminau.

Quauqui viatges eth pòble s'enganhe ena fidelitat ada eth madeish, e era multitud hè traïcion ath pòble. I a, per exemple, arren mès estranh qu'aguesta longa e sagnosa protèsta des faussi Saulniers legitima rebelion cronica, qu'en moment decisiu, en dia dera salvacion, ena ora dera victòria populara, se lheue damb eth tron, se hè *vendeana*, e d'insurreccion en

contra, vie a èster revòuta en favor? Òbra ombriua dera ignorància! Eth faus Saulniers hug deth poder reau, e damb era rèsta de còrda en còth, quilhe era cocarda blanca. Cride "Que se morisquen es obligacions!" e premanís eth "visca eth rei!". Assassins ena net de Sant Bartolome, esgorjadors de seteme, borrèus d'Avinhon, assassins de Coligny, assasins dera senhora de Lamballé, assassins de Brune, miquelets, verdets, cadenettes, companhs de Jehu, cavalièrs de Brassard; aguesta qu'ei era revòuta. La Vandée qu'ei ua grana revòuta catolica.

Eth rumor deth dret en movement se coneish, e non ges tostemps dera tremolor des masses turbulentes; que i a furors lhòcos, coma i a campanes henudes; non sone eth somaten tostemp a bronze. Era estrementida dera passion e dera ignorància ei desparièra dera secodida deth progrès. Lheuatz-vos, òc, mès entà agranir-vos; didetz-me entà quin costat vatz: sonque i a insurreccion entà dauant. Quinsevolh aute lheuament ei dolent; quinsevolh pas violent entà darrèr qu'ei ua revòuta; eth repè qu'ei ua via de hèt contra eth gènre uman. Era insurreccion ei er accès deth furor dera vertat: es calades que botge era insurreccion diden adiu ath bualh deth dret.

Aguestes calades solet dèishen eth sòn costat ara revòuta. Danton contra Loís XVI, ei era insurreccion. Herbert contra Danton, ei era revòuta.

D'aciu vie que s'era insurreccion, en aguesti casi concrets, pòt èster, coma a dit Lafayette, eth mès sant des déuers, era revòuta pòt èster eth mès fatau des atemptats.

Que i a tanben quauqua diferéncia calorica; era insurrecion sòl èster un volcan; era revòuta ei soent huec de palha.

Era rebelion, sivans auem dit, ven a viatges deth poder. Polignac ei un mutinador; Camil Desmoulins ei un governant.

Fòrça còps, insurreccion ei resurreccion.

En èster un hèt absoludaments modèrn era solucion de tot peth sufragi universau, e en èster tota era istòria anteriora ad aguest hèt, de hè quate mil ans, era violacion deth dret e eth patiment des pòbles, cada epòca dera istòria se hè a vier damb era era protèsta que l'ei possibla. En temps des Cesars non i auie insurreccion, mès i auie un Juvenal.

Eth *facit indignatio* remplace as Gracos.

En tempsi des Cesars i a un despatriat de Siena; i a tanben un autor des *Anals*.

E non parlam deth gran despatriat de Patmos que tanben condemne eth mon reau en ua protèsta en nòm deth mon ideau; hè dera vision ua satira enòrma, e lance sus Roma-Ninive, sus Roma-Babilonia, sus Roma-Sodoma, era ludenta reverberacion der Apocalipsis.

Joan sus era sua arròca qu'ei era esfinx sus eth sòn pedestau; non ei possible comprener-lo; ei un judiu, ei eth pòble ebrèu; mès er òme qu'escriu es *Anals* ei un latin, o mihor dit un roman.

Atau coma es Nerons regnen d'ua manèra escura, les cau èster pintadi d'aguesta manèra. Eth trabalh deth burin solet serie palle; ei de besonh vessar enes blancs ua pròsa concentrada e mordenta.

Es despòtes entren per bèth motiu ena ment des pensadors: paraula encadiada, paraula terribla. Er escrivan duplique e triplique eth sòn estil quan un senhor impause silenci ath pòble. D'aguest silenci creish cèrta plenitud misteriosa que se cale e se solidifique duraments en pensament. Era comprension ena istòria còste era concision en istorian. Era soliditat granitica de quauqua pròsa celèbra non ei qu'ua condensacion hèta peth tiran.

Era tirania obligue ar escrivan a contradiccions de diamètre que son acreishements de fòrça. Eth periòde ciceronian, a penes pro entà Verres, s'embotarie en temps de Caligula. Coma mendre sigue era extension dera frasa, màger ei era intensitat deth còp. Tacit pense damb immensa fòrça.

Era aunestetat d'un gran còr condensada en justícia e en vertat, fulmine.

Digam de passa, qu'ei fòrça notable eth hèt de qué Tacit non sigue superior, istoricaments parlant, a Cesar; ad aqueth que li son reservadi es Tiberis.

Cesar e Tacit son dus fenomèns succesius, qu'eth sòn encontre semble misteriosaments evitat per aqueth que, en trèir es sègles dera scèna, apraie es entrades e es gessudes. Cesar ei gran; Tacit ei gran; Diu dirigís aguestes dues graneses tà que non tumen era ua contra era auta. Eth justicièr, en tot herir a Cesar, que poirie herir massa e èster injust, causa que Diu non vò. Es granes guèrres d'Africa e d'Espanha, es pirates de Cilicia destruidi, era civilizacion introdusida ena Galia, en Bretanha, en Germania; tota aguesta glòria capere eth Rubicon. Que i a en aquerò ua sòrta de delicadesa dera justícia divina, trantalhant en deishar quèir sus er usurpaire illustre, er

illustre istorian formidable, en tot hèr a Cesar gràcia de Tiberi, e autrejar circonstàncies atenuantes ath gèni.

Cèrt qu'eth despotisme ei tostemp despotisme, enquia e tot jos eth despòta deth gèni. I a corrupcion jos es tirans illustres; mès era pèrta morau ei mès repugnanta encara jos es tirans infami. En aguesti reinatges arren velhe era vergonha, e es que còsten exemples, autant Tacit coma Juvenal, boetegen mès utilaments, en preséncia deth gènre uman, ad aguesta ignominia, sense replica.

Roma alende pejors miasmes en temps de Vitelio qu'en temps de Sila. Damb Claudi e Domician i a ua diformitat de baishesa corresponenta ara lejor deth tiran; era misèria des esclaus ei un producte dirècte deth despòta; d'aguestes consciéncies escuelhudes flaire un miasma que se reflectís eth patron; es poders publics son immundi; es còrs petiti, es consciéncies planes, es amnes son repugnantes coma un cime; atau se passe damb Caratalla, atau damb Comòdo, atau damb Heliogabalo; mentre que d'eth senat roman en temps de Cesar non ges senon era flaira des hièms pròpis des nins d'agla.

D'aciu ven era aparicion, tardiua solet en aparença, des Tacits e Juvenals: eth demostrador solet apareish ena ora dera evidéncia.

Mès Juvenal e Tacit, madeish qu'Isaïes enes temps biblics, madeish que Dante ena Edat Mejana, son er òme; era revòuta e era insurrecion son era multitud, que tan lèu a rason, coma non l'a.

Ena generalitat des casi, era revòuta ges d'un hèt materiau; era insurreccion ei tostemp un fenomèn morau. Era revòuta ei Masaniello; era insurreccion ei Espartac. Era insurreccion confine damb era intelligéncia; era revòuta damb er estomac. Gaster s'irrite; mès Gaster non tostemp a rason. Enes questions de hame, era revòuta, Buzançais, per exemple, qu'a un punt de partença vertadèr, patetic e just. E, totun, ei ua revòuta. Per qué? Pr'amor qu'en tot auer rason ath hons, non l'a ena forma. Terrible, enquia e tot auent dret, violent, encara que fòrt, herís ath *dilhèu*; marche coma er elefant cèc, trincant-ac tot; dèishe ath sòn darrèr cadavres d'ancians, de hemnes e de mainatges; vèsse, sense saber perqué, era sang des èssers inofensius e innocents. Neurir ath pòble qu'ei ua bona fin; mès aucir-lo qu'ei un mau mejan.

Totes es protèstes armades, autanplan es mès legitimes, autanplan eth 10 d'agost, autanplan eth 14 de junhsèga, comencen pera madeisha agitacion. Abans qu'eth dret se despene, i a revolum e esgluma. Ath principi, era insurreccion ei revòuta, madeish qu'er arriu ei torrent, e normauments arribe en aguest ocean: revolucion. Quauqui viatges, totun, vient d'aguestes nautes montanhes que dominen er orizon morau, era justícia, era prudéncia, era rason, eth dret, formada dera mès pura nhèu der ideau, dempús d'ua longa queiguda d'arròca en arròca, dempús d'auer reflectit eth cèu ena sua transparéncia e d'auer creishut damb cent afluents en majestuós camin deth trionf, era insurreccion se pèrd de ressabuda en quauque fonsor popular, coma eth Rin en un pantan.

Tot aquerò se referís ath passat; en avier serà ua auta causa. Eth sufragi universau a d'amirable que dissòl era revòuta en sòn començament, e balhant eth vòt ara insurreccion, li trè es armes. Era desaparicion des guèrres, dera guèrra des carrèrs, autant coma dera guèrra des frontères, qu'ei eth progrès inevitable. Era patz, quinsevolh causa que sigue aué, ei deman.

Ath delà d'aquerò, insurreccion, revòuta, diferéncia entre ua e era auta, tot aquerò a penes existís entath ciutadan. Entada eth, tot qu'ei sedicion, rebellion pura e simpla, rebellion deth gosset contra eth patron; espècia de nhacada que resvenge era cadia e era cavèrna; idòl, enquiath dia qu'eth cap deth gosset, que va creishent, se diboishe vagaments ena ombra coma eth cap d'un leon.

Alavetz eth ciutadan cride: "Visca eth pòble!".

Hèta aguesta explicacion, qué ei entara istòria eth movement de Junhsèga de 1832? Ei ua revòuta o ei ua insurreccion?

Qu'ei ua insurreccion.

Se pòt passar, en vier en scèna aguest eveniment terrible, que quauque viatge cridam revòuta, mès solet entà qualificar es hèts dera superfícia; en tot hèr tostemp era distincion de besonh entre era forma o revòuta, e eth hons o insurreccion.

Aguest movement de 1832, auec ena sua rapida explosion, e ena sua lugubra extincion, ua magnitud tau, qu'enquia e tot aqueri que non ven en eth qu'ua revòuta, parlen d'eth damb respècte. Entad aguesti qu'ei un residú de 1830. Es imaginacions esmoigudes, diden, non se padèguen en un

dia; ua revolucion non se talhe a sec; qu'a tostemp de besonh quauques ondulacions abans de tornar en estat de patz, madeish qu'ua montanha abantes de desparéisher ena planhèra. Non i a Aups sense Jura ne Pirenèus sense Asturies.

Aguesta crisi patetica dera istòria contemporanèa, qu'era memòria des parisencs cride *era epòca des revòutes,* ei solide ua ora caracteristica entre es mès tempestuoses d'aguest sègle.

Diguem encara dues paraules abans d'entrar ena sua narracion.

Es hèts que vam a referir apertien ad aguesta realitat dramatica e viua qu'er istorian mensprède fòrça còps per manca de temps e d'espaci. En era, totun, persutam; en era i é era vida, era palpitacion, eth tremolum uman. Es detalhs, sivans ja auem dit, son, entà didè'c atau, eth huelham des grani eveniments e se pèrden ena luenhor dera istòria.

Era epòca cridada des revòutes ei abondiua en aguesti hèts petiti. Es procèssi judiciaus, per d'autes rasons qu'era istòria non mos a revelat deth tot, dilhèu tanpòc ac an apregondit. Nosati vam a jasilhar, entre particularitats coneishudes e publicades, causes que non s'an sabut, hèts que sus eri a passat eth desbrembe d'uns e era mòrt de d'auti. Era màger part des actors d'aguestes scènes gigantèsques an despareishut; a londeman carauen; mès, podem díder de çò que racondam: qu'ac auem vist. Cambiaram quauqui nòms pr'amor qu'era istòria referís e non denóncie; mès pintaram causes vertadères.

En aguest libre non mostraram senon un costat e un episòdi, dilhèu eth mens coneishut, es jornades deth dia 5 e 6 de junh de 1832; mès ac haram de manèra qu'eth lector entreveigue, jos er ombriu vel que vam a lheuar, era figura reau d'aguesta terribla aventura deth pòble.

III.- Un acogament: ocasion de renéisher.

Ena primauèra de 1832, a maugrat que hège tres mesi qu'eth colèra tenguie geladi es esperits e auie botat sus era agitacion ua lugubra tranquillitat, París ère de hège temps prèst entà ua commocion. Coma ja auem dit, era gran ciutat que semble un canon; quan ei cargat qu'ei pro que quèigue un bualh pr'amor de qué gesque eth tret. En junh de 1832 eth bualh siguec era mòrt deth generau Lamarque.

Lamarque ère un òme de fama e d'accion. Qu'auie auut succesiuaments es dues classes de valor, de besonh entàs dues epòques: eth valor des camps de batalha e eth valor dera tribuna. Qu'ère tant eloquent coma valent; era sua paraula semblaue ua espada. Coma Foy, eth sòn predecessor, dempús d'auer mantengut a grana nautada eth comandament militar, mantenguec a grana nautada era libertat.

Se seiguie entre era quèrra e era extrèma quèrra; ère estimat peth pòble, pr'amor qu'acceptaue er avier, e estimat pera multitud pr'amor qu'auie servit ben ar emperaire. Qu'ère coma eth comde Gerard un des mariscaus *in petto* de Napoleon.

Es traïdors de 1815 lo guardauen coma ua ofensa personau. Auie en òdi a Wellington damb un òdi dirècte que shautaue ara multitud, e hège dètz-e-sèt ans que sauvaue majestuosaments era tristor de Waterloo, atentiu, a penes, as eveniments intermèdis. Ena sua agonia, ena sua darrèra ora, auie sarrat contra eth sòn pièch ua espada que l'auien dedicat es oficiaus des Cent Dies. Napoleon moric en tot prononciar era paraula *armada*; Lamarque prononciant era paraula *patria*.

Era sua mòrt prevista, ère considerada peth pòble coma ua pèrta, e peth govèrn coma ua ocasión. Aquera mòrt siguec un düèl: düèl que, coma tot aquerò amargant, se pòt escambiar en ua revòuta. Aquerò siguec çò que se passèc.

Era vesilha e eth maitin deth 5 de junh, dia fixat entar acogament deth generau Lamarque, era banlèga de Sant Antòni, que per aquiu li calie passar er acogament, cuelhec un aspecte temible. Aqueth tumultuós hilat de carrèrs s'aumplic de rumors. Toti s'armauen coma podien. Es hustèrs amiauen es hustes des sòns establiments "entà esbauçar es pòrtes". Un d'eri

s'auie hèt un punhau a compdar d'uns crochets de sabatèr, trincant eth crochet e agudant eth cabelh. Un aute, damb er in "d'atacar", dormie vestit hège ja tres dies. Un hustèr, cridat Lombier, trapèc a un companh que li preguntèc:

- Tà on vas?
- Bè!... Que non è armes.
- Donques… e alavetz?
- M'en vau entath mèn talhèr entà agarrar un compàs.
- Entà qué?
- Sabi pas, didie Lombier.

Un aute, cridat Jacqueline, òme de recursi, s'apressaue as obrèrs que passauen, e les didie:

- Vene! Les pagaue un quartet de vin, e higie: as trabalh?
- Non.
- Donques vè-te'n en casa de Filspierre, entre era barralha de Montreuil e era barralha Charonne, e te balharàn trabalh.

Ena casa de Filspierre trapauen armes e cartoches. Quauqui caps coneishudi *corrien era pòsta*, ei a díder, anauen d'un lòc en aute entà amassar ara gent. Ena casa de Barthelemy, près dera barralha deth Tron, ena casa de Capel, en Petit-Chapeau, es beuedors s'apressauen damb mina ombriua, e se les entenie díder:

- *A on as era tua pistòla?*.
- *Jos era blòda.*
- *E tu?*
- *Jos era camisa.*

En carrèr Traversiere, dauant deth talhèr Roland, e ena plaça deth carrèr Usclat, dauant deth talhèr der instrumentista Vernie, gasulhauen quauqui grops. Se distinguie entre eri un tau Mavot, que jamès s'estaue ua setmana en un talhèr, donques qu'es patrons li dauen eth viatge "pr'amor que discutien damb eth cada dia". Mavot siguec aucit a londeman ena barralha deth carrèr Menilmontant.

Pretot, qu'auie de morir tanben ena luta, seguie a Mavot, e ad aguesta pregunta "qué vòs?", li responie: "Era insurreccion". Quauqui obrèrs,

amassadi ena cantoada deth carrèr Bercy, demorauen a un tau Lemarin, agent revolucionari dera banlèga de Sant Marcel. Es ordes s'escambiauen lèu publicaments.

Eth 5 de junh, donc, en un dia que se barrejauen era ploja e eth solei, er acogament deth generau Lamarque trauessèc es carrèrs de París damb era pompa militara oficiau aumentada un shinau damb es precaucions. Dus batalhons damb es tambors endoladi e es fusilhs ath revérs, dètz mil gardes nacionaus damb eth sabre ath costat, es bataries d'artilharia e dera garda nacionau escotauen eth taüt. Eth car funèbre qu'ère amiat per joeni. Es oficiaus d'invalids lo seguien ara seguida, amiant rams de laurèr. Dempús venguie ua multitud innombrabla, agitada, estranha, es seccionaris des Amics deth Pòble, era Escòla de Dret, era de Medecina, es proscrits de totes es nacions, bandères espanhòles, italianes, alemanes, polaques, tricolors orizontaus, tota sòrta de bandères, mainatges agitant arrames verdes, picapeirèrs e hustèrs, imprimaires que se distinguien pes sues casquetes de papèr, marchant de dus en dus, de tres en tres, cridant, estornejant paus lèu toti, quauqui uns sabres, sense orde, e totun aquerò, damb un solet pensament, semblables ja a ua confusion, ja a ua colomna.

Quauqui escabòts auien elegit un cap; un òme armat damb un parelh de pistòles, perfèctaments visible semblaue passar revista a toti, qu'es sues files se daurien entà deishar-li pas. Enes passègi des baloards, enes arrames des arbes, enes balcons, enes hièstres, enes losats, hormiguejauen caps, òmes, hemnes e mainatges, damb era ansietat enes uelhs. Passaue ua multitud armada; ua auta multitud espaurida guardaue.

Eth govèrn, dera sua part, observaue; observaue damb era man en punh dera espada. Se podien veir prèstes a marchar cartochères plies, fusilhs e carabines cargadi; ena plaça de Loís XV, quate esquadrons de carabinèrs, montadi e damb es clarins en cap; en barri Latin e en Jardin Botanic, era garda municipau, escalonada de carrèr en carrèr; en Mercat des Vins, un esquadron de dragons, ena plaça de Greve ua mitat deth 12.0 leugèr e era auta mitat ena Bastilha; eth 6.0 de dragons enes Celestins; e era artilharia aumplint era plaça deth Louvre. Era rèsta des tropes qu'ère retenguda enes quartèrs, sense compdar es regiments des entorns de París. Eth poder, inquiet, auie suspenut sus era multitud menaçaira vint-e-quate mil soldats ena ciutat e trenta mil enes entorns.

Ena acompanhada circulauen diuèrsi rumors. Se parlaue d'intencions legitimistes; se parlaue deth duc de Reichstadt, que Diu lo senhalaue entara mòrt en moment madeish qu'era multitud lo designaue entar emperi. Ua persona desconeishuda anonciaue qu'a ua ora fixada es contramèstres granadi dauririen ath pòble es pòrtes d'ua fabrica d'armes. En toti es fronts descubèrts dera multitud d'espectadors dominaue un entosiasme barrejat damb aclapament. Se vedien tanben aciu e delà, en aquera multitud, cuelhuda per tantes emocions violentes, encara que nòbles, vertadèrs ròstres de maufactors, e boques innòbles que didien: "Panem!". Que i a cèrtes agitacions qu'agiten eth hons des pantans, e que hèn pujar ena superfícia dera aigua bromes de lim. Fenomèn qu'ada eth non ei estranh era policia "ben montada".

Era acompanhada anèc damb ua lentor febrila dès era casa mortuòria, pes baloards, enquiara Bastilha. Ploiguie de quan en quan; mès era ploja non incomodaue ad aquera multitud. En transit s'auien passat diuèrsi incidents: eth taüt auie estat passejat ath torn dera colomna Vendome; auie estat acalhauat eth duc de Fits-James qu'ère en un balcon damb chapèu botat; eth gal des gals auie estat arrincat d'ua bandèra populara, e arrossegat pera hanga; un agent de policia auie estat herit d'un còp de sabre ena Pòrta de Sant Martin; un oficiau deth 12.0 leugèr didie en votz nauta: "Sò republican"; era escòla politecnica auie balhat dempús dera sua consigna forçada, es crits: "Visca era escòla politecnica! Visca era Republica!" Toti aguesti hèts merquèren eth pas deth funèbre convòi. Ena Bastilha es granes ringlères de curiosi que baishauen dera banlèga de Sant Antòni s'amassèren damb era acompanhada e comencèc a lheuar-se un cèrt mormolh terrible.

S'entenec a un òme que li didie a un aute:

- Ves ben ad aqueth dera barbeta ròia? Donques aqueth mos diderà se quan mos cau tirar.

Semble qu'aquera madeisha barbeta ròia se trapèc dempús en tot hèr madeish en ua auta revòuta: era de Quenisset.

Eth taüt passèc era Bastilha, seguic peth canau, trauessèc eth pònt petit e arribèc ena planhèra deth pònt d'Austerlitz. Aquiu se posèc. En aqueth moment, era multitud, vista a vòl d'audèth, aufrie er aspècte d'un cometa, qu'eth sòn cap siguesse ena planhèra e era sua coa espandida peth cai Bourdon, caperèsse era Bastilha, e se prolonguèsse peth baloard enquiara

pòrta de Sant Martin. Se hec un cercle ath torn deth car funèbre; era acompanhada sauvèc silenci: Lafayette parlèc e se didec adiu de Lamarque. Siguec en aqueth instant trende e august; toti es caps se descurbiren; toti es còrs pataquegèren.

De ressabuda, se presentèc ath miei deth grop, un òme a shivau vestit de nere, damb ua bandèra ròia, e, sivans d'auti, damb ua pica acabada peth casquet frigian. Lafayette virèc eth cap. Exelmans abandonèc eth convòi.

Aquera bandèra ròia quilhèc ua tempèsta e despareishec. Un d'aguesti terribles rumors que semblen ua mar agitada dera multitud correc dès eth baloard de Bourdon enquiath pònt d'Austerlitz; s'enteneren crits prodigiosi:

- *Lamarque en panteon! Lafayette en Otèl dera Ville!*

En enténer aguestes exclamacions, quauqui joeni arrosseguèren eth car funèbre de Lamarque peth pònt d'Austerlitz, e a Lafayette en un coche peth cai de Morland.

Ena multitud qu'enrodaue e aclamaue a Lafayette, se distinguie e ère senhalat un aleman, cridat Ludwig Snyder, que moric centenari, qu'auie hèt era guèrra de 1776, e auie lutat en Trenton as ordes de Washington, e en Brandywine as ordes de Lafayette.

Mentretant, pera arriba quèrra, era cavalaria municipau se metie en movement e venguie a ocupar eth pònt; pera arriba dreta es dragons gessien des Celestins, e se desplegauen ath long deth cai Morland. Eth grop qu'amiaue a Lafayette les vedec de ressabuda ena cantoada deth cai, e cridèc: "Es dragons! Es dragons!"

Es dragons auançauen ath pas, en silenci, damb es pistòles enes pistolères, es sabres engainats, es carabines en mosqueton, damb ua mina ombriua de demora.

A dus cents passi deth pònt hèren pòsa. Eth coche qu'anaue Lafayette arribèc enquia eri; dauriren es sues hilades, les deishèren passar e tornèren a barrar-se. En aqueth moment se tocauen es dragons e era multitud; es hemnes hugeren espaurides.

Qué arribèc en aqueth moment fatau? Arrés ac poirà díder. Aqueth, que siguec eth moment tenebrós que se tumen dues bromes. Es uns diden qu'en cant der Arsenal s'entenec ua trompeta que tocaue atac; d'auti qu'un gojat fotèc ua punhalada a un dragon. Eth hèt ei que s'enteneren tres trets; eth

prumèr aucic ath cap der esquadron Cholet, eth dusau a ua vielha sorda qu'ère en tot barrar ua hièstra en carrèr Contrescarpe, e eth tresau usclèc era espatleta d'un oficiau.

Ua hemna cridèc: "Que se comence plan d'ora!", e de pic se vedec deth costat opausat ath cai Morland un esquadron de dragons que s'auie demorat en quartèr, desbocar ath galaup, damb eth sabre desgainat, peth carrèr Bassompierre e peth baloard Bourdon, e escampar tot aquerò que se li metie dauant.

Tot acabe alavetz; se desencadene era tempèsta, plò es pèires, s'estarne eth huec; es uns se precipiten pes ribassi e passen er estret braç deth Sena, aué cegat; es peirères dera isla Louviers, vasta ciutadèla naturau, se chinen de combatents, s'arrinquen es estaques, se tire trets de pistòla, s'esboce ua barralha, es joeni refusadi passen eth pòntd'Austerlitz damb eth taüt a pas de carga, e ataquen ara garda munipau, acodissen es carabinèrs, es dragons guinhauetegen, era multitud s'escampilhe en totes direccions, un rumor de guèrra ges des quate extrèms de París. Se cride, as armes!, corren, estramunquen, hugen, resistissen. Era colèra transmet era revòuta dera madeisha manèra qu'eth vent transmet es ahlames.

IV.- Eth fervor de d'auti tempsi.

Non i a arren mès extraordinari qu'es prumères agitacions d'ua revòuta. Tot crèbe pertot ath còp. Ère aquerò previst? Òc. Ère premanit? Non. D'a on ges tot aquerò? Der empeirat. D'a on què tot aquerò? Des bromes. Era insurreccion qu'a aciu eth caractèr d'un complòt; aquiu delà eth d'ua improvisacion.

Eth prumèr qu'arribe se hè damb eth corrent dera multitud e l'amie entà on vò. Principi espaventós que damb eth se barrege ua alegria formidabla. Comence pes crits, se barren es botigues, despareishen es veirines des magasèms; dempús s'entenen quauqui trets isolats, hug era gent, s'entenen es còps de colassa enes pòrtes-cocheres; es sirventes arrissen enes patis des cases, e diden: "I aurà sarabat!".

Non auie passat un quart d'ora quan en vint punts de París passaue çò que vam de referir.

En carrèr de Santa Crotz dera Bretonnerie ua vintea de joeni, de barba e peus longui, entrauen en ua tauèrna, e gessien, un moment dempús, amiant ua bandèra tricolor orizontau, caperada d'un crespon; ath cap de tot i anauen tres òmes armats, er un damb un sabre, er aute damb un fusilh e eth tresau damb ua pica.

En carrèr de Nonandieres, un òme ben jargat, vrentut, damb votz sonora, cauvet, front naut, barba nera e ua d'aguestes mostaches rebèls que non pòden hèr-se baishar, aufrie publicaments cartuches as caminaires.

En carrèr de Sant Pèir de Montmartre, quauqui òmes damb es braci nudi passejauen ua bandèra nera, qu'en era se liegie damb letres blanques: *Republica o mòrt*.

En carrèr de Jeuneurs, en deth Quadrant, en deth Montorgueil, en de Mandar arribauen grops agitant bandères que se liegie, en letres d'aur, era paraula *seccion* damb un nombre. Ua d'aguestes bandères ère ròia e blua, damb ua imperceptibla banda blanca.

En baloard de Sant Martin se saquejaue ua fabrica d'armes, e autes tres botigues d'armèrs, era prumèra en carrèr Beaubourg, era dusau en carrèr Michel-le-Comte, e era auta en carrèr deth Temple. En quauques menutes,

es mil mans dera multitud s'apoderauen de dues centes escopetes, lèu totes de dus canons, de seishanta quate sabres, e de ueitanta tres pistòles. Pr'amor d'armar-se mès lèu, un cuelhie eth fusilh e er aute era baioneta.

Dauant deth cai dera Greve, quauqui joeni armadi de mosquets s'installauen en casa des hemnes entà tirar. Un qu'auie un mosquet d'arròda. Cridauen, entrauen e se metien e hèr cartuches. Ua d'aguestes hemnes auie dit: "non sabia se qué èren es cartuches; eth mèn marit m'ac a dit."

Un grop entraue en ua botiga de curiositats deth carrèr Vielhes-Haudriettes, e aquiu s'armauen de sabres orientaus e armes turques.

Eth cadavre d'un paredèr, mòrt d'un tret, jadie en carrèr dera Pèrla.

Ath delà, ena aurèra quèrra, ena dreta, enes cais, enes baloards, en barri Latin, en quartèr des Mercats, òmes alendant, obrèrs, estudiants, seccionaris, liegien proclamacions e cridauen: "As armes!". Trincauen es fanaus, desatalauen es coches, desempeirauen es carrèrs, esbauçauen es pòrtes des cases, arrincauen es arbes, escorcolhauen es tutes, rodauen es botes, apilerauen es pèires, es calades, es mòbles, es hustes; hègen barralhes.

Obligauen as ciutadans a ajudar-les: entrauen en casa des hemnes, e les hègen autrejar eth sabre e eth fusilh des sòns marits absents, e escriuien damb greda ena pòrta: *es armes que son autrejades*. Quauqui uns signauen damb es "sòns nòms" recebuts de fusilh e de sabre, e didien: "Vietz tà recuelher-les deman en ajuntament". Desarmauen en carrèr as centinèles isoladi; es gardes nacionaus se dirigien entath sòn punt de reünion. S'arrincauen es espatleres as oficiaus.

En carrèr deth Cementèri de Sant Nicolàs, un oficiau dera garda nacionau, acaçat per un grop armat de paus e garròts, se refugièc damb grana dificultat en ua casa, d'a on non podec gésser enquiara net e desguisat.

En barri de Santiago, es estudiants gessien en escabòts des sues cases e pujauen peth carrèr de Sant Jacint entath cafè deth Progrès, o baishauen entath cafè des Sèt Bilhards, carrèr des Maturinos. Aquiu, dauant des pòrtes, quauqui joeni quilhadi enes pèires de cantons distribusien armes. Se saquegèc era hustaria deth carrèr Transnonain entà hèr barralhes. En un solet punt hègen ja resisténcia es civils, ena cantoada des carrèrs Sant Avoye e Simon-le-Franc, a on esbauçauen eri madeishi era barralha. En un

solet punt se replegauen es insurgents. Abandonauen ua barralha començada en carrèr deth Temple, dempús d'auer hèt huec contra un destacament dera garda nacionau, e hugien peth carrèr dera Corderie. Eth destacament recuelhec dera barralha ua bandèra ròia, un paquet de cartuches e tres centes bales de pistòla. Es gardes nacionaus esbocinèren era bandèra e se heren a vier es tròci ena punta des baionetes.

Tot aquerò que referim aciu, lenta e succesiuaments, se passaue ath còp en toti es punts dera ciutat, ath miei d'un gran revolum, coma ua multitud de relampits en un solet tron.

En mens d'ua ora gesseren deth solèr vint-e-sèt barralhes sonque en barri deth Mercat. En centre i auie aquera famosa casa num 50, que siguec era fortalesa que se resistic Joana e es sòs cent sies companhs, e que daue per un costat tara barralha de Sant Merry, e per aute entà ua barralha deth carrèr Maubouée, dominaue tres carrèrs, eth d'Arcis, eth de Sant Martin e eth d'Aubry-le-Boucher, que daue dauant. Dues barralhes en angle rècte se dirigien, era ua peth carrèr Montorgueil, pera Grande-Truanderie, e era auta peth carrèr Geofroy-Langevin peth carrèr de Sant Avoye. Sense compdar innombrables barralhes en d'auti vint barris de París, enes Uarts, enes montanhes de Santa Genoveva, ua en carrèr de Menilmontant, a on se vedie ua pòrta-cochera arrincada d'arraïc; ua auta, près deth pontet der Otèl-Dieu, bastida damb ua diligéncia desatelada e volcada a tres cents passi dera prefectura de policia.

Ena barralha deth carrèr de Menetriers, un òme ben jargat repartie sòs as trabalhadors. En carrèr dera Greneta se presentèc un cavalièr e autregèc ath que semblaue eth cap dera barralha un papèr que semblaue ua cartocha de sòs. "Cuelh, li didec, entà pagar es despenes, eth vin, eca." Un joen ròi, sense corbata, anaue d'ua barralha en auta comunicant ordes. Un aute, damb eth sabre ena man e ua casqueta de policièr, botaue centinèles. En interior, mès enlà des barralhes, es tauèrnes e es portaries èren convertides en còssi de garda. Per çò d'aute, era revòuta ère dirigida sivans era mès engenhosa tactica militara. Es carrèrs estrets, desparièrs, torçadi, plei d'angles e marrècs, qu'auien estat elegits damb capitada; e es entorns des Mercats, mès que mès laberint de carrèrs mès embolhadi qu'un bòsc. Era societat d'Amics deth Pòble, se didie, auie cuelhut era direccion dera insurreccion en barri de Saint-Avoye. A un òme qu'auie mòrt en carrèr de Ponceau, e qu'auie estat escorcolhat, se l'auie trapat un plan de París.

Era direccion dera revòuta, en realitat, apertenguie a ua espècia d'impetuositat desconeishuda que regnaue ena atmosfèra. Era insurrecicon auie bastit es barralhes damb ua soleta man, e damb era auta s'auie apoderat de toti es còssi de garda. En mens de tres ores, coma un rega de povora qu'uscle, es insurgents auien invadit e ocupat era aurèra dreta deth Sena, er Arsenal, er Ajuntament dera plaça Reiau, toti es Uarts, era fabrica d'armes de Ponincourt, era Galiota, eth Chateau-d'Eau, toti es carrèrs pròches ath Mercat; ena aurèra quèrra, eth quartèr de Veterans, Santa Pelagia, era plaça Maubert, eth magasèm de povora des Dues Mòles e totes es barralhes.

Tàs cinc dera tarde s'auien apoderat dera Bastilha, dera Lingerie, de Blancs-Monteaux; es sues bales arribauen ena plaça des Victòries, e menaçauen eth Banc, eth quartèr des Pairs Minims e era casa de Pòstes. Era tresau part de París ère ocupada pes revoutadi.

Era luta s'auie entestat gigantèscaments en toti es punts, e auie passat que des desarmaments, des visites as domicilis, des botigues des armèrs saquejades, qu'era luta qu'auie començat a còps de pèira, auie arribat a trets.

Tàs sies dera tarde, eth passatge de Saumon se convertic en camp de batalha. Es revoutadi ocupauen un extrèm e era tropa er aute; se fusilhauen d'un brescat en aute. Un observador, er autor d'aguest libre, qu'auie vengut a veir eth volcan d'apròp, se trapèc entre dus huecs laguens deth passatge, sense auer, entà amagar-se des bales, qu'eth uet de mieges colomnes que separen es botigues e siguec en aguesta perilhosa situacion mès de mieja ora.

Mentretant, eth tambor tocaue a crida, es guardes nacionaus se vestien e armauen ara prèssa, es legions gessien des ajuntaments e es regiments des quartèrs. Dauant deth passatge d'Ancora, un tambor recebie ua punhalada. En carrèr deth Cigne, un aute ère assautat per un grop de joeni que li trincauen era caisha e li treigueren eth sabre. Un aute jadie mòrt en carrèr deth Granèr de Sant Lazèr. En de Michel-le-Comte queiguien mòrts tres oficiaus, un darrèr der aute. Fòrça gardes municipaus heridi en carrèr Lombardos, arreculauen.

Dauant dera Cour-Batave, un destacament de gardes nacionaus trapaue ua bandèra ròia damb aguesta inscripcion: *Revolucion republicana, numèro 127*. Ère aquerò ua revolucion, donc?

Era revòuta auie hèt deth centre de París ua sòrta de ciutadèla inextricabla, tortuosa, colossau. Aquiu que i ère eth fòcus; aquiu i auie evidentaments era question. Tot çò d'aute èren solet escaramosses, e era espròva de qué tot s'auie de decidir aquiu ère qu'encara non auie començat era luta.

En quauqui regiments, es soldats èren trantalhants, çò qu'aumentaue era escurina terribla dera crisi. Rebrembauen era ovacion populara qu'auie recebut, en junhsèga de 1830, era neutralitat deth regiment 53 de linha. Dus òmes intrepids, temptadi enes granes guèrres, eth mariscau Lobau e eth generau Bugeaud, comandauen es tropes. Bugaud as ordes de Lobau. Nombroses patrolhes, formades per batalhons de linha, enrodadi completaments per companhies sanceres de gardes nacionaus e precedides per un comissari de policia damb banda, anauen escorcolhant es carrèrs revoutadi.

Es insurgents, dera sua part, botauen susvelhants enes cantoades des horcalhs e manauen audaçaments patrolhes dehòra des barralhes. S'observauen pes dus costats. Eth govèrn, damb ua armada ena man, trantalhaue; ère boca de nets e se començaue a enténer eth tòc d'alarma en Saint-Marry. Eth ministre dera Guèrra, qu'ère eth mariscau Soult, eth qu'auie estat en Austerlitz, guardaue era revòuta damb mina ombriua.

Aqueri vielhs marins, acostumadi as manòbres corrèctes, sense mès recursi ne mès guida qu'era tactica, qu'ei era bossòla des batalhes, èren desorientadi dauant dera preséncia d'aguesta immensa esgluma que se cride colèra publica. Eth vent des revolucions que non ei manejadís.

Es gardes nacionaus des entorns acodien ara prèssa e en desorde. Un batalhon deth 12.0 regiment leugèr, venguie a pas de carga de Sant Dionisi; eth 14.0 de linha, arribaue de Courbevoir; es bataries dera Escòla Militara auien cuelhut posicion en Carrousel; era artilharia baishaue de Vincennes.

Enes Tulheries regnaue era solitud. Loís Felip qu'ère plan tranquil.

V.- Originalitat de París.

De hège dus ans, coma auem dit, París auie vist mès d'ua insurreccion. Dehòra des barris revoutadi, arren ei mès estranhaments tranquil qu'era fesomia de París en ua revòuta.

París s'avede plan d'ora a tot, ua revòuta non ei qu'ua revòuta, e París a autants negòcis que non s'ocupe d'ua causa tan petita. Sonque aguestes ciutats colossaus pòden balhar taus espectacles; sonque aguesti immensi centres de poblacion pòden contier en sòn recinte, ath còp, era guèrra civila e ua estranha tranquillitat,

Per costum, quan comence era insurrecion, quan s'enten eth tambor, eth tòc d'alarma, era generala, eth botiguèr se limite a díder:

- Semble que i a sarabat en carrèr de Sant Martin.

O:

- Ena banlèga de Sant Antòni.

E quauqui viatges hig damb indiferéncia:

- Per aquiu, en bèth lòc.

Dempús, quan s'enten eth tarrabast orrible e lugubre dera fusilharia e des descargues pes pelotons, eth botiguèr ditz:

- Que s'aumente! Cara! Que se va escauhant era causa!

Un moment dempús, se s'apròpe era revòuta, barre ath mès córrer era sua botiga e se bote de seguit er unifòrme; ei a díder, bote en lòc segur es sues merces, e en perilh era sua persona.

Tant que se fusilhe en ua horcalhada, en un passatge, en un carreron; tant que se cuelhen e pèrden barralhes, e cor era sang, e era mitralha crivilhe es façades des cases, e es bales aucissen as vesins ena sua cramba e es cadavres s'apilèren enes carrèrs, s'enten eth patac de dus bòles d'un bilhard a quauqui passi.

Es teatres daurissen es sues pòrtes, e representen *vaudevilles*; es curiosi parlen e arrissen a dus canes d'aguesti carrèrs que regne era guèrra; es coches hèn es sòns viatges; es vesins se'n van a dinar en camp e a viatges aquerò se passe en madeish barri qu'ei calada era luta. En 1831, s'arturèc ua descarga entà deishar passar un maridatge.

Quan era insurreccion deth 12 de mai de 1839, en carrèr Sant Martin, un vielh malautís, qu'amiaue un carriòt damb un liròt tricolor e plen de garrafes d'un liquid quinsevolh, anaue e venguie d'ua barralha ena tropa, e dera tropa ena barralha, aufrint imparciauments refresqui ara anarquia e ath govèrn.

Non i a arren mès estranh; mès aquerò ei un caractèr pròpi des revòutes de París, que non se trape en cap auta capitau; donques qu'entad aquerò son de besonh dues causes; era granor e era alegria de París; qu'ei de besonh que sigue era ciutat de Voltaire e era de Napoleon.

Aguest còp, totun, ena alarma deth 5 de junh de 1832, era gran ciutat sentec quauquarren qu'ère dilhèu mès fòrt qu'era. Qu'auec pòur. Se vedec pertot, enes barris mès luenhants e mès indiferents, qu'es pòrtes e es hièstres èren barrades en plen dia. Es valents s'armèren, es covards s'amaguèren. Eth passejaire indiferent o ocupat despareishec: fòrça carrèrs èren desèrts coma se siguessen es quate deth maitin. Se condauen pertot hèts alarmants, naues fataus. Qu'*eri* s'auien apoderat deth Banc, que solet en claustre de Sant Merry i auie sies cents retiradi e protegidi ena glèisa; qu'era tropa de linha non inspiraue confiança; qu'Armand Carrel auie vengut a veir ath mariscau Clauzel, e qu'aguest auie dit: "Compdatz prumèr damb un regiment"; que Lafayette ère mòrt, mès que, totun, auie dit: "Sò vòste; vos seguirè pertot tant qu'aja lòc entà ua cagira"; qu'ère de besonh èster esdegadi, pr'amor que pera net i aurie gent que saquejarie es cases isolades enes extrèms de París (e en aquerò se vedie era imaginacion dera policia, aguesta Anna Radcliffe que se barrege en govèrn); que s'auie botat ua bataria en carrèr Aubrey-le-Boucher; que Lobal e Bugeaud èren d'acòrd, e qu'a mieja net o a punta deth dia coma mès tard, marcharien, ath còp, quate colomnes contra eth centre dera revòuta, era prumèra dès era Bastilha, era dusau dès era pòrta de Sant Martin, era tresau dès era plaça de Greve, e era quatau dès eth Mercat; que dilhèu tanben es tropes evacuarien París, e se retirarien en camp de Mars; que non se sabie se qué se passarie, mès que serie ua causa grèu. Meditauen fòrça sus es trantalhades deth mariscau Soult. Per qué non atacaue de seguit? Qu'ère evident qu'ère fòrça cogitós: eth vielh leon semblaue flairar en aquera ombra un monstre desconeishut.

Barrèc era net; es teatres non s'auien dubèrt; es patrolhes circulauen damb mina irritada; s'escorcolhaue as passejaires; se detenguie as sospechosi.

Tàs ueit i auie mès de ueit centes persones empresoades; era Prefectura ère plia, era Conselheria claufida, era Fòrça ad arràs. Ena Conselheria, mès que mès, eth gran sosterranh, que se cride eth carrèr de París, ère caperat de saques de palha, que sus eres jadie un pilèr de presoèrs qu'arengaue damb valor er òme de Lyon, Lagrange. Aquera palha botjada pes presoèrs hège er efècte d'un botarràs. En d'auti lòcs es presoèrs èren ar aire liure enes patis, es uns sus es auti. Pertot regnaue era ansietat e eth temor de londeman.

Se fortificauen enes cases; es hemnes e es mairs èren inquietes, non s'entenie qu'aquerò: "A, mon Diu! Encara non a tornat!" Solet plan luenh s'entenie rodar quauque coche. S'entenie, en passar pes pòrtes, rumors, crits, tapatge, sorrolh sord e confús, paraules desgatjades: "Aguesta qu'ei era cavalaria", o: "Son es furgons que galaupen"; es clarins, es tambors, era fusilharia, e sustot eth tòc d'atac de Saint-Merry. S'entenie eth canon. Es òmes gessien per darrèr d'ua cantoada e despareishien cridant: "Calatz-vos en casa!" E toti s'esdegauen a botar es barrolhs enes pòrtes. Quauqui uns preguntauen: "Com acabarà aquerò?" Per moments, a mida que queiguie era net, París semblaue acolorir-se mès lugubraments damb eth formidable fulgor dera revòuta.

Libre onzau: Er atòm fraternize damb er auragan.

I.- Quauques explicacions sus es origines dera poesia de Gavroche. Influéncia d'un academic en aguesta poesia.

En moment qu'era insurreccion, en gésser dera tumada deth pòble e dera tropa dauant der Arsenal, costèc un movement de repè ena multitud que seguie eth car funèbre, e en moment que tota era longada des baloards pesaue, entà didè'c atau, sus eth cap deth convòi, i auec un terrible reflux. Era colomna se des.heiguec, es files se trinquèren, toti se meteren a córrer, partiren, hugeren, es uns cridant ar atac, es auti damb eth pallitge dera hujuda. Era grana gentada que caperaue es baloards se dividic en un virament de uelhs, se desbordèc a dreta e quèrra, e s'espargec en torrents per dus cents carrèrs, ath còp, damb era impetuositat d'ua restanca dubèrta. En aqueth moment, un gojat maujargat que baishaue pet carrèr Menilmontant, amiant ena man ua huelha d'ebèn en flor, que venguie de cuélher des nautades de Belleville, desnishec ena veirina d'ua botiga de ròba vielha ua vielha pistòla d'arçon. Lancèc era sua florida arrama en solèr, e didec:

- Senhora Tau, vos crompi aguesta maquina.

E se metec a córrer damb era pistòla.

Dues menutes dempús ua ondada de civils espauridi que hugien peth carrèr Amelot e peth carrèr Basse trapèc ath gojat que brandie era pistòla, e cantaue:

Arren se ve de net
e se camine ath biscòrn;
de dia se ve clar
e estramuncar ei estranh.
Qu'ère Gavroche qu'anaue tara guèrra.
En baloard descurbic qu'era pistòla non auie gisclet.

De qui èren es vèrsi aparelhadi que li servien entà mercar eth pas, e totes es autes cançons que cantaue quan n'ere era ocasión? Non ac sabem. Qui sap se serien sues!

Gravroche, de un aute costat, ère ath pas de totes es cançons populares e barrejaue en eres eth sòn mormolh. Holet e tafurèl, hège un barrejadís des votzes dera natura e des votzes de París. Combinaue eth repertòri des audèths damb eth repertòri des talhèrs, coneishie as aprendissi, tribú ath cant dera sua, e auie estat, çampar, aprendís d'imprimaire pendent tres mesi; auie hèt un dia ua encomana entath senhor Baour-Lormian, dera Académia. Gavroche qu'ère un tafurèl literari.

Ath delà, non sospechaue qu'en aquera mala net plojosa qu'en era auie aufrit ospitalitat en sòn elefant as dus mainatges, auie representat eth papèr dera Providéncia damb es sòns dus frairs. Era net auie estat, prumèr entàs sòns frairs, e era maitiada entà sa pair. En deishar eth carrèr de Ballet a punta de dia, auie tornat ara prèssa entar elefant, auie trèt artisticaments as dus mainatges, auie compartit damb eri un esdejoar quinsevolh que s'auie endonviat, e dempús les auie anat fidant ath carrèr, ad aguesta brava mair, que lèu l'auie criat ada eth. En separar-se d'eri les auie balhat un rendètz-vos tara net en madeish lòc, e s'auie dit adiu damb aguest discurs: "Trinqui ua cana, o dit de ua auta manèra, m'esguitli, o coma se ditz ena cort, desfili. Petitonhs, se non trapatz a papa e a mama, tornatz aciu aguesta net. Vos balharè eth sopar e mos ajaçarè."

Es dus mainatges, recuelhudi per bèth agent de policia e amiadi entath depaus, o panadi peth quauque sauta-en-banca, o perdudi simplaments en immens laberint des carrèrs de París, non tornèren.

Eth baish hons sociau dera actualitat qu'ei abondiu en aguestes tralhes perdudes. Gavroche non les auie tornat a veir. S'auien passat ja dètz o onze setmanes d'aquera net, e mès d'un còp s'auie brembat d'aqueri praubi mainatges, e gratant-se eth cap auie dit: "A on diables s'estaràn aguesti mainatges?"

A tot aquerò, auie arribat damb era sua pistòla ena man en carrèr de Pont-aux-Choux. Observèc que non i auie en carrèr qu'ua botiga dubèrta; e, causa digna de reflexion, ua botiga de coquilhons. Qu'ère, donc, ua escadença providenciau de minjar un coquilhon de poma abans d'entrar en çò desconeishut.

Gavroche se posèc, se paupèc es costats, escorcolhèc es pòches, les virèc, non trapèc arren, ne tansevolh un sòu, e comencèc a cridar: " Secors!"

Qu'ei plan dur aquerò d'èster mancat dera nhacada suprèma.

Gavroche non s'arturèc, per aquerò, en sòn camin.

Dues menutes dempús ère en carrèr de Sant Loís. En trauessar eth carrèr deth Parc Reiau sentec eth besonh de deishar de cornèr eth coquilhon de poma impossible, e gaudic der immens plaser de trincar en plen dia es pannèus des espectacles.

Un shinhau mès enlà, en veir passar un grop de persones de bon pòrt que li semblèren propietaris, lheuèc era vista e escopic aguesta glopassada de bilis filosofica:

- Be ne son de gròssi aguesti rendistes! Com gaudissen des bons minjars! Preguntatz-les se qué hèn damb es sòns sòs! Que non ac saben! E qué! Tot s'ac hè a vier eth vrente!

II.- Bruishes abans, e portières aué.

Era agitacion costada per ua pistòla sense gisclet que s'amie ena man a meddia, qu'ei ua foncion publica tau, que Gravroche sentie créisher era sua verbositat en cada moment. Anaue cridant entre en tròci dera *Marselhesa* que cantaue:

- Tot se passe ben. Me hè fòrça mau era cama quèrra; me sò guarit deth rèuma, sò content, ciutadans. Es civils non an arren a hèr; les vau a lançar uns vèrsi subversius. Vengui deth baloard, amics mèns, e era causa se va cauhant, ja ei un shinhau coduda, que ja borís. Ja a arribat eth temps d'escumar eth topin. Entà dauant es òmes! Qu'era sang impura negue es socs! Jo autregi era mia vida pera patria, e ja non tornarè a veir era mia concubina, non, non, tot que s'a acabat: m'ei parièr. Òsca era alegria! Lutem. Macareu! Ja sò cansat de despotisme.

En aqueth moment, eth shivau d'un garda nacionau de lancèrs que passaue ath sòn costat queiguec en solèr. Gavroche botèc era sua pistòla en tèrra, lheuèc ar òme, e dempús ajudèc a lheuar eth shivau. De seguit cuelhec era sua pistòla e seguic eth sòn camin.

En carrèr de Thorigny tot qu'ère patz e silenci. Aguesta apatia, pròpia des Uarts, damb er immens rumor que l'entornejaue. En ua pòrta parlauen quate comaires. Era Escòcia qu'a tercets de bruishes, mès París a quartets de comaires, e eth "tu seràs rei" serie tan lugubre dit entà Bonaparte, ena horcalhada de Baudoyer, coma a Macbeth ena sèuva d'Armuyr; que serie, mès o mens, eth madeish idòl.

Es comaires deth carrèr Throrigny solet se tenguien as sòns ahèrs. Èren tres portières e ua pelhaira damb eth sòn tistèr e eth sòn crochet.

De pè tau qu'èren, semblauen es quate cantoades dera vielhesa, que son: era caducitat, era decrepitud, era roïna e era tristor.

Era pelhaira ère umila. En aguest mon ar aire liure, era pelhaira salude, e era portièra protegís. Aquerò depen des lorderes, segontes vòlen es portières, profitables o inutiles sivans era fantasia deth que hè eth molon. Enquia e tot ena escampa que i pòt auer bontat.

Aguesta pelhaira qu'ère un tistèr arregraït, e arrie, damb quin arridolet!, parlant damb es autes tres portières. Didien causes coma aguesta:

- A!, eth vòste gat que seguís estant plan dolent!

- Mon Diu! Ja vo'n sabetz qu'es gats son naturauments enemics des gossets; e es gossets son es que se planhen.

- E eth mon tanben.

- E, ça que la, es piudes des gats non se passen entàs persones.

- E ath delà, es gossets son perilhosi. M'en brembi d'un an que i auie tants gossets, qu'ac publiquèren enes jornaus. Ère quan i auie enes Tulheries uns saumets grani que tirassauen eth cochet deth rei de Roma. Vo'n brembatz deth rei de Roma?

- Jo m'estimaua mes ath duc de Burdèus.

- Donques jo qu'è coneishut a Loís XVII, e lo preferisqui.

- Çò qu'ei car ei era carn, *senhà* Patagona.

- Ò, non me parletz d'aquerò; qu'ei ua causa orribla çò dera carnissaria. Un orror. Orrible.

Alavetz intervenguec era pelhaira:

- Senhores, didec, eth comerç qu'ei paralisat. Es molons de lordères son ja escorcolhadi. Non se lance arren; tot se minge.

- Que n'a d'auti mès praubi que vos, Vargauleme.

- Òc, ei vertat, responie era pelhaira damb deferéncia; jo qu'è un mestièr.

Se hec ua pausa, e era pelhaira cedint ad aguest besonh de parlar qu'ei ena madeisha natura der òme, higec:

- En tornar en casa peth maitin apraii eth tistèr, hèsqui era mi *leccion* (eleccion volia díder), e formi uns molons en mèn quarto. Boti es liròts en mèn tisteret, es troishi en gibrelh, es bocins de hèr ena mala, es de lan ena mia comòda, es papèrs vielhs en cornèr dera hièstra, çò que se pòt minjar en ua caceròla, es tròci de veire ena mia humeneja, es sabates darrèr dera pòrta e es uassi dejós deth lhet.

Gavroche, que s'auie arturat darrèr, seguie d'aurelha.

- Vielhes, didec, qué auetz de díder dera politica?

Eth coquin recebec coma responsa un tret d'un trabuc quadruple.

- Vai, quin mauvat!
- Qué amie ena man? Ua pistòla!
- Guardatz quin maudit tafurèl!
- Aguesti non son tranquils enquia qu'agen hèt quèir era autoritat.

Gavroche, menspredant-les, se limitèc, coma tota represalha, a lheuar era punta deth nas damb eth dit pòdo, daurint complètaments era man.

Era pelhaira cridèc:

- Tè!, brigand descauç!

Era que responie ath nòm de *senhà* Patagona hec un còp de mans, escandalizada.

- Que i aurà malastres, solide. Eth tafurèl deth costat, qu'a barbeta, ges cada dia deth braç d'ua joena qu'amie casquet de color ròsa, e aué l'ès è vist passar damb un fusilh en braç. Era *senhà* Bacheux ditz qu'era setmana passada i auec ua revolucion, en…en…en… D'a on vie aguest vedèth? En Pontoise. E ara vedetz ad aguest terrible tafurèl damb era sua pistòla! Semble qu'es Celestins son plei de canons. Qué voletz que hèsque eth govèrn damb aguesti escarrabilhadi, que non saben ja qué endonviar entà apariar eth mon, quan començaue a èster un shinhau tranquil dempús de toti es malastres que i a auut, mon Diu? Jo que me'n brembi d'aquera prauba reina, que vedí passar en ua carreta. E tot aquerò, plan que òc, serà encausa de qué puge eth rapè. Qu'ei ua infàmia! Vierè a veder-te ena guilhotina, tafarèl.
- Que te què era moquira, bona vielha, didec Gavroche. Neteja-te aguest nassòt.

E seguic tà dauant.

Quan ère ja en carrèr Pavée se'n brembèc dera pelhaira, e comencèc aguest solilòqui:

- Que hès mau d'insultar as revolucionaris, tia Hiamèra, pr'amor qu'aguesta pistòla te protegís; servís entà qu'agen en tòn tistèr causes bones entà minjar.

De ressabuda entenec un bronit ath sòn darrèr: qu'ère era portièra Patagona que l'auie seguic, e que, de luenh estant, li mostraue eth punh, cridant:

- Qu'ès un bastard!

- Bè!, didec Gavroche; me n'arrisqui d'aquerò a arridalhades.

Ara seguida passèc per dauant der otèl Lamoignon, e hec aguest aperament:

- En marcha entara batalha!

En aqueth moment lo cuelhec un accès de malenconia, guardèc era pistòla damb mina de reconvencion que semblaue destinat a atrendir-la, e didec:

- Jo gèsqui e corri; mès tu que non corres, ne ges cap tret de tu.

Dempús se filèc de cap ar Olmo de Sant Gervasi.

III.- Justa indignacion d'un perruquèr.

Eth digne perruquèr qu'auie hèt enlà dera sua casa as dus mainatges, que Gavroche les auie daurit eth vrente pairau der elefant, ère en aguest moment ena botiga, en tot arrasar a un vielh soldat dera legion d'aunor qu'auie servit en temps der Emperi. Qu'èren en tot conversar: eth perruquèr auie parlat, plan que òc, ath soldat, dera revòuta, dempús deth generau Lamarque, e de Lamarque auie vengut a parlar der emperaire; d'aquerò venguec ua convèrsa de barbèr e de soldat, que Prudhomme, s'auesse estat present, aurie enriquit damb arabesqui e aurie titolat: *Dialòg dera navaja e eth sabre*.

- Cavalièr, didie eth barbèr, com montaue er emperaire a shivau?
- Mau; que non sabie quèir, atau, donc, non queiguec jamès.
- Auie boni shivaus? Li calie auer boni shivaus?
- Eth dia que m'autregec era crotz, tachè es uelhs ena sua cavaladura. Qu'ère ua ègua corredora, totafèt blanca, damb ues aurelhes plan desseparades, era sera prigonda, eth cap prim, damb ua estela nera, eth còth plan long, es jolhs fòrtaments articuladi, es costelhes gessentes, eth lomb oblic, era gropa poderosa. Un shinau mès de quinze pams de nautada.
- Beròi shivau, didec eth perruquèr.
- Qu'ère de sa majestat.

Eth perruquèr coneishec que dempús d'aguestes paraules ère convenent un shinhau de silenci; carèc, e didec dempús:

- Er emperaire non siguec herit qu'un còp. Non ei vertat?

Eth veteran responec damb er accent tranquil e sobeiran der òme qu'ac a vist:

- En talon; en Ratisbona. Jamès lo vedí de mès bonpòrt qu'aqueth dia. Ère reludent coma un sò.
- E vos, senhor veteran, auetz estat herit guaire viatges?
- Jo?, didec eth soldat, bè, que non ei arren! Recebí en Marengo dus còps de sabre en cogòt; en Austerlitz ua bala en braç dret; en Jena ua auta ena anca quèrra; en Friderland un còp de baioneta, aciu; en Moskova sèt o ueit còps de lança, qu'ei parièr a on; en Lutzen un tret d'obús que me

trinquèc un dit… A!, e en Waterloo ua bala de canon en borralh dera cama. Arren mès.

- Be n'ei de polit aquerò, esclamèc eth perruquèr damb accent pindaric, aquerò de morir en camp de batalha! Jo, paraula d'aunor, abans que morir en mèn lhet d'ua malautia, doçaments, un shinhau cada dia, damb drògues, cataplasmes, seringues e medecines, m'estimaria mès recéber en vrente ua bala de canon.

- Non auetz mau gust, didec eth soldat.

A penes auec acabat de prononciar aguestes paraules quan ressonèc ena botiga un orrible tarrabast: qu'auie estat trincat violentaments un veire dera veirina.

Eth perruquèr perdec era sang dera cara.

- A, mon Diu!, exclamèc, aquiu que n'auem ua.!
- Ua qué?
- Ua bala de canon.
- Aciu que l'auetz, didec eth soldat.

E recuelhec ua causa que rodaue peth solèr: qu'ère ua pèira.

Eth perruquèr correc entath veire trincat, e vedec a Gavroche que corrie enventit entath mercat de San Joan. En passar per dauant dera perruqueria, Gavroche, qu'amiaue ena memòria as dus mainatges, non se podec tier deth desir de balhar-li eth bon dia, e li lancèc ua pèira enes veires.

- Mès, guardatz…! didec eth perruquèr, que d'esblancossit auie vengut a blu. Aguest hè mau sonque per hèr mau. Qué li sò hèt jo ad aguest coquin?

IV.- Eth mainatge s'admire deth vielh.

Mentretant, Gavroche en mercat de Sant Joan, qu'era garda auie estat ja desarmada, venguie de hèr era sua incorporacion en un grop liderat per Enjolras, Courfeyrac, Combeferre e Feuilly. Toti anauen armadi. Bahorel e Jean Prouvaire les auien trapat e aumentauen eth grop. Enjolras amiaue ua escopeta de caça de dus canons; Combeferre un fusilh dera garda nacionau damb eth numèro dera legion, ena cintura dus pistòles, que se li vedien jos era levita descordada. Jean Prouvaire, un vielh mosqueton de cavalaria, e Bahorel, ua carabina. Courfeyrac brandie un estòc. Feuilly damb un sabre nud marchaue dauant, cridant: "Visca Polonia!"

Venguien deth cai de Morland, sense corbata e sense chapèu, agitadi, banhadi pera ploja, e damb eth huec enes uelhs. Gavroche s'apressèc ada eri tranquil.

- Entà on anem?
- Vene, didec Courfeyrac.

Darrèr de Feuilly venguie, o mielhor dit, sautaue Bahoral, coma un pèish enes aigües dera revòuta. Amiaue eth sòn justet ròi, e paraules, d'aguestes qu'ac esbaucen tot. Eth sòn justet capvirèc a un passejaire que cridèc espaurit:

- Que ja son aciu es ròis!
- Eth ròi, es ròis!, repliquèc Bahorel. Coquina pòur!, ciutadan. Per çò que hè a jo non tremoli dauant d'un babòl; eth chapèu ròi non m'inspire cap temor. Ciutadans, credetz-me, deishem era pòur ad açò de ròi e as animaus cornuts.

Bahorel vedec alavetz en ua hièstra a un joen esblancossit damb barba nera que les vedie passar, probablaments un amic des A B C, e li cridèc:

- Lèu!, cartuches! *Para bellum*.
- Polit òme!, qu'ei vertat, didec Gavroche que ja comprenie eth latin.
- Ua acompanhada tumultuosa les seguie: estudiants, artistes, joeni afiliadi ara Cougourde d'Aix, obrèrs, òmes ben plaçadi, armadi de paus e de baionetes, quauqui uns coma Combeferre damb pistòles ajustades en cinturon des pantalons. Un vielh, que semblaue de fòrça edat, anaue tanben

en grop. Non auie armes, e s'esdegaue, entà non demorar-se darrèr, encara que venguie cogitós. Gavroche lo descurbic.

- *Queiaquerò*? (qué ei aquerò), li didec a Courfeyrac.
- Un vielh.

Qu'ère eth senhor Mabeuf.

VI.- Er ancian.

Diguem ara çò que s'auie passat.

Enjolras e es sòns amics èren en baloard Bourdon, près deth Pòsit, en moment qu'es dragons heren era carga. Enjolras, Courfeyrac e Combeferre èren deth grop qu'auie seguit eth carrèr Bassompierre cridant: "Tàs barralhes!" En carrèr Lesdiguieres auien trapat a un ancian que les tirèc era atencion pr'amor que hège esses coma se siguesse embriac. Amiaue, ath delà, eth chapèu ena man, a maugrat qu'auie estat ploiguent tot eth maitin, e ara ploiguie plan fòrt. Courfeyrac auie arreconeishut ath senhor Mabeuf, que coneishie per auer acompanhat fòrça còps a Mario ena sua casa. En tot saber-se'n des costum pacifiques e mès que timides der ancian majordòm librari, e estranhar-se de veder-lo ath miei d'aqueth revolum de gent, a dus passi des cargues dera cavalaria, lèu ath miei deth huec, damb eth cap descubèrt, ploiguent, e passejant entre es bales, s'auie apressat ada eth, e er revoutat de vint-e-cinc ans e er octogenari auien auut aguest dialòg:

- Senhor Mabeuf, entornatz-vo'n entà casa.
- Per qué?
- Pr'amor que i aurà sarabat.
- Aquerò qu'ei bon.
- Còps de sabre, trets!, senhor Mabeuf.
- Aquerò qu'ei bon.
- Canonades!
- Aquerò qu'ei bon. Entà on vatz vosati?
- Que vam a esbauçar ath govèrn.
- Aquerò qu'ei bon.

E les auie seguit sense tornar a prononciar ua paraula. Eth sòn pas s'auie assolidat, quauqui obrèrs l'auien aufrit eth braç e l'auie refusat damb un movement de cap. Anaue lèu ena prumèra fila dera colomna, presentant ath còp eth movement d'un òme que camine, e eth ròstre d'un òme que dormís.

- Quin òme tan tranquil!, gasulhauen quauqui estudiants.

En grop corrie eth rumor de qué ère un ancian convencionau, un vielh regicida. Mentretant, eth mormolh se filaue peth carrèr dera Verrerie. Gavroche anaue dauant cantant a crit usclant çò que seguís, en tot hèr era manèra deth clarin:

Donques que ja a gessut era lua
quan mo'n vam de tuna?
Li didec Carloto a Carlota.
Tu, tu, tu,
anem entà Chatú. Jo è un Diu, un rei, un sò
e ua bota.
Per minjar dus semes
s'embriaguèren dus parrats
ath pè d'ua ausina trincada.
Òc, òc, òc.
Anem entà Passò.
Jo qu'è un Diu, un rei un sò
e ua bota.
Un tigre que vedec aguesti pècs
vengudi a èster dus lops
didec damb cara devòta:
Don, don ,don,
anem entà Meudon.
Jo qu'è un Diu, un rei, un sò
e ua bota.
E donques que ges era lua, quan mo'n vam de tuna?
Li didec Carloto a Carlota.
Tris, tris, tris,
Anem entà París.
Jo qu'è un Diu, un rei, un sò
e ua bota.

VI. Reclutes.

Eth grop s'aumentaue en cada instant. Per carrèr Billettes un òme de nauta estatura, que començaue a èster peublanc, e qu'eth sòn ròstre rude e atrevit notèren Courfeyrac, Enjolras e Combeferre, mès qu'arrés coneishie, s'amassèc ath grop Gavroche, distrèt damb es sòns cants, damb es sòns fiulets e damb es sòns crits; damb vier ath cap de tot e damb picar enes botigues, damb era culassa dera sua pistòla sense gisclet, non se fixèc en aqueth òme.

En passar peth carrèr Verrerie, e en arribar ena pòrta dera casa de Courfeyrac, didec aguest:

- M'alègri, donques que me n'è desbrembat des sòs, e è perdut eth chapèu.

Se desseparèc deth grop e pugèc es escalons de quate en quate; cuelhec un chapèu vielh, era borsa e un còfre quarrat dera mida d'ua maleta grana qu'ère amagat entre era ròba lorda. En baishar era escala li cridèc era portièra:

- Senhor De Courfeyrac!
- Portièra, com vos cridatz?, responec Courfeyrac.

Era portièra se demorèc estonada.

- Que ja ac sabetz; sò era portièra, e me cridi era tia Veuvain.
- Plan donc, se seguitz cridant-me senhor De Courfeyrac, jo vos cridarè tia De Veuvain. Ara, parlatz. Qué se passe? Qué ei aquerò?
- Aquiu que i a bèth un que vos vò parlar.
- Qui ei?
- Sabi pas.
- A on ei?
- En mèn quarto.
- A, diable!, didec Courfeyrac.
- Mès qu'ei que demore hè mès d'ua ora a qu'arribetz!, higec era portièra.

E ath còp, un joenet vestit d'obrèr, palle, prim, petit, damb plapes roienques ena pèth, caperat damb ua blòda traucada e un pantalon de velot adobat, qu'auie mès era portadura d'ua gojata jargada de gojat que d'òme, gessec dera portaria e li didec a Courfeyrac damb votz que non ère, plan, de hemna:

- A vengut eth senhor Mario?
- Non i é.
- Vierà aguesta net?
- Sabi pas. E Courfeyrac higec: jo, que non tornarè.

Eth gojat lo guardèc fixaments e li preguntèc:

- Per qué?
- Perque non.
- Tà on vatz?
- Qué vos impòrte?
- Voletz que vos amia aguest còfre?
- Que vau tàs barralhes.
- Voletz que venga damb vos?
- Se vòs…! responec Courfeyrac. Eth carrèr qu'ei liure; er empeirat ei de toti.

E gessec a tot córrer ara cèrca des sòns companhs. Quan les trapèc li balhèc eth còfre, tà que l'amièsse, a un d'eri. Ath cap d'un quart d'ora vedec ath joen que l'auie seguit.

Un grop d'aguesta sòrta non va precisaments entà on vò, que ja auem dit que les arrossègue eth vent. Passèren per Sant Merry e se trapèren, sense saber com, en carrèr de Sant Dionisi.

Libre dotzau: Corinto.

I.- Istòria de Corinto dès era sua fondacion.

Es parisencs qu'en entrar aué en carrèr Rambuteau peth costat deth Mercat, ven ara dreta, dauant deth carrèr Montdetour, ua botiga de tistèrs qu'auie de mòstra un tistèr petit que figuraue ar emperaire, damb aguesta inscripcion:

NAPOLEON HÈT

DE VIMES.

non sospechen dilhèu es scènes terribles que se passèren en aqueth lòc, hè trenta ans.

Aquiu i auie eth carrèr dera Chanvrerie, qu'enes ancianes lauses s'escriuie Chanverrerie, e era famosa tauèrna cridada Corinto.

Eth lector rebrembarà tot çò qu'auem dit sus era barralha bastida en aguest lòc, e esclipsada dempús pera de Sant Merry. Ad aquera famosa barralha dera Chanvrerie, calada aué en ua net prigonda, ei ara que li vam a balhar un sinhau de lum.

Permetetz-mos abantes, percórrer, entà ua màger claretat ena nòsta exposicion, ara manèra simpla que ja tenguérem quan parlèrem de Waterloo. Es persones que volguen representar-se d'ua manèra pro exacta es isles de cases que se quilhauen en aguesta epòca, près dera punta de Sant Eustaqui, en angle nòrd des mercats de París, a on i a aué era desbocadura deth carrèr Rambuteau, non les cau qu'imaginar-se, tocant ath carrèr de Sant Dionisi peth cim e pera basa, as Mercats, ua N, qu'es sòns paus verticaus serien eth carrèr dera Gran Truanderie e era de Chanvrerie, eth tròç transversau eth deth Petita Truanderie. Er ancian carrèr Mondetour talhaue es tres braci, formant es angles mès tortuosi. Eth crotzament laberintic d'aguesti quate carrèrs hège, en un espaci de cent *toeses* quarrades, entre es Mercats e eth carrèr de Sant Dionisi, d'un costat, e eth carrèr deth Cigne e eth de Predicadors per aute, sèt isles de cases capriciosaments talhades, de desparièra magnitud, plaçades ath trauèrs e coma ar edart, e separades a penes coma es tròci de pèira d'ua peirèra per estretes henudes.

Didem estretes henudes pr'amor que non podem balhar ua idia mès exacta d'aqueri carrerons escurs, sarradi, angulosi, costejadi de casalons de ueit estatges. Aguesti casalons èren tan decrepits, qu'enes carrèrs dera Chanvrerie e dera Petita Truanderie es façades s'apontelauen damb bigues qu'anauen d'ua casa en auta.

Eth carrèr ère estret e er arriuet ample, de sòrta qu'eth passejaire caminaue tostemp sus un solèr banhat, costejant botigues, que semblauen tutes, gròsses cantoades entornejades d'un cercle de hèr, modelhons gigantesqui de lorderes, pòrtes formades damb enòrmes rèishes seculares. Eth carrèr Rambuteau acabèc damb tot aquerò.

En nòm Mondetour pinte meravilhosaments es sinuositats d'aqueri carrèrs. Un shinhau mès entà baish èren encara mielhor exprimidi peth carrèr Pirouette, que se perdie en carrèr Mondetour.

Eth caminaire que passaue d'eth carrèr Sant Dionisi entath carrèr dera Chanvrerie, lo vedie estretir-se de man en man dauant d'eth coma s'auesse entrat en un gran embut.Tath finau deth carrèr, qu'ère plan brac, trapaue talhat eth pas, peth costat deth Mercat, per ua nauta hilèra de cases, e se pensarie que se trapaue en un carreron sense gessuda se non vedesse a dreta e quèrra dues boques escures per a on podie gésser. Aguestes formauen eth carrèr Mondetour qu'anaue a trapar, per un costat eth carrèr Predicadors, e per aute, eth deth Cigne e era Petita Truanderie. Ath hons d'aquera sòrta de carreron e ena cantoada dera dreta, se vedie ua casa mès baisha qu'es autes, formant ua espècia de cap sus eth carrèr.

En aguesta casa, que solet auie tres estatges, i auie installada, hège tres sègles, ua illustra tauèrna, que costaue tostemp un sorrolh alègre en madeish lòc qu'eth vielh Teofil a indicat en aguesti vèrsi:

Aquiu se crosse eth còs

d'un aimant que se pengèc.

Eth lòc ère bon e es tauernèrs se succedien de pairs a hilhs.

En temps de Maturin Regnier, aguesta tauèrna se cridaue *Eth tèst des Ròses*, e coma qu'es jeroglifics èren de mòda auie coma mòstra un pau pintat de color ròsa. En darrèr sègle, eth digne Natoire, un des mèstres capriciosi menspredadi pera escòla regda, s'auie calat fòrça viatges en aguesta tauèrna, ena madeisha taula que s'auie tanben embriagat Regnier; auie pintat, en senhau d'agraïment, ua mòta d'arradim de Corinto sus eth

pau de color ròsa. Eth tauernèr, plen d'alegria, auie cambiat era mòstra e auie hèt pintar de letres daurades, per dejós der arradim, aguestes paraules: *Tàs panses de Corinto*. D'aciu eth nòm *Corinto*. Arren ei mès pròpi des embriacs qu'era ellipsis. Corinto destronèc eth tèst de ròses. Eth darrèr tauernèr dera dinastia, er oncle Hucheloup, ignorant era tradicion, auie hèt pintar eth pau de blu.

Aguesta tauèrna se compausaue de çò que seguís:

Ua sala a on ère eth taulatge, ua auta ath dessús damb eth bilhard; ua escala de cargolh que trauessaue eth tet; vin enes taules, hum enes parets e lum a meddia. Ena sala baisha i auie ua escala de trampa que baishaue entara tuta. En dusau estatge i auie era cramba des Hucheloup, se pujaue ada era per ua escala, o mèsalèu escaleta; e auie coma entrada ua pòrta amagada ena sala grana deth prumèr estatge. Dejós deth losat i auie dus grani granèrs, ua sòrta de humaraus, qu'èren es nins des sirventes. Era codina dividie er entresòl damb era sala deth taulatge.

Er oncle Hucheloup auie neishut dilhèu quimic; eth hèt ei qu'ère codinèr; ena sua tauèrna non solet se beuie, senon que se minjaue. Hucheloup auie endonviat ua causa excellenta, que non se minjaue senon ena sua casa, carpes farcides, qu'eth cridaue *carpes au gras* (carpes damb bodèr). Se minjauen ara lum d'ua candèla de seu o d'un quinquet deth temps de Loís XVI, en taules qu'auien, a manèra de curbetaula, ua tela clauada e acodien a saborar aqueth plat, de fòrça luenh. Hucheloup, de pic, auie creigut convenent anonciar as passejaires era "sua especialitat", auie banhat ua bròssa en ua ola de pintura nera, e coma qu'auie ua ortografia pròpia, madeish qu'un art culinari pròpi, auie improvisat aguesta notabla inscripcion:

CARPES HO GRAS[13]

Un iuèrn, era ploja e es batarrassi auien auut eth caprici d'esfaçar era S qu'acabaue era prumèra paruala, e era G que començaue era tresau, e auie quedat aquerò:

CARPE HO RAS

De sòrta que, damb era ajuda deth temps e dera ploja, aquera umila anoncia gastronomica s'auie convertit en un conselh prigond.

13Gaudís des ores.

Atau, donc, er oncle Hucheloup, que non sabie francés, s'auie trapat que sabie latin, qu'auie hèt gésser dera codina era filosofia, e que, volent simplaments esclipsar ath gran codinèr Careme, s'auie egalat a Horatio. Mès çò de mès notable ère que tanben aquerò volie díder: "Entratz ena mia tauèrna".

Arren d'aquerò existís aué. Eth laberint Mondetour siguec dubèrt en 1847, e probablaments non existís en aguest moment; eth carrèr Chanvrerie e Corinto qu'an despareishut jos er empeirat deth carrèr Rambuteau.

Coma auem dit, Corinto ère un des punts d'amassada, donques qu'ère eth quartèr generau de Courfeyrac e des sòns amics. Grantaire auie estat eth descurbidor de Corinto. Qu'auie trapat aquiu, gràcies ath *carpe hores*, e i auie tornat gràcies ath *carpes au gras.* Aquiu se beuie, se minjaue, se cridaue, se pagaue pòc, se pagaue mau, non se pagaue, e tostemp se trapaue un bon recebement. Er oncle Hucheloup qu'ère un bon òme.

Hucheloup, un bon òme, coma viem de díder, ère un alberguista damb mostacha, varietat divertida. Qu'auie tostemp era cara de mala encolia, semblaue voler intimidar as sòns parroquians; repotegaue as qu'entrauen ena sua casa e auie era mina mès pròpia entà cercar tapatge damb eri, qu'entà mestrar-les era sopa. E totun aquerò, tornam a díder que toti èren ben recebudi. Eth sòn caprici auie acreditat eth sòn establiment, e acodien ada eth es joeni, dident: "Tè, anem a enténer idolar ar oncle Hucheloup." Auie estat mèstre d'armes; arrie a arridalhades e de pic; auie votz gròssa; qu'ère un bon diable. Auie hons comic e aparença tragica; non volie que costar pòur; atau coma aguestes caishes de rapè qu'an er forma d'ua pistòla. Era detonacion qu'ei er esternut. Era sua hemna, era tia Hucheloup, qu'ère un èsser barbut e fòrça lèg.

Tà 1830 moric er oncle Hucheloup. e damb eth despareishec eth secret des carpes damb bodèr. Era sua veuda, pòc consolabla, seguic damb era tauèrna. Mès era codina degenerèc, e venguec a èster fòrça dolenta; eth vin, qu'abantes auie estat solet dolent, venguec a èster plan dolent. Courfeyrac e es sòns amics seguiren vient en Corinto, a maugrat d'aquerò, "per pietat", sivans didie Bossuet.

Era veuda Hucheloup qu'ère ua tia roienca e difòrma, damb rebrembes campanhards qu'era soleta gràcia s'estaue ena prononciacion des paraules que les evocaue. Auie ua manèra de díder es causes, qu'adobaue es sues

reminiscéncies primaueraus e de pòble. Didie qu'en un aute temps auie estat un gran plaser enténer "cantar ath rossinhòl ena serva."

Era sala deth prumèr estatge, a on i auie "eth minjador", qu'ère ua peça grana e longa, plia d'escabels, de cagires, de bancs e de taules, damb ua taula coisha de bilhard. Se pujaue pera escala de cargolh qu'acabaue en angle dera sala, per un horat quarrat, semblable ara escotilha d'un vaishèth.

Aguesta sala, illuminada per ua soleta hièstra estreta, e per un quinquet tostemp alugat, semblaue un humarau. Toti es mòbles de quate pautes èren coma se solet n'auessen tres. Es parets emblanquides damb caudea non auien mès ornament qu'aguest quartet en aunor dera sehora Hucheloup:

A dètz passi admire, a dus espaurís;
ua vorruga abite en sòn nas de giganta,
aguest nas que vedetz desmesurat,
ne harà, quan se sone, ua que sigue
sonada.

Aguesti vèrsi qu'èren escrits damb carbon ena paret.

Era senhora Hucheloup anaue e venguie per dauant d'aguest quartet pendent tot eth dia damb ua perfècta tranquillitat. Dues sirventes, cridades Matelote e Gibelote, sense que jamès s'auesse sabut s'auien d'auti nòms, ajudauen ara senhora Hucheloup a mestrar enes taules es gèrres de vin, era varietat d'estatges que se mestrauen as ahaimats en caceròles de hanga.

Matelote, gròssa, redona, ròia e cridaira, anciana sultana favorita deth defuntat Hucheloup, ère lèja, mès lèja que quinsevolh monstre mitologic; ça que la, coma que conven qu'era sirventa sigue mens qu'era patrona, ère mens lèja qu'era senhora Hucheloup.

Gebelote ère nauta, prima, de blancor linfatica, damb es uelhs en.honsadi, es paupetes queigudes, tostemp coma cansada e renduda, dominada per aquerò que se poirie díder laxitud cronica; se lheuaue era prumèra, e s'ajaçaue era darrèra; mestraue a toti, enquia e tot ara auta sirventa, en silenci, damb doçor, arrint pendent eth trabalh damb ua sòrta de vaga arridalha adormida.

Abans d'entrar ena sala-minjador se liegie sus era pòrta aguest vèrs escrit damb greda per Courfeyrac:

Regala-te se pòs,
e minja se gauses.

II.- Alegria preparatòria.

Laigle de Meaux, coma sap eth lector, s'estaue mès en casa de Joly qu'en cap aute lòc. Qu'auie ua casa tau qu'er audèth a ua arrama. Es dus amics viuien amassa, minjauen amassa e dormien amassa. Tot que les ère comun, enquia e tot Musichetta: qu'ère çò qu'es frairs Chapeaux criden un *bini*. Eth maitin deth 5 de junh vengueren a esdejoar en Corinto. Joly ère constipat; auie un fòrt raumàs de nas, que d'eth començaue a participar Laigle. Era levita de Laigle ère ja rosigada, mès Joly anaue ben jargat.

Qu'ère près des nau deth maitin quan dauriren era pòrta deth Corinto.

Pugèren en prumèr estatge. Matelote e Gebelote les receberen.

- Guarda!, hormatge e magreta, didec Laigle.

E se seigueren en ua taula.

Era tauèrna ere ueda; qu'èren solets.

Gibelote, en conéisher a Laigle e a Joly, botèc ua botelha de vin sus era taula.

Quan encara ère en tot minjar es prumères ustres, pistèc un cap ena escotilha dera escala, e s'entenec ua votz que didie:

- Passaua per aquiu; è sentut, deth carrèr estant, ua flaira deliciosa a hormatge de Brie, e sò pujat.

Qu'ère Grantaire.

Grantaire cuelhec un escabèl e se seiguec.

Gebelote, en veder-lo, botèc dues botelhes ena taula.

De sòrta que ja èren tres.

- Te vas a béuer aguestes dues botelhes?, li preguntèc Laigle a Grantaire.

E aguest responec:

- Toti son engenhosi, tu sonque ès ingenú. Dues botelhes non espaurissen jamès a un òme.

Es auti auien començat a minjar; Grantaire comencèc en tot béuer, e se passèc per erbèr mieja botelha.

- As bèth trauc en estomac?, preguntèc Laigle.

- Tu que l'as en code, responec Grantaire.

E dempús d'auer uedat eth veire, higec:

- Vai, Laigle des oracions funèbres! Era tua levita qu'està plan vielha.

- Ja me'n sai, responec Laigle. Aquerò hè que sigam amics era mia levita e jo: era qu'a cuelhut totes es mies arrupes, e non me shòrde bric; que s'a hèt as mies diformitats, e se prèste aisidaments a toti es mèns movements; que non me n'encuedi d'era se non ei pr'amor que m'abrigue. Es levites vielhes son madeish qu'es ancians amics.

- Qu'ei vertat, exclamèc Joly entrant ena convèrsa; ua levita vielha ei un abric vielh.

- Sustot, didec Grantaire, tara boca d'un òme constipat.

- Grantaire, preguntèc Laigle, vies entath baloard?

- Non.

- Joly e jo viem de veir passar as qu'anauen ath cap de tot der acogament.

- Qu'ei un espectacle meravilhós, didec Joly.

- Be n'ei de tranquil aguest carrèr!, exclamèc Laigle. Qui sospecharie aciu que París ei tant agitat? Pro que se ve que tot aquerò èren convents abantes! Du Breul, Sauval e er abat Lebeuf amien era lista des que i auie. Qu'èren per tot er entorn, aciu hormiguejauen cauçadi, descauci, tonsuradi, barbuts, grisi, neri, blancs, franciscans, minims, capuchins, carmelites, petiti agustins, grani agustins, vielhs agustins… Pullulauen.

- Non parlem de fraires, didec Grantaire.

E dempús exclamèc:

- Bè! Vengui d'avalar-me ua ustra dolenta; que ja m'agarre era ipocondria. Es ustres son poirides e es sirventes son lèges. Qu'è en òdi ara espècia umana. Sò passat peth carrèr Richelieu, per dauant dera libraria publica; aqueth molon de crospes d'ustra que se cride ua bibliotèca me trè eth talents de pensar. Guaire papèr! Guaire tinta! Guairi chimarratges! Tot aquerò s'a escrit! Be n'ei de pèc eth qu'a dit qu'er òme ei un bipède sense plomes! Dempús m'è trapat a ua hemna que me coneishie, beròia coma era primauèra, digna de cridar-se Floreau, e entosiasmada; alègra, erosa coma un àngel, era miserabla, pr'amor qu'ager un espaventós banquèr, gravat de picòta, s'a dignat sollicitar-la. A! Era hemna qu'ei ara demora deth

negociant, madeish que deth poret; es gates cacen madeish as arrats qu'as audèths. Aguesta puncèla hè sonque dus mesi qu'ère aunèsta en sòn humarau; ajustaue cercles de coeire enes horats d'un corset. Com cridatz ad aquerò? Cosie, auie un lhet plegable, viuie ath costat d'un tèst de flors, ère contenta. Ara que ja ei ua banquèra: aguesta transfiguracion s'a hèt aguesta net. Peth maitin è trapat ad aguesta victima plan contenta; e çò de mès orrible ei qu'aguesta tafurèla ei aué tan beròia coma ager. Eth sòn banquèr non se reflectie en sòn ròstre. Es ròses qu'an aguesta propietat, de mès o de mens, comparades damb es hemnes; es tralhes que les còsten es insèctes son visibles. A!, non i a morau ena tèrra; e boti coma testimòni ara mirta, simbòl der amor; ath laurèr, simbòl dera guèrra; ar olivèr, aguest saumet, simbòl dera patz; ath pomèr, que sabec hèr pèrder a Adan damb eth sòn frut, e ara higuèra, mairia des haudes. Per çò que tanh ath dret, voletz saber se qué ei eth dret?. Es gals cobejauen a Clusio; Roma protegís a Clusio, e les pregunte: "Quin mau vos a hèth Clusio?" Breno respon: "Eth mau que vos a hèt Alba, eth mau que vos a hèt Fidena, eth mau que vos an hèt es *equos*, es *volscos* e es *sabins*, qu'èren es nòsti vesins. Es *clusiani* son es nòsti; nosati entenem eth vesiat coma vosati. Vosati auetz panat a Alba; nosati cuelhem a Clusio". Roma ditz: "Donques non cuelheratz a Clusio". Breno cuelhec Roma, e dempús cridèc: *Vae victis*. Aquerò qu'ei eth dret. A! En aguest mon non i a qu'audèths de rapina, agles!, agles! Jo qu'è pèth de garia.

E aufric eth sòn veire a Joly que se l'aumplic; se lo beuec, e seguic, sense arturar-se lèu per aguest veire de vin, qu'arrés se n'encuedèc, ne autanplan eth madeish:

- Breno, cuelhent Roma qu'ei ua agla; eth banquèr que cuelh ua griseta qu'ei ua agla. Non i a mès pudor aciu que delà. Non credem, donc, en arren. Non i a qu'ua realitat: béuer. Quina que sigue era vòsta pensada, ja sigatz en per eth poret prim, coma eth canton de Uri, o en per deth gat gròs, coma eth canton de Glaris, qu'ei parièr; beuetz. Me parlatz de baloard, d'acompanhada, eca. Tè! I aurà ua auta revolucion? Çò que vosati cridatz progrès, auance damb dus motors: es òmes e es eveniments. Mès, causa trista!. De quan en quan çò d'excepcionau qu'ei de besonh. Entàs eveniments, coma entàs òmes, era tropa ordinària que non ei pro; ei de besonh que i age gènis entre es òmes, e revolucions entre es eveniments. Es grani accidents son era lei: er orde des causes non pòt passar-se sense eri; e

en veir era aparicion des comètes, un qu'ei prèst a creir qu'enquia e tot eth cèu a besonh d'actors en representacion. En moment que mens se demore, Diu hè aparéisher un meteòr en firmament; se presente aquera estela capriciosa soslinhada per ua enòrma coa. E aquerò hè morir a Cesar. Bruto li fot ua punhalada e era estela un còp de comèta. Crac; aquiu que i é ua auròra boreal, ua revolucion, un gran òme: 1793, escrit en letres majuscules: Napoleon ara demora, eth cometa de 1811, naut de tot deth pannèu. A! Aguest polit pannèu blu, claufit de sobtes exalacions! Bom! Bom! Espectacle extraordinari. Lheuatz es uelhs, pècs; tot qu'ei capvirat: er astre madeish qu'eth drama. En veir eth destin uman despenut ja, e enquia e tot eth destin reiau que mòstre era trama, coma ac demòstre eth prince Condé penjat; en veir eth lunfèrn que non ei qu'ua henuda en cèu per a on bohe eth vent; en veir tants pelhòts encara ena porpra naua deth maitin en cim d'un ticolet; en veir es gotes d'arrosada, aguestes pèrles fausses; en veir era gibrada, aguesti cristaus; en veir era umanitat descosuda e es eveniments adobats e tantes plapes en solei, e tanti traus ena lua; en veir tanta misèria pertot, supausi qu'er univèrs non ei ric. Que i a aparença de riquesa, plan, jo desnishi era petitesa. Se da ua revolucion coma un negociant, qu'era sua caisha ei ueda, da un balh; e non s'an de jutjar as dius pes aparences. Jos er aur deth cèu desnishi un univèrs praube; era creacion qu'ei en falhita; plan per aquerò sò maucontent. Guardatz, aué ei eth 5 de junh, e eth dia s'està coma se siguesse de nets. Dempús aguest maitin sò en tot demorar que vengue eth dia, e non a vengut, e ne sò solide fòrça de qué non vierà; aquerò ei ua inexactitud d'un depenent mau pagat. Òc, tot qu'ei mau apraiat; arren s'ajuste coma cau; aguest vielh mon qu'ei des.hèit; me placi ena oposicion. Tot se passe ath trauèrs; er univèrs estramunque; se passe coma enes mainatges, es que les desiren, non les an. En resumit: aquerò qu'ei un suplicatòri. Ath delà, Laigle de Meaux, aguest cauvet, me hè botar trist quan lo guardi, m'umilie en pensar que sò dera madeisha edat qu'aguest jolh. Jo critiqui, mès que non insulti; er univèrs ei çò qu'ei, que parli sense mala intencion, per çò que me ditz era mia consciéncia. A! Per toti es sants der Olimp, e per toti es dius deth Paradís, jo non neishí entà parisenc, ei a díder, entà èster en tot hèr virades tostemp coma un volant entre dues mofles, deth grop des ociosi entath grop des coquins. Jo neishí entà èster turc, entà èster en tot guardar pendent tot eth dia es gràcies orientaus d'aguesti balhs der Egipte, lubric coma es sòns d'un òme cast; o

campanhard beauceron, o gentilòme venecian, entornejat de gentiles hemnes; o principet aleman que contribusís damb miei soldat ara Confederacion germanica, e qu'emplegue eth sòn lèser en secar es sues caucetes en un tanca; ei a díder, ena sua frontèra. Entà ua d'aguestes causes que sò neishut jo. Òc, qu'è dit turc, e non hèsqui repè. Non compreni que se parle mau des turcs abituauments: Mahoma qu'a causes bones: que respècti ar inventor des serralhs e des paraïsi de concubines! Non escarnim ath mahometan, soleta religion qu'ei ornada d'un garièr! Persuti sus aquerò entà béuer. Era tèrra qu'ei ua gran pegaria. Semble que van a lutar toti aguesti pècs, a trincar-se es nassi, a aucir-se en plen ostiu; en mes de junh, quan se'n poirien anar damb ua creatura deth braç entà alendar enes camps era immensa tassa de tè deth hen segat! De vertat que se hèn fòrça pegaries. Ua vielha lantèrna trincada que vengui de veir en ua botiga de ròba vielha me suggerís ua reflexion: que ja ei temps d'illuminar eth gènre uman. Òc, e ja sò trist un aute còp. Guarda que minjar ua ustra, e trapar-se damb ua revolucion! Que vengui a èster lugubre. Ò!, Orrible mon vielh! En eth toti s'esdeguen, se destituissen, se prostituissen, s'aucissen, s'acostumen!

E Grantaire, dempús d'aguest tròç d'eloqüéncia, n'auec un aute de tossiquera meritat.

- A prepaus de revolucion, didec Joly, semble que Mario ei totafèt enamorat.
- Se sap de qui?, preguntèc Laigle.
- Non.
- Non?
- Digui que non.
- Es amors de Mario!, exclamèc Grantaire. Que les veigui d'aciu estant. Mario qu'ei un bromadís e aurà trapat un bugàs: qu'ei dera raça des poetes, e qui ditz poeta, ditz lhòco. *Thimbraeus Apollo*. Mario e era sua Maria, era sua Marieta, o era sua Mariquita, qu'an d'èster uns conquins aimants. M'expliqui çò que ei aguest amor: un extasi que se desbrembe eth punet; casti sus era tèrra, mès amassant-se en infinit: que son amnes qu'an sentits: dormissen amassa enes esteles.

Grantaire començaue era sua dusau botelha, e dilhèu era sua dusau arenga, quan arribèc un nau èsser ena escotilha dera escala. Qu'ère un gojat de

mens de dètz ans, damb pelhòts, plan petit, auriolenc, boca grana, es uelhs viui, fòrça pelut, banhat pera ploja, alègre.

Aguest mainatge, escuelhent sense trantalhar entre es tres, encara que, plan que òc, non coneishie ad arrés, se dirigic entà Laigle de Meaux.

- Ètz eth senhor Bossuet?, li preguntèc.
- Aguest qu'ei eth mèn subernòm, responec Laigle. Qué vòs de jo?
- Aquerò. Un plan ròi m'a dit en baloard: "Coneishes ara tia Hucheloup?" E jo è dit: "Òc, en carrèr dera Chanvrerie, era veuda deth vielh." E m'a dit: "Donques vè-i; aquiu traparàs ath senhor Bossuet, e li dideràs dera mia part: A, B, C". Qu'ei ua burla, vertat? M'a autrejat dètz sòus.
- Joly, dèisha-me dètz sòus, didec Laigle; e en tot virar-se entà Grantaire: Grantaire, dèisha-me dètz sòus.

Aquerò que hec vint sòus que Laigle autregèc ath gojat.

- Gràcies, senhor, didec aguest.
- Com te crides?, li didec Laigle.
- Navet, er amic de Gavroche.
- Demora-te damb nosati, didec Laigle.
- Esdejoa damb nosati didec Grantaire.

Eth gojat responec:

- Non posqui; sò dera acompanhada; sò eth que cride: "Dehòra Polinhac!"

E treiguent eth pè tot çò que podie per darrèr d'eth, qu'ei era salutacion mès respectuosa, se n'anec.

Quan partic eth gojat, Grantaire cuelhec era paraula:

- Aquerò qu'ei un coquin pur: que i a fòrça varietats en aguesta sòrta de conquins. Eth coquin escrivan, se cride sauta arriuets; eth coquin codinèr, se cride marmiton; eth coquin hornèr, se cride mitron; eth coquin lacai, se cride *groom*; eth coquin soldat, se cride tafurèl; eth coquin pintor, se cride vulgar; eth coquin cortesan, se cride gojat de companhia.

Mentretant, Laigle ère en tot meditar:

- A, B, C, ei a díder, acogament de Lamarque.
- Eth fòrça ròi, didec Grantaire, qu'ei Enjolras, que te cride.

- I anaram?, didec Bossuet.
- Que plò, didec Joly e jo è jurat vier en huec, e non ena aigua. Non me voi constipar.
- Jo me demori aciu, didec Grantaire, que m'estimi mès un esdejoar qu'un acogament.
- En resumit: mos demoram, higec Laigle. Donques alavetz beuem, se pòt mancar ar acogament sense mancar ara revòuta.
- A!, ara revòuta non i mancarè jo, exclamèc Joly.

Laigle se hereguèc es mans.

- Que vam a retocar era revolucion de 1930. Era vertat ei que oprimís ath pòble enes articulacions.
- Era vòsta revolucion non m'impòrte bric, didec Grantaire. Jo non execri ad aguest govèrn, ei era corona padegada peth casquet de coton; scèptre acabat en un paraigües; pensi en era per çò deth temps que hè; Loís Felip poirà emplegar eth sòn reialisme damb dues finalitats: dirigir un extrèm deth scèptre contra eth pòble, e daurir er extrèm deth paraigües contra eth cèu.

Era sala ère escura; gròsses bromes auien acabat de suprimr eth dia. Non i auie arrés ena tauèrna, ne en carrèr. Toti se n'auien anat a veir es eveniments.

- Ei meddia dia o mieja net?, preguntèc Bossuet. Non se ve bric. Gibelote, ua lum!

Grantaire, entristit, seguie beuent.

- Enjolras me mensprède, gasulhèc. Enjolras a dit: "Joly ei dolent. Grantaire embriac"; e a enviat a Navet tà que cèrque a Bossuet. S'auesse vengut a cridar-me a jo, l'auria seguit. Pejor entà Enjolras! Non vierè ath sòn acogament.

Cuelhuda aguesta decision, Bossuet, Joly e Grantaire non se botgèren dera tauèrna.Tàs dues dera tarde, era taula qu'èren seigudi se vedie caperada de botelhes uedes. Alugauen sus era dues candèles, ua en candelèr de coeire perfèctaments verda, e era auta en còth d'ua botelha trincada. Grantaire auie arrossegat a Joly e a Bossuet entath vin, e Bossuet e Joly auien hèt que Grantaire se metesse alègre.

Per çò que tanh ad aguest, dempús es dotze auie vengut mès enlà deth vin, prauba origina des sòmis. Eth vin enes embriacs seriosi qu'ei tostemp alègre. Ena embriaguesa i a era magia blanca e era magia nera: eth vin non ei qu'era magia blanca. Grantaire qu'ère un gausat beuedor de sòmis. Es tenèbres d'ua embriaguesa terribla, miei dubèrta ath sòn dauant, luenh d'arturar-lo, lo tirassauen: qu'auie deishat es botelhes e cuelhut eth sauclador; eth sauclador ei er abisme; en non auer en man ne òpi, ne hachís, e volent aumplir-se eth cervèth d'escurina auie acodit ad aguesta orribla barreja d'aiguardent, de cervesa e d'absinti que còste letargies tan terribles: d'aguesti tres bugassi, era cervesa, er aiguardent e er absenti se hè eth plom dera amna: que son tres tenèbres qu'en eres s'estofe era parpalhòla celèsta; e se forme en un hum membranós vagaments condensat enes ales d'arrata-cauda, tres furies mudes, eth Delèri, era Net e era Mòrt, volatejant per dessús der esperit adormit.

Grantaire non ère encara en aguesta fasa lugubra; plan luenh d'aquerò. Estaue fòrça alègre, e Bossuet e Joly lo seguien; toti brindauen; Grantaire higie ara prononciacion excentrica des paraules e des idies, era divagacion deth gèst: apuaue damb dignitat eth punh quèr sus eth jolh, doblant en angle rècte eth braç, damb era corbata des.hèita, a shivau en un escabèl, eth veire plen ena man dreta, e dirigie entara gròssa sirventa Matelote aguestes solemnes paraules:

- Que se daurisquen es pòrtes de palai! Que toti siguen dera Academia Francesa, agen eth dret d'abraçar ara senhora Hucheloup! Beuam!

E tornant entara tia Hucheloup, higie:

- Hemna anciana e consagrada per usatge, apressa-te entà que jo te contempla!

Joly cridaue:

- Matelote e Gibelote, non li detz mès vin a Grantaire: que se minge hòlaments es sòs; d'aguest maitin a avalat dus francs e nauanta cinc centims.

E Grantaire seguie:

- Qui a desclauat es esteles sense eth mèn permís entà botar-les ena taula coma candèles?

Bossuet, qu'ère plan embriac, auie sauvat era sua cauma. S'auie seigut en canton dera hièstra dubèrta, e era ploja li banhaue era esquia tant que contemplaue as sòns dus amics.

De ressabuda entenec ath sòn darrèr un tarrabastalh, passi precipitadi, crits de *as armes*! Se virèc e descurbic en carrèr Sant Dionisi, ena cantoada deth carrèr dera Chanvrerie a Enjolras que passaue damb era carabina ena man, a Gavroche damb era sua pistòla, a Feuilly damb eth sòn sabre, a Courfeyrac damb era sua espada, a Combeferre damb eth sòn fusilh, a Bahorel damb eth sòn fusilh, e a tot eth grop armat e tumultuós que lo seguie.

Eth carrèr Chamvrerie a penes auie era posita d'ua carabina, Bossuet improvisèc damb es sues mans ua claxon, e cridèc:

- Courfeyrac! Courfeyrac! Ep!

Courfeyrac entenec es votzes, vedec a Bossuet, hec quauqui passi en carrèr de Chamvrerie, e didec:

- Qué vòs?

Paraules que se crotzèren en aire damb aguestes autes:

- Entà on vas?
- Entà hèr ua barralha, responec Courfeyrac.
- Plan ben: aguest lòc qu'ei magnific: hè-la aciu.
- Qu'ei vertat, Agla des Meaux, didec Courfeyrac.

E, a un senhau sòn, tot eth grop se lancèc en carrèr dera Chamvrerie.

III.- Era net comence a senhorejar a Grantaire.

Eth lòc qu'ère, plan que òc, meravilhosaments indicat: era entrada deth carrèr ampla, eth hons estret, e en forma de carreron sense gessuda; Corinto, figurant un embut; eth carrèr Mondetour facil de barrar a dreta e quèrra, sense poder èster atacat senon peth carrèr de Sant Dionisi, ei a díder, de cara e ath descubèrt. Bossuet, embriac, auuie auut eth còp de uelh d'Anibal en dejun.

En hèr era sua entrada eth grop, er espant s'auie apoderat de tot eth carrèr; toti es caminaires despareisheren e, en un virament de uelhs, pertot, a dreta e quèrra, es botigues, es establiments, es pòrtes, es hièstres, es persianes, es humaraus, es hiestrons de quinsevolh dimension se barrèren, dès er embaish enquiath losat. Ua vielha, cuelhuda pera pòur, pengèc un matalàs dauant dera sua hièstra damb ua còrda que servie entà méter a secar era ròba, damb er in d'amortesir er efècte dera fusilharia. Solet era tauèrna s'estaue dubèrta e aquerò sonque pera rason de qué i auie aquiu installat eth grop.

- A! Mon Diu! Mon Diu!, didie alendant era tia Hucheloup

Bossuet auie baishat tà recéber a Courfeyrac.

Joly auie pistat pera hièstra e cridaue:

- Courfeyrac, per qué non as agarrat un paraigües? Te constiparàs.

Mentretant, en pòques menutes auien estat arrincades vint barres de hèr des rèishes dera façada dera tauèrna, e auien estat despeirades dètz *toeses* deth carrèr; Gavroche e Bahorel auien cuelhut, en passar, e auien esbauçat un car d'un fabricant de hilats de pèsca, cridat Anceau, contenguie tres botes de caudea, que sigueren plaçades sus molons de calades; Enjolras auie quilhat eth param dera tuta, e totes es botes uedes dera veuda Hucheloup anauen a amassar-se damb es dera caudea; Feuilly, damb es sòns dits avedadi a illuminar delicadi païsi de ventalhs, auie assolidat es botes e eth car damb dus massissi modelhons de calhaus; calhaus improvisadi coma toti es auti, e cuelhudi sense saber a on. S'auien arrincat tanben uns paus dera façada d'ua casa pròcha e s'auien lançat sus es botes. Quan Bossuet e Courfeyrac se virèren, era mitat deth carrèr ère ja barrat per

ua muralha mès nauta qu'un òme. Non i a arren coma era man populara entà bastir tot çò que se bastís esbauçant.

Matelote e Gibelote s'auien barrejat damb es trabalhadors; Gibelote anaue e venguie cargada de hustes; era sua laxitud se tenguie ena barralha, e servie calades coma aurie servit vin; miei adormida.

Un *omnibus* qu'amiauen dus shivaus blancs passèc per extrèm deth carrèr.

Bossuet sautèc per dessús des materiaus, correc, arturèc ath menaire, hec baishar as viatjaires, sarrèc era man "as senhores", didec adiu ath menaire, e tornèc en tot hèr-se a vier eth coche e es shivaus dera brida.

- Es *omnibus*, didec, non passen per dauant de Corinto. *Non licet omnibus adire Corinthum.*

Ath cap d'un instant es shivaus desateladi se n'anauen ar edart peth carrèr Mondetour e er *omnibus* volcat completaue era barralha.

Era tia Hucheloup, capvirada, s'auie refugiat en prumèr estatge.

Qu'auie era guardada perduda; guardaue sense veir, parlant en votz baisha. Es sòns sorriscles espauridi non gausauen a gésser dera gòrja.

- Aquerò qu'ei era fin deth mon, gasulhaue.

Joly punaue eth còth celh, ròi e arropit, dera tia Hucheloup, e li didie a Grantaire:

- Estimat, tostemp è considerat eth còth d'ua hemna coma ua causa infinitaments delicada.

Mès Grantaire auie arribat ena mès nauta region deth ditiramb. Matelote auie pujat en prumèr estatge. Grantaire l'auie cuelhut pera cintura, e hège ena hièstra granes arridalhades.

- Matelote qu'ei lèja!, cridaue. Matelote ei eth sòmi dera lejor. Matelote ei ua quimèra.Vau a desnishar eth secret dera sua neishença. Un Pigmalion gòt que hège gargolhes de catedraus s'encamardèc bèth dia d'ua d'eres, dera mès orribla: supliquec ar amor que l'encoratgèsse, e resultèc Matelote. Guardatz-la, ciutadans! Qu'a es peus deth color deth cromat de plom, coma era aimanta deth Ticiano; ei ua bona gojata.Vos asseguri que lutarà ben; en tota bona gojata que i é un eròi. Per çò dera tia Hucheloup qu'ei ua valenta vielha: Guardatz es mostaches qu'amie! Les a eretat deth sòn marit. Qu'ei ua ussar! Bè! Lutarà tanben! Dus coma era, qu'aterririen eth parçan. Companhs! Esbauçaram eth govèrn; tan segur coma que i a

quinze acids intermèdis entre er acid margaric e er acid formic; Per çò d'aute, a jo que m'ei parièr. Cavalièrs, eth mèn pair m'a odiat tostemp, pr'amor que jo non podia compréner es matematiques. Jo non compreni senon er amor e era libertat: que sò Grantaire, eth bon gojat. Coma que jamès è auut sòs, non è eth costum d'auer-les, çò qu'ei era encausa de qué jamès n'aja auut cap manca, mès s'auessa estat ric, non i aurie auut praubi. Qu'ac auríetz vist! Ò! S'es còrs bravi auessen granes pòches! Guaire melhor anarie tot! Guaire ben haria jo! Matelote, abraça-me! voluptuosa e timida. As ues caròles que solliciten eth punet d'ua fraia, e pòts que reclamen eth punet d'un aimant.

- Cara-te, tonel!, didec Courfeyrac.

Grantaire responec:

- Que sò capitular e mèstre de jòcs floraus.

Enjolras, qu'ère de pès sus era barralha damb eth fusilh ena man, lheuèc eth sòn beròi e austèr ròstre. Enjolras, coma ja sabem, qu'auie quauquarren der espartan e deth puritan. Qu'aurie mòrt enes Termopiles damb Leonidas, e aurie usclat a Drogheda damb Cromwel.

- Grantaire!, sorrisclèc; ve-t'en a dormir era monina dehòra d'aciu. Aguest qu'ei eth lòc dera embriaguesa der entosiasme, non dera embraiguesa deth vin. Non desonores era barralha!

Aguestes paraules irritades costèren en Grantaire un efècte singular, coma se l'auessen lançat un veire d'aigua hereda ena cara. Semblèc que s'auie remetut. Se seiguec, apuèc es codes ena taula apròp dera hièstra, guardèc a Enjolras damb ua grana doçor, e li didec:

- Dèisha-me dormir aciu.
- Ve-te'n a dormir en un aute lòc.

Mès Grantaire, tachant de nauèth es sòns uelhs en eth, responec:

- Dèisha-me dormir aciu, enquia que me morisca aciu.

Enjolras lo guardèc damb mensprètz e li didec:

- Grantaire, qu'ès incapable de creir, de pensar, de víuer e de morir.

Grantaire repliquèc damb votz grèu:

- Ja veiràs.

Mormolhèc encara quauques paraules ininteligibles, deishèc quèir eth sòn cap pesadaments sus era taula, e per un efècte pro abituau deth dusau

periòde d’embriaguesa qu’Enjolras l’auie precipitat rudaments, se demorèc esclipsat un moment dempús.

IV.- Courfeyrac sage padegar ara veuda Hucheloup.

Bahorel, estosiasmat en veir era barralha, exclamaue:

- Eth carrèr que ja ei talhat! Qu'ei fòrça ben!

Courfeyrac, ath còp qu'esbauçaue era tauèrna, sajaue padegar ara veuda tauernèra.

- Tia Hucheloup, non vos planhíetz er aute dia de qué vos auien cridat a judici e vos auien declarat delinquenta, perque Gibelote auie secodit ua ahlaçada pera hièstra?

- Òc, eth mèn brave senhor Courfeyrac. A!, Mon Diu! Vatz a botar tanben aguesta taula ena barralha? E non solet per çò dera ahlaçada, tanben per un tèst que me queiguec deth humarau en carrèr, eth govèrn m'a trèt cent francs de multa. Non ei ua putada?

- Plan, donc, tia Hucheloup, nosati vos resvenjam.

Era tia Hucheloup, çampar, non comprenie guaire ben tot eth benefici d'aguesta reparacion. Quedaue satisfèta ara manèra d'aquera hemna araba que, en auer recebut un boet deth sòn marit, anèc a veir a sa pair demanant resvenja, e dident: "Pair, li deues ath mèn marit ofensa per ofensa." Eth pair preguntèc: "En quina gauta t'a balhat eth boet?" "Ena quèrra". Eth pair li floquèc un boet ena dreta, e li didec: "Qua ja ès satisfèta. Vè-t'en a dider-li ath tòn marit, que s'eth a boetat ara mia hilha, jo è boetat ara sua hemna."

Era ploja auie cessat. Anauen arribant reclutes: es obrèrs auien amiat jos era blòda un barril de povora, un tistèr de botelhes de vitriol, dues o tres tèdes de vent, un tistèr plen de lampetes, "rèstes dera hèsta deth rei"que s'auie celebrat e 1er. de mai. Se didie que manaue aguestes municions un especièr deth barri de Sant Antòni, cridat Pepin. Se trincaue eth solet fanau deth carrèr dera Chanvrerie, eth fanau deth carrèr Sant Dionisi e toti es auti des carrèrs pròches de Mondetour, deth Cigne, de Predicadors e dera Gran e Petita Truanderie.

Enjolras, Combeferre e Courfeyrac ac dirigien tot. Mentretant, se bastien d'autes barralhes que s'emparauen ena madeisha casa de Corinto, formant angle rècte; era màger barraue eth carrèr dera Chanvrerie, e era auta eth de Mondetour, peth costat deth carrèr deth Cigne; aguesta darrèra barralha,

plan estreta, ère bastida solet damb botes e calhaus. I auie aquiu uns cinquanta trabalhadors; ua trentea d'eri damb fusilhs, pr'amor qu'en passar auien saquejat era botiga der armèr.

Arren mès estranh e confús qu'aquera tropa.

Un amiaue levita, un sabre de cavalaria e dues pistòles; un aute ère en manja de camisa, damb chapèu redon, e ua borsa de povora penjada ath costat; un tresau ère caperat d'un servieton hèt damb nau huelhes de papèr e armat damb ua agulha de bardar. N'auie un que cridaue: "Exterminem enquiath darrèr e morim ena punta dera nòsta baioneta!" Eth que didie aquerò non auie baioneta. Un aute mostraue sus era sua levita ues correges e ues cartochères de garda nacionau damb er emboish ornat damb aguesta inscripcion de lan ròia: *Ordre public*. Portafusilhs damb eth numèro des legions, pòqui chapèus, cap corbata, fòrça braci nudi, quauques piques; totes es edats, totes es fesomies, joens esblancossidi, obrèrs enneridi. Toti s'esdegauen, e ath còp que trabalhauen, parlauen des eveniments possibles: que se receberien secors tàs tres dera maitiada, que se compdaue solide damb un regiment, que París se revoutarie. Suposicions terribles, que damb eres se barrejaue ua sòrta de corau alegria. Semblauen frairs e arrés se'n sabie deth nòm der aute. Es grani perilhs, qu'an eth privilègi de hèr fraternizar as desconeishudi.

Ena codina s'auie alugat huec e se honien en un rotlament, mesures, culheres, forquilhes, tota era vaishèra d'estanh dera tauèrna; ath còp se beuie. Es pistons e es bales se barrejauen ena taula damb es veires de vin. Ena sala deth bilhard dera senhora Hucheloup, Matelote e Gibelote, afectades peth terror de manera diferenta, ua empeguida, era auta estofada e ua auta excitada, trincauen genolhères vielhes e hègen benes; tres insurgents les ajudauen, tres joeni peludi, barbudi e mostachudi, que des.hilauen era tela damb es dits de lancèr, e les hègen tremolar.

Er òme de nauta estatura qu'auie tirat era atencion de Courfeyrac, Combeferre e Enjolras, en moment que s'amassaue ath grop ena cantoada deth carrèr Billetes, trabalhaue ena petita barralha, e ère util; Gavroche trabalhaue ena grana. Per çò que tanh ath joen qu'auie demorat a Courfeyrac ena sua casa e l'auie preguntat peth senhor Mario qu'auie despareishut pòc dempús deth moment qu'auie estat arturat er *omnibus*.

Gavroche, totafèt afogat, se n'auie encargat de tot. Anaue, venguie, pujaue, baishaue, hège rambalh, ludie: semblaue qu'ère aquiu entà encoratjar a toti. Auie quauque agulhon? Òc, plan que òc: era sua misèria. Auie ales? Òc, plan: era sua alegria. Gavroche qu'ère un remolin. Se lo vedie de contunh; se l'entenie de contunh; aumplie tot er espaci en tot trapar-se pertot ath còp, qu'ère ua espècia d'ubicuitat lèu irritanta; non auie arren que lo podesse arturar: era enòrma barralha sentie era sua accion. Shordaue as caminaires, excitaue as guiterosi, remetie as fatigadi, despacientaue as cogitosi, alegraue a uns, balhaue esperança a d'auti, encolerie a d'auti, e metie en movement a toti; ponchaue a un estudiant, nhacaue a un obrèr; se posaue, tornaue de seguit ath sòn prètzhèt, volaue per dejós dera gentada; sautaue d'aguesti entad aqueri, mormolhaue, fiulaue e ahiscaue a tota aquera multitud immensa.

Enes sòns petiti braci i auie un movement perpetual, enes sòns petiti paumons un clamor perpetual.

- Òsca! Mès calades! Mès botes! Mès hustes! A on n'auem? Ua man de ges entà tapar aguest horat. Qu'ei plan petita aguesta barralha, mos cau que puge mès. botatz-ac tot, plaçatz-ac tot. Esbauaçatz era casa. Ua barralha qu'ei un magnific tè. Cuelhetz, vaquí ua pòrta veirièra.

Aquerò hec exclamar as trabalhadors:

- Ua pòrta veirièra! Tà qué vòs que servisque ua pòrta veirièra, tubercul?

- Es tuberculs qu'ètz vosati, responec Gavroche. Ua pòrta veirièra en ua barralha qu'ei ua causa excellenta: non empedís er atac, mès qu'ei un obstacle mès entà cuelher-la. Non auetz panat jamès pomes per dessús d'ua paret caperada de tròci de veire? Ua pòrta veirièra braque es agacins des gardes nacionaus quan vòlen pujar ena barralha. Redena! Eth veire ei fòrça traïdor. Non auetz imaginacion, companhs!

Per çò d'aute ère furiós damb era sua pistòla sense gisclet. Anaue d'un en aute demanant:

- Un fusilh! Que voi un fusilh! Per qué non me balhatz un fusilh!

- Un fusilh a tu!, didec Combeferre.

- Tè!, repliquèc Gavroche, per qué non? Que n'auí un en 1830 quan se discutie damb Carles X!

Enjolras quilhèc es espatles.

- Quan n'age pro entàs òmes, n'autrejaram as mainatges.

Gavroche se virèc capinaut e li responec:

- Se t'aucissen abans qu'a jo, agarrarè eth tòn.
- Coquin!, didec Enjolras.
- Blanquet!, didec Gavroche.

Un elegant hòraviat que passaue per extrèm deth carrèr talhèc aguesta convèrsa.

Gavroche li cridèc:

- Vene damb nosati, joen! Donques qu'ei que non mos cau hèr arren per aguesta vielha patria?

Er elegant hugec.

V.- Es preparatius.

Es jornaus d'aqueth temps, qu'an dit qu'era barralha deth carrèr dera Chanvrerie, aquera *bastissa lèu inexpugnabla*, coma la cridauen, arribaue enquiath nivèu der estatge principau, s'an enganhat. Non passaue d'ua nautada de sies o sèt pès, coma mejana. Qu'ère hèta de sòrta qu'es combatents podessen, de bon voler, amagar-se darrèr, o dominar eth pas, e enquia e tot pujar naut de tot mejançant ua quadrupla hilèra de calades superpausades, e plaçades a manèra d'escala interiora. Peth dehòra, eth front dera barralha, format per molons de calades e de botes, subjectadi per bigues e hustes que s'ajustauen enes arròdes deth car d'Anceau e der *omnibus*, presentaue er aspècte d'un obstacle eriçat e inextricable. Ua henuda sufisenta entà qu'un òme podesse passar per era, deishaue un espaci entre er extrèm dera barralha mès aluenhat dera tauèrna e es cases; de manèra qu'ère possible hèr ua gessuda. Era lança der *omnibus* ère plaçada verticauments; e ada era, estacada damb còrdes, ua bandèra ròia que flotaue sus era barralha.

Era petita barralha de Mondetour, amagada darrèr dera casa dera tauèrna, non se veie. Es dues barralhes amassades formauen un reduch vertadèr. Enjolras e Courfeyrac non auien creigut convenent de hèr-ne ua auta en dusau extrèm deth carrèr Mondetour, que daurís peth carrèr de Predicadors ua gessuda entath Mercat, en tot voler, plan, sauvar era possibilitat d'ua comunicación damb er exterior, e cranhent plan pòc era escomesa peth perilhós carrèr de Predicadors.

Damb aguesta gessuda liura, qu'ère çò que Folard en sòn estil estrategic aurie cridat un ramau de trencada, e damb era estreta henuda deth carrèr dera Chanvrerie, er interior dera barralha que damb era, era tauèrna formaue un angle gessent, presentaue un quadrilatèr irregular, barrat per toti es costats. Que i auie uns vint passi d'intervau entre era barralha e es casas nautes que formauen eth hons deth carrèr; de sòrta que se podie díder qu'era barralha ère emparada en aguestes cases, totes abitades, mès barrades de naut en baish.

Tot aguest trabalh se hec sense cap de trebuc en mens d'ua ora, e sense qu'aqueth escabòt d'òmes atrevits vedesse campar ua casqueta de peu, ne

ua baioneta. Es pòqui civils que gausauen passar, en aqueth moment dera revòuta, peth carrèr de Sant Dionisi, hègen un còp de uelh en carrèr Chanvrerie, vedien era barralha e pressauen eth pas.

Quan s'acabèren es dues barralhes, e s'issèc era bandèra, se treiguec ua taula dehòra dera tauèrna e pugèc en era Courfeyrac. Enjolras se hec a vier eth còfre quarrat, qu'ère plen de cartuches; Courfeyrac lo dauric. Quan se descurbiren es cartuches, tremolèren es mès valents, e i auec un moment de silenci.

Courfeyrac les distribusic arrint.

Cadun recebec trenta cartuches. Molti auien povora e se meteren a hèr-ne encara mès damb es bales que se honien ena tauèrna: Per çò dera bota de povora, qu'ère sus ua taula a despart, apròp dera pòrta; se sauvaue. Eth tòc de crida que recorrie tot París non cessaue, mès qu'auie acabat per èster solet un bronit monotòn que d'eth arrés ne hège cabau; un bronit que s'apressaue o s'aluenhaue damb lugubres ondulacions.

Carguèren es fusilhs e es carabines, toti amassa, sense prèssa, damb ua solemna grauetat. Enjolras placèc tres centinèles dehòra des barralhes; un en carrèr de Chanvrerie, un aute en carrèr de Predicadors, e eth tresau ena cantoada dera Petita Truanderie.

Acabades ja es barralhes, designadi es lòcs, cargadi es fusilhs, botadi es centinèles, solets en aqueri carrèrs terribles que non passaue ja arrés, enrodadi d'aqueres cases mudes, e coma mòrtes, qu'en eres non pataquejaue un movement uman, estropadi enes ombres deth crepuscul que ja començaue, en miei d'aquera escurina e d'aqueth silenci que se sentie auançar quauqua causa, e qu'auie un sabi pas qué, de tragic e terrorific, isoladi, armadi, decididi, tranquils; demorèren.

VI.- Era demora.

Pendent aqueres ores de demora, se qué heren?

Que mos ac cau díder, pr'amor qu'aquerò apertie ara istòria.

Tant qu'es òmes hègen cartuches, e es hemnes bendes; tant qu'es centinèles velhauen, arma en braç, jos era barralha; tant qu'Enjolras, qu'arrés podie distrèir, velhaue sus es centinèles, Combeferre, Courfeyrac, Joan Provaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel e quauqui auti se cerquèren e s'amassèren coma enes dies mès pacifics des sues convèrses d'estudiants, e en un cornèr d'aquera tauèrna, convertida en casamata, a dus passi deth reduch qu'auien bastit, damb es carabines premanides, cargades e apuades en dorsièr dera cagira; aqueri joeni, tan pròchi a ua ora suprèma, se meteren a cantar vèrsi d'amor.

Quini vèrsi? Aguesti:

T'en brembes d'aqueth temps d'alegria,
dera nòsta joenesa enes albors,
quan un solet desir mos botjaue,
eth deth nòsti amors?
Ahigidi es tòns ans as mèns ans,
quaranta dus a penes se compdauen,
e liures es nòstes mans se
trapauen
d'amares mauparades.
Capinauta ère Foy, Manuel prudent;
París santes taulejades celebraue,
e ua esplinga en tòn corset gessent,
a viatges me hissaue.
En veder-te beròia entre es mès
beròies,
de toti envejada ère era mia sòrt,
e en passar peth Prado, enquia e tot

es ròses,

se virauen entà veder-te.

Era ora, eth lòc, era evocacion d'aqueri rebrembes dera joenesa, quauques esteles que començauen a lúder en cèu, eth repaus funèbre d'aqueri carrèrs desèrts, era imminéncia dera aventura inexorabla que se premanie, dauen un encantament patetic ad aguesti vèrsi, gasulhadi a mieja votz en crepuscul per Joan Provaire, que, sivans auem dit ja, ère un trende poèta.

Mentretant, s'auie alugat ua halha ena barralha petita, e ena grana ua d'aguestes halhes qu'eth dimars de Magràs se trapen precedint as coches cargadi de masques que van entara Courtille. Aguestes halhes, coma auem dit, venguien dera banlèga de Sant Antòni.

Era halha auie estat plaçada en ua gabiòla de calades, barrada per tres costats pr'amor d'abrigar-la deth vent, e botada de sòrta que tota era lum queiguie sus era bandèra. Eth carrèr e era barralha quedauen ena escurina, e non se vedie qu'era bandèra ròia formidablaments illuminada coma per ua lantèrna sorda.

Aguesta lum espargie sus eth color escarlata dera bandèra ua tinta de porpra terribla.

VII.- Er òme reclutat en carrèr de Billettes.

Era net auie queigut complètaments, arrés s'apressaue. Non s'entenie senon rumors confusi, e de quan en quan trets, mès pòqui, pòc intensi e luenhants. Aguest temps, que se prolongaue, ère senhau de qué eth govèrn se cuelhie eth sòn temps e arremassaue es sues fòrces. Aguesti cinquanta òmes ne demorauen seishanta mil.

Enjolras se sentie senhorejat per aguesta impaciéncia que s'apodère des amnes fòrtes en lumedan des grani eveniments. Anèc a cercar a Gavroche que s'auie metut a hèr cartuches ena sala der embaish, ara lum de dues candèles, plaçades sus eth taulatge per precaucion, per çò dera povora esparjuda sus es taules. Aqueres dues candèles non dauen bric de lum entar exterior. Ath delà, es insurgents auien auut compde de non alugar lums enes estatges superiors.

Gavroche, en aqueth moment, qu'ère plan cogitós, encara que non precisaments pes sòns cartuches.

Er òme deth carrèr de Billettes venguie d'entrar ena sala der embaish, e s'auie seigut ena taula mens alugada. Amiaue un fusilh de municion deth màger modèl, que sostenguie entre es sues cames. Gavroche, enquia aqueth moment distrèt per cent causes "divertides", non auie ne tansevolh vist ad aguest òme.

Quan entrèc lo seguic maquinauments damb era guardada, e dempús, tan lèu er òme se seiguec, se lheuèc eth, de ressabuda. Es qu'auessen observat ad aqueth òme enquia aqueth moment, l'aurien vist campà'c tot ena barralha e en grop des insurgents damb singulara atencion; mès dès qu'auie entrat ena sala, s'auie negat en meditacion, e semblaue que non vedie arren de çò que se passaue. Eth coquin s'apressèc ad aqueth òme cogitós, e se metec a hèr torns ath sòn entorn sus era punta des pès coma se hè quan non se vò desvelhar a bèth un. Ath còp, en sòn ròstre mainadenc, tan descarat e tan seriós, tàn viu e tan prigond, tant alègre e tant afogat, s'anèren pintant successiuaments toti aguesti gèsti de vielh que signifiquen: "A! Bè! Que non ei possible! Qu'è telaranhes enes uelhs! Deliri! Serà eth…? Non, non n'ei. Mès òc. Mès non", eca. eca. Gavroche se balançaue sus es sòns talons, crispaue es sues mans ena pòcha, botjaue eth còth coma un audèth, e

tenguie en un gèst de mensprètz tota era sagacitat deth sòn pòt inferior. Qu'ère estupefacte, insegur, incredul, convençut, capvirat. Qu'auie era fesomia d'un cap d'eunocs en mercat d'esclaues, desnishant a ua Venus entre es lèges; d'un afeccionat e entenut en pintura, examinant ua òbra de Rafael entre un pilèr de quadres vielhs. En eth trabalhauen ath còp er instint que flaire e era intelligéncia que combine. Qu'ère evident que s'apressaue un eveniment entà Gavroche.

En çò de mès prigond d'aguest examen s'apressèc ada eth Enjolras.

- Tu qu'ès petit, li didec, e non te veiràn. Ges des barralhes, desvia-te ath long des cases, explora un shinhau es carrèrs e vene a dider-se se qué i a.

Gavroche se lheuèc en enténer aquerò.

- Es petiti servissen, donc, entà quauquarren! Qu'ei ua felicitat! Ja i vau! Mentretant, fidatz-vo'n des petiti, maufidatz-vo'n des grani… E lheuant eth cap e baishant era votz, higec, senhalant ar òme deth carrèr de Billettes: Vedetz aguest gran?

- E qué?

- Qu'ei un espion.

- N'ès segur?

- Encara non hè quinze dies que me baishèc pes aurelhes dera cornissa deth Pont Reiau a on èra jo prenent un refresc.

Enjolras abandonèc viuaments ath coquin, e li didec en votz baisha quauques paraules a un obrèr dera garda qu'ère aquiu. Er obrèr gessec dera sala e tornèc ara seguida acompanhat de d'auti tres. Es quate òmes, quate mossos de granes espatles, se placèren darrèr dera taula qu'ère er òme sospechós, sense hèr arren que podesse tirar era sua atencion. Qu'èren visiblaments prèsti a lançar-se sus eth.

Alavetz Enjolras s'apressèc ar òme, e li preguntèc:

- Qui ètz?

Ad aguesta brusca interrogacion, er òme s'espauric; tachèc a Enjolras ua guardada que se calèc enquiath hons deth sòn candid viston, e semblèc qu'endonviaue eth sòn pensament. Arric alavetz damb er arridolet mès menspredós, energic e mès decidit deth mon, e responec damb orgulh.

- Veigui qu'ei aquerò!... Plan, donc, òc.

- Ètz espion?
- Que sò agent dera autoritat.
- Com vos cridatz?
- Javert.

Enjolras hec un senhau as quate òmes, e en un virament de uelhs, abans que Javert auesse temps de virar-se, siguec agarrat peth còth, amorrat en solèr e escorcolhat.

Li trapèren ua carta, petita, circulara, plaçada entre dus veires, que per un costat amiaue es armes de França gravades damb aguesta legenda: *Seguretat e vigilància*, e ena auta aguesta mencion: "JAVERT, inspector de policia; edat, cinquanta dus ans", e era signatura deth prefècte de policia d'alavetz, senhor Gisquet. Auie, ath delà, un relòtge e ua pòcha damb quauques monedes d'aur; li deishèren ambdues causes. Darrèr deth relòtge, ath hons dera pòcha, li trapèren, a paupes, un papèr en quate plecs, que despleguèc Enjolras, en tot liéger aguestes quate linhes, escrites dera man deth prefècte de policia:

"Er inspector Javert, tanlèu age complit era sua mission politica, s'assegurarà mejançant ua vigilància especiau de s'ei vertat que quauqui maufactors van vagant pera arriba dreta deth Sena, apròp deth pònt de Jena."

Acabat er escorcolh, lheuèren a Javert, li tengueren es braci per darrèr dera esquia, e l'estaquèren, ath miei dera sala der embaish, en aqueth famós pau qu'auie dat ancianaments eth nòm ara tauèrna.

Gavroche qu'auie vist e aprovat tota era scèna damb silenciosi movements de cap, s'apressèc a Javert, e li didec:

- Amic, er arrat qu'a cuelhut ath gat.

Tot aquerò s'executèc damb tanta rapiditat, que ja s'auie acabat tot quan es dera tauèrna comencèren a encuedar-se'n. Javert non auie hèt ne un solet crit; e tanlèu siguec estacat en pau, acodiren Courfeyrac, Bossuet, Joly, Combeferre e es auti qu'anauen escampilhadi pes barralhes.

Javert, emparat en pau, e tan enrodat de còrdes que non podie hèr un solet movement, quilhaue eth cap damb era serenor intrepida der òme que non a mentit jamès.

- Qu'ei un espion, didec Enjolras.

E virant-se entà Javert:

- Seratz fusilhat dues menutes abans de qué cuelhen era barralha.

Javert repliquèc damb eth sòn mès imperiós accent:

- E per qué non de seguit?
- Qu'estauviam era povora.
- Alavetz, aucitz-me d'ua punhalada.
- Espion, didec Enjolras, nosati qu'èm jutges, non assassins.

Dempús cridèc a Gavroche.

- Tu ve-te'n entath tòn negòci! Hè çò que t'è dit!
- Ja i vau, didec Gavroche.

E, en tot arturar-se en moment de partir, higec:

- A prepaus, me balharatz eth sòn fusilh! Que vos dèishi eth musician, e me hèsqui a vier eth clarinet.

Eth coquin hec era salutacion militara, e sautèc alègraments pera henuda dera grana barralha.

VIII.- Diuèrses preguntes damb motiu d'un tau Le Cabuc, que probablaments non se cridaue Le Cabuc.

Era pintura tragica qu'auem començat a hèr non serie complèta, e eth lector non veirie en era, en sòn relèu exacte e reau, aguestes granes menutes deth drama sociau e deth desvolopament revolucionari, qu'en eth era convulsion se barrege damb era fòrça, se deishèssem de cornèr en aguest esbòç un incident plen d'un orror epic e terrible que se passèc a penes partic Gavroche.

Es grops, coma ei sabut, que son bòles de nhèu, e aglomèren en rodar un molon d'òmes tumultuosi que non se demane d'a on vien. Entre es caminaires que s'auien amassat ath grop dirigit per Enjolras, Combeferre e Courfeyrac, n'auie un qu'amiaue ua giqueta de portafais pro rosigada, que gesticulaue e cridaue, e damb ua cèrta afogadura sauvatge. Aguest òme, cridat o sobrenomenat Le Cabuc, e desconeishut complètaments des que sajauen de coneisher-lo, s'auie seigut damb quauqui auti en ua taula qu'auien trèt dehòra dera tauèrna. Aguest òme, ath còp que hège béuer as sòns companhs de convèrsa, semblaue contemplar damb reflexion era casa grana deth hons dera barralha, qu'es sòns cinc estatges dominauen tot eth carrèr, e dauen tà dauant deth de Sant Dionisi. De pic exclamèc:

- Companhs, guardatz: d'aguesta casa estant ei d'a on mos cau tirar. Botadi enes hièstres, ne tan solet eth diable entre en carrèr!
- Òc, mès era casa ei barrada, didec un des beuedors.
- Piquem!
- Non dauriràn.
- Esbaucem era pòrta.

Le Cabuc correc entara pòrta qu'auie un picapòrt plan pesant, e piquèc; mès, en non daurir-se era pòrta tornèc a picar: arrés responec; balhèc un tresau còp: eth madeish silenci.

- Non i a arrés?, cridèc Le Cabuc.

Arrés responec.

Alavetz cuelhec un fusilh e comencèc a fóter còps de culassa ena pòrta. Qu'ère ua pòrta vielha, petita, cintrada, estreta, solida, d'ausina, forrada

peth laguens d'ua capa de palastre e d'ua armadura de hèr: qu'ère ua vertadèra postèrna d'ua fortalesa. Es còps de culassa hègen tremolar era casa, mès non botjauen era pòrta.

Es vesins les calec meter-se en movement, pr'amor que fin finau se vedec illuminar e daurir un hiestron quarrat en tresau estatge, e campar en eth ua lum e eth ròstre espaurit d'un òme de peus grisi qu'ère eth portièr.

Er òme que cridaue se quedèc parat.

- Senhors, didec eth portièr. Qué voletz?
- Daurís, didec Le Cabuc.
- Senhors, aquerò que non ei possible.
- Daurís de seguit.
- Impossible, senhors!

Le Cabuc cuelhec eth fusilh e afustèc ath portièr; mès qu'ère ath dejós e ère de nets; aguest non lo vedec.

- Vòs daurir? Òc o non.
- Non, senhors!
- Dides que non?
- Digui que non, bravi…

Eth portièr non podec acabar; gessec eth tret; era bala l'entrèc per dejós dera barba e li gessec peth cogòt dempús de trauessar era vena jugulara. Eth praube òme queiguec sense dar un alend; era lum li volèc des mans e s'amortèc; en non veder-se dempús qu'un cap immobil, emparat en lumedan dera hièstra, e un shinhau de hum que pujaue entath losat.

- Plan!, didec Le Cabuc, balhant un còp de culassa en solèr.

A penes auec prononciat aguesta paraula, sentec ua man que lo cuelhie deth còth damb era fòrça d'ua garra d'un agla, e entenec ua votz que didie:

- De jolhs!

Er assassin se virèc e vedec ath sòn duant eth ròstre palle e seren d'Enjolras, qu'amiaue ua pistòla ena man.

Qu'auie acodit en enténer era detonacion.

Damb era man quèrra auie agarrat eth còth, era blòda, era camisa e es betrèles de Le Cabuc.

- De jolhs!, repetic.

E damb un movement sobeiran, eth delicat joen de vint-e-cinc ans pleguèc coma ua lata ath guanhapan robust, e lo hec ajulhar-se ena hanga. Le Cabuc sagèc de resistir; mès semblaue qu'ère tengut per un punh suberuman.

Enjolras, palle, damb eth còth descubèrt, es peus esperluadi e eth ròstre femenel, auie en aguest moment quauquarren dera Temis[14] anciana. Es sòns uelhs baishi balhauen ath sòn perfil grec aguesta expression de colèra e de castetat qu'eth mon ancian credie pròpia dera justícia.

Toti es dera barralha auien acodit e s'auien plaçat en cèrcle a ua cèrta distància, en saber-se'n qu'ère impossible prononciar ua paraula dauant d'aquerò qu'anauen a veir.

Le Cabuc, vençut, non sajaue ja de defener-se, e tremolaue de cap a pès. Enjolras lo deishèc e treiguec eth relòtge.

- Encomana-te a Diu!, li didec. Te rèste ua menuta!

- Perdon!, gasulhèc er assassin; dempús joquèc eth cap e mormolhèc quauqui renecs inarticuladi.

Enjolras non separèc era vista deth relòtge, deishèc passar ua menuta, e se metec eth relòtge ena pòcha. De seguic cuelhec des peus a Le Cabuc, que s'apressaue contra es sòns jolhs cridant, e li metec en pos eth canon dera pistòla.

S'entenec era explossion: er assassin queiguec capenjós. Enjolras se lheuèc, e passegèc ath sòn entorn era guardada satisfèta e sevèra.

Dempús possèc eth cadavre damb eth pè, e didec:

- Hètz-vos a vier aquerò d'aciu.

Tres òmes lheuèren eth còs der assassin que s'agitaue enes darrères convulsions maquinaus dera vida e lo lancèren per dessús dera barralha en carreron de Mondetour.

Enjolras se demorèc cogitós: eth sòn ròstre seren s'anaue caperant de granes tenèbres; de pic, lheuèc era sua votz: toti l'escotèren en silenci.

- Ciutadans, didec Enjolras, aquerò qu'a hèt aguest òme qu'ei espaventós, çò que jo è hèt qu'ei orrible. A aucit, plan per aquerò l'è aucit; e m'a calut hè'c pr'amor qu'era insurrecion li cau auer era sua disciplina; er assassinat ei ara un crim màger qu'en d'autes circonstàncies; qu'èm jos es uelhs dera revolucion; èm es apostòls dera republica; èm es victimes deth

14Divessa dera mitologia grèga deth dret e dera justicia.

déuer, e ei de besonh qu'arrés posque calomniar era nòsta luta. Plan per aquerò è jutjat e è condemnat a mòrt ad aguest òme. Per çò que tanh a jo, obligat a hèr çò qu'è hèt, encara que sense talents, m'è jutjat tanben, e lèu veiratz que m'è condemnat.

Es que l'escotauen tremolèren.

- Nosati participaram dera tua sòrt, didec Combeferre.

- Gràcies!, responec Enjolras. Mès, escotatz encara ua paraula. En aucir ad aguest òme è aubedit ath déuer; mès eth déuer ei un monstre deth vielh mon; eth déuer se cride Fatalitat! Era lei deth progrès ei qu'es monstres despareishen dauant des angels, e qu'era fatalitat s'esbugasse dauant dera fraternitat. En futur, non i aurà tenèbres, ne pericles, ne herotja ignorància, ne pena deth Talion. En futur, arrés serà assassin; era tèrra luderà e eth gènre uman estimarà. Ciutadans, arribarà aguest dia que tot serà amor, concòrdia, armonia, lum, alegria e vida. Arribarà, e pr'amor de qu'arribe, vam a morir.

Enjolras carèc. Es sòns pòts de vèrge se barrèren, e restèc pendent bèth temps de pès en lòc qu'auie vessat aquera sang, damb ua immobilitat de marme. Era sua guardada fixa hège que se parlèsse en votz baisha ath sòn entorn.

Joan Prouvaire e Combeferre se sarrauen era man silenciosaments, e emparadi er un en er aute en angle dera barralha, guardauen damb admiracion un shinhau pietosa ad aqueth joen tan grèu, borrèu e prèire, transparent coma eth cristau e dur coma era arròca.

Mos cau díder aciu, que dempùs deth combat, quan es cadavres sigueren amiadi entath depaus e registradi, se li trapèc a Le Cabuc ua cedula d'agent de policia. Er autor d'aguest libre a auut ena sua man, en 1848, er infòrme especiau balhat per aguest motiu ath prefècte de policia de 1832.

Higem, que s'auem de creir ua tradicion de policia, estranha, mès solide fondada, Le Cabuc qu'ère Sonesòs. Aguest miserable non deishèc cap de tralha dera sua desaparicion; semble que s'amalgamèc damb era tralha invisibla. Era sua vida auie estat tenèbres; era sua fin siguec era net.

Tot eth grop d'insurgents ère encara sometut ara emocion d'aguest eveniment tragic, començat e acabat tan rapidaments, quan Courfeyrac vedec ena barralha ath gojat que peth maitin auie preguntat ena sua casa per Mario.

Aguest gojat, qu'auie ua portadura atrevida e indiferenta, auie vengut pera net a cercar as insurgents.

Libre trezau: Mario entre ena ombra.

I.- Deth carrèr Plumet enquiath barri de Sant Dionisi.

Aquera votz qu'a trauèrs deth crepuscul auie cridat a Mario ena barralha deth carrèr de Chanvrerie, l'auie costat eth madeish efècte qu'era votz deth destin. Volie morir, e se li presentaue era escadença: picaue ena pòrta dera hòssa, e ua man ena ombra li mostraue era clau. Aguestes lugubres dubertures que se hèn enes tenèbres dauant dera desesperacion son temptadores. Mario separèc eth brescat que l'auie deishat passar tanti viatges, gessec deth jardin, e didec: "Anem!"

Lhòco de dolor, non trapant arren fix e solid en sòn cervèth, incapable d'acceptar arren dera sòrt dempús d'aqueri dus mesi passadi ena embriaguesa dera joenesa e der amor, aclapat ath còp per totes es meditacions dera desesperacion, non auie qu'un desir: acabar damb era sua vida.

Comencèc a caminar ara prèssa: precisaments anaue armat damb es dus pistolets que l'autregèc Javert.

Eth joen qu'auie creigut veir, s'auie perdut ena escurina des carrèrs.

Mario, qu'auie gessut deth carrèr Plumet peth baloard, pera Esplanada e peth pònt des Invalids, pes Camps Elisis, pera plaça de Loís XV, e arribèc en carrèr de Rivoli. Es botigues qu'èren dubèrtes per aquiu, eth gas ludie enes vòutes, es hemnes crompauen enes botigues, se servien sorbets en cafè Laiter; se minjauen coquilhons ena pastissaria anglesa. Sonque quauques seres de pòsta partien ath galaup der Otèl des Princes e der Otèl Maurici.

Mario entrèc peth correder Delorme en carrèr de Sant Onorat. Aquiu es botigues èren barrades, es comerçants parlauen dauant des botigues miei dubèrtes, es passejaires circulauen, es fanaus èren alugadi; deth prumèr estatge, totes es hièstres èren illuminades coma de costum. Ena plaça deth Palai Reiau i auie cavalaria.

Mario seguic eth carrèr de Sant Onorat.

A mida que s'aluenhaue deth Palai Reiau, trapaue mens hièstres illuminades, es botigues èren totafèt barrades; arrés parlaue enes lumedans,

eth carrèr s'escurie, e ath còp era multitud s'espessie, donques qu'es caminaires èren ja multitud. Arrés parlaue en aqueth revolum de gent; e, ça que la, gessie d'era un mormolh sord e prigond.

Pera hònt der Arbe Sec i auie grops immobils e ombrius, qu'èren entre es qu'anauen e venguien coma pèires ath miei d'un corrent.

Ena entrada deth carrèr de Prouvaires, era multitud ja non caminaue. Qu'ère un grop resistent, massís, compacte, solid, lèu impenetrable, de persones amolonades que parlauen en votz baisha. A penes i auie levites neres ne chapèus redons, abrics, blòdes, casquetes, caps eriçadi e terrosi. Aguesta multitud ondulaue en bromadís nueitiu. Es sòns mormolhs auien eth raucós son d'ua estrementida. Encara que degun caminaue, s'entenie ua caushigada contunha ena hanga. Mès enlà d'aguesta espessor dera multitud, en carrèr de Roule, en de Prouvaires e ena prolongacion deth de Sant Onorat non i auie ua soleta veirièra que se miralhèsse ua lum. Se vedie pèrder en aqueri carrèrs es hilères solitàries e decreishentes des fanaus. Es fanaus d'aqueth temps semblauen gròsses esteles ròies penjades de còrdes e projectauen en solèr ua ombra qu'auie era forma d'ua grana aranha.

Aguesti carrèrs non èren desèrti. Se vedien en eri fusilhs enes pabalhons, baionetes que se botjauen, e tropes que dormien ar aire liure. Degun curiós depassaue aqueth limit: aquiu s'acabaue era circulacion, aquiu s'acabaue era multitud, e començaue era armada.

Mario anaue decidit, damb era volentat der òme sense esperança; l'auien cridat e li calie vier.Trapèc era manèra de trauessar per entre era multitud e es tropes, s'amaguèc des patrolhes, e evitèc as centinèles. Hec un torn, arribèc en carrèr Bethisy, e se filèc de cap ath Mercat. En extrèm deth carrèr de Bourdonnais non i auie fanaus.

Dempús d'auer trauessat era zòna dera multitud, auie passat eth limit dera tropa; se vedie enrodat en quauquarren terrible; non trapaue ja ne un passejaire, ne un soldat, ne ua lum; arren. Eth silenci, era solitud, era net, un hered que l'arraulie; entrar en un carrèr, qu'ère entrar en ua tuta.

Seguic caminant.

Hec quauqui passi e passèc bèth un ath sòn costat corrent. Ère un òme? Ère ua hemna? Èren diuèrsi? Non ac aurie pògut díder. Qu'ère ua causa qu'auie passat e s'auie esbugassat. Atau caminant, arribèc en un carreron que credec qu'ère eth dera Poterie, e tath miei d'aguest carrèr se trapèc un

obstacle. Estirèc es mans e estramunquèc damb ua carreta volcada; caushigaue ath còp basses d'aigua, anhassi, calades apilerades, escampilhades; aquiu i auie ua barralha esboçada e abandonada. Passèc per dessús des calades e se trapèc en aute cant der obstacle. Anaue tostemp plan près des cantoades e guidant-se pes façades des cases. Un shinhau mès enlà dera barralha li semblèc distinguir quauqua causa blanca; s'apressèc e vedec dus bonhes: qu'èren dus shivaus blancs; es der omnibus que desatelèc Bossuet peth maitin, qu'auien caminat hòraviadi tot eth dia e auien acabat per parar-se aquiu, damb aguesta paciéncia sometuda des animaus que non comprenen es accions der òme, madeish qu'er òme non compren es accions dera Providéncia.

Mario passèc entà dauant. Quan arribèc en un carrèr que li semblèc eth deth Contracte Sociau, entenec un tret que non sabie d'a on venguie; era ahlamada trauessèc era escurina, passèc ath sòn costat e era bala anèc a parar per dessús deth sòn cap en ua bacina penjada ena pòrta d'ua barberia. En 1846 se vedie encara en carrèr Contracte Sociau, en canton des pilars deth Mercat, aguesta bacina traucada.

Enquia aqueth moment tot qu'ère vida encara; a compdar d'aqueth moment ja non trapèc arren.

Tot aguest itinerari semblaue ua baishada per ua escala d'ombrius gradons.

Mès, non per aquerò s'arturèc Mario.

II.- París a vista d'ihon.

Un èsser que s'auesse pogut cernir sus París en aqueth moment damb es ales dera arrata-cauda o der ihon, aurie descubèrt un lugubre espectacle.

Tot er ancian barri deth Mercat, qu'ei coma ua ciutat laguens de ua auta, trauessat pes carrèrs de Sant Dionisi e de Sant Martin, qu'en eth se crotzen mil carrerons, des quaus auien hèt es insurgents es sòns reduchs e era sua plaça d'armes, se l'aurie presentat coma un enòrme horat ombriu en centre de París. Era guardada se perdie aquiu en un abisme; e per tòrt des fanaus trincadi e des hièstres barrades, aquiu non i auie lum, ne vida, ne sorrolh, ne cap movement. Era policia invisibla dera revòuta velhaue pertot, e sauvaue er orde, ei a díder, era net; pr'amor qu'era tactica de besonh dera insurreccion ei amagar as pòqui ena gran escurina, multiplicar es combatents damb era possibilitat de qué posquen embarrar era foscor. En barrar era net, totes es hièstres que i auie lum auien recebut quauqua bala qu'amortaue era lum, e a viatges tanben era vida deth vesin. Atau, donc, arren se botjaue: regnaue solet eth temor, era tristor, er estupor enes cases; e enes carrèrs ua espècia d'orror sagrat. Ne tansevolhe se distinguien es longues ringlères de hièstres e de balcons, es tuèus des humeneges, es losats, es vagui reflèxi que gessen tostemp der empeirat plen d'aigua e de hanga.

Eth qu'auesse guardat de naut estant aguest conjunt d'ombres aurie descurbit dilhèu aquiu e delà, de distància en distància, quauqui resplendors que permetien veir linhes corbes e capricioses, perfils d'estranhes bastisses, quauquarren semblable a lums qu'anèssen e venguessen entre es roïnes: qu'èren es barralhes. Era rèsta qu'ère un lac d'escurina, bromós, pesant, funèbre, que per sòn dessús se quilhauen ombriues, immobiles e lugubres, era tor de Santiago, era glèisa de Sant Merry, e d'auti dus o tres edificis, d'aqueri que son gigants hèti per òme e qu'era net convertís en hantaumes.

Ath torn d'aguest laberint desèrt e alarmant, enes barris qu'encara non auie cessat era circulacion, qu'encara i auie quauqui fanaus, er observador aerian aurie pogut distinguir es reflèxi de lum des sabres e des baionetes, eth sord rumor dera artilharia e eth batec des batalhons silenciosi,

qu'aumentauen de menuta en menuta: muralha formidabla que se sarraue e barraue ath torn dera revòuta.

Eth barri dera insurreccion non ère qu'ua sòrta de monstruosa tuta: aquiu tot semblaue adormit o immobil, coma viem de díder, cada carrèr non aufrie qu'ua espessa ombra.

Ombra terribla, plia de perilhs, d'obstacles desconeishudi e espaventosi; ombra qu'en era ère temible entrar e espaventós estar-se-i, a on es qu'entrauen tremolauen dauant des que demorauen, e es que demorauen tremolauen dauant des que venguien: combatents invisibles amagadi enes cantoades; es boques dera hòssa amagades enes espessors dera net. Aquiu non se podie demorar mès claretat qu'eth relampit de fusilhs, ne mès encontre qu'ua aparicion rapida e brusca dera mòrt. A on? Com? Non se sabie cap; mès qu'ère ua causa cèrta e inevitabla. Aquiu, en aqueth lòc designat entara luta, eth govèrn e era insurreccion, era garda nacionau e es societats populares, er orden e era revòuta venguien a cercar-se a paupes. Entàs uns e entàs auti eth besonh qu'ère eth madeish. Gésser d'aquiu mòrts o vencedors, aguesta qu'ère era sua soleta gessuda. Situacion de tau sòrta extrèma, escurina de tau sòrta poderosa, qu'es mès timids se sentien plei de resolucion, e es mès gausadi de terror.

Per çò d'aute, i auie des dus costats era madeisha fúria, eth madeish acarniment, era madeisha decision. Entàs uns auançar qu'ère morir, e arrés pensaue en arrecular. Entàs auti, demorar-se qu'ère morir, e arrés pensaue ena hujuda.

Qu'ère de besonh qu'en gésser eth dia siguesse tot acabat, qu'era capitada siguesse ja en un o en aute costat, qu'era insurreccion siguesse ua revolucion o un bualh amortat. Eth govèrn ac comprenie atau, madeish qu'es partits, madeish qu'eth darrèr ciutadan.

D'aciu gessie ua idia d'angónia que se barrejaue damb era ombra impenetrabla d'aqueth barri qu'en eth s'anaue a decidir tot: d'aciu un excès d'ansietat ath torn d'aguest silenci, d'a on anaue a gésser era catastròfa.

Non s'entenie qu'un solet bronit; bronit dolorós coma un panteish menaçaire, coma ua malediccion, eth tòc de tòcasenh de Sant Merry. Arren mès glaciau qu'eth clamor d'aquera campana perduda e desesperada, planhent-se enes tenèbres.

Coma se passe soent, era natura semblaue auer-se metut d'acòrd damb aquerò qu'es òmes anauen a hèr: arren s'opausaue as armonies d'aqueth conjunt. Es esteles auien despareishut: pesades bromes caperauen er orizon damb es sòns melancolics plecs. I auie un cèu nere sus aqueri carrèrs mòrts, coma se se despleguèsse un immens susari sus aquera immensa hòssa.

Tant que se premanie ua batalha politica en aqueth lòc qu'auie vist ja tanti eveniments revolucionaris; tant qu'era joenesa, es societats secretes, es escòles en nòm des teories, e era classa mieja en nòm des interèssi s'apressauen entà tumar, entà lutar e esbauçar-se; tant que cadun s'esdegaue e cridaue era ora darrèra e decissiua dera crisi ena luenhor, dehòra d'aguest barri fatau, en çò de mès prigond des cavitats insondables d'aguest vielh París miserable que despareish jos er esplendor deth París erós e opulent, s'entenie sonar lugubraments era ombriua votz deth pòble.

Votz terribla e sagrada que se compause deth bram dera fèra e dera paraula de Diu, que terrorize as fèbles e avise as sabents, que vie tostemp de baish coma eth bram deth leon e de naut coma eth tarrabastalh deth tron.

III.- Era aurèra extrèma.

Mario auie arribat en Mercat.

Aquiu tot qu'ère mès tranquil, escur e mès immobil qu'enes carrèrs pròches. Semblaue qu'era patz glaciau deth sepulcre auie gessut dera tèrra e s'auie esparjut peth cèu.

Ça que la, per dessús des cases que barrauen eth carrèr de Chanvrerie, peth costat de Sant Eustaqui, se descurbie ua claretat roienca. Qu'ère eth reflèx dera halha qu'usclaue ena barralha de Corinto. Mario se filèc de cap ad aguesta claror; en seguir-la arribèc en Mercat de Legums; descurbic era tenebrosa embocadura deth carrèr Predicadors, e entrèc en era. Eth centinèla des insurgents que vigilaue en aute costat deth carrèr, non lo vedec. Se'n sabie qu'ère ja apròp de çò que cercaue e caminaue de punta. Atau arribèc en marrèc deth tròç de carrèr de Mondetour sauvat per Enjolras damb er exterior. Ena cantoada dera darrèra casa, ena quèrra, auancèc eth cap e guardèc en aguest tròç de carrèr.

Un shinhau mès enlà deta cantonada que forme eth carreron e eth carrèr dera Chanvrerie, que costaue era grana ombra qu'ère calat, descurbic quauque resplendor enes calades, qu'ère era entrada ena tauèrna, ua lampeta agonizant en ua sòrta de muralha infòrme, e òmes acorbaishadi damb fusilhs entre es jolhs. Tot ère a dètz *toeses* d'eth. Qu'ère er interior dera barralha.

Es cases que costejauen eth carreron pera dreta l'amagauen era rèsta dera tauèrna, era grana barralha e era bandèra.

Mario non li calie que hèr un pas.

Alavetz, eth malerós joen se seiguec ena pèira deth canton, crotzèc es braci e pensèc en sa pair.

Pensèc en aqueth eroïc coronèl Pontmercy qu'auie estat tan valent soldat, qu'aui defenut en temps dera republica es frontères de França, e arribat damb er emperaire enes frontères d'Asia; qu'auie vist Genova, Alexandria, Milan, Turin, Madrid, Viena, Dresde, Berlin e Moscòu; qu'auie deishat en toti aqueri camps de glòria d'Euròpa, gotes dera madeisha sang que Mario auie enes sues venes; qua'uie envielhit abans de temps ena disciplina e en

comandament; qu'auie viscut damb eth cinturon ajustat, damb es espatletes que li queiguien sus eth pièch, damb era cocarda ennerida pera povora, damb eth front arropit peth casco, enes barraques, en campament, en bivac, enes espitaus de campanha, e qu'ath cap de vint ans auie tornat des granes guèrres damb ua creta ena maishèra, damb eth ròstre alègre, simple, tranquil, admirable, blos coma un mainatge, en tot auer hèt tot çò de possible en favor de França, e arren contra era.

Se didec que ja l'auie arribat eth dia, qu'auie sonat era sua ora, e que dempús de sa pair, eth tanben serie valent, intrepit, gausat, correrie eth perilh des bales, aufririe eth sòn pièch as baionetes, vessarie era sua sang, cercarie ar enemic, cercarie era mòrt, vierie a hèr era guèrra tanben, baisharie en camp de batalha, e qu'aguest camp de batalha que baishaue ère eth carrèr e qu'era guèrra que harie ère era guèrra civil.

Vedec era guèrra ath sòn dauant coma un precipici qu'anaue a quèir. Alavetz s'estrementic.

S'en brembèc d'aguera espada de sa pair, venuda peth sòn pairin a un pelhaire, e qu'eth auie trapat mens damb tant de sentiment. Se didec qu'auie hèt fòrça ben aquera valenta e casta espada en auer hujut des sues mans e auer-se perdut irritada enes tenèbres; que s'auie hujut d'aguesta manèra, ère perque auie intelligéncia e prevedie er avier; perque pressentie era revòuta, era guèrra des carrèrs, es trets pes guardadèrs des tutes, es còps balhadi e recebudi pera esquia: perque en tot vier de Marengo e Friendland, non volie vier en carrèr dera Chanvrerie, donques que dempús d'auer hèt çò qu'auie hèt damb sa pair non volie servir en aquerò ath hilh. Se didec que s'aquera espada siguesse aquiu, que se, en auer-la recebut en cabeç de sa pair mòrt, auesse gausat agarrar-la e hèr-la-se a vier en aguest combat nueitiu, entre francesi, en ua horcalhada, solide l'usclarie enes mans e luderie era sua vista coma era espada der àngel. Se didec qu'ère ua felicitat non auer-la-se hèt a vier, e qu'aurie despareishut, pr'amor qu'atau ère just; qu'eth sòn pairin auie estat eth vertadèr susvelhant dera glòria de sa pair, e qu'ère melhor qu'era espada deth coronèl auesse estat enquantada enes encants, venuda a un pelhaire, lançada entre hèr vielh, que tier-la en herir ara patria.

Dempús se metec a plorar amaraments.

Aquerò qu'ère orrible. Mès, qué hèr? Víuer sense Cosette qu'ère impossible; e donques que se n'auie anat, li calie morir. Non l'auie autrejat era sua paraula d'aunor que se moririe? Era auie partit sabent-se'n d'aquerò; atau, donc, li shautaue que Mario morisse. Ath delà, qu'ère evident qu'era non l'estimaue, donques que se n'auie anat atau, sense avisar-lo, sense escriuer-li ua carta, sabent era sua adreça. Entà qué, donc, víuer ja? Ath delà, auer vengut enquia aquiu e hè repè! Auer-se apressat en perilh e húger! Auer vengut ena barralha e aluenhar-se d'era! Aluenhar-se tremolant e dident: " È hèt pro, è vist, e aquerò ei sufisent; aquerò qu'ei era guèrra civil, me'n vau!" Abandonar as sòns amics que lo demorauen, que dilhèu auien besonh d'eth, qu'èren un escabòt contra ua armada! Mancar a tot ath còp, ar amor, ara amistat, ara sua paraula! Dar ara sua covardia era desencusa deth patriotisme! Mès aquerò qu'ère impossible; e s'eth hantauma de sa pair siguesse aquiu ena ombra e lo vedesse arrecular, lo foetarie damb era huelha dera espada, e li cridarie: "bè, covard!"

Senhorejat pes va-e-veni d'aguesti pensaments, joquèc eth cap.

Ara imprevista se lheuèc: venguie de verificar-se en sòn esperit ua espècia de rectificacion esplendida. Que i a ua dilatacion deth pensament pròpia dera aproximacion ena hòssa: en apressar-se ena mòrt, se ve era vertat. Era vision dera accion, qu'en era se vedie dilhèu pròche a entrar, se li presentaue, non ja orribla, senon sobèrbia. Era guèrra des carrèrs se cambièc bruscaments per ua modificacion d'anim interior desconeishuda, dauant era vista dera sua intelligéncia.Toti es tumultuosi punts d'interrogacion deth delèri se l'apareisheren ar ensems, mès sense trebolar-lo; e non deishèc de respóner a cap d'eri.

A veir, per qué s'auie d'indignar sa pair? Dilhèu non i a circonstàncies qu'era revòuta se quilhe enquiara dignitat deth déuer? Per qué, donc, li calie amendrir-se eth hilh deth coronèl Pontmercy en combat que s'anaue a calar? Aquerò non ei ja Montmirail, qu'ei ua auta causa. Non se tracte d'un territòri sagrat, senon d'ua idia santa. Era patria se planh, plan ben; mès era umanitat aplaudís. Mès, ei vertat qu'era patria se planh? Era França vèsse sang, mès era umanitat arrís, e dauant der arridolet dera libertat, França desbrembe era sua herida. Ath delà, vedent es causes d'un punt de vista mès naut, qui parlarie de guèrra civil?

Era guèrra civil! Qué vò díder aquerò? Dilhèu i a guèrres estrangères? Dilhèu totes es guèrres entre es òmes non son ua guèrra fraticida? Era guèrra non se qualifique peth sòn objècte. Non i a ne guèrra estrangèra ne guèrra civil, non i a que guèrra injusta o guèrra justa. Enquiath dia que s'acabe eth gran concordat uman, era guèrra, aumens era que represente er esfòrç der avier que se prèsse, contra eth passat que se retarde, que pòt èster necessària. Qué i a, donc, que censurar ad aguesta guèrra?

Era guèrra non ei ua vergonha; era espada non se convertís en punhau senon quan assassine eth dret, eth progrès, era civilizacion, era vertat. Alavetz guèrra civil o guèrra estrangèra, qu'ei inofensiua; se cride crim. Dehòra d'aguesta causa santa, era justícia, damb quin dret ua forma quinsevolh de guèrra condemnarà ara auta? Damb quin dret era espada de Washington renegarà dera pica de Camil Desmoulins? Leonidas contra er estrangèr, Timoleon contra eth tiran, quin d'aguesti dus ei mès gran? Er un ei defensor, er aute liberador. Serà dolent, sense pensar ena finalitat, tot er armament en interior dera ciutat? Alavetz difamatz a Bruto, a Marcelo, a Arnoldo de Blankenheim, a Coligny. Guèrra des camps! Guèrra des carrèrs! Per qué non? Aguesta qu'ère era guèrra d'Ambiorix, d'Arteveldo, de Marnix, d'Agneesens. Mès Ambiorix lutaue contra Roma, Arteveldo contra França, Marnix contra Espanha, Agneesens contra Austria; toti contra er estrangèr. Mès plan, era opression ei er estrangèr; eth dret divin ei er estrangèr. Eth despotisme viòle era frontèra morau, coma era invasion viòle era frontèra geografica. Expulsar ath tiran o expulsar ar anglés, qu'ei en ambús casi recuperar eth pròpi territòri. Que i a un moment que non ei pro protestar; dempús dera filosofia que vie era accion: era fòrça viua acabe çò qu'era idia esboce; Prometeo encadenat comence e acabe Aristogiton; era Enciclopedia illumine es amnes; eth 10 d'agost les electrize. Dempús d'Esquilo, vie Trasibolo; dempús de Diderot, Danton. Era multitud qu'a cèrta tendéncia a admèter un patron. Era sua massa còste era apatia: era multitud se totalize aisidaments ena aubediéncia. E mos cau botjar-la, possar-la, encoratjar as òmes damb eth benefici dera sua libertat, enludernar es sòns uelhs damb era vertat, lançar-les era lum a sarpats. Qu'ei de besonh que se veiguen un shinhau enludernadi entara sua pròpia sauvacion; pr'amor qu'aguest enludernament les desvelhe.

D'aciu vie eth besonh des revòutes e des guèrres. Mos cau qu'apareishen grani combatents qu'illuminen es nacions damb era sua audàcia e

secodisquen ad aguesta trista umanitat; que capèren d'ombra eth dret divin, era glòria des Cesars, era fòrça, eth fanatisme, eth poder irresponsable e es majestats absoludes, legion estupidaments ocupada a contemplar en sòn esplendor crepuscular aguestes ombriues capitades dera net! Abaish eth tiran! Mès, de qui parlatz? Cridatz tiran a Loís Felip? Non; ne tanpoc a Loís XVI. Ambbús son çò qu'era istòria sòl cridar bravi reis; mès es principis non se dividissen; era logica de çò vertadèr ei dreta; era vertat non a complacéncias; non i a, donc, concession; tota pietat entar òme li cau èster reprimida: que i a dret divin en Loís XVI; que l'a pera sua familia Loís Felip; ambdús representen, de bèra manèra, era confiscacion deth dret; e entà esbauçar era usurpacion universau mos cau combater-les; e França, coma tostemp, comence a hè'c. Quan eth cap què en França, que què pertot.

En resumit, restablir era vertat sociau, entornar eth sòn tron ara libertat, hèr tornar ath pòble en sòn lòc, entornar ar òme era soberania, tornar era porpra en cap de França, restaurar ena sua plenitud era rason e era equitat, suprimir tot gèrme d'antagonisme, en tot restituir cadun ada eth madeish, anequelir er obstacle qu'eth reialisme presente ara immensa concòrdia universau, botar ath gènre uman a nivèu deth dret; quina causa mès justa, e per tant, quina guèrra mès grana? Aguestes guèrres que se hèn a vier era patz. Ua enòrma fortalesa de preocupacions, de privilègis, de supersticions, de mentides, d'exaccions, d'abusi, de violéncies, d'iniquitats, de tenèbres se descurbís, encara de pès, sus eth mon damb es sues tors d'aur. Mos cau esbauçar-les; ei de besonh esbauçar aguesta massa montruosa. Véncer en Austerlitz qu'ei ua causa grana, mès cuélher era Bastilha qu'ei ua causa immensa.

Non i a arrés que non age observat en eth madeish çò que vam a díder: era amna, aguesta meravilha d'unitat e d'ubicuitat, qu'a era rara aptitud de reflexionar, lèu heredaments, enes extrèms mès violents; e se passe fòrça còps qu'era passion desesperada e era mès prigonda desesperacion, enquia e tot ena agonia des sòns mès funèbres monològs, tracte de cèrts ahèrs e discutissen tesis. Era logica se barrege damb era convulsion e eth hiu deth silogisme flote, sense trincar-se, ena lugubra tempèsta deth pensament.

En aguesta situacion d'animositat se trapaue Mario.

Ath còp que pensaue atau, aclapat, mès decidit, trantalhant, ça que la, e en resumit, tremolant dauant de çò qu'anaue a hèr, era sua guardada vagaue per interior dera barralha. Es insurgents parlauen a mieja votz, sense botjar-se; se sentie aguest lèu silenci que distinguís era darrèra frasa dera demora. Per dessús d'eri, en ua hièstra deth tresau estatge, Mario distinguie ua sòrta d'espectador o testimòni, que li semblaue singularaments atentiu. Qu'ère eth pòrtièr mòrt per Le Cabuc. De baish estant, ara lum dera halha botada entre es calades se vedie vagaments era sua tèsta. Arren mès estranh en aquera claretat ombriua e incèrta qu'aqueth ròstre livid e immobil, estonat, damb es peus quilhadi, es uelhs dubèrts e fixi, era boca miei dubèrta, inclinada entath carrèr en actitud de curiosèr. Semblaue qu'eth qu'ère mòrt contemplaue as qu'anauen a morir.

Ua longa tralha de sang qu'auie gessut d'aqueth cap, en hius roiencs, dès era hièstra enquiara nautada deth prumèr estatge que despareishie.

Libre catorzau: Era granesa dera desesperacion.

I.- Era bandèra ròia esbauçada.

Encara non venguie arrés; es dètz auien tocat en Sant Merry. Enjolras e Combeferre auien vengut a sèir-se damb era carabina ena man près deth lòc dera barralha màger; non parlauen; escotauen sajant d'enténer encara eth bronit dera marcha mès sorda e mès luenhana.

De pic, d'aquera cauma lugubra, s'entenec ua votz clara, joena, alègra, que semblaue vier deth carrèr Sant Dionisi, e que comencèc a cantar, damb eth ton d'ua anciana cançon populara, aguesta auta cançon qu'acabaue damb un crit semblable ath cant d'un poth.

Eth mèn nas destile lèrmes,
prèsta-me amic Bugeaud
era d'un des tòns gendarmes,
que sigue era mielhor.
Damb era poirè en carrèr
gésser en tot lúder aguesta portadura
que còste enveja as joeni.
Quiquiriqui, cacaracà.
Eri se sarrèren era man.

- Qu'ei Gavroche, didec Enjolras.
- Mos avise, didec Combeferre.

Ua carrèra precipitada trebolèc eth silenci deth carrèr desèrt; Gavroche sautèc damb mès agilitat qu'un *clown* per dessús der *omnibus* e queiguec ath miei dera barralha, estofat e cridant:

- Eth mèn fusilh! Que son aquiu!

Ua estrementida electrica recorrec tota era barralha e s'entenec eth movement des mans cercant es fusilhs.

- Vòs era mia carabina?, li didec Enjolras ath tafurèl.
- Que voi eth fusilh gran, responec Gavroche.

E cuelhec eth fusilh de Javert. Lèu ath madeish temps qu'entrèc Gavroche s'auien retirat dus centinèles: eth dera cantoada deth carrèr, e eth garda dera Petita Truanderie; eth dera cantonada deth carrèr Predicadors s'auie demorat en sòn lòc, çò qu'indicaue que peth costat des pònts e deth Mercat non venguie arrés.

Eth carrèr dera Chanvrerie, qu'en eth a penes se distinguien quauques calades ath reflèx dera lum que se projectaue sus era bandèra, aufrie as insurgents er aspècte d'un gran portau dubèrt en ua humadissa.

Cadun s'auie plaçat en sòn lòc de combat. Quaranta tres insurgents, qu'entre eri se compdauen Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel e Gavroche, èren ajulhadi ena gran barralha, damb es caps a ras deth parapet, es canons des fusilhs e des carabines afustant as calhaus coma assassins, atentius, muts e prèsti a hèr huec. D'auti sies, comandadi per Feuilly, s'auien installat, en tot afustar enes dues hièstres des dus estatges de Corinto.

Se passèren atau quauqui instants; dempus s'entenec claraments peth costat de Sant Leu un bronit de passi acompassadi, nombrós. Aguest bronit, fèble ara prumeria, mès fòrt dempús, dempús mès sord e sonor, s'apressaue tot doç, sense pòsa, de contunh, damb ua continuitat tranquilla e terribla. Non s'entenie cap auta causa. Qu'ère ath còp eth silenci e eth bronit dera estatua deth comendador; mès aguest pas de pèira auie quauquarren d'enòrme e de multiple, que desvelhaue era idia d'ua multitud, ath còp qu'era idia d'un espèctre.

Semblaue que s'entenie marchar era terrible estatua-Legion. Es passi s'apressauen, s'apressauen mès e s'arturèren. En extrèm deth carrèr s'entenie coma er alend de fòrça òmes. Totun, non se vedie arren; solet se vedie ath hons, en aquera espessa escurina, un ensems de hius metalics, fini coma agulhes e lèu imperceptibles, que s'agitauen, semblables ad aguesti indescriptibles fulgors fosforics que se desnishen en moment d'adormir-se, jos es paupetes barrades, enes prumères ombres deth saunei. Qu'èren es baionetes e es canons des fusilhs confusaments illuminadi pera reverberacion luenhana dera halha.

Encara i auec ua pausa, coma se siguessen demorant pes dus costats. De ressabuda, deth hons d'aquera ombra, ua votz autant mès sinistra guaire

que non se vedie ad arrés, e semblaue que parlaue era madeisha escurina, sorrisclèc:

- Qui ven?

Ath madeish temps s'entenec eth còp des fusilhs que queiguien sus es mans.

Enjolras responec damb accent vibrant e capinaut:

- Revolucion francesa!
- Huec!, didec era votz.

Un relampit illuminèc totes es façades deth carrèr coma se s'auesse daurit era pòrta d'un horn e s'auesse barrat rapidaments.

Ua terribla detonacion crebèc sus era barralha. Era bandèra ròia queiguec en tèrra. Era descarga auie estat tan violenta e tan densa, qu'auie talhat era asta, ei a díder, era punta dera lança der omnibus. Es bales qu'auien repompit enes façades des cases se calèren ena barralha e heriren a fòrça òmes.

Era impression d'aguesta prumèra descarga siguec glaciau. Er atac ère violent e de tau natura que les semblèc grèu as mès gausadi: qu'ère evident que les calie lutar aumens damb un regiment.

- Companhs, cridèc Courfeyrac, non despenem era povora en bades. Demorem qu'entren en carrèr entà responer-les.
- Prumèr de tot, didec Enjolras, issem de nauèth era bandèra.

Precisaments auie queigut enes sòns pès, e la quilhèc.

S'entenie per dehòra eth bronit des baguetes enes fusilhs; era tropa cargaue es armes.

Enjolras higec:

- Qui ei qu'a còr aciu? Qui gause clauar era bandèra sus era barralha?

Arrès responec. Pujar ena barralha en moment que l'afustauen de nauèth, qu'ère morir; e eth mès valent trantalhe en moment de condemnar-se a mòrt. Enjolras madeish tremolaue, e repetic:

- Arrés gause?

II.- Era bandèra ròia issada.

D'ençà qu'es insurgents auien arribat en Corinto e auien començar a bastir era barralha, arrés se n'auie brembat deth senhor Mabeuf, que, totun, non auie abandonat eth grop. Auie entrat en embaish dera tauèrna, en tot sèir-se darrèr deth taulatge. Aquiu s'auie encaborniat en eth madeish, entà didè'c de bèra manèra. Semblaue que non vedie ne pensaue. Courfeyrac e d'auti s'auien apressat ada eth, en tot avertir-lo deth perilh, e conselhar-li que se retirèsse, sense semblar qu'ac auesse entenut. Quan non li parlauen, se botjauen es sòns pòts coma se responesse a bèth un, e tanlèu li parlauen ada eth, semblauen immobils e s'amortauen es sòns uelhs.

Quauques ores abans de qué siguesse atacada era barralha auie cuelhut ua postura que non auie abandonat, damb es dues mans sus es jolhs e eth cap inclinat entà dauant, coma se campèsse un abisme. Arren l'auie pogut trèir d'aguesta actitud; non semblaue qu'eth sòn pensament siguesse ena barralha.

Quan cadun ocupèc eth sòn lòc de combat, non restèren en embaish que Javert, estacat ath pau, un insurgent damb eth sabre desgainat susvelhant-lo, e eth senhor Mabeuf. En moment der atac, dera detonacion, lo botgèc ua secodida fòrta, e coma se se desvelhèsse se quilhèc ara imprevista, trauessèc era sala e campèc ena pòrta dera tauèrna en moment que Enjolras repetie per dusau viatge era sua pregunta:

- Arrés gause?

Era preséncia der ancian costèc ua espècia de commocion en toti es grops; e s'enteneren aguesti crits:

- Qu'ei eth votant! Eth convencionau! Eth representant deth pòble!

Ei fòrça probable qu'eth non ac entenesse.

Se filèc entà Enjolras, es insurgents se hègen enlà ath sòn pas damb un religiós temor; cuelhec era bandèra a Enjolras qu'arreculèc petrificat, e sense qu'arrés gausèsse arturar-lo ne ajudar-lo, aqueth ancian de ueitanta ans, damb eth cap tremolós e eth pè fèrm, comencèc a pujar tot doç era escala de calades hèta ena barralha. Qu'ère aquerò tant ombriu e tan gran, que toti cridèren ath sòn entorn:

- Dehòra es chapèus!

A cada gradon que pujaue, es sòns peus blanqui, era sua cara esblancossida, eth sòn gran front cauvet e arropit, es sòns uelhs en.honsadi, era sua boca estonada e dubèrta, damb era bandèra ròia en sòn envielhit braç, gessent dera ombra, agranint-se damb era lum sagnosa dera halha; que semblaue er espèctre de 1793 quan gessie dera tèrra damb era bandèra deth terror ena man.

Quan siguec naut de tot deth darrèr gradon, quan aqueth hantauma tremolós e terrible, de pès sus aqueth modelhon de dèishes, en preséncia de mil dus cents invisibles, se lheuèc dauant dera mòrt, e coma se siguesse mès fòrt qu'era, tota era barralha cuelhec enes tenèbres un aspècte subernaturau e colossau.

Que i auec aqueth silenci que solet còsten ath sòn entorn es prodigis.

Ath miei d'aguest silenci, er ancian agitèc era bandèra ròia, e cridèc:

- Visca era Revolucion! Visca era Republica! Fraternitat! Egalitat! E era mòrt!

S'entenec dera barralha un mormolh baish e rapid semblable ath d'un prèire que lance ara pressa ua oracion. Qu'ère probablaments eth comissari de policia que hège es intimaciones legaus der aute extrèm deth carrèr.

Dempús, era madeisha votz vibranta qu'auie dit "Qui viu?" cridèc:

- Retiratz-vos!

Eth senhor Mabeuf, palle, damb es uelhs hòraviadi, es vistons illuminadi damb lugubres fulgors, quilhèc era bandèra sus eth sòn front, e repetic:

- Visca era Republica!

- Huec!, didec era votz.

Ua dusau descarga semblabla a ua mitralha queiguec sus era barralha.

Er ancian se pleguèc sus es sòns jolhs, dempús se lheuèc, deishèc anar era bandèra des sues mans e queiguec entà darrèr sus eth solèr, inèrt, tau long qu'ère, e damb es braci en crotz.

Arriuets de sang correren per dejós deth sòn còs. Eth sòn arropit ròstre, palle e trist, semblaue guardar entath cèu.

Ua d'aguestes emocions superiora ar òme, que lo hen desbrembar enquia e tot dera sua defensa, cuelhec as insurgents, e s'apressèren en cadavre damb respectuós espant.

- Be ne son d'òmes aguesti regicides!, didec Enjolras.

Courfeyrac s'inclinèc ena aurelha d'Emjolras.

- Non ac hèsqui per tu, e non voi amendrir eth tòn entosiasme; mès aguest non siguec jamès regicida. Lo coneishia; se cridaue eth senhor Mabeuf, e sabi pas quin can l'a lairat aué, mès qu'ère un gran pèc; guarda eth sòn cap.

- Cap de pèc e còr de Bruto, responec Enjolras.

Dempús lheuèc era votz, e didec:

- Ciutadans! Aguest qu'ei er exemple qu'es vielhs dan as joeni. Trantalhàuem, e s'a presentat; arreculàuem e eth a auançat! Vaquí çò qu'es que tremòlen per vielhs mòstren as que tremòlen de pòur! Aguest ancian qu'ei august as uelhs dera patria: a auut ua longa vida e ua magnifica mòrt. Retirem ara eth cadavre, e que cadun de nosati defene ad aguest ancian mòrt, coma defenerie ath sòn pair viu; qu'era sua preséncia hèsque inaccessibla era nòsta barralha!

Un mormolh d'energica adesión seguic ad aguestes paraules.

Enjolras s'acorbaishèc, lheuèt eth cap der ancian e lo punèc damb solemnitat en front; dempús, en tot separar-li es braci, e manejant-lo damb cèrta precaucion, coma se cranhesse hèr-li mau, li treiguec era levita, mostrèc es sòns sagnosi traucs e didec:

- Aguesta serà ara era nòsta bandèra!

III.- A on veirà eth lector que Gavroche aurie hèt melhor de cuélher era carabina d'Enjolras.

Se caperèc ath senhor Mabeuf damb un vielh linçò nere dera veuda Hucheloup; sies òmes heren damb es sòns fusilhs un baiard de campanha, meteren en eth eth cadavre, e l'amièren damb eth cap nud, damb solemna lentor, ena taula grana dera sala der embaish.

Aqueri òmes, comprometudi damb ena sagrada e grèu revolucion que realizauen, non pensauen ena sua perilhosa situacion.

Quan eth cadavre passèc apròp de Javert, que seguie impassible, Enjolras li didec ar espion:

- E tu de seguit!

Mentretant, eth petit Gavroche, eth solet que non auie abandonat eth sòn lòc, en estar-se en observacion credie veir a quauqui òmes que s'apressauen coma lops ena barralha. De ressabuda cridèc:

- Tietz compde!

Courfeyrac, Enjolras, Joan Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel e Bossuet, toti gesseren ar ensems dera tauèrna. Qu'a penes i auie temps.

Se vedec un gran espessor de baionetes ondulant per dessús dera barralha. Es granadèrs dera garda municipau penetrauen en era, es uns sautant er *omnibus*, es auti pera henuda, empossant ath tafurèl que arreculaue sense húger.

Er instant qu'ère critic. Ère aquera terribla menuta dera inondacion; quan er arriu se lhèue ath nivèu des sues tanques e era aigua comence a infiltrar-se pes henerecles dera restanca. Ua segonda mès e era barralha qu'ère perduda.

Bahorel se lancèc sus eth prumèr garda e l'aucic d'un tret, a usclar pèth, damb era sua carabina; eth dusau aucic a Bahorel d'un còp de baioneta. Un aute auie hèt quèir a Courfeyrac que cridaue: "Ajuda!" Eth mès naut de toti, ua espècia de colós, se dirigie contra Gavroche damb era baioneta calada. Eth coquin cuelhec enes sòns petiti braci eth fusilh de Javert, afustèc decididaments ath gigant e deishèc quèir eth gisclet; mès eth tret

non gessec. Eth garda municipau s'estarnèc en ua arridalhada e quilhèc era baioneta sus eth mainatge.

Mès abans de qué podesse tocar-lo, eth fusilh s'escapèc des mans deth soldat e queiguec d'esquia, herit de bala ath miei deth front. Era dusau bala daue en miei deth pièch der aute garda qu'auie hèt quèir a Courfeyrac.

Qu'ère Mario qu'acabaue d'entrar ena barralha.

IV.- Eth barril de povora.

Mario, amagat en marrèc deth carrèr Mondetour, auie assistit ara prumèra fasa deth combat, trantalhant e tremolós. Ça que la, non s'auie pogut tier aguest vertige misteriós e sobeiran, que se poirie cridar era tirassada der abisme. Dauant dera imminéncia deth perilh, dauant dera mòrt deth senhor Mabeuf, funèbre enigma, dauant de Bahorel mòrt, dauant de Courfeyrac cridant: "Ajuda!", dauant d'aqueth mainatge menaçat, dauant des sòns amics que li calie ajudar o resvenjar, s'esbugassèc quinsevolh trantalhada e se calèc ena luta damb es sues dues pìstòles ena man. Deth prumèr tret sauvèc a Gavroche, e deth dusau a Courfeyrac.

Dauant des trets e des crits des gardes heridi, era colomna auie pujat eth parapet, qu'ath sòn desssús se vedien subergésser a miei còs e en revolum a gardes municipaus, soldats de linha e gardes nacionaus des entorns damb eth fusilh ena man. Ocupauen ja mès de dus tèrci dera barralha, mès non sautauen ath laguens, coma se trantalhèssen, cranhent quauque param. Guardauen era barralha escura coma se siguesse ua tuta de leons: era lum dera halha non illuminaue senon es baionetes, es casquetes de peu e çò de mès naut des ròstres inquieti e irritadi.

Mario ja non auie armes, auie lançat es sues pistòles descargades; mès auie vist eth barril de povora ena sala der embaish près dera pòrta.

En virar-se un shinhau guardant entad aguest costat, l'afustèc un soldat; mès en aqueth moment ua man agarrèc eth canon deth fusilh, tapant-li era boca; qu'ère un que s'auie lançat entath fusilh; er obrèr deth pantalon de velot. Gessec eth tret, li trauessèc era man, e dilhèu eth còs, donques que queiguec en solèr, sense qu'era bala toquèsse a Mario.

Tot aquerò se passèc ath miei deth hum, e siguec mèsalèu aubirat que vist. Mario, qu'entraue ena sala der embaish, a penes ac notèc. Totun, auie vist confusaments aqueth fusilh que l'afustaue, e aquera man que l'auie tapat; auie entenut tanben eth tret; mès en taus moment totes es causes que se ven son trantalhantes e precipitades e arren mos arture; tot qu'ei ombra, e enquia e tot un se sent possat entà ua ombra màger.

Es insurgents, susprenudi, encara que non espauridi, s'auien reorganizat. Enjolras auie cridat: "Demoratz! Non tiretz ar edart!" Pr'amor qu'ena

prumèra confusion se podien herir es uns as auti. Era màger part auien pujat ena hièstra deth prumèr estatge e enes humaraus, d'a on dominauen a tota era tropa. Es mès audaciosi, coma Enjolras, Courfeyrac, Joan Prouvaire e Combeferre, s'auien ajaçat fieraments enes cases deth hons, ath descubèrt, e tenguien cara as hilades de soldats e de gardes que coronauen era barralha.

Tot aquerò se hec sense precipitacion, damb aguesta gravetat estranha e menaçaira que precedís eth combat. Per ambdues parts s'afustauen a usclar pèth: èren tant apròp que podien parlar-se sense lheuar era votz. Quan arribèc aguest moment que va a sautar eth bualh, un oficiau damb gorgerin e granes espatletes, brandic era espada e didec:

- Rendetz es armes!
- Huec!, cridèc Enjolras.

Es dues detonacions partiren ar encòp, e tot despareishec en ua broma de hum.

Hum acre e estofant qu'en eth s'arrossegauen damb gemiments fèbles e sords, es heridi e es moribonds.

Quan s'esbugassèc eth hum, se vedec pes dus costats as combatents, en madeish lòc, cargant es sues armes en silenci.

De pic s'entenec ua votz tonanta que cridaue:

- Hètz repè, o hèsqui volar era barralha!

Toti se virèren entath lòc d'a on gessie era votz.

Mario auie entrat ena sala der embaish, e auie cuelhut eth barril de povora; dempús s'auie profitat deth hum e dera sòrta de broma escura qu'aumplie er espaci barrat entà esguitlar-se ath long dera barralha enquiath uet de calades que i auie era lum. Agarrar aguesta, méter ath sòn lòc eth barril de povora, plaçar eth pilèr de calades sus eth barril, qu'era sua tapa s'auie dubèrt de seguit damb ua espècia d'aubediéncia terribla, tot aquerò auie estat entà Mario coma ajocar-se e lheuar-se.

En aqueth moment, toti, gardes nacionaus, municipaus, oficiaus e soldats, amolonadi en aute extrèm deth carrèr, lo guardauen damb estupor, damb eth pè sus es calades, era halha ena man, eth sòn ròstre capinaut illuminat per ua resolucion fatau, inclinant era ahlama dera halha entàd aqueth molon

terrible qu'en eth se vedie eth barril de povora trincat, e hènt aguest crit terridor:

- Hètz repè, o hèsqui volar era barralha!

Mario en aquera barralha, dempús der octogenari, qu'ère era vision dera joenesa revolucionària dempús dera aparicion dera vielhesa revolucionària.

- Sautar era barralha!, didec un sergent Tu tanben sautaràs!

Mario responec:

- E jo tanben.

E apressèc era lum en barril de povora.

Mès que ja non i auie arrés en parapet.

Es agressors, deishant as sòns heridi e as sòns mòrts, se retirauen ara prèssa entar extrèm deth carrèr, perdent-se de nauèth ena escurina. Que s'auie balhat eth "que se sauve eth que posque".

Era barralha qu'ère liura.

V.- Finau des vèrsi de Joan Prouvaire.

Toti enrodèren a Mario. Courfeyrac l'abracèc.

- Tu aciu!
- Quina felicitat!, didec Combeferre.
- Qu'as vengut a temps!, didec Bossuet.
- Se non auesse estat per tu, qu'auria mòrt!, higec Courfeyrac.
- Sense vos, que se m'aurien minjat!, didec Gavroche.

Mario preguntèc:

- Qui ei eth cap?
- Tu, responec Enjolras.

Mario qu'auie auut tot eth dia un volcan en cap; ara auie ua tormenta que li costaue eth madeish efècte que se siguesse dehòra d'era e l'arrosseguèsse; semblaue qu'ère ja a ua distància immensa dera vida. Es dus mesi luminosi d'amor e d'alegria qu'auie passat, acabauen en aguest orrible precipici. Cosette perduda entada eth, era barralha, eth senhor Mabeuf autrejant era sua vida pera Republica, eth, convertit en cap des insurgents; totes aguestes causes li semblauen ua monstruosa malajadilha. Li calie hèr un esfòrç de volentat pr'amor de convencer-se dera realitat de çò que l'enrodaue. Mario auie viscut encara plan pòc entà encuedar-se'n de qué arren ei mès imminent que çò de possible, e que çò que mos cau preveir tostemp ei çò d'imprevist. Assistie ath sòn pròpi drama coma a ua scèna que non se compren.

En aquera broma qu'ère negat eth sòn pensament, non arreconeishec a Javert, qu'estacat en pau non auie hèt un solet movement de cap pendent er atac dera barralha, e que vedie agitar-se era rebellion ath sòn entorn damb era resignacion d'un martir e era majestat d'un jutge. Mario ne tansevolh lo vedec.

Mentretant, es agressors non se botjauen; se les entenie hormiguejar ath cap deth carrèr, mès que non se riscauen, sigue pr'amor que demorauen ordes, sigue pr'amor que volessen recéber refòrci abans d'atacar aqueth inaccessible reduch.

Es insurgents auien botat centinèles, e quauqui uns, qu'èren estudiants de medecina, guarien as heridi.

S'auien trèt totes es taules dehòra dera tauèrna, exceptat dues, destinades as bendes e as cartuches, e ua auta qu'en era ère estirat eth senhor Mabeuf; s'auien agregat ara barralha, e auien estat remplaçadades ena sala der embaish pes matalassi deth lhet dera tia Hucheloup e des sirventes: en aguesti matalassi s'auien estirat as heridi.

Per çò des tres praubes creatures que demorauen en Corinto, non se sabie se qué auien hèt; a tot darrèr, se les trapèc amagades ena tuta (coma avocats), sivans Bossuet, en tot híger:

- Hemnes a tot darrèr!

Ua agudenta emocion venguec a entristir era alegria deth recuperat parapet.

Se passèc lista, e mancaue un des insurgents; un des mès estimadi, un des mès valents: Joan Prouvaire. Lo cerquèren entre es heridi, non i ère; entre es mòrts, non i ère; solide auie estat hèt presoèr.

Combeferre li didec a Enjolras:

- Mos an agarrat ath nòste amic; nosati auem ath sòn agent. Vòs era mòrt d'aguest espion?

- Òc, responec Enjolras, encara que mens qu'era vida de Joan Prouvaire.

Aquerò se passaue ena sala der embaish près deth pau de Javert.

- Plan, donc, didec Combeferre, vau a estacar eth mocador en mèn baston, a presentar-me coma parlamentari e a aufrir-les er escambi deth sòn òme peth nòste.

- Escota, didec Enjolras, en tot botar era sua man sus era espatla de Combeferre

S'entenie en extrèm deth carrèr ua carrinclada d'armes significatiua.

Dempús s'entenec ua votz vigorosa que cridèc:

- Visca era França! Visca er avier!

Arreconeisheren era votz de Joan Prouvaire.

Passèc un relampit e sonèc ua detonacion. Tornèc a vier eth silenci.

- Que l'an aucit!, exclamèc Combeferre.

Enjolras guardèc a Javert e li didec:

- Es tòns amics acaben de fusilhar-te!

VI. Era agonia dera mòrt dempús dera agonia dera vida.

Ua particularitat d'aguest gènre de guèrra ei qu'er atac des barralhes se hè lèu tostemp de cara, e en generau es agressors s'abstien d'enrodar es posicions, sigue perque cranhen es emboscades, sigue perque cranhen calar-se en carrèrs tortuosi. Tota era atencion des insurgents s'estaue, donc, ena grana barralha, qu'ère plan que òc, eth punt mès menaçat e a on auie de començar infaliblaments era luta. Mario, totun, pensèc ena barralha petita; venguec entada era e la trapèc desèrta, susvelhada solet pera tremolosa lampeta. Eth carrèr Mondetour e es horcalhs deth petit Truanderie e eth Cigne èren prigondaments tranquils.

Quan Mario se retiraue, dempús de hèr era sua visita d'inspeccion, entenec que lo cridauen fèblaments.

- Senhor Mario!

S'estrementic, pr'amor que coneishec era votz que l'auie cridat dues ores abans peth brescat deth carrèr Plumet.

Solet qu'aguesta votz semblaue ara ua bohada.

Campèc ath sòn entorn, e non vedec ad arrés.

Mario pensèc que s'auie enganhat; qu'aquera votz ère ua illusion qu'eth sòn anim auie barrejat damb es realitats extraordinàries que se passauen dauant des sòns uelhs e hec un pas entà gésser deth prigond marrèc qu'ère era barralha.

- Senhor Mario!, repetic era votz.

Aguest còp non podie trantalhar; l'auie entenut claraments; guardèc e non vedec arren.

- Que sò as vòsti pès, didec era votz.

Alavetz s'inclinèc e vedec ena ombra ua bonha que s'arrossegaue entada eth: qu'ère eth que parlaue.

Era lampeta li permetec distinguir ua blòda, un pantalon rosigat de velot, uns pès descauci, e ua causa semblabla a un mar de sang. Mario entrevedec un ròstre esblancossit que se quilhaue entada eth e li didie:

- M'arreconeishetz?
- Non.

- Eponina.

Mario baishèc era prèssa. Qu'ère, plan, aquera malerosa gojata: anaue vestida d'òme.

- Com ei qu'ètz aciu? Qué hètz aciu!
- Me morisqui!, didec era.

Que i a paraules e incidents que refortissen ar òme aclapat. Mario exclamèc espaurit:

- Qu'ètz herida! Demoratz; vau a amiar-vos ena sala. Aquiu vos guariràn. Ei grèu? Com vos è de cuélher entà non hèr-vos mau? Patitz guaire? Ajuda, mon Diu! Mès, qué auetz vengut a hèr aciu?

E sagèc de passar eth braç per dejós d'Eponina entà lheuar-la.

En lheuar-la trapèc era sua man.

Era hec un leugèr sorriscle.

- Vos è hèt mau?, preguntèc Mario.
- Un shinhau.
- Mès, solet vos è tocat era man.

Eponina apressèc era man enes uelhs de Mario, e li mostrèc en era un trauc nere.

- Qué auetz ena man?, li preguntèc.
- Que la tengui trauessada.
- Trauessada?
- Òc.
- De qué?
- D'ua bala.
- Com?
- Non auetz vist un fusilh que vos afustaue?
- Òc, e ua man que lo tapèc.
- Qu'ère era mia.

Mario s'estrementic.

- Quina lhocaria! Prauba mainada! Mès s'ei aquerò non ei arren; vos vau a amiar en un lhet, e vos guariràn; non se morís arrés per auer ua man trauessada.

Era gasulhèc:

- Era bala a trauessat era man, mès qu'a gessut pera esquia; que non cau que me botgètz d'aciu. Jo vos diderè se com podetz guarir-me mielhor qu'un cirurgian: seiguetz-vos ath mèn costat, en aguesta pèira.

Mario aubedic; era botèc eth sòn cap sus es sòns jolhs e li didec sense guardar-lo:

- Ò, quin plaser! Be ne sò de ben! Ja non patisqui!

S'estèc un moment en silenci, dempús virèc eth ròstre hènt un esfòrç e guardèc a Mario.

- Vo'n sabetz, senhor Mario? M'incomodaue qu'entrèssetz en aqueth jardin; qu'èra ua pèga, donques que jo madeish vos auie mostrat era casa, e ath delà, perque me calie saber qu'un joen coma vos…

Aciu s'arturèc; e passant pes ombriues transicions qu'amiaue sens dobte ena sua amna, higec damb un arridolet trist:

- Vos sembli lèja, vertat?

E seguic:

- Ja vedetz! Qu'ètz perdut! Arrés gesserà dera barralha ara. Jo vos è amiat aciu e vatz a morir; qu'ac auia tot calculat. E totun, quan vedí que vos afustauen metí era mia man ena boca deth fusilh. Çò qu'è hèt ei ua mauvestat, mès que volia morir abans que vos. Quan recebí eth tret, m'arrosseguè entà aciu; non m'an vist e non m'an recuelhut. Vos demoraua; didia: "Non vierà?" Ò!, se vo'n sabéssetz… Mossegaua era blòda; patia tant! Mès ara que sò ben… Vo'n brembatz d'aqueth dia qu'entrè en vòste quarto e me guardè en miralh, e deth dia que vos trapè en baloard apròp des hemnes trabalhant? Com cantauen es audèths! Non hè guaire temps. Me balhèretz cent sòus, e vos responí: "Non voi es vòsti sòs" Recuelhéretz era moneda? Non ètz ric e non me'n brembè de dider-vos que la recuelhéssetz. Hège un polit solei; non hège hered. Vo'n brembatz, senhor Mario? Ò!, Be ne sò d'erosa! Toti van a morir!

Qu'auie un aspècte insensat, grèu, hòraviat. Per entre era blòda descordada se vedie eth sòn còth nud. Ath còp que parlaue, apuaue era man herida sus eth pièch a on i auie un aute trauc, que d'eth gessie a intervaus ua ondada de sang coma ges eth vin d'ua bota dubèrta.

Mario contemplaue aquera malerosa creatura damb prigonda pietat.

- Ò, didec era joena de ressabuda. Que me torne un aute còp! M'estofi!

Cuelhec era blòda e la mosseguèc; es sues cames s'estirauen secaments sus er empeirat.

En aqueth moment eth crit de gal de Gavroche ressonèc ena barralha. Eth gojat auie pujat sus ua taula entà cargar eth fusilh, e cantaue alègraments aguesta cançon tan populara en aquera epòca:

Didien es gendarmes

en veir a Lafayette:

"Hugem!, hugem!, hugem!"

Eponina se lheuèc e escotèc; dempus didec en votz baisha:

- Qu'ei eth!

E virant-se entà Mario:

- Aquiu que i é eth mèn frair. Non conven que me veigue, me repotegarie.

- Eth vòste frair?, preguntèc Mario, que pensaue entre es dolors mès amargants ena obligacion que sa pair l'auie deishat respècte as Thenardier. Qui ei eth vòste frair?

- Aguest gojat.

- Eth que cante?

- Òc.

Mario hec un movement.

- Ò! Non vo n'anetz!, li didec. Aquerò que ja non se tardarà guaire!

Qu'ère lèu seiguda; mès era sua votz ère plan fèbla e bracada peth sanglòt, uns còps, e per estertors, d'auti. Apressaue tot çò que podie eth sòn ròstre ath de Mario. Dempùs d'un instant didec damb ua estranha expression:

- Escotatz, non voi enganhar-vos. Qu'è ena pòcha ua carta entà vos, dempús ager. M'auien encargat que la metessa en corrèu, e me l'è sauvada, pr'amor que non volia que la recebéssetz. Mès dilhèu m'auríetz en òdi quan mos tornem a veir laguens de pòc! Pr'amor qu'es mòrts se tornen a veir, vertat? Cuelhetz era carta.

Agarrèc convulsiuaments era man de Mario damb era sua man herida, encara que non semblaue sénter cap de dolor, e l'ac botèc ena pòcha dera blòda. Mario toquèc, plan, un papèr.

- Cuelhetz-lo, didec era.

Mario cuelhec era carta. Alavetz Eponina hec un movement de satisfaccion e d'alegria.

- Ara, prometetz-me per mèns dolors…

E se posèc.

- Eth qué?, preguntèc Mario.

- Prometetz-m'ac!

- Vos ac prometi.

- Prometetz-me balhar-me un punet en front quan me morisca. Qu'ac senterè.

Eth sòn cap queiguec sus es jolhs de Mario; e es sues paupetes se barrèren. Eth se pensèc qu'auie perdut ja era sua amna. Eponina s'estèc quieta; mès de pic, en moment que Mario la credie adormida entà tostemp, dauric doçaments es uelhs, campant en eri era ombriua prigondor dera mòrt, e li didec damb un accent, qu'era sua doçor semblaue vier der aute mon:

- Guardatz, senhor Mario, me semble qu'èra un shinhau encamardada de vos.

Sagèc de hèr un arridolet, e expirèc.

VII.- A on se ve que Gavroche ère un prigond calculador des distàncies.

Mario complic era sua promesa e balhèc un punet en aqueth front livid, que d'eth corrie un sudor glaciau. Aqueth punet non ère ua infidelitat a Cosette, qu'ère un adiu cogitós e doç a ua amna malerosa.

Mario non auie pogut cuélher sense estrementir-se era carta qu'Eponina l'auie dat; qu'auie comprenut, plan que òc, qu'embarraue quauquarren grèu, e ère impacient tà lieger-la. Qu'ei atau eth còr der òme; a penes auec barrat es uelhs era malerosa mainada, Mario solet pensèc a desplegar aqueth papèr. Separèc doçaments a Eponina en tot deishar-la en solèr e se n'anèc. Ua causa interiora li didie que non podie liéger era carta dauant d'aqueth cadavre.

S'apressèc entà ua candèla dera sala der embaish. Era carta qu'ère un petit bilhet plegat e barrat damb aguest suenh elegant d'ua joena. Era adreça, de letra de hemna, qu'ère aguesta:

"Tath senhor Mario Pontmercy, en casa deth senhor Courfeyrac, carrèr dera Verrerie, numèro 16."

Dauric era envolòpa e liegec:

"Estimat amic: Ai!, eth mèn pair vò que partim de seguit. Seram aguesta net en carrèr der Òme Armat, numèro 7. En ueit dies partiram entà Londres.

Cosette, 4 de junh."

Tau ère era innocéncia d'aguesti amors, que Mario non coneishie encara era letra de Cosette.

Çò que s'auie passat se pòt díder en brèus paraules. Eponina auie estat era encausa de tot. Dès era net deth 3 de junh auec dus projèctes: hèr que hèsse mèuca eth còp que volien dar sa pair e es bandits ena casa deth carrèr Plumet, e separar a Mario de Cosette. Qu'auie escambiat es pelhòts damb eth prumèr tafurèl que trapèc, qu'auec un plaser de vestir-se de hemna ath còp qu'Eponina se vestie d'òme. Qu'ère era qu'auie dit a Jean Valjean en Camp de Mars era expressiua frasa: "Mudatz-vos". Jean Valjean auie tornat

ena sua casa e l'auie dit a Cosette: "Partim aguesta net entath carrèr der Òme Armat damb Santos, e era setmana que ven partiram entà Londres."

Cosette, espaurida damb aguest còp imprevist, auie escrit ara prèssa dues linhes entà Mario. Mès com podie botar era carta ena boèta? Era non gessie soleta, e Santos, maufidant-se de tau encargue, solide l'aurie mostrat era carta ath senhor Fauchelevent. En aguesta ansietat, Cosette auie vist a trauèrs deth brescat a Eponina, vestida d'òme, qu'anaue rondant sense pòsa pes entorns deth jardin. Cosette cridèc ad aqueth "aprendís" e l'autregèc cinc francs e era carta, en tot dider-li: "Amiatz-la de seguit entara sua destinacion." Eponina se sauvèc era carta ena pòcha.

Londeman, 5 de junh, venguec ena casa de Courfeyrac tà preguntar per Mario, non entà balhar-li era carta, senon "entà veir", causa que comprenerà quinsevolh enamorat gelós. Aquiu demorèc a Mario o a Courfeyrac (solet entà veir). E quan aguest li didec: "Mo'n vam entàs barralhes", se l'acodic de pic ua idia: cercar aquera mòrt coma aurie cercat ua auta quinsevolh, e precipitar en era a Mario. Seguic, donc, a Courfeyrac, s'informèc deth lòc que bastien era barralha; e coma que n'ère solide fòrça de qué Mario acodirie, madeish que totes es nets acodie ara cita, pr'amor que non auie recebut era carta, venguec en carrèr Plumet, demorèc a Mario e li dec, en nòm des sòns amics, aqueth avís, pr'amor d'amiar-lo ena barralha. Compdaue damb era desesperacion de Mario quan non trapèsse a Cosette; e non s'enganhaue. Tornèc de seguit entath carrèr dera Chanvrerie, a on ja auem vist çò qu'auie hèt. Que s'auie mòrt damb aguesta alegria tragica, pròpia des còrs gelosi qu'arrossègen ena sua mòrt ar èsser estimat, dident: "arrés lo tierà."

Mario curbic de punets era carta de Cosette. L'estimaue! Per un moment credec que ja non auie de morir; mès dempús se didec: "que partís, sa pair se la hè a vier entà Anglatèrra, e eth mèn pairin me remís eth permís entà maridar-me; era fatalitat qu'ei era madeisha." Comprenec, donc, que li restauen dus déuers que complir: informar a Cosette dera sua mòrt e manar-li un suprèm adiu, e sauvar dera catastròfa imminenta que s'apressaue ad aqueth praube mainatge, frair d'Eponina e hilh de Thenardier.

Amiaue aquiu un quasèrn, eth madeish qu'auie escrit tants pensaments d'amor entà Cosette; arrinquèc ua huelha e escriuec damb creion aguestes linhes:

“Eth nòste maridatge qu’ei impossible. L’è parlat ath mèn pairin e se remís; non è arren ne tu tanpòc. È vengut ena tua casa e non t’è trapat; ja sabes era paraula que te balhè; la complisqui, morirè. T’estimi; quan lieges aguestes linhes era mia amna serà près de tu arridolant.”

En non auer damb qué barrar era carta, pleguèc solet eth papèr, e botèc aguesta adreça:

“Tara senhoreta Cosette Fauchelevent, ena casa deth senhor Fauchelevent, carrèr der Òme Armat, numèro 7.”

Plegada era carta, s’estèc un moment cogitós; tornèc a cuélher eth sòn quasèrn, lo dauric e escriuec damb eth madeish creion ena prumèra plana, aguestes tres linhes:

“Me cridi Mario Pontmercy. amiatz eth mèn cadavre en casa deth mèn pairin, eth senhor Gillenormand, carrèr des Hilhes deth Calvari, numèro 6, en Marais.”

Se sauvèc eth quasèrn ena pòcha dera levita, e cridèc a Gavroche: eth coquin acodic ara votz de Mario damb eth ròstre alègre e decidit.

- Vòs hèr ua causa per jo?

- Tot, didec Gavroche, mon Diu!, se non auesse estat per vos se m’aurien minjat.

- Ves aguesta carta?

- Òc.

- Cuelh-la. Ges dera barralha de seguit (Gavroche inquiet comencèc a gratar-se era aurelha), e deman peth maitin l’amiaràs ath sòn destin, ara senhoreta Cosette, ena casa deth senhor Fauchelevent, carrèr der Òme Armat, numèro 7.

Er eroïc mainatge responec:

- A, plan!, mès pendent aguest temps poiràn cuélher era barralha e jo non serè aciu.

- Non atacaràn era barralha enquiara maitiada, sivans me pensi, e non serà cuelhuda enquiath meddia.

Eth nau tèrme qu’es agressors autrejauen ara barralha s’alongaue, plan que òc: qu’ère ua d’aguestes intermiténcies frequentes enes combats nueitius que son tostemp seguides d’un gran acarniment.

- E se jo amièssa era carta deman peth maitin?

- Que serie tard. Era barralha serà probablaments blocada, se barraràn toti es carrèrs, e non poiràs gésser: Vè-t'en de seguit.

Gavroche non trapèc arren entà replicar, quedèc trantalhant e gratant-se era aurelha tristaments. Ara imprevista, damb un d'aguesti movements d'audèth qu'auie, agarrèc era carta.

- Plan ben, didec.

E gessec a tot córrer peth carrèr Mondetour.

Se l'auie acodit ua idia que l'auie hèt decidir-se, mès que s'auie carat, en crànher que Mario li metesse quauqua objeccion. Aguesta idia qu'ère era seguenta:

"A penes ei miejanet; eth carrèr der Òme Armat non ei luenh, vau a amiar era carta de seguit e tornarè a temps."

Libre quinzau: Eth carrèr der Òme Armat.

I.- Carta cante.

Qué son es convulsions d'ua ciutat en comparèr des revòutes dera amna? Er òme qu'a encara mès prigondor qu'eth pòble. Jean Valjean en aqueth moment sentie en sòn interior ua commocion violenta. Er abisme s'auie tornat a daurir entada eth, e tremolaue coma París en lumedan d'ua revolucion formidabla e escura. Quauques ores qu'ère pro entà qu'eth sòn destin e era sua consciéncia se curbissen d'opaques ombres. E se podie díder d'eth, madeish que de París: es dus principis se trapen er un en front der aute: er àngel dera lum e er àngel dera net van a lutar còs a còs ath cant der abisme. Quin d'eri precipite ar aute? Qui vencerà?

Era vesilha d'aqueth dia, Jean Valjean, acompanhat de Cosette e de Santos, s'auien installat en carrèr der Òme Armat: ua naua peripecia lo demoraue aquiu.

Cosette non auie abandonat eth carrèr Plumet sense ua cèrta resisténcia. Per prumèr còp, dès que viuien amassa, era volentat de Cosette e era de Jean Valjean s'auien presentat desparières e s'auien contradit, se non opausat; que i auie auut objeccions per un costat e inflexibilitat per aute. Era orde seca "mudatz-vos" balhada per un desconeishut a Jean Valjean, l'auie alarmat, enquiath punt de hèr-lo vier absolut: se credie ja desnishat e descubèrt. Cosette l'auie calut cedir.

Ambdús auien arribat en carrèr der Òme Armat sense badar boca, abstreigudi cadun ena sua meditacion personau. Jean Valjean, tant inquiet, que non vedie era tristor de Cosette. Cosette, tan trista, que non vedie era inquietud de Jean Valjean.

Jean Valjean l'auie ordenat seguir-lo ara Santos, causa que non auie hèt jamès enes sues abséncies anteriores; dilhèu prevedie que non tornarie en carrèr Plumet, e non podie ne tansevolh deishar a Santos darrèr d'eth ne dider-li eth sòn secret, encara que la credie fidèu e segura; mès, dès era sirventa enquiara senhora, era traïcion comence peth curiosèr. Mès, Santos, coma se siguesse predestinada a servir a Jean Valjean, non ère curiosa. Se didie entada era ath miei deth sòn quequejadís, en sòn lengatge dera

de Barneville: “Jo sò atau: jo hèsqui es mies causes, e çò d’aute non m’impòrte.”

En aquera mudança deth carrèr Plumet, qu’auie estat lèu ua hujuda, Jean Valjean non s’auie hèt a vier senon era maleteta embaumada, batiada per Cosette damb eth nòm d’*inseparabla*. D’auti paquets aurien auut besonh de mossos, e es mossos son testimònis: auie manat vier un coche ena pòrta deth carrèr Babilonia, e s’auien desplaçat en eth.

Sonque Santos artenhèc empaquetar, damb bèth trebuc, quauqua ròba blanca, vestits, e quauqui objèctes de cabinet. Cosette non s’auie hèt a vier senon era sua paperèra e eth sòn dorsièr de papèrs.

Jean Valjean, entà profitar-se dera solitud, e amagar era sua desaparicion, non auie volut deishar eth pabalhon deth carrèr Plumet enquia que barrèsse era net, çò qu’auie balhat temps a Cosette entà escríuer era carta a Mario. Quan arribèren en carrèr der Òme Armat qu’ère net barrada.

S’auien ajaçat silenciosaments.

Era naua cramba ère plaçada en un pati interior; qu’ère un dusau estatge compausat per dues crambes, un minjador e ua codina ath cant deth minjador, e damb un humarau damb un lhet plegable que se destinèc a Santos. Eth minjador ère, ath còp, recebedor, e separaue es dues crambes; eth quarto auie toti es mòbles de besonh.

Era confiança s’apodère de nosati damb era madeisha facilitat qu’era inquietud, atau ei era natura umana. A penes arribèc Jean Valjean en carrèr der Òme Armat, amendric era sua ansietat, e s’anèc esbugassant de man en man. Que i a lòcs tranquils qu’òbren d’ua manèra mecanica sus era amna. Eth carrèr ère escur, es vesins pacifics; e Jean Valjean sentec coma ua espècia de contagi dera tranquillitat en aqueth carreron der ancian París, tant estret, qu’ère barrat entàs coches per ua biga transversau tenguda per dues estaques; sorda e muda ath miei deth rumor dera ciutat, damb lum crepusculara ath miei deth dia, e incapable d’emocions, entà didè’c atau, entre es sues dues hilères de cases nautes seculares, que se caren coma vielhs. Que i a en aqueth carrèr un desbrembe silenciós. Jean Valjean alendèc, donc. Com podien trapar-lo aquiu?

Eth sòn prumèr ahèr siguec botar era *inseparabla* ath sòn costat.

Dormic ben. Se ditz qu’era net conselhe, e se pòt híger que tranquillize. Londeman se desvelhèc lèu alègre. Trapèc plan polit eth minjador, qu’ère

lèg, e ère moblat damb ua vielha taula redona, un bufet baish damb un miralh inclinat ath dessús, un fautulh querat, e quauques cagires qu'en eres i auien es paquets qu'auie hèt era Santos. En un d'eri se descurbie pera dubertura er unifòrme de garda nacionau de Jean Valjean.

Per çò que hè a Cosette, l'auie manat a Santos que li hèsse a vier un bolhon en sòn quarto, e non se la vedec enquiara tarde.Tàs cinc dera tarde, Santos, qu'anaue e venguie fòrça ocupada enes sòns ahèrs, botèc ena taula deth minjador ua rostida hereda d'audèth, que Cosette consentic guardar per deferéncia entà sa pair.

Hèt aquerò, Cosette, damb era desencusa d'un mau de cap persistent, auie balhat es bones nets a Jean Valjean e s'auie embarrat ena sua cramba.

Jean Valjean s'auie avalat ua ala damb talents, e caladi es codes sus era taula, en tot padegar-se de man en man, anaue aquerint seguretat.

Mentre que hège aguesta sòbria minjada, auie entenut confusaments dus o tres còps eth quequejadís de Santos, que li didie:

- Senhor, que i a sarabat; son en tot combàter enes carrèrs.

Mès, absorbit enes sues combinacions interiores, non n'auie hèt cabau; o mielhor dit, non ac auie entenut.

Se lheuèc e comencèc a passejar dera pòrta enquiara hièstra e dera hièstra enquiara pòrta, cada còp mès tranquil.

Damb era cauma anaue vient ena sua imaginacion Cosette, qu'ère eth sòn solet pensament. Non perque l'enquimerèsse aqueth mau de cap, crisi nerviosa de pòca importància, desengust de joena, broma d'un moment, que se tardarie un o dus dies, senon perque pensaue en avier e coma tostemp, pensaue damb doçor, e non vedie cap obstacle entà qu'era vida erosa seguisse eth sòn camin.

A determinades ores tot que pòt èster possible; en d'autes, tot semble facil. Jean Valjean trauessaue ua d'aguestes ores, que sòlen vier dempús de moments tristi, coma eth dia dempús dera net, per çò d'aguesta lei de succession e de contrast qu'ei ena esséncia madeisha dera natura, e qu'es òmes superficiaus criden antitèsi.

En aqueth pacific carrèr que s'auie refugiat, Jean Valjean deishaue anar tot aquerò que l'auie trebolat pendent un temps. Dera madeisha manèra qu'auie vist fòrça tenèbres, començaue ara a desnishar un shinhau de lum.

Eth hèt d'auer abandonat eth carrèr Plumet sense cap de trebuc, qu'ère un bon pas. Dilhèu serie convenent gésser pendent bèth temps e vier en Londres. Plan, donc, i anarie; pr'amor que l'ère parièr estar-se en França o en Anglatèrra, tant qu'auesse ath sòn costat a Cosette. Cosette qu'ère era sua patria; qu'ère pro entara sua felicitat: era idia de qué eth non siguesse pro entara felicitat de Cosette, que l'auie assautat pendent bèth temps, estant era sua malajadilha, ne tansevolhe l'acodie ara. Qu'ère, podem díder, en *collapsus* des sòns passadi dolors; en plen optimisme. En estar-se Cosette ath sòn costat li semblaue èster eth madeish, efècte optic que toti an experimentat. Apraiaue damb tota facilitat era partida entà Anglatèrra damb Cosette; vedie qu'era sua felicitat se bastie sense saber com, ena perspectiua deth sòn pensament.

Tant que se passejaue d'un costat en aute tot doç, era sua guardada se fixèc en ua causa estranha.

Que vedec ath sòn dauant, en un miralh inclinat qu'ère sus eth bufet, aguestes quate linhes que liegec perfèctaments:

"Estimat mèn: Ai!, eth mèn pair vò que partim de seguit. Seram aguesta net en carrèr der Òme Armat, numèro 7. Laguens de ueit dies partiram entà Londres.

Cosette, 4 de junh."

Jean Valjean s'arturèc estalabordit.

Cosette, en arribar, auie botat eth dorsièr de papèrs sus eth bufet dauant deth miralh, e en ua dolorosa agonia, l'auie desbrembat, sense encuedar-se'n de qué lo deishaue dubèrt precisaments pera huelha deth papèr secant qu'auie tengut entà secar era carta qu'auie balhat ar aprendís que rondaue peth carrèr Plumet. Çò escrit auie quedat mercat en aqueth papèr secant.

Eth miralh reflectie era escritura.

Qu'ère çò que se cride en geometria era imatge simetrica: de tau sòrta qu'era escritura ath revés sus eth papèr apareish ath dret en miralh: atau, Jean Valjean auie ath sòn dauant era carta escrita era vesilha, per Cosette, a Mario.

Aquerò qu'ère ua causa plan simpla, mès fòrça terribla.

Jean Valjean se filèc de cap ath miralh, liegec es quate linhes, mès que non s'ac credec: li semblaue que se li presentauen ena lum deth deliri; qu'ère ua allucinacion, ua causa impossibla, que non existie.

Pòc a pòc anèc precisant-se era sua percepcion; guardèc eth dorsièr de Cosette, e li venguec eth sentiment dera realitat. Lo cuelhec e didec: "Aciu s'està era encausa." Examinèc convulsiuaments es tres linhes mercades en papèr secant; mès es letres escrites ath revés hègen uns chimarratges confusi, e non les podec liéger.

Alavetz se didec: "Aquerò non signifique arren; non i a aciu arren escrit." E alendèc prigondaments damb indicibla alegria. Qui non a auut aguesti moments de pèga esperança en moments terribles? Era amna non s'autrege ara desesperacion sense auer agotat abans totes es illusions.

Qu'auie eth dorsièr ena man e lo contemplaue, en un estat de pèga estupiditat, lèu prèst a arrir-se'n dera allucinacion qu'auie estat victima. De ressabuda era sua vista queiguec sus eth miralh, e se li presentèc de nauèth era vision. Es quate linhes damb ua claretat inexorabla. Aguest còp non ère ja ua illusion optica; era reincidéncia d'ua vision qu'ei ua realitat; qu'ère ua causa paupabla era escritura reflectida invèrsaments peth miralh. Ac comprenec tot.

Jean Valjean s'aclapèc; deishèc quèir eth dorsièr e s'emparèc en vielh fautulh, ath cant deth bufet, damb eth cap clin, era vista trebla, hòraviat. Se didec alavetz qu'aquerò ère evident, qu'era lum deth mon s'auie esclipsat entà tostemp, que Cosette auie escrit aquerò entà quauqu'un, e entenec qu'era sua amna hège ath miei des tenèbres un bram sord. Anatz a trèir-li ath leon eth gosset qu'a ena sua gabia!

Causa estranha! En aqueth moment Mario non auie recebut encara era carta de Cosette, e eth traïdor edart l'ac auie autrejat ja a Jean Valjean.

Jean Valjean non auie estat vençut enquia alavetz per cap des pròves passades. S'auie vist sometut a pròves terribles; eth malastre qu'auie estat prodig damb eth; era ferocitat dera sòrt, armada damb totes es resvenges e damb toti es mensprètzi sociaus, l'auie hèt era sua victima acarnint-se en eth. Mès Jean Valjean non auie hèt repè ne dequeigut dauant d'arren; qu'auie acceptat de besonh toti es extrèms; auie sacrificat era sua inviolabilitat d'òme reconquistada, autrejat era sua libertat, riscat eth sòn cap; ac auie perdut, ac auie patit tot, e s'auie estat desinteressat e estoïc

enquiath punt d'auer-lo pogut considerar, dehòra d'eth madeish, coma un martir. Era sua consciéncia aguerrida en toti es assauts possibles dera adversitat, semblaue inaccessibla. Mès ara, quinsevolh qu'auesse vist eth sòn interior aurie pogut assegurar que dequeiguie.

Se passaue que de totes es tortures qu'auie patit en aqueth long interrogatòri que li hège eth destin, aguesta qu'ère era mès terribla. Jamès auie sentut un torment parièr. Tota era sensibilitat latenta s'esmoiguie en sòn interior. Anaue sentent coma eth batèc d'ua fibra desconeishuda. A!, era pròva suprèma, o mielhor dit, era soleta pròva, qu'ei era pèrta der èsser estimat.

Eth praube ancian non estimaue cèrtaments a Cosette senon coma un pair; mès segontes auem dit ja, en aquera paternitat i auie introdusit toti es amors, era solitud dera sua vida: estimaue a Cosette coma hilha, coma mair, coma fraia; e coma que non auie auut jamès ne aimanta ne esposa; coma qu'era natura ei un creditor que non accèpte cap desencusa, aguest sentiment, eth mès de besonh de toti, s'auie barrejat damb es auti, vagaments, sense saber-se'n, blos, damb tota era puretat dera ceguetat, espontanèu, celestiau, angelicau, divin; mèsalèu coma instint que coma sentiment, e encara mès que coma instint, coma un atractiu imperceptible e invible, mès reau. Er amor, pròpiaments dit, qu'ère ena sua grana trendesa entà Cosette, coma era mina d'aur ena montanha, tenebrós e vèrge.

Rebrembatz era pintura qu'auem hèt d'aguesta situacion deth còr. Entre ambdús que non ère possible cap union, ne autanplan era des amnes; e, ça que la, es sòns destins qu'èren entrelaçadi. Exceptuant a Cosette, ei a díder, ua mainada, JeanValjean non auie ena sua longa vida arren entà estimar. Es passions e es amors que se succedissen non auien deishat ena sua vida aguestes nuances successiues deth verd, ja clars, ja ombrius que se nòten enes huelhes qu'an passat er iuèrn, e enes òmes qu'an passat es cinquanta ans.

En resumit, tota aguesta fusion inferiora, coma auem dit diuèrsi còps; tot aguest conjunt, qu'eth sòn resultat ère ua grana vertut, acabaue per hèr de Jean Valjean un pair entà Cosette; pair estranhaments format peth pairin, peth hilh, peth frair e peth marit, qu'ère en Jean Valjean; pair qu'en eth i auie enquia e tot ua mair; pair qu'estimaue e adoraue a Cosette e qu'auie

aquera hilha coma era sua lum, eth sòn domicili, era sua familha, era sua patria, eth sòn paradís.

Atau, quan vedec que tot s'auie acabat, que se l'escapaue des mans, que s'esguitlaue, que se perdie, qu'ère ua broma, un corrent d'aigua; quan auec dauant des sòns uelhs aguesta evidéncia terribla: "Un aute qu'ei er objècte deth sòn còr, un aute qu'ei eth desir dera sua vida; qu'a eth sòn amor, e jo non sò que sa pair; jo que ja non existisqui". Non podec dobtar, quan se didec: "Se'n va dehòra de jo!" Eth dolor qu'experimentèc depassèc es limits de çò de possible. Auer hèt tot çò que hec entà vier a parar en aquerò! Entà non èster arren! Alavetz, coma viem de díder, s'estrementic de cap a pès, en tot revoutar-se: sentec enquiara arraïc des sòns peus que se desvelhaue er egoïsme, qu'eth "jo" quilhaue era sua votz en abisme dera sua conciéncia.

Que i a en.honsaments interiors. Era certitud dera desesperacion non penetre en òme sense separar e trincar quauqui elements principaus, que son bèth còp er òme madeish.

Eth dolor quan arribe en aguest punt, ditz "que se sauve eth que posque" a totes es fòrces dera consciéncia. Alavetz se verifiquen es crisis fataus, e pòqui gessen d'eres semblables ada eri madeishi e fòrts en déuer. Quan se desborde eth limit deth patiment, se desconcèrte, enquia e tot, era vertut mès imperturbabla.

Jean Valjean tornèc a cuélher eth dorsièr, e se convencec de nauèth, estant-se inclinat e coma petrificat sus aqueres quate linhes irrecusables, damb era vista fixa; se formèc en sòn interior ua tau broma, que non semblaue senon que s'esbauçaue tota era sua amna.

Examinèc aquera revelacion, a trauèrs der aument que li prestaue eth deliri, damb ua tranquillitat aparenta e terribla; pr'amor qu'era tranquillitat der òme jamès ei mès espaventosa que quan arribe ena heredor dera estatua.

Mesurèc eth gran pas qu'eth sòn destin auie balhat sense qu'eth ac sospechèsse; se'n brembèc des sòns temors der ostiu anterior tan hòlaments esbugassadi; arreconeishec eth madeish precipici, damb era diferéncia de qué Jean Valjean non ère ja ena arriba senon en hons.

E i auie queigut sense encuedar-se'n. S'auie amortat tota era lum dera sua vida, mentre eth se pensaue veir eth solei.

Eth sòn instint non trantalhèc un moment. Amassèc quauques circonstàncies, quauques dates, quauqui rojors e pallitges de Cosette, e se didec: “Qu’ei eth”. Er endonviament der òme desesperat qu’ei ua sòrta d’arc misteriós que tostemp dar ena diana.

Dès era sua prumèra suposicion demoraue trapar-se damb Mario: non sabie eth sòn nòm, mès lo coneishie e lo trapèc: descurbic claraments ath hons dera implacabla evocacion deth rebrembe, ath desconeishut rondaire deth Luxembourg, ad aqueth miserable cercaire d’amors, ad aqueth vagabond de novèla, ad aqueth pèc, ad aqueth covard, donques qu’ei ua covardia vier a botar es uelhs enes joenes qu’an ath sòn costat un pair que les estime.

Dempús que s’auesse convençut de qué ère eth madeish, Jean Valjean, er òme regenerat, er òme qu’auie trabalhat tant pera sua amna, qu’auie hèt tanti esfòrci entà convertir tota era sua vida, tota era sua misèria e tot eth sòn malastre en amor, campèc ath sòn laguens e vedec un espèctre: er Òdi.

Es grani dolors amien en eri madeishi er aclapament; descoratgen; er òme que penetren sent retirar-se quauqua causa. Ena joenesa, era sua visita qu’ei lugubra; mès tard, qu’ei sinistra. Quan era sang ei cauda; quan es peus son neri; quan eth cap ei dret sus eth còs coma era ahlama sus era halha; quan era arròda deth destin a encara lèu tot eth sòn espessor; quan eth còr plen d’amor a encara batècs que pòden renèisher; quan s’a ath dauant temps entà reparar-les; quan encara existissen entada eth totes es hemnes, toti es arridolets, tot er avier e tot er orizon; quan era fòrça dera vida ei completa, s’era desesperacion ei ua causa terribla, qué serà ena vielhesa quan es ans se precipiten cada còp mès esblancossidi en aguesta ora crepusculara que se comencen a descurbir es esteles dera hòssa?

Tant que pensaue en tot aquerò, entrèc Santos. Jean Valjean se lheuèc, e li preguntèc:

- De qui ei aquerò? Vo’n sabetz?

Santos, estonada, solet podec díder:

- Vos shaute?

Jean Valjean responec:

- Non m’auetz dit que son en tot combàter?
- A!, òc, senhor, contestèc Santos. Entà Sant Merry.

Que i a movements maquinaus que vien, a maugrat nòste, deth pensament mès prigond. Solide ar impuls d'un movement d'aguest gènre, que d'eth a penes n'auec consciéncia, Jean Valjean, gessec en carrèr abans des cinc menutes.

Amiaue eth cap descaperat; se seiguec en gradon dera pòrta dera sua casa e se metec a escotar.

Qu'ère ja de nets.

II.- Eth tafurèl enemic des lums.

Guaire temps s'estèc atau? Quines sigueren es ondulacions d'aquera tragica meditacion? S'encoratgèc o s'estèc aclapat? S'auie acorbaishat peth dolor enquiar esbauç? Podie lheuar-se encara e emparar-se sus quauqua causa solida ena sua consciéncia? Ne tansevolhe eth ac aurie pogut díder probablaments.

Eth carrèr ère desèrt. Quauqui vesins inquiets que tornauen ara prèssa entàs sues cases a penes lo vederen. Enes moments de perilh, cadun guarde solet entada eth. Er alugaire de fanaus venguec, coma tostemp, a alugar eth fanau qu'ère plaçat precisaments dauant dera pòrta numèro 7, e se n'anèc. Qui auesse campat a Jean Valjean, en aquera ombra, non l'aurie creigut viu. Qu'ère seigut en gradon dera pòrta, immobil coma ua estatua de gèu, donques qu'ena desesperacion i a ua cèrta congelacion. S'entenie eth tòc de tòcasenh e quauqui rumors tempestuosi. Ath miei d'aguestes convulsions dera campana que se barrejaue damb era revòuta, eth relòtge de Sant Pau toquèc es onze grèuments, sense prèssa, pr'amor qu'eth tòc de tòcasenh ei er òme, era ora qu'ei Diu. Eth son deth relòtge non costèc cap efècte en Jean Valjean; non se botgèc. Mès ara seguida entenec ua violenta detonacion peth cant des Mercats; ath cap d'ua estona la seguic ua auta encara mès violenta: qu'ère probablaments er atac ara barralha deth carrèr dera Chanvrerie, que segontes auem vist, siguec refusat per Mario. En enténer aguestes dues detonacions, qu'era sua furia semblaue aumentada per estupor dera net, Jean Valjean tremolèc; se lheuèc guardant entath costat qu'auien vengut es detonacions, e dempús queiguec sus eth gradon, crotzèc es braci e joquèc tot doç eth cap enquiath pièch.

Alavetz seguic eth sòn tenebrós dialòg damb eth madeish.

Còp sec, lheuèc es uelhs, quauquarrés venguie peth carrèr; entenie es passi fòrça apròp; guardèc era lum deth fanau, e peth costat deth carrèr que va entàs archius, descurbic ua figura, livida, alègra e joena.

Gavroche venguie d'entrar en carrèr der Òme Armat.

Venguie guardant entà naut, coma cercant quauquarren. Vedie perfèctaments a Jean Valjean, mès que non ne hège cas d'eth.

Gavroche, dempús de guardar entà naut, guardaue en sòler; caminaue de punta, tocant es pòrtes e es hièstres der embaish: totes qu'èren barradas damb clau e barrolh. Dempús d'auer reconeishut cinc o sies pòrtes barrades d'aguesta sòrta, eth tafurèl arroncilhèc es espatles e didec:

- Redena!

E tornèc a guardar entà naut.

Jean Valjean, qu'un moment abans, en aquera situacion que s'estaue, non aurie preguntat ne responut ad arrés, se sentec irresistiblaments ahiscat a parlar ad aqueth gojatet.

- Mainatge, li didec, qué te cau?

- Qu'è hame, responec secaments Gavroche, e higec: eth mainatge que seratz vos.

Jean Valjean metec era man ena pòcha e treiguec ua moneda de cinc francs.

Mès Gavroche qu'apertenguie ara familha des nevères, e que passaue en un viraments de uelhs d'un gèst en aute, acabaue de cuélher ua pèira. Qu'auie vist eth fanau.

- Tè!, didec. Encara auetz aciu fanaus; qu'ètz fòrça arreculadi, amics. Aquerò qu'ei un desorde. Trinca-me aguest fanau.

E li lancèc era pèira, queiguent es veires damb tan tarrabastalh, qu'es vesins, amagadi darrèr des ridèus dera casa deth dauant, cridèren:

- Que ja ei aciu eth nauanta tres!

Eth fanau oscillèc violentaments, e s'amortèc: eth carrèr restèc deth tot ena escurina.

- Atau ei, vielh carrèr, didec Gavroche; cala-te era casqueta de dormir. E, en tot virar-se entà Jean Valjean: Com cridatz ad aguest monument gigantesc qu'auetz ath finau deth carrèr? Es archius, non ei atau? Me mancauen quauqui tròci d'aguestes colomnes bestiaus entà hèr ua barralha.

Jean Valjean s'apressèc a Gavroche.

- Praubet!, didec a mieja votz, e parlant damb eth madeish: qu'a hame.

E li botèc era moneda de cinc francs ena man.

Gavroche lheuèc es uelhs estonat dera magnitud d'aquera moneda; la guardèc ena escurina e lo miralhèc era sua blancor. Coneishie d'aurelha es monedes de cinc francs, e li shautaue era sua reputacion; quedèc, donc,

embelinat de veder-ne ua, e didec: “Contemplem eth tigre”, guardant-la extasiat pendent bèri moments; dempús se virèc entà Jean Valjean, estenec eth braç balhant-li era moneda, e li didec majestuosaments:

- Ciutadan, que me shaute mès trincar es fanaus. Cuelhetz era vòsta fèra; a jo non se me crompe; aquerò qu’a cinc garres, mès a jo non m’engarrape.
- As mair?, li preguntèc Jean Valjean.

Gavroche responec:

- Dilhèu mès que vos.
- Plan, donc, didec Jean Valjean, sauva aguesti sòs entà ta mair.

Gavroche se sentec esmoigut. Ath delà se n’auie encuedat de qué er òme que li parlaue non amiaue chapèu, e aquerò l’inspiraue confiança.

- De vertat non ei aquerò entà que non trinca fanaus?
- Trinca tot çò que volgues.
- Qu’ètz tot un òme, didec Gavroche.

E se sauvèc eth napoleon ena pòcha.

En aumentar-se de man en man era sua confiança, preguntèc:

- Demoratz en aguest carrèr?
- Òc. Per qué?
- Me poiríetz mostrar-me eth numèro 7?
- Entà qué vòs saber eth numèro 7?

Eth gojat s’arturèc; cranhèc auer parlat massa, e se metec es dits entre es peus, limitant-se a respóner:

- Entà sabè’c.

Ua sobta idia trauessèc era ment de Jean Valjean: era angónia qu’a moments de luciditat. En tot dirigir-se ath tafurèl li didec:

- Ès tu que se hè a vier ua carta que sò en tot demorar?
- Vos?, didec Gavroche. Non ètz ua hemna.
- Era carta qu’ei entara senhoreta Cosette; non ei vertat?
- Cosette?, gasulhèc Gavroche. Òc, me semble qu’ei aguest endiablat nòm.

- Plan, donc, higec Jean Valjean; jo me cau recéber era carta pr'amor d'autrejar-l'ac. Balha-la-me.
- Alavetz deuetz saber que vengui dera barralha?
- Plan que òc, didec Jean Valjean.

Gavroche metec era man en ua des sues pòches, e treiguec un papèr damb quate plecs.

Dempús hec ua salutacion militara.

- Per çò que hè ath comunicat, didec, que ven deth govèrn provisionau.
- Balha-la-me, didec Jean Valjean.

Gavroche auie eth papèr ena man per desssús deth sòn cap.

- Non vos pensetz qu'ei ua carta amorosa: aquerò ei entà ua hemna, mès qu'ei entath pòble. Nosati lutam, mès respectam eth sèxe.
- Balha-la-me.
- Reauments, seguic Gavroche, me semblatz un bon òme.
- Balha-la-me rapid.
- Cuelhetz!

E l'autregèc eth papèr a Jean Valjean.

- E esdegatz-vos, senhor Causa, pr'amor qu'era senhoreta Causeta ei en tot demorar.

Gavroche se quedèc plan satisfèt dempús d'auer endonviat aguest jòc de paraules.

Jean Valjean higec:

- Mos cau amiar era responsa entà Sant Merry?
- Que haríetz alavetz un pan coma ues òsties. Aguesta carta ven dera barralha dera Chanvrerie, e enquia aquiu m'en vau. Bona net, ciutadan.

E dit aquerò partic, o mielhor dit, volèc coma un audèth escapat, entath lòc qu'auie vengut. Se calèc ena escurina coma se se hesse en era un trauc damb era regda rapiditat d'un projectil. Eth carreron der Òme Armat quedèc silenciós e solitari; en un moment, aqueth estranh gojat, que participaue dera ombra e deth sòmi, se metec en bromadís entre aqueres hilades de cases neres, hòraviant-se coma era lum enes tenèbres; e s'aurie pogut creir que s'esbugassèc complètaments, se quauques menutes dempús, eth bronit d'un veire trincat, e eth patac d'un fanau que queiguie en solèr

non auessen desvelhat un aute còp as indignadi vesins. Qu'ère Gavroche que passaue peth carrèr de Chaume.

III.- A on se veirà çò que se passèc tant que dormien Cosette e Santos.

Jean Valjean entrèc ena sua casa damb era carta de Mario. Pugèc era escala a paupes, satisfèt des tenèbres, coma un ihon qu'amie ja era sua presa, dauric e barrèc doçaments era pòrta, parèc era aurelha entà veir se s'entenie bèth bronit, s'assegurèc de qué, segontes es aparences, Cosette e Santos dormien, despenèc tres o quate aluquets abans d'alugar era lum, autant li tremolaue era man!, donques que i auie quauquarren de panatòri en çò que venguie de hèr. Fin finau, aluguèc era candèla, s'emparèc ena taula, despleguèc eth papèr e liegec.

Enes emocions violentes, non se lieg, se hè a cuélher, entà didè'c atau, eth papèr; se sarre coma a ua victima, se cache, se li clauen es ungles dera colèra o dera alegria; se cor enquiath finau, se saute eth començament, era atencion ei febrila; compren en conjunt, pòc mès o mens, çò d'essenciau; s'apodere d'un punt, e tot çò d'aute desapareish. Ena carta de Mario a Cosette, Jean Valjean non vedec qu'aquerò: "… Morisqui; quan lieges aquerò, era mia amna serà ath tòn costat."

En liéger aguestes dues linhes sentec un enlusernament orrible; se quedèc un moment coma estonat deth cambiament d'emocion que se verificaue en eth; guardaue era carta de Mario damb ua sòrta d'estonament embriagador; qu'auie dauant des sòns uelhs aguest esplendor, era mòrt der èsser qu'auie en òdi.

Balhèc un fòrt sorriscle interior d'alegria. Tot s'auie acabat. Eth finau arribaue mès lèu de çò que se demoraue. Er èsser que botaue un obstacle ath sòn destin despareishie, e despareishie per eth madeish, liuraments, de bon voler, sense qu'eth auesse hèt arren entà artenhè'c, sense que siguesse eth sòn tòrt "aqueth òme" anaue a morir; dilhèu ja auie mòrt. Aciu comencèc a reflexionar era sua fèbre. "Non, se didec, encara non ei mòrt. Aguesta carta a estat escrita, plan que òc, entà que Cosette la liege deman peth maitin; dempús d'aguestes dues descargues qu'è entenut entre es onze e es dotze non i a auut arren; era barralha non serà atacada formauments enquiara maitiada; mès qu'ei parièr, deth moment "qu'aguest òme" s'a calat en guèrra, qu'ei perdut; serà arrasat pes arròdes."

Jean Valjean se sentec liure; se traparie de nauèth solet damb Cosette; s'acabaue era concurréncia, començaue er avier. Non li calie hèr que sauvar era carta ena pòcha e Cosette non se'n saberie jamès de çò que l'aurie arribat "ad aqueth òme". " Non cau mès que deishar qu'es causes se complisquen. Aguest òme non pòt escapar-se. S'encara non ei mòrt, solide que va a morir. Quina felicitat!"

Dempús de dider-se tot aquerò, se metec ombriu; baishèc e piquèc ath portièr.

Ath cap d'ua ora, Jean Valjean gessie vestit de garda nacionau e armat. Eth portièr auie trapat aisidaments, en vesiat, damb qué completar eth sòn vestit. Amiaue un fusilh cargat, e ua catochèra plia de cartoches. Se filèc de cap ath Mercat.

IV.- Er excès d'afogadura de Gavroche.

Mentretant, l'auie arribat ua aventura a Gavroche.

Dempús d'auer acalhauat eth fanau deth carrèr de Chaume, arribèc en de Vieilles-Haudriettes, e en non veir "ua amna" credec qu'ère bona escadença d'entonar ua des sues cançons.

Eth sòn pas, luenh d'arrecular-se damb era cançon, s'esdegaue. Comencèc, donc, a cantar tant que seguie era hilèra de cases dormides e espaurides, es seguenti vèrsi:

Mormolhe un audereth,
qu'ager Atala,
se n'anèc damb un rus
peth maitin.
E pera net
ditz qu'eth rus entara sua casa
se la hec a vier en coche.

Es sòns uelhs embelinaires
qu'an ua angónia
capabla de balhar a Orfila
vint malaganes.
Encara qu'ei persona
qu'en toxicologia
non i é qui li tosse.

En guardar es mantilhes
d'Inés e Petra,
era amna desalada
s'embolhèc en eres.
Vai, quini plecs!
Compda-les amna mia,

s’ei que gauses.

Quan er amor lutz
entre era ombra,
era cara de Dolors
pinte de ròses.
Jo èster demori
deth jardin d’aguestes ròses
eth jardinèr.

Eth mèn còr volant
s’escapèc un dia,
tant que Joana dauant deth mirlah
s’apraiaue.
A on se demore?
Creigui que serà Joana
era que l’age.

Ua serena net
guardè a ua estela,
la comparè damb tu.
e didí: “be n’ei de lèja!”
pr’amor qu’ès, Anna,
mès polida qu’era estela
deth maitin.

Gavroche, ath còp que cantaue, prodigaue era pantomima. Eth gèst qu’ei er accent dera cançon. Eth sòn ròstre, inagotable repertòri de masques, hège gèsti mès convulsius e mès fantastics qu’es boques d’ua tela trincada, en un gran vent. Malerosaments, coma qu’ère solet e ère de nets, non ère ne vist ne visible. Que i a moltes d’aguestes riqueses complètaments perdudes.

De pic s’arturèc.

- Braquem era cançon, se didec.

Venguie de distinguir en un uet d'ua pòrta-cochera çò que se cride en pintura un grop, ei a díder, un èsser e ua causa; era causa ère un carriòt de man, e er èsser un auvernhés que dormie ath laguens.

Es braci deth carriòt èren apuadi en solèr, e eth cap der auvernhés ena taula deth carriòt. Auie eth còs arropit en aqueth plan inclinat, tocant eth tèrra damb es pès.

Gavroche, damb era experiéncia qu'auie des causes d'aguest mon, se'n sabèc qu'ère un embriac.

Que deuie èster, plan, quauque mosso de cantoada qu'auie begut massa, e dormie tanben massa.

- Aquiu se ve, didec Gavroche, entà que servissen es nets d'ostiu. Er auvernhés s'adormís sus eth sòn carriòt; donques agarri eth carriòt entara republica, e dèishi ar auvernhés entara monarquia.

Que s'auie alugat de ressabuda era sua inteligéncia damb aguesta idia:

"Aguest carriòt que harà plan bon servici ena nòsta barralha."

Er auvernhés roncaue.

Gavroche treiguec suauments eth carriòt peth darrèr, e ar auvernhés peth dauant, ei a díder, pes pès, e en ua menuta, er òme imperturbable, ère estirat en solèr.

Eth carriòt qu'ère liure.

Gavroche, acostumat a hèr cara as situacions imprevistes, amiaue tostemp totes es causes damb eth: metec era man en pòcha, e treiguec un tròç de papèr e ua punta de creion ròi, panat a quauque hustèr, e escriuec:

"Republica francesa.

Recebí eth tòn carriòt."

E signèc "Gavroche".

Hèt aquerò, botèc eth papèr ena pòcha deth justet de velot der auvernhés, que seguie roncant, cuelhec eth carriòt, e partic entath Mercat, empossant eth carriòt ath galaup e damb mina de capitada.

Aquerò qu'ère perilhós, donques qu'ena Imprimaria Reiau i auie un còs de garda. Gavroche non pensèc en aquerò. Aquera garda la montauen nacionaus des entorns, que se començauen a desvelhar e a lheuar es caps des lhets de campanha. Es fanaus trincadi a còps de calhau, aquera cançon a crit usclant, qu'èren causes massa grèus en carrèrs tan paurugues, que

desiren ajaçar-se en cogar-se eth solei, e qu'amorten era lum plan d'ora. Hège ua ora qu'eth coquin metie en barri eth madeish tapatge qu'un abelhard en ua botelha. Eth cap dera garda l'escotaue, e lo demoraue; qu'ère un òme prudent.

Eth sarabat deth carriòt en rodar, aumplic era mida dera expectacion, e determinèc ath sergent a hèr un reconeishement.

"Que ven tota ua partida, se didec, Tiem compde."

Qu'ère clar qu'era idra dera anarquia auie gessut deth sòn trauc, e se passejaue peth barri.

Eth sergent gausèc gésser dehòra deth còs de garda sense hèr cap de bronit.

De pic Gavroche, empossant eth sòn carriòt en moment qu'anaue a desbocar en carrèr de Veilles-Hauriettes, se trapèc cara a cara damb un unifòrme, un chacó, un plumèr e un fusilh.

S'arturèc per dusau viatge.

- Tè!, didec, qu'ei eth; bon dia, orde public.

Er estonament de Gavroche qu'ère fòrça brèu e se passaue de seguit.

- Tà on vas, brigand?

- Ciutadan, didec Gavroche, encara non vos è cridat propietari. Per qué m'insultatz?

- Tà on vas, brigand?

- Cavalièr, responec Gavroche, ager que deuíetz èster dilhèu un òme de talent, mès que l'auetz perdut aguest maitin.

- Te demani qu'entà on vas, brigand?

Gavroche responec:

- Parlatz perfèctaments, arrés diderie era edat qu'auetz; vos calerie véner es vòsti peus a cent francs era pèça, e auríetz cinc cents francs.

- Entà on vas?, entà on vas?, entà on vas, bandit?

Gavroche responec:

- Be ne son de lèges aguestes paraules! Eth prumèr còp que vos balhen era popa, vos an de netejar milhor era boca.

Eth sergent calèc era baioneta.

- Me dideràs, a tot darrèr, entà on vas, miserable?

- Mon generau, didec Gavroche, que vau a cercar ath lheuador entara mia hemna qu'ei de jasilha.

- As armes!, cridèc eth sergent.

Sauvar-se damb aquerò madeish qu'a estat encausa de perdicion qu'ei plan pròpi des òmes fòrts; Gavroche mesurèc en un virament de uelhs tota era situacion; eth carriòt l'auie comprometut, eth carriòt l'auie de protegir.

En moment qu'eth sergent anaue a quèir sus Gavroche, eth carriòt convertit en projectil, e lançat damb fòrça queiguie sus eth, e en tumar-li ath miei deth vrente, lo tiraue capensús en arriuet, ath còp que se disparaue eth sòn fusilh en aire.

Ath crit deth sergent gesseren ara prèssa es qu'èren en còs de garda; eth tret siguec seguit d'ua descarga ar edart, dempús d'era carguèren es fusilhs, e comencèren de nauèth eth huec.

Se tardèc eth huec ar aire un bon quart d'ora, e aucic quauqui veires.

Mentretant, Gavroche, qu'auie hèt repè corrent, se posèc cinc o sies carrèrs mès enlà, e se seiguec sufocat ena pèira d'ua cantoada des Mainatges Ròis.

Aquiu parèc era aurelha.

Dempús d'auer repausat un moment, se virèc entath lòc a on s'entenie eth huec, lheuèc era man quèrra ara nautada deth nas, e la separèc tres còps entà dauant, en tot picar-se damb era man dreta en cogòt; gèst sobeiran qu'era coquinharia parisenca a condensat tota era ironia francesa, e qu'ei reauments eficaç, donques que s'a tardat miei sègle.

Ua amara reflexion trebolèc aguesta alegria.

- Òc, didec, me morisqui d'arrir, crebi de plaser, mès que pèrdi eth mèn camin, e ara me calerà hèr un torn. S'aumens arribi a temps ena barralha!

Alavetz seguic era sua carrera.

E didec corrent:

- A!, A on èra jo?

E tornèc a entonar era sua cançon, passant ara prèssa pes carrèrs, e hòraviant-se enes tenèbres aguesti vèrsi:

Mès coma que i a Bastilhes

e d'autes presons.

conven ara ocupar-se
en esbauçar-les.
Que visca eth pòble!
E eu se en.honse eth vielh mon,
roïnós e lèg.

Carles Diez a partit
en veir era arridalha
d'aguest pòble qu'unanime
li dec un fiulet.
Que servisque d'exemple,
e que se hèsque ath nòste gust
quan fiulem.

Era alarma deth còs de garda non deishèc d'auer un resultat. Eth carriòt siguec conquistat, e er embriac hèt presoèr. Eth prumèr se botèc en ua lenhera; eth dusau siguec dempús perseguit dauant d'un conselh de guèrra coma complice. Eth ministèri public d'alavetz balhèc espròves en aguestes circonstàncies dera sua infatigabla afogadura pera defensa dera societat.

Era aventura de Gavroche, que viu ena tradicion deth barri deth Temple, qu'ei un des rebrembes mès terribles des ancians vesins deth Marais, e se titole ena sua memòria: "Atac nueitiu deth còs de garda dera Imprimaria Reiau."

Conselh Generau d'Aran

Generalitat de Catalunya
Generalitat de Catalonha

Obra Social "la Caixa"

BAQUEIRA/BERET